רבנו בחיי על דברים

רבנו בחיי על התורה

geulaquiz.com

פרק א

א מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון (משלי כח, כג)

שלמה המלך ע״ה היה מוכיח לכל בני העולם והיה מזהיר לכל מי שראוי להוכיח שיוכיח אחריו וימלא מקומו, וממנו יראו וכן יעשו, ומפני שהנוכח נטה לתולדות האדמה כשעשה דבר שהוצרך לתוכחת, לכך אמר מוכיח אדם ולא אמר מוכיח איש. וידוע כי רוב התוכחות הוא להמון העם, והמון העם דעותיהם משתנות, ואלו היו דעותיהם מכוונות ושוות ומתאימות יחד היו נקראים יחידים לא המון, ולפי שדעותיהן משתנות וחלוקות זו מזו לכך אינן מקבלין תוכחת, כי הדבר האהוב לזה ישנא זה ומה שיערב לזה ינזק בו זה, וכן אמרו ז״ל אמר ר׳ טרפון תמה אני אם יש בדור מי שמקבל תוכחות, אומר לו טול קיסם מבין שניך יאמר לו טול קורה מבין עיניך, וכל אחד ואחד יאמר למוכיח טליתי טהורה משלך. ולכך אין המוכיח מקובל ומרוצה לכלם, כי קצת מהם ישנאוהו על שיודיע להם האמת במעשיהם, והמחליק להם לשון הוא המקובל והמרוצה אצלם ומוצא חן בעיניהם, וכמו שאמרו רז״ל האי צורבא מרבנן דרחמי ליה בני מאתא משום דלא מוכח להו במלי דשמיא. ועל כן אמר שלמה ע״ה בכאן מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון, יאמר, המוכיח הבא אחרי והאוחז דרכי כאשר ידבר המוכיח קשות אע״פ שאינו מוצא חן בעיני הנוכח ימצא חן בעיני השם יתעלה כשיקבל התוכחת, כי דברי התוכחת כשהם קשים הם המביאין את האדם אל הצלחת הנפש שהוא מציאות החן בעיני השם יתעלה כשיקבל התוכחת, ואם המוכיח יחליק לשון לנוכח ויודה על דבריו ומעשיו הרעים, הנה הוא מחזק את ידיו והנוכח אינו מוצא חן בזה כי יאבד את נפשו. וכן מצינו בישראל שהיו נוכחים מפי משה רבינו ע״ה והיו מעלין חן לפני הקב״ה לרוב תוכחותיו של משה שהיה מוכיחם תמיד בדברים קשים, כמו שמצינו במי מריבת קדש שאמר להם (במדבר כ) שמעו נא המורים, וכן בענין המן שאמר להם (שמות טז) ונחנו מה כי תלינו עלינו.

ובמדרש מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון, מוכיח זה משה, אדם אלו ישראל, שנאמר (יחזקאל לד) ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם, הוכיחן להביאם אחריו, לפיכך חן ימצא, שנאמר (שמות לג) כי מצאת חן בעיני, ממחליק לשון זה בלעם, שהחליק בלשונו לישראל בברכות שהרבה להם וגבה לבם ונפלו בשטים כ״ד אלף, ועל זה נאמר (משלי כז) נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא, כי כל מה שהיו ישראל מרבים לחטוא היה משה מרבה להוכיחם ומתפלל עליהם עד שהיו מתרצין אצל הקב״ה והיו מוצאין חן בעיניו. וכן מצינו עוד שהוכיחם בעבר הירדן ודבר אתם קשות והיה מגלגל להם בתוך דבריו קצת עבירות שעשאום כבר, והיה מזכיר להם בשמם המקומות שחטאו בהם להקב״ה, והם ערבות מואב בשטים ובים סוף ובמדבר פארן ומעשה העגל וכיוצא בהן, וזהו שכתוב.

אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרות ודי זהב. במדבר, הוכיחן על מה שעשו במדבר שנאמר (תהילים ע״ח:מ׳) כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון. בערבה, פירש רש״י בשביל הערבה שחטאו בבעל פעור בשטים בערבות מואב. מול סוף, בשביל מה שאמרו בים סוף (שמות י״ד:י״א) המבלי אין קברים במצרים, וכן בנסעם מים סוף שנאמר (תהילים ק״ו:ז׳) וימרו על ים בים סוף. בין פארן, על מה שעשו בפארן על ידי המרגלים. ובין תפל ולבן, הוכיחן על דברי תפלות שהוציאו על המן שהיה לבן שאמרו (במדבר כ״א:ה׳) ונפשנו קצה בלחם הקלוקל. וחצרות, זהו מחלקותו של קרח ודבתה של מרים. ודי זהב, הוכיחן על העגל שעשו להם בשביל די זהב שהיה להם שנאמר (הושע ב׳:י׳-י״א) וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל, עד כאן.

ובאלה הדברים רבה דרשו ודי זהב, מהו ודי זהב, אמרו יכול הוא לברוא עולם בששה ימים ולפרוש אותו לארבע רוחותיו וליתן לנו עשרת הדברות, זהו וד״י זהב, עד כאן. הנה המלות הללו כלן תוכחותיו של משה בחטאות של ישראל כי אינם מקומות המדבר, כי כבר יצאו מן המדבר ונכנסו בערבות מואב, גם לא מצינו תפל ולבן ודי זהב בכלל המסעות, וא״כ הכל נאמר על עניני עבירות והכעסות שהכעיסוהו ישראל במדבר לשעבר, וזהו דעת אונקלוס שפירש ענין המלות כן, כי משה סתם דבריו ולכבודן של ישראל הזכירן ברמז.

ומפני שהספר הזה הוא החמישי והאחרון לכל חומשי התורה על כן רציתי להשכילך בכאן סדור חמשה חומשי התורה למה נתיחדו זה אחר זה בסדור הזה שהם מסודרים בתורה, ודבר ידוע שאע״פ שהספרים חמשה לענין מכוון ורמוז בספר בראשית, הכל קשר אחד ובנין אחד, ומה שפתח תחלה בספר בראשית מפני שחדוש העולם הוא שרש האמונה ומתוך אמונת החדוש תתבאר ההשגחה, ומתוך ההשגחה יתבאר עונש ושכר, ולפי שהענינים האלה הם עקרי התורה לכך נתיחד ספר בראשית בחדוש עולם ובהשגחה על האדם שנמסרו בידו מצות עשה ומצות לא תעשה ולענין השכר כשהניחוהו בגן עדן ובענין העונש כשגרש אותו משם, גם ספור המבול מופת גדול ועדות ברורה על החדוש ועל ההשגחה ועל העונש והשכר, כי נח הצדיק ובניו נמלטו לזכותם ובני הדור נאבדו לענשם. ואחר ספר בראשית נתיחד ואלה שמות, שבו ספור האבות אברהם יצחק ויעקב שהחזיקו באמונה והיו שרש היחוד, ועל כן נסמכה יחד בראשית ואלה שמות, כי אמונת החדוש תביא האדם לאמונת היחוד. ואחריו ספר ויקרא שהוא ספור הקרבנות, וידוע כי

עיקר היחוד הם הקרבנות שהם קרוב הכחות זה בזה עד הסבה הראשונה יתעלה, כי הצדיק ע״י הקרבן מיחד לאותו המחדש יתעלה. ואחר ספר ויקרא נתיחד ספר במדבר סיני שבו הספור בענין ארץ ישראל, ונסמכה זה לזה לבאר כי אין הקרבנות כי אם בארץ ישראל, כי תיכף שקבלו ישראל התורה בסיני היו ראוים להכנס לארץ ולולא חטא המרגלים שעכבם במדבר ארבעים שנה. ואחר ספר במדבר סיני נתיחד הספר הזה שהוא אלה הדברים, ולפי שאין עיקר ישובן של ישראל בא״י בשני המקדשים שעברו כי אם בגאולה אחרונה שאין אחריה גלות, לכך רצה לחתום בספר הזה שמדבר בסופו בגאולה אחרונה שהיא כענין חדוש העולם והוא תכלית בריאת העולם, מעין ספר בראשית שפתח בו על דרך נעוץ סופן בתחלתן בכל קשור חמשה חומשי תורה זה אחר זה, כי החדוש סבת היחוד, והיחוד ע״י הקרבנות, והקרבנות אין עקרן אלא בא״י, וישראל אין להם שלמות בכל הזמנים כי אם בגאולה אחרונה שאין אחריה גלות.

ויש לך להתבונן עוד למה התחיל הספר הזה במלת אלה ולא אמר ואלה הדברים כיון שהכל קשור אחד בוא״ו, אבל זה יורה כי הספר החמישי הזה אע״פ שהוא מיוחד עם הארבעה הראשונים והכל קשר אחד ובנין אחד, הנה הוא ענין בפני עצמו, כענין האתרוג שהוא מיוחד עם מיניו שאין מצותו אלא עמהם אבל הוא בפני עצמו שאין לאגדו באגד שלהם, וכן ה״א שניה שבשם שהיא מדת הדין רפה המיסרת לישראל על שבע עבירות, ולכך נקרא ספר החמישי הזה משנה תורה, לכך התחיל משה בדברי תוכחות לדבר עם ישראל קשות ומערב בתוך דבריו רכות, ועל כן הזכיר להם מהעבירות שבע ואלו הן, תלונות המדבר, וחטא פעור, והמרתם על ים סוף, וחטא המרגלים, ודבת המן, ומחלקותו של קרח, ועון העגל. והנה תפל ולבן דבר אחד הם, ועל כן הם שבעה, על שם שכתוב (ויקרא כו) ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם. ועל הטעם הזה ינהוג משה להזכיר תמיד בספר הזה ה׳ אלהינו ה׳ אלהיך מה שלא תמצא כן בשאר הספרים הקודמים, והכוונה על מדת הדין, ואב לכלן (דברים ד) כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא, ואמר אש אוכלה, כלומר ממה שראית בראש ההר, והבן זה.

ב **אחד עשר יום מחורב.** גם זה מן התוכחות, ואמר יש מחורב עד קדש ברנע אחד עשר יום ואתם הלכתם אותם בשלשה ימים, ומכאן יש לכם להבין כי עונותיכם גרמו להתעכב במדבר ארבעים שנה, שאילו לא כן היה הדרך מתקצר לכם ובעונותיכם נתארך. וכיצד הלכו אותו בשלשה ימים, מצינו שבעשרים באייר נסעו מחורב שנאמר (במדבר י׳:י״א) ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן, ובכ״ט בסיון שלחו מרגלים מקדש ברנע, ואם תוציא למפרע מכ״ט בסיון עד כ׳ באייר שלשים יום ששהו בקברות התאוה באכילת הבשר ושבעה ימים בחצרות להסגרה של מרים, נמצא שבשלשה ימים הלכו כל הדרך.

ובמדרש אלה הדברים רבה אחד עשר יום מחורב אחד עשר יום היו ישראל מושלמים להקב״ה, כלומר מארבעים יום שהיה משה בהר היו ישראל אחד עשר יום ולא יותר בשלום עמו, וכ״ט יום לתשלום ארבעים יום חשבו לעשות העגל. וחד אמר שני ימים היו מושלמין בחורב לא יותר, שנאמר (ישעיה כח) ואותי יום יום ידרושון, וחד אמר יום אחד שנאמר (דברים ד׳:י׳) יום אשר עמדת לפני ה׳ אלהיך בחורב, וחד אמר אפילו יום אחד לא היו מושלמין אלא בו ביום עשו עבודה זרה, שנאמר (ישעיהו י״ז:י״א) ביום נטעך תשגשגי. דבר אחר אחד עשר יום מחורב, אחד שבעשרת הדברות הכעסתם אותו מחורב.

ג **ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש.** סמוך למיתתו הוכיחן, וכן דרך הצדיקים להוכיח סמוך למיתתן, וכן מצינו ביעקב וכן מצינו ביהושע שלא הוכיח לישראל אלא סמוך למיתתו וכן שמואל ע״ה אמר (שמואל א י״ב:ג׳) הנני ענו בי, וכן מצינו בדוד ע״ה לשלמה בנו.

ד **אחרי הכותו.** אחר שהיטיב הקב״ה לישראל כל הטובה הזאת שעל ידו הכה לפניהם סיחון ועוג והורישם את ארצם, אחר כן בא להוכיחם.

אשר יושב בעשתרות באדרעי. מצינו שלשה דברים נקראים בכתובים עשתרות, ואלו הן, ההרים והצאן ועבודה זרה. ההרים הוא שהזכיר כאן אשר יושב בעשתרות, כי כשם שהיה עוג מלך הבשן גבור גדול וחסון הוא כאלונים כן היה מקום שבתו חזק בהרים הגבוהים, והוא עשתרות קרנים שהזכיר הכתוב (בראשית י״ד:ה׳) ויכו את רפאים בעשתרות קרנים, ונקרא עשתרות קרנים על שם שעולין שם באותן ההרים הצאן אשר להם קרנים, כגון היעלים והעזים והכבשים. הצאן הוא מה שכתוב (דברים ז׳:י״ג) עשתרות צאנך, כי עדרי הצאן נקראין עשתרות על שם שמעשרות בעליהן בצמר וחלב ובולדות, ואמרו במסכת חולין לעולם ימכור אדם שדה ויקח עתודים שנאמר (משלי כ״ז:כ״ו-כ״ז) ומחיר שדה עתודים, וכתיב (שם) ודי חלב עזים ללחמך ללחם ביתך וחיים לנערותיך. עבודה זרה, הוא שכתוב (שופטים י׳:ו׳) ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות, כי היתה ע״ז עשויה בצורת צאן.

באדרעי. שם המדינה אשר שם הבירה למלך, בנו אותה בסוף ההר במישור ושם קבץ כל מחנהו, כענין שכתוב (במדבר כ״א:ל״ג) ויצא עוג מלך הבשן לקראתם הוא וכל עמו למלחמה אדרעי.

ה **הואיל משה באר את התורה הזאת.** ע״ד הפשט רצה משה לבאר להם עתה בשנת הארבעים כל המצות ועיקר התורה הזאת שהיא עשרת הדברות, ולפי שהאבות שמעו אותן מפי הקב״ה חזר משה והשמיעם לבנים ושמעו אותן מפיו, ואע״פ שכבר ידעו זה מפי אבותיהם והאמינו בהם הנה נבואת משה מבוררת אצלם ומוחזקת בעיניהם, ומה שישמעו מפיו כאלו שמעו מפי עליון.

וע״ד המדרש בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר, התורה נדרשת במ״ט פנים טהור ובמ״ט פנים טמא, כמנין מואב, וכה״א (שיר השירים ה׳:י׳) דודי צ״ח ואדום, כלומר כ״ד ספרים הן נדרשים מ״ט לימין ולשמאל, זהו דודי צ״ח ואדום, וזהו שכתוב (משלי ב׳:ד׳) וכמטמונים תחפשנה, מ״ט מונים, מלשון (בראשית לא) עשרת מונים.

ו **ה׳ אלהינו דבר אלינו.** צריך שתשכיל כי בכל הספר הזה שהוא משנה תורה ינהג משה להזכיר תמיד ה׳ אלהינו ה׳ אלהיך, וכבר הזכרתי זה למעלה.

בחורב, זה סיני.

ז **ואל כל שכניו.** עמון ומואב והר שעיר. **ובחוף הים**, זו ארץ אשקלון ועזה וקסרי וחברותיהם.

ח **לתת להם ולזרעם אחריהם.** דרשו רז״ל לתת להם אלו עולי מצרים, ולזרעם אלו עולי בבל, אחריהם לימות המשיח, כן דרשו באלה הדברים רבה. ונראה שהוצרכו לדרוש כן ממה שמצינו שלשה פסוקים ובכל אחד ואחד מוסיף והולך, והוא שכתוב (דברים י״א:כ״א) למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה׳ לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ, ובסוף והיה עקב (שם) כתיב לתת להם ולזרעם אחריהם ארץ זבת חלב ודבש, וכאן הזכיר לתת להם ולזרעם אחריהם, ולכך דרשו שלשה ירושות.

ט **ואומר אליכם בעת ההיא לאמר.** ע״י יתרו שאמר לי והקב״ה הסכים על ידו כענין שכתוב (שמות י״ח:כ״ג) וצוך אלהים ויכלת עמוד.

י **ה׳ אלהיכם הרבה אתכם.** במצרים, שירדתם שם שבעים נפש ועליתם שש מאות אלף רגלי, והנכם היום שאין לכם מספר. או יאמר הרבה אתכם הגדיל אתכם, מלשון (ירמיה לט) רבי המלך שפירש גדולי המלך.

והנכם היום ככוכבי השמים. המשילם לכוכבים לענין הרבוי, וזהו שאמר לרוב.

ובמדרש אלה הדברים רבה, והנכם היום ככוכבי השמים, וחניתכם היום ככוכבי השמים, כשם שהראה הקב״ה לאברהם שהראהו כל המזלות מקיפין השכינה, כך דגל מחנה ישראל שלשה לכל רוח ורוח וכבודו באמצע, אמר לו הקב״ה כשם שהמזלות מקיפין אותי וכבודי באמצע כך בניך עתידין להתרבות וחונין דגלים דגלים ושכינתי באמצע, שנאמר (במדבר ב׳:ט״ז-י״ז) ונסע אהל מועד וגו׳, הוי אומר והנכם היום ככוכבי השמים, וחניתכם היום ככוכבי השמים עד כאן.

יא **ככם אלף פעמים.** אמרו במדרש רבה, אמר להם משה ברכה זו קצובה משלי, שתהיו אלף פעמים ששים רבוא, אבל הקב״ה יברך אתכם כאשר דבר לכם (בראשית כח) והיה זרעך כעפר הארץ.

יב **איכה אשא לבדי טרחכם.** הטורח שיש לי שאשכיל המצות לפתאים. ודרשו רז״ל מלמד שהיו ישראל טרחנין הרבה, אחד מהם רואה בעל דינו נוצח בדין אמר יש לי עדים להביא יש לי ראיה להביא מוספני עליכם דיינין.

ומשאכם. כשבקשו הבשר והמים, שכן כתיב (במדבר י״א:י״א) לשום את משא כל העם הזה עלי.

וריבכם. למדך שהיו בעלי מריבה וקטטה אלו עם אלו.

יג **ואשימם בראשיכם.** שיהיו ראשים ומכובדים עליכם שתנהגו בהם יראה וכבוד, ודרשו רז״ל ואשימם בראשיכם, ואשמם כתיב, כלומר שאשמותיהם של ישראל תלוין בראשי השופטים שלהם שלא מחו בידם, אע״פ שבספרים שלנו כתוב ביו״ד.

טו **אנשים חכמים וידועים.** אבל נבונים לא מצאתי בהן.

שרי אלפים. שר אחד היה ממונה על כל אלף ואלף מישראל ושר היה ממונה על כל מאה ושר על כל חמשים ושר על כל עשרה.

ושטרים. אלו שכופתין ומכין ברצועה על פי השופטים.

טז **ואצוה את שפטיכם.** זרזתי אותם שיהיו מתונים שאע״פ שכבר בא דין זה לפניהם פעמים רבות שלא יקלו בו למהר ולחתכו עד שיהיו נושאין ונותנין בדבר.

שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק. זו פשרה שהוא משפט הבא מצדק.

ובין גרו. דרשו רז״ל אפילו על עסקי דירה בין חלוקת אחים אפילו בין תנור לכירים.

יז **לא תכירו פנים במשפט.** אזהרה לדיין שלא יהא קשה לזה ורך לזה.

כקטן כגדול תשמעון. שיהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה.

לא תגורו מפני איש. ואפילו הוא אלם. **כי המשפט לאלהים הוא.** מה שאתם דנין לבני אדם אין המשפט לאדם, שאם אתם מחייבין לאדם שלא כדין הרי הקב״ה ישלם לו מצד אחר, ונמצא שאתם חוטאין, שאין משפט זה לאותו שחייבתם כי אם לאלהים שעתיד לשלם לו מה שהפסדתם ממנו, וכן אמר יהושפט (דברי הימים ב י״ט:ו׳) כי לא לאדם תשפטו כי לה׳ ועמכם בדבר משפט.

וע״ד הקבלה כי המשפט לאלהים הוא בודאי כי הוא שופט העולם, שנאמר (תהילים ע״ה:ח׳) כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים, מקבל ממדת הגבורה שהוא קו הדין, וכן לשון משפט הוא הדין הנחתך, ולכך נקרא שופט העולם ברחמים בשם אלהים ממדת הגבורה של מעלה, ומפני שאלהים נצב בעדת אל נקראו אפילו בני האדם בשם משותף אלהים, שנאמר (שמות כ״ב:ח׳) עד האלהים יבא דבר שניהם, אין צריך לומר המלאכים שנקראו אלהים גם כן בשם משותף כי הם השופטים להנהיג ולדון כל אחד ואחד אומתו שהוא ממונה עליהם, כי כלם מקבלים ממדת הגבורה.

ויש לך להשכיל כי מפני שהגבורה מן השמאל כענין שכתוב (יחזקאל א׳:י׳) ופני שור מהשמאל, על כן נקראו סנהדרי גדולה בלשון (שיר ז) שררך, וכן בית הועד שלהם ששם היו חותכים הדין נקרא לשכת הגזית שהוא לשון חתוך, וזה מבואר. ומה שאמר **תקריבון אלי ושמעתיו.** דרשו רז״ל שזה הדבור נחשב לו למשה לעונש ועליו נתעלם ממנו דין בנות צלפחד וכמו שהזכרתי שם.

ויש לתמוה מה חטא בדבור זה משה להקב״ה ומה ראה על ככה להענישו, או מה יהורא יש בלשון תקריבון אלי, ואי אפשר לו לדבר אלא כך.

אבל נראה לומר כי מפני שהזכיר משה כבר כי המשפט לאלהים הוא, וחזר ואמר תקריבון אלי כאלו לא דקדק משה בלשונו וכמעט שהשוה עצמו לקונו, ומפני זה חשבוהו רז״ל לעונש.

יט **ונלך את כל המדבר הגדול.** זהו אחד עשר יום. **והנורא ההוא.** שהיו בו נחשים כקורות ועקרבים כקשתות.

כא **ראה נתן ה׳ אלהיך לפניך את הארץ עלה רש.** היה לומר הנה נתן ה׳ אלהיך לך את הארץ, אבל ירמוז לשר שלהם, כי מאחר שנתן לפניהם השר שלהם למעלה בודאי הארץ תהיה שלהם למטה, וזהו שאמר עלה רש, כלומר על השר, כי מצד שהוא ה׳ אלהיך עליון מתגבר על השר נתן לפניך את הארץ, ועל כן אמר ראה שהוא לשון הסתכלות וראיית הלב.

ומזה אמרו במדרש ראה נתן ה׳ אלהיך לפניך, וכי לפניהם היתה, אלא שהפיל שרה תחלה. וכן הזכיר למעלה ראה נתתי לפניכם את הארץ וחזר ואמר בואו ורשו את הארץ, והיה ראוי שיאמר ורשו אותה, אבל יאמר ראה נתתי לפניכם למעלה שר הארץ ומעתה בואו ורשו את הארץ שאין מערער בדבר. וכן יזכיר עוד בדבר הש״י (דברים ה) ראה החלותי תת לפניך את סיחון ואת ארצו החל רש לרשת את ארצו יאמר אני החילותי תת לפניך למעלה את סיחון ואת ארצו, ומעתה עשה אתה את שלך, החל רש לרשת את ארצו למטה. ומה שאמר לשון החל היה לו לומר לשון גמור כי כיון שהקב״ה התחיל בזה יש עליכם לגמור הדבר, אבל אמר החל רש להורות כי תיכף שיתחילו ישראל יהיה הענין נגמר ויירשו את ארצו, כיון שהקב״ה התחיל במה שהוא עיקר. וכן דרשו רז״ל בנבוכדנצר בשעה שנפרע הקב״ה ממנו נפרע משרו תחלה, שנאמר (דניאל ד׳:כ״ח) עוד מלתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל, מהו קל אמר ר׳ יהושע שרו של נבוכדנצר קל היה שם והפילו הקב״ה מן השמים, שנאמר קל מן שמיא נפל, ואחר כך נפרע מנבוכדנצר שנאמר (שם) לך אמרין נבוכדנצר מלכותא עדת מינך.

כב **ותקרבון אלי כלכם.** היו באין בערבוביא, ילדים דוחפים את הזקנים והזקנים דוחפים את הראשים.

ויחפרו לנו את הארץ. יכנו הכתובים הרגול בלשון חפירה, כי החופר יחפש מה שבסתר.

כג **וייטב בעיני הדבר.** לפי שכלכם הסכמתם על זה. ויובן ממנו עוד בעיני ולא בעיני המקום, שכך אמר לו (במדבר יג) שלח לך, לדעתך, אני איני מצוה לך.

לו **הארץ אשר דרך בה.** היא חברון שנאמר (במדבר יג,כב) ויבא עד חברון. והזכיר כלב תחלה כי הש״י יזכירנו כן לעולם ואחריו יהושע.

מ **ואתם פנו לכם.** לאחוריכם לצד ים סוף.

מא **ותהינו.** מלשון הן, כלומר אמרתם הננו ועלינו. והתרגום אמר ושריתון למיסק לטורא, כי המזמין עצמו לדבר לומר הנני הוא המתחיל בו, וכן (תהילים פ״ח:ט״ז) נשאתי אימך אפונה, מלשון פן, כלומר נשאתי אימך פן אענש.

מד **כאשר תעשינה הדבורים.** שמנהגם לרדוף אחר הנוגע בבתים שלהם והוא מסתכן מהם.

ויש ברמז הכתוב עוד כי היו מן הרודפים מתים ברדיפתם, כי כן מנהג הדבורים יזילו ארס וימותו מיד.

מו **ותשבו בקדש ימים רבים.** תשע עשרה שנה, ותשבו שם כימים אשר ישבתם בשאר המסעות, והם היו ל״ח שנה. וכן הזכיר למטה והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמנה שנה, וכן אמרו בסדר עולם י״ט שנה עשו בקדש וי״ט שנה חוזרין ומטולטלין במדבר.

פרק ב

ג **רב לכם סב את ההר הזה.** מנעם מלהתגרות בבני עשו מפני שכבד את אביו ואין הקב״ה מקפח שכר כל בריה, וכדי שלא יהא לו פתחון פה לעולם הבא שכבר נטל שכרו בעולם הזה.

פנו לכם צפונה. אמרו במדרש רבה, אם באתה שעתו של עשו הצפינו עצמכם מלפניו, שנאמר פנו לכם צפונה. דבר אחר פנו לכם צפונה, אמר הקב״ה מזבח אחד יש לי והוא עתיד לפגרו. דבר אחר פנו לכם צפונה, צפון אחד היה לי ביניכם זה בית המקדש שהייתי נצפן עמכם בו, והוא עתיד להחריבו שנאמר (יחזקאל ז׳:כ״ב) והסבותי פני מהם וחללו את צפוני.

ד **אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו.** אע״פ שהם בני עשו, אחיכם הם. בגבול, מעלתו גבול יש לה ובאין הכל ומזדווגין לו שנאמר (עובדיה ז) עד הגבול שלחוך, מכאן ואילך השיאוך יכלו לך.

ויראו מכם ונשמרתם מאד. ומה היא השמירה, אל תתגרו בם.

ובמדרש רבה ויראו מכם ונשמרתם מאד, אמר ר׳ אלעזר אוי לאזנים שכך שומעות, ומה אם בשעה שיראו מכם אמר ונשמרתם מאד, כשאנו יראים מהם על אחת כמה וכמה. ר׳ יהושע בשם ר׳ לוי אמר ויראו מכם ונשמרתם מאד, מבקשים אתם שיראו מכם, עסקו בתורה, כמה דתימר (דברים ד׳:י״ד-ט״ו) ונשמרתם מאד לנפשותיכם.

ה **עד מדרך כף רגל.** אפילו דריכת הרגל בה איני נותן לכם רשות שלא ברצונם,

ובמדרש עד מדרך כף רגלם עד שיבא יום דריכת הרגל על הר הזיתים, שנאמר (זכריה יד) ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים. ובמקום אחר דרשו, עד מדרך כף רגל עד (ישעיה סג) פורה דרכתי לבדי.

כי ירושה לעשו. מאברהם, עשר עממין נתתי לו לאברהם, שבעה שלכם, וקיני וקנזי וקדמוני הן של עמון ומואב ושעיר, נתתי אחת מהן לעשו והשתים לבני לוט.

ו **אכל תשברו מאתם.** בתמיה, וכי צריכין אתם לקנות אוכל ומים מאתם והלא אינכם חסרים כלום, ולכך סמך לו כי ה׳ אלהיך ברכך בכל מעשה ידיך זה ארבעים שנה לא חסרת דבר.

ח **ונעבור מאת אחינו בני עשו היושבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר.** עברנו מדרכים הערבים שבתורה ועל איילותיה של תורה, ומעציון גבר מה דעציון לגברא דעלמא דאמרי נעשה ונשמע ולא עבדין כן. כן אמרו במדרש רבה.

יא **רפאים יחשבו אף הם כענקים.** פירש רש״י ז״ל סבורין אתם שזו ארץ רפאים שנתתי לאברהם לפי שהאימים שהם רפאים ישבו בה לפנים, אבל אינה זו, כי אותן רפאים הורשתי לבני לוט והושבתים תחתם. רפאים היו נחשבים אותן אימים כענקים הנקראים רפאים, על שם שכל הרואה אותן ידיו מתרפות. אימים על שם שאימתן מוטלת על הבריות. וכן ובשעיר ישבו החורים הם בני שעיר החורי ונתתיה לבני עשו.

טז **ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה וגו׳ וידבר ה׳ אלי לאמר.** ע״ד הפשט כאשר נודע לישראל בבירור שתמו כל אנשי המלחמה למות מבן עשרים שנה ומעלה, אז נתיחד אלי הדבור וצוה הקב״ה אותנו שנעבור גבול מואב. ודעת רז״ל שלא נתיחד הדבור עם משה עד שכלו מתי מדבר, כי מעלתו של משה בשביל ישראל היתה, ישראל היו נזופין כל ל״ח שנה והיום שנודע להם זה ט״ו באב היה כשנתמלאה הלבנה כדאיתא במסכת תענית, והיה היום ההוא גדול אצל ישראל בשמחה גדולה שבו ידעו בבטול הגזרה, גם אצל האיש משה גדול מאד בחזרת הנבואה אליו שבו נתיחד לו הדבור. ומה שלא נתיחד עמו מיד כשכלתה הגזרה בעשירי, לפי שהיה מתאבל משה על הגזרה שבעה ימים מן הט׳ עד ט״ו, ואין הנבואה שורה מתוך עצבות אלא מתוך שמחה, ומטעם זה לא נתיחד עמו עד ט״ו, ומעתה יהיו הכל שמחים כאחד, משה ובני ישראל. ולכך לא מצינו לשון וידבר משלח משה מרגלים עד כאן אלא לשון ויאמר, לפי שלא התנבא מתוך אספקלריא המאירה. ובכאן גלו לנו חכמי האמת מעלת לשון וידבר על לשון ויאמר, ומזה אמרו וידבר ה׳

אלי, אלי היה הדבור, כלומר עכשיו בדבור ולא קודם לכן אלא באמירה. ומזה תבין דבר ירמיה שאמר (ירמיהו א׳:ו׳-ז׳) ואומר אהה ה׳ אלהים הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי, יאמר שלא השיג מעלת הדבור שהוא אספקלריא המאירה אלא אספקלריא שאינה מאירה, ולכך הזכיר אחר שם אל״ף דל״ת, יו״ד ה״א אחריו, שהיא אספקלריא שאינה מאירה, מדת הדין שבה הרחמים, והיא השגת הנביאים כלן, ולכך סמך לו מיד (שם פסוק ז) ויאמר ה׳ אלי.

כד **החל רש.** מלשון ירושה. ודרשו רז״ל החל רש, עשיתי ארצו חולין לפניך. והכוונה בזה כי עמון ומואב טיהרו בסיחון, ומעתה מותר להם לכבוש הארץ כי היא של סיחון.

כה **אחל תת פחדך.** כאן רמז שעמדה לו חמה למשה במלחמת עוג כשם שעמדה ליהושע, וכן דרשו במסכת תענית שלשה נקדה להם חמה, משה יהושע נקדימון בן גוריון. נקדימון גמרא, יהושע דכתיב (יהושע י׳:י״ג) שמש בגבעון דום, וכתיב (שם) ויעמוד השמש בחצי השמים, משה מנלן אמר ר׳ אלעזר אתיא אחל אחל, כתיב הכא אחל תת פחדך וכתיב ביהושע (שם ג) אחל גדלך, רבי יוחנן אמר אתיא תת תת, כתיב הכא תת פחדך וכתיב התם (שם י) ביום תת ה׳ את האמורי, ר׳ שמואל בר נחמני אמר אתיא מגופיה דקרא, דכתיב אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך, אמתי רגזו וחלו מפניך כל העמים אשר תחת כל השמים בזמן שעמדה לי חמה למשה, כלומר שנודע הדבר בכל הכיפה, ולכך הזכיר היום הזה, ואיך יתכן שינתן פחדו ויראתו על פני העמים שתחת כל השמים כי אם בעמידת חמה.

והנה זה נס גדול ופלא עצום בחדוש בריאת העולם, מפני שקיום העולם בתנועת הגלגל וסבובו, ואם יעמוד אפילו רגע יחרב העולם, וכאן עמד הגלגל מלסבב ונתקיים העולם, ולא כן היה הענין בחזקיה כי שם לא עמדה חמה אלא שחזרה לאחוריה כלפי השחר, ולא עמד הגלגל מלסבב או לפנים או לאחור ולא היה הנס גדול כל כך, ועל כן אמר שלשה ולא מנה חזקיהו עמהם, וכן יורה לשון נקדה שהוא מלשון נקודה, וכאלו אמר שלשה עמדה להן חמה בנקודתה שעמד הגלגל מלסבב כדרכו.

ואמרו במדרש כי מה שאמר לו יהושע דום ולא אמר עמוד, לפי שהשמש בהלוכו מקלס להקב״ה, ואם שתק אינו יכול להלוך, שנאמר (תהילים קי״ג:ג׳) ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה׳, משעה שהוא זורח עד שעה שהוא שוקע מהלל שם ה׳, ולכך צוהו שישתוק כדי שיעמד ויתעכב בנקודתו. ודרשו עוד, אמר לו השמש ליהושע י׳:י״גש קטן אומר לגדול דום, ואני נבראתי ברביעי ואתה בששי, אמר לו יהושע בן חורין קטן אינו אומר לעבד גדול שתוק, מיד וידום השמש, ומששתק עמד, שנאמר (יהושע י) ויעמד השמש בחצי השמים.

כח **אכל בכסף תשברני ואכלתי.** אם הוצרכתי. וכן אם רציתי **מים בכסף תתן לי ושתיתי, רק אעברה ברגלי,** בצבאותי. ומכאן אתה למד (זכריה י״ד:ד׳) ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים, שכתוב בהקב״ה, שפירושו צבאותיו וחיילותיו.

כט **כאשר עשו לי בני עשו.** אי אפשר לפרש שיחזור לאוכל בכסף תשבירני הסמוך לו, שהרי הוא אומר והמואבים היושבים בער, וידוע כי המואבים לא עשו כן שהרי כתיב (דברים כ״ג:ד׳-ה׳) על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, אבל יחזור אל בדרך, יאמר כאשר עשו לי בני עשו שנתנו לי דרך לעבור שסבבנו הר שעיר בדרך, כענין שכתוב אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו וגו׳, כי בני עשו רצו בדבר זה שיעברו דרך ארצם, גם המלך שלהם מלך אדום היה רוצה בכך אבל לא הניחם לעבור דרך מדינתו שהוא היה הדרך הקרוב לא״י, וזהו לשון המלך שאמר (במדבר כ׳:י״ח) לא תעבור בי, כלומר בדרך מדינתי, אבל בדרך ארצם לא היתה מניעה לא מצד המלך ולא מצד העם, ושם כתבתיו.

ל **כי הקשה ה׳ אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו.** אין הלשון הזה נאמר בהקב״ה אלא על הרשעים הגמורים כפרעה וסיחון שכבר נתחייבו מצד רשעם למנוע מהן דרכי התשובה, וכיון שהם באים כנגד הש״י ומורדים בו, הקב״ה מחזק את לבם שאפילו ירצו לחזור בהם אין מספיקין בידם, ולא מצינו בתורה ויחזק ה׳ לב פרעה אלא עד שהזכיר ארבעה פעמים ויחזק לב פרעה ויכבד לבו, ויכבד לב פרעה. וכענין זה מצינו באליהו שאמר (מלכים א י״ח:ל״ז) ואתה הסבות את לבם אחורנית.

פרק ג

ד **כל חבל ארגוב.** שם האפרכיא. ויש מפרשים שהוא שם אדם שירש מאביו זה החבל. ואונקלוס תרגם בית פלך טרכונא, ופירוש בתי פלטין.

ה **לבד מערי הפרזי** שהן פרוזות ופתוחות מאין חומה, וכן (זכריה ב) פרזות תשב ירושלים, שלא תצטרך לחומה.

ט **צידונים יקראו לחרמון שריון והאמרי יקראו לו שניר.** הרי שלש שמות, וכתיב (דברים ד׳:מ״ח) ועד הר שיאון הוא חרמון, הרי שנקראו לו ארבעה שמות, חרמון, שריון, שניר, שיאון. ולמה הוצרכו ליכתב, להגיד שבחה של א״י שכל אחד ואחד ממלכי האומות היה קורא שם מקומו בשם א״י, כזו

שארבע מלכיות מתפארין בה, זה אומר על שמי נקראת וזה אומר על שמי נקראת.

יא כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים. שהרגום אמרפל וחבריו, שנאמר (בראשית י״ד:ה׳) ויכו את רפאים בעשתרות קרנים, והוא פלט מהמלחמה, שנאמר (שם) ויבא הפליט, ודרשו רז״ל זה עוג.

באמת איש. באמת כל איש. ואונקלוס תרגם באמת מלך רצה לומר באמת עצמו. ומה שקראו מלך כדי לרמוז על עיקר יסודו הראשון, כי הוא מהמשפחה הנקראת בני האלהים שיצאו מקין, ורצה להזכיר התיבה בחסרון ולא אמר מלכא. וכבר ידעת כי כל תולדותיו של קין נמחו במבול ולא נשאר מהם רק עוג זה.

יג ההוא יקרא ארץ רפאים. אותה שנתתי לאברהם.

יח ואצו אתכם בעת ההיא. עם בני גד ובני ראובן ידבר, ולפי שהיו בכלל ישראל אמר אתכם, שהיה לו לומר אותם. וכן מצינו בסוף התורה (דברים ל״א:כ״ז) ויצו משה את הלוים לקוח את ספר התורה כי אנכי ידעתי את מריך, והדבור הזה אינו עם הלוים לבדם אלא עם כל ישראל, אבל דבר עמהם מפני שהיו הלוים בכלל.

כא עיניך הרואות את כל אשר עשה ה׳ אלהיכם לשני המלכים האלה כן יעשה ה׳ לכל הממלכות. חזק את לבם במה שראו בשני המלכים האלה סיחון ועוג, כדי שיאמינו כי כן יעשה ה׳ לאותן שלשים ואחד מלכים שיהיו מנוצחים לפני ישראל ע״י יהושע, וכן חזק בזה לבו של יהושע שהוא עתיד ליכנס בארץ ולראות זה מה שלא זכה הוא.

ואמרו במדרש קשים היו סיחון ועוג יותר מפרעה וחיילותיו, וכשם שאמרו עליו שירה כך היו ראוין לומר על אלו אלא שבא דוד ע״ה ואמר עליהם שירה שנאמר (תהילים קל״ו:י״ז-י״ח) למכה מלכים גדולים כי לעולם חסדו, ויהרוג מלכים אדירים כי לעולם חסדו, לסיחון מלך האמורי כי לעולם חסדו, ולעוג מלך הבשן כי לעולם חסדו.

כג מלוה ה׳ חונן דל וגמולו ישלם לו (משלי יט, יז)

שלמה המלך ע״ה באר לנו בכתוב הזה (משלי יט) תועלת מדת הצדקה וגודל שכרה בעוה״ז ובעוה״ב. ודבר ידוע כי עיני העשיר תלוים אל עשרו או לרבוי אוהביו ומיודעיו שהם רבים, כענין שכתוב (שם יד) ואוהבי עשירי רבים, אבל העני אין עיניו תלויות כי אם לה׳ יתברך, לא לעשרו כי עני הוא, ולא לחבורת אוהבים כי אין לו אוהבים ומרעים, ואף אם היו לו הלא המה כלם יחדיו יפרדו ממנו וישנאוהו בסבת רישו וכענין שכתוב (שם יט) כל אחי רש שנאוהו אף כי מרעהו רחקו ממנו, וכתיב (שם) ודל מרעהו יפרד, יאמר כי אפילו לא נשאר לו אלא ריע אחד אותו הריע הוא מתרחק ממנו, ועל כן אמר שלמה ע״ה כי כיון שהוא שנאוי מן הכל הקב״ה אוהבו, והמחונן אותו הוא מלוה ה׳, לפי שלא הביאו לחון את הדל כי אם אהבתו של הקב״ה, שהוא אוהב למי שאוהב הקב״ה שהרי הקב״ה אוהבו שקראו עמי, שנאמר (ישעיהו י״ד:ל״ב) ובה יחסו עניי עמו, וכיון שהוא מלוה להקב״ה הרי נתחייב לו הקב״ה לפרוע לו המלוה ההיא, כלומר השכר בעולם הזה, שכן מצינו בפרשת הצדקה (דברים י״ד:כ״ט) למען יברכך ה׳ אלהיך, והברכה היא תוספת טובה והצלחה בעוה״ז, וכן דרשו רז״ל מלוה ה׳ חונן דל, אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, כביכול עבד לוה לאיש מלוה. וגמולו ישלם לו, זו הבטחה על שכר העולם הבא כי מלבד שיפרע לו הקב״ה המלוה בעולם הזה יתן לו שכרו בעוה״ב, כי אין מנהג ספר משלי להזכיר מצוה מן המצות הכתובות בתורה בלתי אם יוסיף או יחדש בה דבר, כמו שהזכרתי פעמים רבות, ומה שאמרו חונן דל ולא מרחם לפי שמלת חנינה הוא מלשון מתנת חנם, וכתיב בפרשת הדל (שמות כ״ב:כ״ו) והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני, אעפ״י שאינו הגון, ועל כן נתחייב האדם במדת החנינה לפי שהוא מדתו של הקב״ה שהוא משפיע מברכתו לבריות ונותן להם מטובתו חנם, שכן הודיע למשה בסיני שהוא מנהיג עולמו במדת החנינה שנאמר (שמות ל״ג:י״ט) וחנותי את אשר אחון, וכתיב (דברים כ״ח:ט׳) והלכת בדרכיו, מה הוא נותן מתנת חנם. אף אתה תתן מתנת חנם וכן כל מבקש מלפניו ויעמוד בתפלה הוא נענה בתחנה שהוא העיקר בתפלה, וכן מצינו בדוד שאמר (תהילים ל׳:ט׳) אליך ה׳ אקרא ואל ה׳ אתחנן, וכן מצינו במשה רבינו ע״ה שהתעסק בתפלה ארבעים יום וארבעים לילה ולא נענה בכלן אלא בתחנה, וזהו שכתוב.

ואתחנן אל ה׳ בעת ההיא לאמר. בעת ההיא, אחר שכבשתי סיחון ועוג והתחלתי להלחם בעממין שנתנו לישראל חשבתי שמא בטלה גזרה. והכתוב הזה דבק עם הפרשה של מעלה שהזכיר לשני המלכים האלה.

לאמר. היתה התפלה בחתוך שפתים, וכן (במדבר י״ב:י״ג) ויצעק משה אל ה׳ לאמר, ענינו אמירה גמורה בחתוך שפתים, וכבר הזכרתי שם טעם הדבר.

ובמדרש ואתחנן אל ה׳ בעת ההיא לאמר, אמר משה לפני הקב״ה, רבש״ע אתה קראתני עבד שנאמר (שם) לא כן עבדי משה, אני עבד ולויתן עבד, אני מתחנן לפניך והוא מתחנן לפניך, שנאמר (איוב מ׳:כ״ז) הירבה אליך תחנונים אם ידבר אליך רכות, תחנת לויתן שמעת וכרת עמו ברית וקיימתו שנאמר

(שם) היכרות ברית עמך, ואני עבד ואמרת לי (שמות ל״ד:י׳) הנה אנכי כורת ברית, ואי אתה מקיים אותו, אלא אמרת לי (דברים ל״ב:נ׳) ומות בהר אשר אתה עולה שמה, ולא עוד אלא כתבת בתורתך (שמות כ״א:ה׳) ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי, איני רוצה למות, והגישו אדוניו אל האלהים ועבדו לעולם, ולא קיימת זה עמי, בבקשה ממך שמע אלהים רנתי ואל תתעלם מתחנתי, אמר לו הקב״ה רב לך, בעל ריבך בעל דין שלך כבר הוציא עליך גזרה שתמות, אדם הראשון שאכל מן האילן גזר מיתה על הכל, וכן אמר איוב על אדם הראשון (איוב ל״א:ל״ה) מי יתן לי שומע לי הן תוי שדי יעננני וספר כתב איש ריבי, אי זה ספר כתב, ספר תולדות אדם עד כאן.

כד **אדני אלהים אתה החלות להראות את עבדך את גדלך וגו׳ אעברה נא ואראה.** יש לתמוה על התפלה והתחנה הזאת של אדון הנביאים איך היא נקשרת ומה ענין זה לזה, כי מתחיל ספורו בזכרון נפלאותיו של הקב״ה וגבורותיו וחותם שאלתו ותחנתו באעברה נא ואראה.

וע״ד הפשט אתה החלות, יבאר ענין מתן תורה שהוא התכלית המבוקש מהאדם, ולכך אמר את עבדך שהוא העבד הנאמן שזכה בקבלת התורה שנתנה על ידו, את גדלך על שם שכתוב במתן תורה (דברים ה׳:כ״א) את כבודו ואת גדלו, ואת ידך החזקה על שם שכתוב (שם) ואת קולו שמענו מתוך האש, אשר מי אל בשמים ובארץ על שם שכתוב (שם ד) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, אשר יעשה כמעשיך בשמים, וכגבורותיך בארץ, וזהו שאמר בתחלת דבורו שני שמות הקדושים על שם שכתוב (שמות כ׳:ב׳) אנכי ה׳ אלהיך, וקשור הכתובים כן, אתה החלות לתת תורה על ידי ואין עיקר התורה אלא בארץ, והמתחיל במצוה אומרים לו גמור, אם כן אעברה נא ואראה, כך פירש מורי הרב הגדול ר״ש נר״ו.

ויתכן לפרש בקשור דברי התפלה והתחנה הזאת, כי יזכיר משה בכלל דבריו כלל הנקודות כלן שהן עקרי המציאות כולו מעלה ומטה, מפני שהשיג כבר הקו האמצעי של מעלה, לכך בקש שיראה בחוש העין הקו האמצעי של מטה להשיג המכוון כנגדו, ועל כן יאמר אתה החלות ונתתה בי כח והשגה להשיג הנקודה האמצעית שכל הענפים משתלשלין ומשתרגין ממנו, והיא כנקודה בתוך העגול שהיא תחלת העגול, אשר מי אל בשמים ובארץ שהיא הנקודה בתוך השמים שהם הגלגלים המקיפים אותה, ולכך אמר אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך, כי גבורתו של הקב״ה מתפרסם כשעולם מתקיים בתנועת הגלגלים, וכן לשון הכתוב (תהילים י״ט:ב׳) ומעשה ידיו מגיד הרקיע, ועל כן יאמר אעברה נא ואראה, כיון שחננתני דעה שהשגתי הנקודה האמצעית למעלה יגדל נא חסדך עמי שאראה את הארץ הטובה שהיא הנקודה האמצעית של מטה, ההר הטוב הוא ירושלים, שהוא הקו האמצעי של הארץ הטובה, והלבנון הוא בית המקדש שהוא הקו האמצעי של ההר הטוב, ירצה לומר כי כיון שהורהו והשכילהו העליון בעין השכל, בדין הוא שלא יסתיר ממנו השפל אבל יזכה לבא שמה לראותו כדי שיוסיף זכות על זכותו בקיום המצות התלויות שם, ומתוך השפל תתעלה נפשו אל העליון לאור באור החיים באותה מעלה המעותדת למי שקיים כל המצות כלן על השלמות.

וע״ד המדרש אתה החלות, כלום אתה גוזר עלי שלא אכנס לארץ אלא בשביל (במדבר כ׳:י׳) שמעו נא המורים, אתה החלות שאמרת (שם יז) למשמרת לאות לבני מרי.

וע״ד הקבלה אדני יהוה אתה החלות להראות בסנה, את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה, הגדולה והגבורה, וכן היתה תחלת נבואתי והודעת לבריות על ידי שאין אלוה בשמים ובארץ שיעשה כמעשיך וכגבורותיך, וזהו שאמר דוד ע״ה (תהלים פו) אין כמוך באלהים אדני ואין כמעשיך, ועל כן יגדל נא חסדך עמי ואעברה נא ואראה וגו׳, ולפי שהוא אדון חולי ארץ ההופכי הצור אגם מים ומשה חטא בו בענין הצור ונגזר עליו על זה שלא יכנס לארץ על כן יבקש משה עתה מלפניו שיסלח לו ויעבור ויראה. מזה נכתב השם הזה אל״ף דל״ת ואחריו יו״ד ה״א וא״ו ה״א כי הוא אדון אשר בו הרחמים, כי ביה ה׳, ולכך הזכיר לשון ואתחנן שהוא לשון נאמר על מדת הדין, כלשון (שם ל) אליך ה׳ אקרא ואל אדני אתחנן, סמך התחנה לאלף דל״ת, וכן כתוב (איוב ח׳:ה׳) אם אתה תשחר אל אל ואל שדי תתחנן.

כה **הארץ הטובה, ההר הטוב.** אמרו במדרש משל למלך שבקש לישא אשה ושלח שלוחיו לראותה אם היא נאה אם לאו, הלכו וראו אותה ואמרו לו אין כעורה ממנה, שמע שושבינו ואמר להם בני מרי אין נאה הימנה בעולם, בא לישא אותה אמר אבי הנערה לשלוחי המלך נשבע אני שאין אחד מכם נכנס כאן שגניתם את בתי לפני המלך, בא השושבין ליכנס אמר לו אף אתה לא תכנס, אמר לו השושבין אני לא ראיתיה ואמרתי למלך אין בעולם נאה הימנה והם אמרו אין כעורה ממנה, עכשיו אראה אותה אם כדברי אם כדבריהם. כך אמר משה לפני הקב״ה, רבש״ע המרגלים אמרו לשון הרע, שנאמר (במדבר י״ג:ל״ב) ארץ אוכלת יושביה היא, ואני לא ראיתיה ושבחתיה לישראל, שנאמר (דברים ח׳:ז׳) כי ה׳ אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו׳, ועכשיו אראה אותה אם כדברי אם כדבריהם שנאמר אעברה נא ואראה את הארץ הטובה. **ההר הטוב הזה והלבנון,** זה בית המקדש שמלבין עונותיהם של ישראל.

כו **ויתעבר ה׳ בי למענכם.** ע״ד הפשט נתמלא עלי עברה בשביל תלונותיכם, וכן הזכיר בסמוך וה׳ התאנף בי על דבריכם, והוא שכתוב (תהילים ק״ו:ל״ב) וירע למשה בעבורם.

וע״ד המדרש ויתעבר ה׳ בי, זהו שכתוב (שמות ל״ד:ו׳) ויעבור ה׳ על פניו, כלומר אותה שעה כשנתן לי גדולה בשבילכם והעביר כבודו לפני בסיני התחננתי לפניו על זאת ולא שמע אלי.

וע״ד הקבלה ויתעבר ה׳ בי, ירמוז לסוד העבור, וזהו לשון בי כי היה ראוי שיאמר עמי, כענין שכתוב (תהילים פ״ט:ל״ט) התעברת עם משיחך, וידוע כי לשון סוד העבור מלשון עברה, כי סוד הגלגול בענין היצירה מדה מתנהגת בעוה״ז במדת הדין, והוא סוד (שמות ז) פוקד עון אבות, וכבר רמזתיו שם, וזהו שאמרו רז״ל בברכות אפילו בשעה שאתה מלא עליהם עברה באשה עוברה יהיו צרכיהם לפניך. ויש מן החכמים קורין כאשה עוברה בכ״ף, ובהרבה ספרים נמצא כן, וגרם להם שלא הבינו פנימיותו של ענין ולא לקחו ממנו רק נגלהו, אבל העיקר כי הוא באות בי״ת, וכן קבלת החכם רבי יצחק בן הרב ז״ל באשה עוברה באות בי״ת. ומה שנקרא סוד העבור על שם כח הדורות שהוא קורא הדורות מראש שהוא מעובר מן הכח הפנימי, ועל שם שכל המתגלגל יתגלגל מכח הדורות לכך נקרא סוד העבור כח הדורות, ועוד שלשון עבור מלשון רבוע, ועל שם שהענין עם רבעים עם המגולגל וזולתו פעמים שלש, ועוד לשון עבור על שם שאינו עובר ממשפחתו.

רב לך אל תוסף. דרשו רז״ל, רב לך דייך מה שצפון לך, ממה שכתוב (שם לא) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך.

ובמדרש תנחומא רב לך אל תוסף, כיון שאמר לו הקב״ה רב לך אל תוסף, אמר לו משה, רבש״ע יוכבד אמי שקהו שיניה בשני בניה יקהו עוד שיניה במיתתי, אמר לו כך עלה במחשבה, וכך מנהגו של עולם, עד כאן. ופירוש מחשבה העליונה שכלן נאצלו ממנה וכלן נכללות בה, וזהו לשון מחשבה, והמשכיל יבין.

כז ימה וצפונה ותימנה ומזרחה. לא מצינו זכרון הרוחות בתורה בסדור אחד, כי לפעמים יקדים הכתוב רוח מזרחי לכלן, הוא שכתוב (איוב כ״ג:ח׳-ט׳) הן קדם אהלך ואיננו ואחור ולא אבין לו, שמאול בעשותו ולא אחז יעטוף ימין ולא אראה, וזהו הסדר הראוי כי הם רצופות ישרות ממזרח למערב ומצפון לדרום, ולפעמים יקדים מערב לכלן הוא שנאמר ליעקב (בראשית כ״ח:י״ד) ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה, ולפעמים יקדים צפון לכלן הוא שאמר לאברהם (שם יג) שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפונה ונגבה וקדמה וימה. ומה שהתחיל ביעקב ומשה מרוח מערב, יתכן לתת טעם בזה על שם השכינה שירדה עם יעקב למצרים, וידוע כי השכינה במערב, גם בכאן משה ידבר בתחלה אל השכינה והזכיר תימנה ולא נגבה כי חצי השם נרמז בכל רוח ורוח, כי כן קלסו משה להקב״ה (במדבר ט״ז:כ״ב) אל אלהי הרוחות לכל בשר, ומה שחזר שני פעמים עיניך והזכיר לשון עליה, כי משם נתעלה לראות הארץ בעין הבשר לארבע רוחותיה ולהתבונן בשם בן ארבע אותיות שהוא המרכבה הראשונה העליונה לארבע רוחות העולם.

וצריך אתה לדעת כי ארבע רוחות העולם שהם מזרח ומערב וצפון ודרום יש להם שלשה שמות, מזרח קדם פנים, מערב ים אחור, וכן דרום נגב ימין, וכן צפון אסתן שמאל. ובאור זה כי נקרא רוח מזרח כן על שם שמשם זריחת השמש, וקדם כי מאותו רוח יקדים לזרוח, ופנים על יצירתו של אדם שנבראו פניו למזרח ואחוריו למערב ימינו לדרום שמאלו לצפון. וכן נקרא מערב על שם שקיעת השמש שהצורות מתערבות באותה שעה, וים לפי שהים הגדול במערבו של עולם, ותרגום (דברים ל״ד:ב׳) הים האחרון ימה מערבאה, ואחור כנגד מזרח הנקרא פנים וזהו שכתוב באיוב (איוב כ״ג:ח׳) הן קדם אהלך ואיננו ואחור ולא אבין לו. וכן נקרא דרום לפי שהשמש הולך בגבהו של רוח, והוא נוטריקון דר רום, או דרך רום, מלשון (חבקוק ג׳:י׳) רום ידהו נשא, ונגב שאותו רוח נגוב ויבש מאד לתוקף חמימות השמש המרחף על אותו רוח, וזהו שאמר שלמה ע״ה (קהלת א׳:ו׳) הולך אל דרום וסובב אל צפון, הזכיר בדרום הולך ובצפון סובב.וכבר הזכירו בספרי המחקר כי פעם אחת שכח אחד מאנשי הדרום קערה של עץ מונחת בשמש בתקופת תמוז, ולערב מצאה נתכת ונמסת כדונג הנמס בתוך אש, ולכך נקרא הרוח ההוא נגב על שם היובש והחמימות וזהו שכתוב (שופטים א׳:ט״ו) כי ארץ הנגב נתתני ומתרגמין ארע דרומא, וימין על שם ימינו של אדם הפונה למזרח, או על שם הפעולה הזאת שהשמש מזומן תמיד באותו רוח, מלשון (דניאל א׳:ה׳) וימן להם המלך, (תהילים ס״א:ח׳) חסד ואמת מן ינצרוהו, ומזה נקרא מזון ישראל שבמדבר בלשון מן על שם ההזמנה שבא להם מזומן בכל יום, וכענין שכתוב (שמות ט״ז:ד׳) ולקטו דבר יום ביומו. וכן נקרא צפון על שם שהשמש צפון ומתעלם שם, ממה שהרוח ההוא אין בו ישוב, ודרשו רז״ל רוח צפונית אינה מסובבת, שנאמר (איוב כ״ו:ז׳) נוטה צפון על תהו, ואסתן הוא לשון רז״ל עדיה בצד אסתן ותאסר, ותרגם (בראשית ח׳:כ״ב) קיץ וחרף קיטא וסתוא, וידוע כי החרף זמן הגשמים כי רוח צפון לח מאד והגשמים באין משם, ומטעם זה אמר הכתוב (משלי כ״ה:כ״ג) רוח צפון תחולל גשם, כי כשם שרוח דרום חם ויבש לתוקף חמימות השמש המהלך שם תמיד כן רוח צפון יתחייב להיות קר ולח כי השמש צפון משם. גם יתכן שיהיה אסתן לשון אסותא, לפי שרוח צפונית יש בו רפואה, וכן דרשו רז״ל רוח צפונית מעלה ארוכה, ומטעם זה לא מלו ישראל במדבר לפי שלא נשבה להן רוח צפונית, ומה שלא נשבה אמרו בזה שני טעמים ביבמות פרק הערל, איבעית אימא משום דנזופין היו, ואיבעית אימא כי היכי דלא לבדורי ענני כבוד, ושמאל על שם שמאלו של אדם הפונה למזרח, או על שם פעולתו שהשמש מתעלם משם ולכך נקרא שמאל מלשון סומא, מלשון דבר הסמוי מן העין, כלומר כי העלים השמש משם. ואמרו במדרש אדם הראשון ממזרח למערב נוצר, פניו למזרח אחוריו למערב,

שנאמר (תהילים קל״ט:ה׳) אחור וקדם צרתני, צדו שהיה למזרח קבע בו מאורות ונקרא פנים כנגד פני החמה, צדו שהיה למערב נקרא אחור כנגד אחורי החמה שאין בה אורה, צדו שהיה לדרום שהחמה משתמשת בו תמיד נקרא ימין, כך ימין האדם משתמש בכל מלאכה, צדו שהיה לצפון שאין החמה משתמשת בו כל עיקר נקרא שמאל, כך שמאל של אדם בטל ממלאכה, עד כאן.

כי לא תעבור את הירדן הזה. אפילו עצמותיך אין עוברין. זה שהזכיר משה בסמוך כי אנכי מת בארץ הזאת אינני עובר את הירדן, אף עצמותי אינן עוברין. שאם לא היה יודע בכך היה ראוי לו למשה לצוות לאלעזר ויהושע שיכניסו עצמותיו לארץ, או שישביע לישראל בכללם כשם שעשה יוסף. והנה יעקב החוט המשולש באבות המרכבה זכה בזה שנקברו בארץ גופו ועצמותיו, ויוסף לא זכה בגופו אלא בעצמותיו, ומשה הגדול מכלן לא בגופו ולא בעצמותיו, והיה רצון הקב״ה שלא יכנסו עצמותיו לארץ לכבודן של ישראל שמתו במדבר ולא נכנסו עצמותם לארץ, ועוד לכבוד כל אותן שמתו בגלות בחוצה לארץ והיתה נפשם לה׳ משומרים לבקר הגאולה, לבאר שיזכו הכל לתחית המתים בזכותו ושיקומו עמו.

כט **ונשב בגיא מול בית פעור.** וכבר ישבנו בגיא הזה שהוא ראש הפסגה שהזכיר, ולפי שנצמדו שם לעבודה זרה לכך יזהירם עתה על עבודה זרה בפרשה הסמוכה.

פרק ד

א **ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו.** למדנו מכאן שהלמוד אינו עיקר רק עם המעשה, וכן דרשו רז״ל לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. ולמדנו עוד שעם המעשה יחיה האדם, לא זולתו.

ב **לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו.** יזהיר שלא יתחכם האדם על המצות לומר אוסיף על מה שצוה השם יתברך ויחשוב כי התוספת הזה תהיה עבודה לשם יתברך, לכך אמר לא תוסיפו, כי התורה שלמה אינה צריכה תוספת ומגרעת, וכל המוסיף בה גורע. ורז״ל דרשו בתוספת זה, כגון ארבע טוטפות שבתפילין שיאמר אוסיף עליהן אחד ויהיו חמש, ארבע מינין שבלולב, שיוסיף עליהם ויהיו חמשה, וכן בברכת כהנים שהן שלשה ויוסיף ויהיו ארבע. אבל מה שתקנו רז״ל והגדרים והסייגים שלהם אין זה נקרא תוספת, כי לא באו אלא לשמור את העיקר, כמו שעושים לכרם גדר סביב כדי שישתמר הכרם, וכענין שאמר לך לך אמרין נזירא, סחור סחור, לכרמא לא תקרב, אדרבה העובר על גדריהם ותקנותיהם עובר על לאו (דברים י״ז:י״א) דלא תסור מן הדבר, וכן צותה התורה (ויקרא י״ח:ל׳) ושמרתם את משמרתי, ואמרו רז״ל עשו משמרת למשמרתי.

ה **ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה׳ אלהי.** לא אמרתי דבר מעצמי אבל ממנו הכל. ודרשו רז״ל, כאשר צוני ה׳ אלהי, מה אני בחנם אף אתם. וכן כתיב (משלי כ״ג:כ״ג) אמת קנה ואל תמכור.

ו **ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים.** למדך הכתוב כאן כי כל המצות תלויות במצות השמור והעשייה וכלן נכללות בהן, כגון שתאמר חכמת הרפואה נכללה בתורה בפסוק (שמות ט״ו:כ״ו) ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה׳ אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה׳ רופאך, וכן כל שאר החכמות. ודרשו רז״ל, לעיני העמים, אי זו היא חכמה שהיא לעיני העמים, זה היודע לחשב תקופות ומזלות, וכל היודע לחשב בהם ואינו מחשב עליו הכתוב אומר (ישעיהו ה׳:י״ב) ואת פעל ה׳ לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו.

את כל החקים האלה. היה לומר את כל המצות האלה, כי אין האומות משבחים ומפארים לישראל בשביל החקים אבל ילעגו עליהם, אך הזכיר החקים להפליג ולומר, כי מתוך שיראו האומות שישראל מתעסקין במצות השכליות ובמשפטים ישרים אשר השכל מעיד עליהם שהם משפטים צדיקים, מסודרים בסדר נכון ובהנהגה ישרה, יתבאר להם מזה כי החקים שאין טעמן נודע לא דבר רק הוא, אבל יש בפנימיותם חכמה גדולה נסתרת, אין הכל זוכין לה, והאומות בעצמם יפארו לישראל בכל, ותבענה תהלתם לומר אף על החקים רק עם חכם ונבון. וטעם רק, למעט שאר העמים.

ז **כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו.** רמז לנו משה בכתוב הזה על מעלתן של ישראל שהם מתפללים ונענים כי יכוונו אל הכח העליון להשפיע כחו במדות בכל מדה ומדה הצריכה להם, ולכך הם נענים בכל פעם ופעם. והזכיר גוי גדול ולא אמר גוי קדוש או גוי צדיק, לפי שהגדולה היא החסד והחסד תחלת המדות, ובאור הכתוב, כי מי גוי גדול אשר לו המדות קרובות אליו, כה׳ אלהינו בכל קראנו אליו, ולא אל המדות, ומזה יאמרו רז״ל עמוד מכסא דין ושב על כסא רחמים עמוד מכסא רחמים ושב בכסא דין, הכל כפי מה שצריך המתפלל. ועל המדות הזכיר הנביא ע״ה (חבקוק ג׳:ח׳) כי תרכב על סוסיך מרכבותיך ישועה, ודרשו רז״ל אין הרוכב טפל לסוס אלא הסוס טפל לרוכב, והבן זה.

ודע כי בפסוק זה יוצא שם גדול שתי אותיות עם האחרונה, וכן כלם על הסדר הזה. ודרשו רז״ל, אשר לו אלהים קרובים, בכל מיני קריבות.

ח **ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים.** אחר שספר בפסוק של מעלה בשבח ישראל יספר עתה בפסוק זה בשבח התורה, ואמר ככל התורה הזאת כלומר שנתנה מתוך אותן המדות שהזכיר.

ט **רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים.** פירש רש״י ז״ל אימתי תחשבו חכמים ונבונים כשלא תשכחום ותעשום על אמתתם, שאם תעותו אותן מתוך שכחה תחשבו שוטים, עד כאן. נראה מתוך לשונו שדעתו בלשון רק שהוא חוזר למעלה, יאמר אימתי יאמרו האומות עליהם רק עם חכם ונבון, כשלא תשכחום, שאם לא כן לא היה צריך להזכיר לשון רק אלא שיתחיל הפסוק השמר לך.

ויתכן לפרש בלשון רק כי יאמר המעוט הזה שהאומות ממועטין ומחוסרים ממעלתכם אין זה אלא בסבת התורה שקבלתם בהר סיני, וכיון שכן הוא השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח מעמד הר סיני. ולשון הדברים אשר ראו עיניך כלשון האמור בסיני (שמות כ׳:ט״ו) וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים, שאם ישכח ויסיר ענין המעמד הנכבד והנפלא ההוא מלבו יבא לכפור בעיקר, וזה אבדן הגוף והנפש, וזהו לשון השמר לך ושמור נפשך מאד. ודרשו רז״ל השמר לך פן תשכח, אזהרה שלא ישתדל האדם בדברים שיהיו סבה להשכיח ממנו התורה ושלא יסירם מלבו, והוא שאמרו במסכת אבות כל השוכח דבר ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו, שנאמר השמר לך ושמור נפשך מאד, יכול אפילו תקפה עליו משנתו תלמוד לומר ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך, הא אינו מתחייב עד שיסירם מלבו. ועוד דרשו במקום אחר כל השוכח דבר אחד מתלמודו עובד בשלשה לאוין, שנאמר השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח, וכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה.

יד **ואותי צוה ה׳ וגו׳ ללמד אתכם חקים ומשפטים.** אלו שאר מצות התורה שנצטוה בהם בסיני, מלבד עשרת הדברות שבלוחות. דרשו רז״ל, ואותי צוה ה׳, זו תורה שבעל פה.

לעשותכם אותם בארץ. לא שאינן חובת הגוף בכל מקום, אלא ללמד שעיקר עשית המצות בארץ, כי הם משפט אלהי הארץ.

טו **ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה.** יאמר, אחר שאתם יודעים בבירור שלא ראיתם שום תמונה מעתה יש לכם להזהר שלא תעשו שום תמונה שום פסל שהוא דבר הנפסל ולא תמונת כל סמל, כי יש מן האומות שהם עובדים ומשתחוים לאיזו בהמה וחיה שהוא פוגע ראשונה בתחלת היום, וחכמי המחקר כתבו בספריהם כי מזל עקרב מוריד כחו עליה לנשוך ולהזיק.

יט **ופן תשא עיניך השמימה.** יש חילוק בין מלת השמימה ומלת השמים כמו שמצינו חילוק בין מצרים ומצרימה כי מצרימה, הוא שם המדינה עצמה ומצרים היא כל ארץ מצרים, והעד על זה (במדבר כ׳:ט״ו) וירדו אבותינו מצרימה וגו׳. ונשב במצרים, וכן בכאן מלת השמימה, כי כאשר יזכירו הכתובים מלת השמים בענין ההסתכלות, הכוונה בו בכל מקום שהוא נראה מן השמים, וכל הצדדין שוין בזה, והוא שהזכיר כאן תחת כל השמים, כלומר בכל מקום שהם, אבל כשיזכיר הכתוב השמימה יכוון אל המקומות הנודעים מדרך החכמה ששם עיקר קביעות הכוכבים, ומתוך ידיעת כחם העצום ומשטרם בארץ יבא האדם לטעות אחריהם, ועל כן אמר פן תשא עיניך השמימה וראית, בעין הלב, כי אין הענין הזה נראה ומוחש לעין רק נודע ונראה ללב מדרך החכמה, ולכך כתוב באברהם (בראשית ט״ו:ה׳) הבט נא השמימה וספור הכוכבים, שהעלהו למקום עליון למעלה מן הגלגלים ואמר לו הבט למטה השמימה במקום ששם הכוכבים נקבצים אם תוכל לספור אותם.

וראית את השמש ואת הירח. שני המאורות הגדולים, ואת הכוכבים אלו שבעה כוכבי לכת, מעוט כוכבים שנים ועם הה״א הרי שבעה, צבא השמים אלו שנים עשר מזלות, כל לרבות מלאכי השרת, ואמר ונדחת כלי כל הטועה אחריהם הוא נדחה כאדם שמדיחין אותו ונופל ומת.

אשר חלק ה׳ אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים. ע״ד הפשט אשר חלק, נתנם לחלקם. ואין להבין לשון חלק כמו גזר, שאם כן היה זה פתח לאומות העולם לומר כי הם מוכרחים לעבוד עבודת אלילים. ומפני שהיא מלה אפשר לטעות בה על כן הוצרכו שבעים זקנים לשנות ולהוסיף לתלמי המלך אשר חלק להאיר להם, ולפיכך פירש מלשון חלק כלומר שנתן המאורות והמזלות לחלקם אם ירצו שיעבדו אותם או יעבדו השם יתברך, אבל לא הכריחם בכך, וכבר נתבאר זה בפרשת בראשית.

וע״ד המדרש אשר חלק, מלשון חלקות, מלמד שהחליקן בדברים כדי לטרדן מן העולם, שכן דרשו רז״ל (איוב י״ב:כ״ג) משגיא לגוים ויאבדם, אל תקרי משגיא אלא משגה, מטעה אותם כדי לאבדם. וכן אמרו במסכת ע״ז פרק רבי ישמעאל, אמר ליה רבה בר יצחק לרב יהודה הא איכא עבודה זרה באתרין דכי מצטריך עלמא למטרא מתחזי להו בחלמא, קטולו גברא וייתי מטרא, אמר ליה השתא איכו שכבי לא אמרי לכו דא מלתא, כלומר אלו הייתי מת הייתם מפסידים באור דבר זה, הכי אמר רב מאי דכתיב אשר חלק ה׳ אלהיך וגו׳, מלמד שהחליקן בדברים כדי לטרדן מן העולם, והיינו דריש לקיש דאמר ריש לקיש (משלי ג׳:ל״ד) אם ללצים הוא יליץ, בא ליטהר מסייעין אותו בא ליטמא פותחין לו.

ויש לך להתבונן שלא אמר פותחין כמו שאמר אצל הטובה מסייעין אלא פותחין לו, כלומר אם רצונו להטמא ולהאמין באמונה רעה ימצא הפתחים פתוחים.

כג **ועשיתם לכם פסל תמונת כל אשר צוך ה׳ אלהיך.** ע״ד הפשט, תמונת כל דבר אשר צוך ה׳ אלהיך שלא לעשותו, או יזהיר על מעשה הכרובים, שהם דבר הנפסל, שלא יעשה אותם בארץ כי אם במקדש, וזהו אשר צוך ה׳ לעשותם במקדש.

וע״ד הקבלה אשר צוך ה׳ אלהיך, הוא כבוד ה׳ האש האוכלת בראש ההר, שחטא בו משה והמרהו בענין הצור, ועל כן הזכיר בכאן וה׳ התאנף בי לבלתי עברי, ממאמר הכתוב השמרו לכם פן תשכחו את ברית ה׳ אלהיכם, כאש האוכלת בראש ההר, ועשיתם לכם פסל תמונת כל אשר צוך ה׳ אלהיך, ויבא הכתוב כפשוטו ומשמעו כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא, מדת הדין הוא, וכבר ראית זה בסיני כאש אוכלת בראש ההר, ואם תעשו כן הרי הוא אל קנא מקנא בעובדי אלילים. ומה שהוסיף מלת הוא, בעבור כי הוא שמו של הקב״ה, כענין שכתוב (במדבר יח) ועבד הלוי הוא, וכתיב (תהלים ק) הוא עשנו ולו אנחנו, ואב לכלן (ישעיה מב) אני ה׳ הוא שמי, ועל כן הוצרך להוסיף הוא כלומר שמו לא עצמו, שהרי בעצמו אמר הכתוב (שמות לג) כי לא יראני האדם וחי, כי שם הדבר אינו עצמו ממש, והדבר כפשוטו כי רוצה לומר אש אוכלה, כאש אוכלה, כי אצל עובדי אלילים קנאתו תשרוף אותם כאש. ועובדי האש המביאים ראיה מן הכתוב הזה שהבורא אש, הנה אליהו מכחישן שאמר (מלכים א יט) לא באש ה׳. גם בכאן תשובתם בצדן שהוסיף ואמר אל קנא, יבאר כי מה שאמר אש אוכלה אינו אלא למשל, והמשל אינו אלא לענין הקנאה.

כה **כי תוליד בנים ובני בנים.** נסמכה פרשה זו לענין עבודה זרה שעתידין ישראל שיעבדו עבודה זרה בארץ ושיגלו ממנה בעון זה, ולכך אמר כי תוליד ולא אמר אם תוליד לפי שהוא משמש לשעה שהוא מוכיחן עכשיו והוא מתנבא במה שאירע להם לדורות.

ונושנתם בארץ. דרשו רז״ל, רמז להם שיגלו לסוף תתנ״ב שנה כמנין ונושתנם, שהרי כתיב (שם ו) ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים ויבן הבית לה׳, ועמד הבית ת״י שנה, טול מהם ארבעים שנה שבמדבר נשארו תת״ן, והקדים שתי שנים להגלותן כדי שלא יתקיים בהם כי אבד תאבדון, וזהו שכתוב (דניאל ט׳:י״ד) וישקד ה׳ על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה׳ אלהינו, צדקה עשה לנו שמהר הפורענות לבוא שתי שנים קודם זמנה.

כו **העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ.** כוון הכתוב הזה בעדות השמים והארץ על המלאכים ועל בני אדם. או הכוונה על המטר, ולומר אם יקיימו התורה ימטירו ואם לאו לא ימטירו, וכענין שכתוב (ויקרא כ״ו:י״ט) ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחשה.

והחכם ר׳ אברהם ז״ל פירש בזה כי הזמין עדים שיראום תמיד הם ובניהם דור אחר דור, כי הם העומדים נצחיים, וכן (מיכה ו) שמעו הרים את ריב ה׳, וכן (יהושע כד) הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה.

כח **ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם.** לא שיתנבא שעתידין ישראל שיעבדו ע״ז בהיותם בגלות בארץ אויביהם ח״ו, אלא יאמר מאחר שאתם גולין ואתם עובדים לעובדי אלילים כאלו אתם עובדים אלהים אחרים.

אשר לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון. הזכיר בכתוב הזה ארבעה חושין והחמישי שהוא חוש המשוש לא הוצרך להזכירו כי הוא בכלל לא יאכלון שהוא חוש הטעם, ודי שיזכיר אחד מן החושים הגופניים שהם שנים, כי השלשה הם רוחניים, והם חוש הראות וחוש השמע וחוש הריח, ולכך מצאנום בהקב״ה (בראשית ו) וירא ה׳, (במדבר יא) וישמע ה׳, (בראשית ח) וירח ה׳. וכן תמצא בדוד שהוצרך לומר (תהילים קט״ו:ז׳) ידיהם ולא ימישון, מפני שלא הזכיר לא יאכלון, כי די באחד מן הגופניים. מכאן יש ללמוד מעלת החמשה חושים שבאדם שהם עיקר פעולותיו במעשה המצות, וכן במעשה העבירות, כי בהם יזכה ובהם יענש כי כפי מה שירצה להשתמש בהם, והיו חמשה כנגד חמשה חומשי תורה, וכנגד חמשה אורים שבבראשית, וכנגד חמשה שמות שיש לנפש, והנה הם שלמות הגוף שהוא היכל הנפש, והנפש מראה פעולותיה על ידה, ולכן יגנה הכתוב הע״א בחסרון החושים להורות על מעלתם, כי כיון שהיא חסרה ממעלת החושים ומשלמותם מה כחה וגבורתה להושיע, ואיך יאמרו לאלהיהם בעת צרתם קומה והושיענו, כי מנפלאות חכמת היצירה באדם היו חמשה חושים הללו באדם נטועים בחמשה אברים שהם כלים ושערים לנפש השכלית. ואמרו חכמי המחקר כי נתייסדו באדם בחכמה ובהשגחה עליונה ובסדור נפלא, כי חוש המשוש מתפשט בכל הגוף, וחוש הריח מתפשט חוץ לגוף, וחוש השמע מתפשט יותר מן הריח כפי מה שיצטרך לו האדם יותר, וחוש הראות מתפשט יותר מן השמע כי האדם יצטרך לו יותר, והנה זה ענין גדול לכל מסתכל בו, יורה על שלמות האדם בחמשה חושים כי מעשה אלהים המה.

כט **ומצאת.** היה ראוי לומר ומצאתם בלשון רבים. אבל אלו אמר כן היה נראה כי הרבים הדורשים להקב״ה מתוך גלותם יהיה נדרש להם ולא כן ביחיד, לפי שזכות הרבים גדול, כמו שאמרו אין הקב״ה מואס תפלתן של רבים, שנאמר (איוב ל״ו:ה׳) הן אל כביר ולא ימאס, על כן אמר ומצאת ללמדך כי גם

ליחיד ידרש כשידרשנו בכל לבבו ובכל נפשו, ולא יהיה ענינו נגזר אחר הרבים להיותו נמנה בכללן.

לב **כי שאל נא לימים ראשונים.** יאמר אין ראוי שיהיה הקב״ה מתיר לכם עון ע״ז כי אם שיעניש אתכם עליה, מפני שאין אומה ולשון חייבין להקב״ה כמו שאתם חייבין לו, ואם תשאל על ימים ראשונים תמצא שלא קירב הקב״ה שום אומה זולתכם, השמע עם קול אלהים וגו׳.

ומדרך השכל כל נברא חייב לעבוד בוראו ולשבח אותו אבל לא כישראל, הוא שאמרו רז״ל (תהילים קי״ז:א׳) הללו את ה׳ כל גוים שבחוהו כל האומים, וכ״ש אנו שגבר עלינו חסדו. וכן מצינו שעובדי כוכבים אינם ראוים להזכיר ה׳ המיוחד ולא לברך אותו כי אם ישראל, והוא שכתוב (שם קמה) תהלת ה׳ ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו, ואנחנו שיש לנו ידיעה בשמו המיוחד, נברך יה, כלומר ה׳ הנסתר והמיוחד, ומה שלא הזכירו שלם, הכוונה בו שאנחנו נברך אותו בעוה״ז ובעוה״ב שנבראו ביו״ד ה״א ועל כן אמר מעתה ועד עולם.

למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ. נעל דלת השאלה, שאין לך רשות לשאול מימים ראשונים אשר היו לפניך כי אם מבריאת העולם ואילך לא קודם לכן, כי זה מן החקירה הנמנעת שאסור לשאול ולדבר עליו, כענין שאמרו מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור. וכן דרשו במסכת חגיגה (איוב כ׳:ד׳) הזאת ידעת מני עד מני שים אדם עלי ארץ, התורה היתה מקודם שנברא העולם אבל אתה אין לך רשות לדרוש אלא מני שים אדם עלי ארץ.

הנשמע כמוהו דבק עם השמע עם כלומר הנשמע כמוהו שישמע עם כאשר שמעת אתה ויחי, כלומר שיחיה כי לא יגיע לשמוע עד שתפרד נפשו מעליו, או י״ל ויחי שיחיה אחר המיתה כמו שעשית אתה וזה ירמוז למה שדרשו רז״ל בדבור ראשון פרחה נשמתן שנאמר (שיר השירים ה׳:ו׳) נפשי יצאה בדברו, והוריד הקב״ה טל מן השמים והחיה אותם וכן אמרו ישראל אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה׳ אלהינו עוד ומתנו כלומר ומתנו ודאי כמו בפעם ראשון מכאן שהיה תחית המתים במעמד הר סיני וכמו כן עמד בו השמש כמו שעמד ליהושע, וכן נתבאר במדרש אלה הדברים רבה וכבר הזכרתי זה בסדר וישמע יתרו.

לד **או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות.** הם נסיונות, כמו שהיה משה אומר לפרעה (שמות ח) התפאר עלי. **באותות.** סימנים במטה, כענין (שם ד) מזה בידך. **ומופתים.** אלו עשרה מכות. **ובמלחמה.** על הים, שנאמר (שם יד) כי ה׳ נלחם להם, או על מכת בכורות ועל השבטים שעשה באלהי מצרים. **וביד חזקה.** שיצאו ביד רמה. **ובזרוע נטויה.** בעמוד אש וענן. **ובמוראים גדולים.** קריעת ים סוף לישראל וטביעת המצריים בו. **במצרים לעיניך.** מה שהזכיר לעיניך, דרך הכתוב לומר כן לפעמים שידבר בלשון רבים ויחזור מיד ללשון יחיד, וכמוהו (ויקרא יט) ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה. אבל נראה לי כי אולי הזכיר לעיניך כדי שיתחיל הכתוב באל״ף ויסיים בכ״ף שהוא מספר שם אהיה, כי בזה השם נשתלח משה לישראל, מדת הדין אשר במדת רחמים, זרוע נטויה במוראים גדולים, ותכלית הוצאה זו לצורך התורה, ולכך סמך לו אתה הראת לדעת וגו׳ מן השמים השמיעך את קולו. ותמצא בפסוק זה כ״ב אותיות האלפ״א בית״א, וכן תמצא בעשרת הדברות כל אותיות האלפ״א בית״א, ומתחיל באל״ף אנכי ומסיים בכ״ף לרעך.

לה **אתה הראת לדעת.** יאמר אתה הראית אותות ומופתים שמתוכם תוכל לדעת כי ה׳ הוא האלהים אין עוד מלבדו, וכן בסמוך והשבות אל לבבך.

ופקח עיני שכלך בזה כי לא תמצא בכל התורה כלה שיאמר בשום מקום האלהים הוא ה׳ אלא ה׳ הוא האלהים, וכן בענין אליהו (מלכים א י״ח:ל״ט) ויפלו על פניהם ויאמרו ה׳ הוא האלהים, כי יש נסים מפורסמים ויש נסים נסתרים, ובכלל המפורסמים הנסתרים, והמשכיל יבין.

לו **מן השמים השמיעך את קולו.** באור הכתוב, מן השמים יצא קולו להשמיע לכם אבל לא שמעתם דבור עד שהיה בתוך האש, זהו ודבריו שמעת מתוך האש, שאם לא כן איך יאמר עתה כי מן השמים שמעו ואח״כ אמר כי מתוך האש שעל ההר שמעו.

לז **ותחת כי אהב את אבותיך.** רוצה לומר השמיעך את קולו לאהבת האבות.

ויבחר בזרעו. יחזור ליעקב השלישי באבות, ולכך לא אמר בזרעם כי יכנסו בכלל עשו וישמעאל ויתר העמים. ולכך אמר בסדר והיה עקב (דברים י) רק באבותיך חשק ה׳ לאהבה אותם ויבחר (בזרעו אחריו) [בזרעם אחריהם] בכם מפני שאמר (בזרעו) [בזרעם] הוצרך לומר בכם, להוציא עשו וישמעאל. והיה אפשר לומר ובעבור כי אהב או למען, אבל אמר ותחת כלשון (שמות כד) ותחת רגליו, והם שנים בתורה לא יותר, וירמוז למה שדרשו האבות הן הן המרכבה.

ויוציאך בפניו. ע״ד הפשט, בעצמו, מלשון (שמואל ב יז) ופניך הולכים בקרב.

וע״ד המדרש בפניו בכעסו, מלשון (שמות לג) פני ילכו, (שמואל א א) ופניה לא היו לה עוד, והענין בכעס שכעס על המצריים.

וע״ד הקבלה ויוציאך בפניו זה מלאך הפנים, שנאמר (ישעיה סג) ומלאך פניו הושיעם, בכחו הגדול שבקרבו, והבן זה. ועוד יכלול הכתוב זכות האבות

שבזכותם יצאו ממצרים, בפניו זה יעקב שכן כתיב (תהלים כד) מבקשי פניך יעקב סלה, בכחו זה יצחק, הגדול זה אברהם. והתחיל מיעקב למעלתו כי הוא החוט המשולש בזכות האבות, וכן הקו האמצעי עיקר, וכן במקום אחר יתחיל מיעקב בפסוק (ויקרא כו) וזכרתי את בריתי יעקוב.

לט **והשבות אל לבבך.** זה מצות עשה מן התורה בידיעת השם יתברך, שנצטוינו לדעת אותו ולחקור על אחדותו ושלא נסמוך על הקבלה בלבד. והידיעה הזו היא מתוך פעולותיו ומעשיו הנוראים ונבראיו העליונים והשפלים.

והנה ידיעה זו היא האפשרית אבל הידיעה מצד מהותו ועצמותו נמנעת וא״א לעמוד עליה, ועליה נאמר (משלי כ״ה:ב׳) כבוד אלהים הסתר דבר. ומפני שאין ענין האלהות שישיגנו האדם בשכלו בתחלת מחשבתו, לכך הזכיר בו לשון והשבות אל לבבך כאדם שמתבונן בדבר ויצטרך לחזור ולהתבונן, כענין שמצינו באליהו (מלכים א י״ט:י״א-י״ב) לא ברוח ה׳ ואחר הרוח רעש לא ברעש ה׳, ואחר הרעש אש לא באש ה׳ ואחר האש קול דממה דקה, ענין הכתוב כי כשיחשוב עליו האדם מהו אם הוא רוח או רעש או אש, יחזור ויסתור בנין מחשבתו בכל מה שיחשוב עליו, ואחר המחשבות כלם לא ימצא כי אם העלמה ובלימה, וזהו ואחר האש קול דממה דקה, כענין שנזכר בספר יצירה בלום פיך מלדבר ולבך מלהרהר. ואמר לבבך ולא אמר לבך, כי שתי יצרים יש באדם, יצר טוב ויצר רע, ובא ללמד שאם יטענו יצרו לנטות מדרך האמונה ח״ו ולהאמין שתי רשויות, אז ישיב אל לבו כי הוא אחד בשמים ובארץ, ולכך סיים אין עוד. וענין השבת הלב הוא הדבר שצריך עיון גדול ודעה יתרה, ממה שאמר הנביא ע״ה (ישעיהו מ״ד:י״ט) ולא ישיב אל לבו לא דעת ולא תבונה לאמר, והענין הזה הוא שיחשב בלבו כי ה׳ הוא האלהים מנהיג העולם, בשמים אלו הגלגלים, ממעל אלו המלאכים, ועל הארץ העולם השפל, מתחת אלו מעמקי תהומות, וכל זה נכלל בלשון הכתוב שאמר שלמה ע״ה (משלי כ״ה:ג׳) שמים לרום וארץ לעומק, ואמר אין עוד, בכל העולמות כלן.

מא **אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן.** יגיד לך הכתוב כי משה כשהבדיל ערי מקלט האלה בארץ בני גד ובני ראובן אמר לישראל דברי הברית שיזכיר בסמוך, ואע״פ שידע משה שלא יהיו ערים אלו קולטות עד שיבדלו שלש בארץ כנען מכל מקום רצה להשתדל אפילו בחצי מצוה כדי להוסיף אותה על שאר מצותיו וצדקותיו אשר עשה. ומכאן נלמוד התעוררות גדול בקיום המצות, וכאן נוכל להתבונן במעלות המצות ובכחם ובשכרם העצום כאשר יעשה אותן האדם על השלמות, ואפשר שנאמר כי לזה רמזו רז״ל במדרש שאמרו (שמות ל״ד:א׳) פסל לך, הפסולת שלך, משם נתעשר משה. באו לומר כי מן המצות שהן קלות בעיני האדם משם נתעשר משה, כלומר שעלה להשגה גדולה כי הוא העושר האמתי ואין צריך לומר באותן המצות שהן עיקר התורה ויסוד האמונה.

מזרחה שמש. דרשו רז״ל כל מי שהורג נפש גולה למזרחה של שמש, שכן אדם הראשון גרם מיתה לכל תולדותיו מה כתיב ביה (בראשית ג) וישכן מקדם לגן עדן וגו׳, וכן קין שהרג להבל גלה למזרחה של שמש שנאמר (שם ד) וישב בארץ נוד קדמת עדן.

מג **את בצר במדבר.** וכתיב בתריה וזאת התורה, ודרשו רז״ל במסכת מכות פרק ואלו הן הגולין מכאן שדברי תורה הן מקלט ואפילו ממלאך המות, כי הא דרב חסדא הוה יתיב וגריס בבי רב ולא הוה יכיל מלאך המות למקרב גביה דלא הוה שתיק פומיה מגרסיה, סליק אארזא דבי רב, פקע ארזא ושתיק ויכיל ליה. ושם עוד אמר ריש לקיש שלש טעיות עתיד שרה של רומי לטעות, דכתיב (ישעיהו ס״ג:א׳) מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה, טעה שאינה קולטת אלא בצר במדבר והוא גולה לבצרה, טעה שאינה קולטת אלא שוגג והוא מזיד, טעה שאינה קולטת אלא אדם והוא מלאך.

בארץ המישור לראובני. בחלקו של ראובן. מה טעם, לפי שראובן פתח בהצלת נפשות תחלה, שנאמר (בראשית ל״ז:כ״א) וישמע ראובן ויצילהו מידם, וכתיב (שם) ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם, לכך מפרישין ערי מקלט בחלקו של ראובן. וזה שכתוב (משלי כ״ח:י״ז) אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו, עד בור, עד תחומו של ראובן שכתוב בו (בראשית ל״ז:כ״ט) וישב ראובן אל הבור.

מד **וזאת התורה אשר שם משה.** הם הדברות שיזכיר בסמוך אחר פרשה זו.

ובמדרש וזאת התורה, מוסף על ערי מקלט, מה ערי מקלט מצילות מן המיתה אף התורה כן, ולא עוד אלא שהיא מצלת יותר מערי מקלט, שערי מקלט אינן קולטות אלא שוגגין, והתורה בין שוגגין בין מזידין. אמרו ישראל למשה אם בטלו ערי מקלט להיכן אנו בורחין, אמר להן להתורה, שנאמר וזאת התורה, הדא היא דכתיב (משלי ג׳:י״ח) עץ חיים היא למחזיקים בה.

פרק ה

א **ויקרא משה אל כל ישראל.** הם הבנים שקראן משה עכשיו להשמיעם עשרת הדברות שקבלו האבות ושמעו אותם מפי הגבורה. ואמר להן לא את אבותינו כרת ה׳ את הברית הזאת, כלומר לא את אבותינו בלבד שקבלו ושמעו.

ג **כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו.** עמנו כרת הברית הזאת, ועוד שיש מהם שהם חיים, ועל זה אמר פנים בפנים דבר ה׳ עמכם, עם החיים שנשארו ממתן תורה ידבר, ולהם אמר אנכי עומד בין ה׳ וביניכם.

ד **פנים בפנים דבר ה׳ עמכם.** ע״ד הפשט בלא אמצעי, וכענין שכתוב (שמות ל״ג:י״א) כאשר ידבר איש אל רעהו, שאין אמצעי ביניהם.
וע״ד המדרש פנים בפנים, בדמיונות הרבה נדמה הקב״ה לישראל, לזה נראה עומד ולזה יושב, לזה בחור ולזה זקן שנאמר (הושע י״ב:י״א) וביד הנביאים אדמה, על ים סוף כבחור ערוך מלחמה שנאמר (שמות ט״ו:ג׳) ה׳ איש מלחמה, על הר סיני כזקן יושב בישיבה, שאין תורה אלא מפי זקן שנאמר (תהלים קיט) מזקנים אתבונן.
וע״ד הקבלה פנים בפנים כבר בארתי בסדר כי תשא.

ה **אנכי עומד בין ה׳ וביניכם.** פירש החכם ר׳ אברהם ז״ל אחר מעמד הר סיני. והנכון מה שכתב הרמב״ן ז״ל שהוא מדבר בשעת מתן תורה, כי משה היה מדבר ומתרגם לישראל מה שהאלהים יענינו בקול, ולפי שכל ישראל שמעו שתי דברות ראשונות והבינו אותם מפי הגבורה, ושאר הדברות שמעום מפי הגבורה אבל לא הבינו אותם מפיו, ולכך הוצרך משה לתרגם ולפרש לישראל כדי שיבינו, וזהו שאמר אנכי עומד בין ה׳ וביניכם להגיד לכם את דבר ה׳, כלומר מה שלא הייתם מבינים מפי הקב״ה, כי יראתם מפני האש ולא עליתם בהר, כמוני, שנאמר (שמות כ׳:י״ח) ומשה נגש אל הערפל.
לאמר. כשהיה אומר לכם עשרת הדברות.

יב **שמור את יום השבת לקדשו.** בדברות ראשונות (שם) אמר זכור וכאן שמור, והענין כדי לחייב את הנשים בקדוש והבדלה אע״פ שהן מצות עשה שהזמן גרמא שהנשים פטורות מהן, והוקשה זכירת קדושת שבת לשמירתו ממלאכה שהכל מוזהרין בה אנשים ונשים, ולפיכך אמרו כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה, בין בכניסתו ובין ביציאתו. ודרשו רז״ל זכור ושמור בדבור אחד נאמרו.
וע״ד הקבלה בדבור אחד נאמרו, כי הוא האדון שבו הרחמים.והשתכל כי בדין הוא שיזכיר בתורה זכור ובמשנה תורה שמור, כי כן תמצא שיזכיר תמיד בתורה השם המיוחד ובמשנה תורה יזכיר לעולם ה׳ אלהיך ה׳ אלהיכם, כלשון עשרת הדברות אנכי ה׳ אלהיך, והוא שברא שמים וארץ. וכן תמצא בבריאת עולם (בראשית ב) בהבראם בה׳ בראם, והתורה נתנה בחמשה קולות, וכן העולם נברא בששת ימים, והתורה נתנה בששה בסיון, ובריאת עולם תמצא במעשה בראשית ל״ב פעמים אלהים, והתורה תתחיל בב׳ ותסיים בלמ״ד, וכל זה להתבונן כי מי שברא העולם נתן לנו את התורה, והבן זה.
כאשר צוך ה׳ אלהיך. במעמד הר סיני, והוא שכתוב שם (שמות כ) וידבר אלהים.

יד **למען ינוח עבדך ואמתך כמוך.** נתן טעם למה שצוה לא תעשה כל מלאכה ע״י עבדיך, כדי שינוח העבד והאמה כמוך, לא שתנתן מצות השבת כדי שינוח העבד והאמה.

טו **וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים.** כמוהו. **ויוציאך ה׳ אלהיך.** בנסים מפורסמים המורים על חדוש העולם. **על כן** על הוראת החדוש, צוך לעשות את יום השבת.

טז **כבד את אביך.** הוסיף בכאן ולמען ייטב לך, לומר שיהיו חייו טובים, והוא שכר המצוה בפירותיה בעוה״ז, והתוספת הזה באות טי״ת כבר בארתיו בסדר וישמע יתרו. וקשר הווי״ן בדברות הלוחות השניים ע״ד הפשט מפני שהוא ספור דברים של משה ממה שאירע כבר, ועל כן באו הווי״ן בספור דבריו כמנהג בני האדם בשלישי המדבר.
וע״ד הקבלה תוספת הווי״ן לרמוז כי שמור שהוא הה״א הוא בכלל הוא״ו, וכן (תהילים ס״ב:י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי. ולא הזכיר ולא תרצח כי ענין דין הוא והוא״ו הוא רחמים, ולפי שהזכיר לא תרצח הוצרך להוסיף ולא תתאוה כדי להשלים ה׳ לאוין בווי״ן כנגד ה״א אחרונה הכוללת אות הוא״ו. והתבונן כי קול גדול ולא יסף הוא הוא״ו, כי מלת קול סמוכה לגדול, קול דברים אתם שומעים הוא הה״א, וענין ולא יסף שלא יסף על הקול ששמעתם שישמיעהו לכם מעולם, ולמדך בזה שלא השיגוהו הקהל מעולם אך השיגו הה״א בלבד, וזהו שאמר ותמונה אינכם רואים, כלומר ותמונה שכתוב בו במשה (במדבר י״ב:ח׳) ותמונת ה׳ יביט, אינכם רואים כלומר משיגים, זולתי קול זה כלומר קול דברים זה.

יח **ולא תתאוה בית רעך.** ובעשרת הדברות הראשונות כתיב (שמות כ׳:י״ד) לא תחמד בית רעך, כלומר לא תחמד בדמים ולא תתאוה בלא דמים, כלומר שלא יתאוה ויחשוב זה בלבו, שהמחשבה הזו תביאנו שיקחנו בדמים ונמצא עובר על לא תחמד.

יט **קול גדול ולא יסף.** כלומר ולא פסק, וכן תרגם אונקלוס ע״ה. ותמצא בכאן ז׳ קולות, האחד קול גדול, השני ויהי כשמעכם את הקול, השלישי ואת קולו שמענו, הרביעי אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה׳ אלהינו, החמישי כי מי כל בשר אשר שמע קול, הששי וישמע ה׳ את קול, השביעי שמעתי

את קול דברי העם. והוא שדרשו רז״ל בשבעה קולות נתנה תורה, ונזכרו כמו כן שבעה קולות בדברות ראשונות, וכבר הזכרתים שם.

כא **הן הראנו ה׳ אלהינו את כבודו.** מראה האש. **ואת גדלו.** גדולתו אלו קולות וברקים וקול שופר. **ואת קולו שמענו.** אלו עשרת הדברות.

כג **כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים,** שהוא מקור החיים, ולכך הוסיף לשון חיים, שאם לא כן הייתי מבין אלהים מלאכים.
והחכם ר׳ אברהם כתב, הוסיף חיים להפריד בין ה׳ ובין הצבא.

כד **ואת תדבר אלינו.** כמו (במדבר י״א:ט״ו) ואם ככה את עושה לי.
וע״ד הקבלה ואת תדבר אלינו, מדת הדין תדבר אלינו, **את כל אשר ידבר ה׳ אלהינו אליך,** כי המדבר הוא השם המיוחד. **ושמענו ועשינו.** כלומר ושמענו מפיך ועשינו.

כט **מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי.** ע״ד הפשט הזכיר לשון מי יתן מפני שכבר מסר הקב״ה הרשות והבחירה ביד האדם לעשות כל מה שירצה טוב או רע, וכן דרשו רז״ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים.
וע״ד המדרש מי יתן והיה לבבם זה, זה שאמר הכתוב (תהלים צג) מי יתן מציון ישועת ישראל, שני פעמים אמר דוד המלך ע״ה פסוק זה בספר תהלים, מה טעם, אלא הרב אמר מי יתן והיה לבבם זה והתלמיד אמר (במדבר י״א:כ״ט) ומי יתן כל עם ה׳ נביאים, בעוה״ז לא נתקיימו לא דברי הרב ולא דברי התלמיד אבל לעתיד לבא שניהם מתקיימין, דברי הרב מנין (יחזקאל ל״ו:כ״ו) ונתתי לכם לב בשר, דברי התלמיד מנין (יואל ג׳:א׳) אשפוך את רוחי על כל בשר.
וע״ד הקבלה מי יתן והיה לבבם זה, יאמר השם המיוחד מי יתן ויעלה במחשבה הטהורה שייראו אותי כל הימים, ולמדך בזה שאין היראה בידו, וזהו ביאור הכל בידי שמים כלומר בידי המדה הנקראת שמים, חוץ מיראת שמים אך היא למעלה ממנה, ומה שאמרו רז״ל היה להם לומר אתה תן, באורו שיתפלל למעלה מזה. וזהו שאמרו חכמי האמת ז״ל במסכת תענית בענין רבי אלעזר בן פדת דהוה דחיקא ליה מלתא, אמר ליה קוב״ה ניחא לך דאחרביה לעלמא, אפשר דנפלת בשעתא דמזוני. מצורף לזה דרשו כשראה משה לר״ע שהיו מוכרין את בשרו במקולין אמר לפניו, רבש״ע זו תורה וזו שכרה, אמר לו שתוק שכך עלה במחשבה. ובאור זה כי כן חייבה החכמה במכירת יוסף. מצורף לזה תמצא בבראשית רבה בתחלתו, בפסוק (משלי ח׳:ל׳) ואהיה אצלו אמון, התורה אמרה אני הייתי אומנותו של הקב״ה, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין אינו בונה מדעת עצמו אלא מדעת האומן, והאומן אינו בונה מדעת עצמו אלא דפתריות ופנקסאות יש לו לידע היאך הוא עושה חדרים והיאך הוא עושה פשפשין והיאך הוא עושה עליות, כך הקב״ה היה מביט בתורה ובונה העולם, עד כאן. ובאור זה כי המשיל השכינה למלך בשר ודם, ושמו הגדול לאומן הפועל ועושה המלאכות, והחכמה לדפתריות ופנקסאות והם ספרים שבהם אותיות מחוקקות, ולכך משה שכתוב בו (דברים ל״ג:כ״א) וירא ראשית לו, נקרא מחוקק, כן בלשון הגמרא דפתרא דמליח וקמיח ולא עפיץ, ועוד בענין פרעה, הוציא פרעה דפתרא של אלוהות התחיל לקרות אלהי מואב אלהי עמון אלהי צידון. כל זה מבואר כי המלך יצטרך לאומן והאומן יצטרך אל החכמה, כי אין האומן פועל אלא כפי מה שיצייר שכלו, ואם כן החכמה ראשית הכל ובה נגמר הכל, וזהו סוד הכתוב (איוב כ״ח:כ״ח) הן יראת אדני היא חכמה, באורו כי החכמה והיא המחשבה הטהורה היא יראת אדון העולם יתברך, וזהו סוד שכתוב (ישעיהו ל׳:י״ח) לכן יחכה ה׳ לחננכם ולכם ירום לרחמכם. ויש לך להתעורר בלשון יחכה ובלשון ירום, וזהו סוד הכתוב האומר (תהילים קמ״ג:א׳) באמונתך ענני בצדקתך והאמונה בכאן היא החכמה, מן הכתוב שאמר (חבקוק ב׳:ד׳) וצדיק באמונתו יחיה, וכתיב (קהלת ז׳:י״ב) החכמה תחיה בעליה.
וקבלת החכם ר׳ יצחק בן הרב ז״ל כי דרך שבועה הזכיר דוד המלך ע״ה פסוק זה, וכן הכתוב אומר (תהילים פ״ט:נ׳) נשבעת לדוד באמונתך, ויש לך להשכיל בלשון הכתוב בכאן.

כח **ואתה פה עמד עמדי ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים.** הזכיר לשון דבור, הוא תורה שבכתב שהיא נבואתו של משה, וזהו שהזכיר (אלהיך) [אליך], ובהשגת ישראל הזכיר ה׳ אלהיכם אתכם וכן לשון שמירה, זהו שכתוב ושמרתם לעשות כאשר צוה ה׳ אלהיכם, אתכם ששמעתם בסיני הדברות מפיו, והבן זה.
ועשו בארץ. הזכיר כן לפי שהיו עכשיו באין אצלה. או מפני שעיקר עשית המצות אינו אלא בארץ אע״פ שהם חובת הגוף בכל מקום זולתי המצות שהם תלויות בארץ, וכבר הזכרתי זה (דברים ד׳:י״ד) בפסוק לעשותכם אותם בארץ.

פרק ו

ב **כל ימי חייך.** בעוה״ז. **ולמען יאריכון ימיך.** בעולם הבא.

ג **ארץ זבת חלב ודבש.** סיימה פרשה זו כן, וסמך לו שמע ישראל, לבאר שאין תכלית כונת ירושתה בכל תענוג זה אלא כדי שנירש המכונת לה, והיא הד׳ של אחד, והיא הרצון המשפיע רחמים ודין, וזהו לשון ארץ זבת חלב ודבש, וכן הזכיר זה בפסוק (דברים ח׳:ח׳) ארץ חטה ושעורה, והביא ראיה לתענוג שכלי מן הדבש שהוא תענוג גופני, והבן זה.

ד **שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד.** ע״ד הפשט מה שהזכיר שלשה שמות, ה׳ אלהינו ה׳, שאילו אמר ה׳ אחד היה פתחון פה לאומות העולם שעל יראתן אמר כן שהוא נקרא ה׳ לדעתם, ועל כן הוצרך לומר אלהינו, כלומר אלהי ישראל, וכן אלו אמר ה׳ אלהינו אחד היה פתחון פה לאומות העולם לומר אמת הוא כי אלהי ישראל הוא לבדו נקרא אחד, גם אלהינו שאנו קוראים ה׳ הוא אחד כמו כן, לכך הוצרך לומר ה׳ אלהינו ה׳ אחד להורות ה׳ שהוא אלהי ישראל הוא אחד והוא לבדו נקרא ה׳ אחד ואין זולתו ברוך הוא שאחדותו שלמה מכל צד בלא שום הרכבה בעולם, ואין לו באחדותו דומה, לא בעליונים ולא בשפלים, ועתיד שיהיה בכל האומות אחד כענין שכתוב (זכריה י״ד:ט׳) ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד. ומה שאמר אלהינו ולא אמר אלהיך כמו שאמר בו בכל מקום במשנה תורה (דברים ד׳:כ״ד) כי ה׳ אלהיך אש אכלה הוא, וכן בכל הפרשיות שידבר עם ישראל יזכיר ה׳ אלהיך או ה׳ אלהיכם, מפני שרצה משה להכניס עצמו בכלל היחוד.

ובשם הרב ר׳ אליעזר מגרמייז״א ז״ל, ה׳ קודם העולם, אלהינו בעולם, ה׳ לאחר העולם, אחד בכל העולמים.

וצריך אתה לדעת כי ענין היחוד הוא הנקרא עבודה שבלב, כענין שכתוב (דברים י״א:י״ג) ולעבדו בכל לבבכם, ולפי שהמדבר ידבר דבריו פעם שיתכוין בהם ופעם שלא יתכוין בהם, לכך הזכיר שמע שהוא לשון כולל שמיעת האוזן והבנת הלב, כלומר שיכוין לבו בדבריו בענין היחוד כשהוא משמיע לאזנו, ולפי שאין כוונת המייחד גלויה ומפורסמת אם פיו ולבו שוין או יזכירנו בו בשפתיו ולבו רחוק ממנו, וא״א לאדם להעיד על חברו בדבר זה, לכך תמצא עי״ן של שמע רבתי, וכן דל״ת של אחד, לומר כי השם יתברך עד בדבר והוא היודע ועד בזה, ולכך יצטרך האדם להזהר הרבה בענין היחוד שיכוון לבו ויפנה עצמו מכל מחשבה, וכענין שאמר מחינא ליה במרזפתא דנפחא עד דמכוון דעתיה.

ודע כי לא נברא גן עדן וכל מעלותיו כי אם לאותם המיחדים בכוונה, כי המודה ביחוד כופר בעבודה זרה וכל המודה בעבודה זרה כופר ביחוד, וגיהנם ושבעה מדוריו לא נבראו אלא לעובדי עבודה זרה. ומפני זה תמצא בפרשת בראשית י״ג פעמים גן, ובפרשה זו בכללה תמצא י״ג פעמים אש, וזה למען הודיעך כי כל המכוון באחד שחשבונו י״ג כמספר י״ג מדות, נצול מאשה של גיהנם וזוכה לגן עדן ולכל מעלותיו שהם י״ג, כמו שאמרו רז״ל ר׳ יהושע בן לוי אשכחיה לר׳ שמעון דהוה יתיב אתליסר תכטקי פיזא, והכוונה על י״ג מעלות של גן עדן.

וע״ד המדרש שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד, הזכירה תורה פסוק שמע אחרי עשרת הדברות, ללמדך שדבור אנכי הוא היחוד, ר׳ נתן אומר מכאן תשובה למינים שאומרים שתי רשויות יש, כשעמד הקב״ה על הר סיני ואמר אנכי ה׳ אלהיך מי מחה כנגדו. ולפי שפסוק זה של שמע הוא פסוק של יחוד לכך יתמיד משה בלשונו במשנה תורה להזכיר לשון שמע שאמר (דברים ט׳:א׳) שמע ישראל אתה עובר היום, וכן (שם כ) שמע ישראל אתם קרבים היום, וכן (שם כז) הסכת ושמע ישראל, ורבים כן. ואמרו במדרש שמע ישראל כיון שחשב יעקב שמא יש פסול בבניו כאברהם ויצחק, קרא לבניו ואמר להם (בראשית מ״ט:ב׳) ושמעו אל ישראל אביכם, שמעו למי שישראל עובד לו, אמרו לו שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד, ועד עכשיו ישראל נוהגים בכל יום ואומרים שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד, שמע ישראל שבמערת המכפלה, ה׳ אלהינו ה׳ אחד. ועוד דרשו אמר להם משה לישראל אמרתם בסיני נעשה ונשמע וכשעשיתם את העגל אבדתם נעשה וכיון שאבדתם נעשה שמרו נשמע, הוי אומר שמע ישראל, משל למה הדבר דומה, למלך שקדש מטרונא בשני מרגליות, אבדה האחת, אמר לה שמרי האחרת. כך דרש במדרש רבה.

וע״ד השכל שמע ישראל וגו׳, ידענו כי הנמצאים בעליונים ובשפלים רבים, ומצד השכל נתחייב לומר כי יש אחד אמתי האצילם והמציאם, שהרי הרבוי מכח היחוד, וכשם שהאחד קודם לכל המספרים כן האחדות קודמת אל כל רבוי, וכיון שאנו רואים שההויות רבות בעולם ונתברר לנו כי כח הרבוי נמשך מכח היחוד, א״כ זו ראיה גמורה מדרך השכל שעיקר הנמצאים כלן וסבתם מכח האחד, ואע״פ שמצינו דברים רבים נקראים בשם ״אחד״ אין זה על דרך האמת כי אם על דרך ההעברה וההשאלה, שהרי מצינו המשכן שקראו הכתוב אחד וידוע כי יש בו כמה דברים נפרדים וחלקים רבים, ולפי שנתחברו כאחד נקרא אחד ויכול הוא להתפרק מכל חלקיו ושישובו למה שהיה בתחלה, וכן כתוב (יחזקאל ל״ז:ט״ז) קח לך עץ אחד, ואין זה אלא דרך העברה והשאלה, שהרי יש בו לאדם אחד רמ״ח אברים והוא מורכב מארבע יסודות שהם עתידין להתפרד ולשוב כל אחד ואחד ליסודו, ואין צריך לומר בנבראים השפלים שהם בעלי השנוי והחלוק, כי גם בעליונים שאינם מקבלים שנוי וחלוק שהם עצמיים שכליים פשוטים והם הנפשות והמלאכים, אי אפשר לאחד מהם להקרא בשם אחד, כי כל מלאך יש אחר כמוהו או גדול ממנו, ואם כן אינו אחד שהרי יש נמצא דומה לו במעלתו

ובכחו, וכן הנפש יש אחרת דוגמתה או למעלה ממנה בידיעה ודקות ההשגה, ועל כן אי אפשר לשום נמצא מהנמצאים כלם שיהיה ראוי להקרא בשם אחד ולא אחד בהם שיאות לו זה השם כלל אלא אדון הכל יתברך שהמציא אותן אחר העדרם, והוא האחד האמתי הקודם לרבויים, והוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, והוא לבדו האחד קדוש שאין לו דומה, כענין שנאמר (ישעיהו מ׳:כ״ה) ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש.

וע״ד הקבלה שמע ישראל, כוף אזניך ושמע, בפסוק שמע ענין היחוד האמתי המקובל והמוצנע אצל יודעי האמת בסוד יחוד עשר ספירות שנתחייבנו ליחד את כלן ולחבר הכל כאחד אם ממטה למעלה אם מלמעלה למטה, ומלת שמע מלשון חבור, כענין (שמואל א ט״ו:ד׳) וישמע שאול, (תהילים י״ח:מ״ה) לשמע אוזן ישמעו לי. ה׳, כמו (דברי הימים א כ״ט:י״א) לך ה׳, שהוא כולל שלש המעלות העליונות. אלהינו, הגדולה והגבורה. ה׳, התפארת עד תשלום הבנין ואח״כ אחד. ובמלת אחד נכלל כל העשר, א׳, רמז למי שאין המחשבה משגת, ח׳, לח׳ דברים שעמו, ד׳, לעשירית, היא עטרת זהב גדולה, ואין ראוי להפרידה כי אם ליחד ולחבר את הכל, וראוי ליחד ממטה למעלה משום מעלין בקדש אע״פ שהכל אחד אצל העבודת היחוד. ועל הד׳ שהיא המלכות אמר הנביא ע״ה (ישעיהו ס״ג:י״ב) בוקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם, ואנו אומרים בתפלה מלכותך ה׳ אלהינו ראו בניך בוקע ים לפני משה זה אלי ענו. ולפי שלא יזכיר מדת המלכות בפירוש בכלל השלשה שמות, לכך תקנו ז״ל להוסיף ולומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, מה שלא הזכיר משה, ואף על פי שלא הזכירו רמזו באות הדל״ת, ועליו משלו משל נמרץ לבת מלך שהריחה ציקי קדרה, תאמר יש לה גנאי, לא תאמר יש לה צער, מה עשו עבדיה הביאו לה בחשאי. וציקי קדרה הוא דבר מבושם בריחו משיב הנפש. ובאור המשל במלת בת מלך שהריחה ציקי קדרה, היא השכינה שהרגישה קלוסן של שבטים והיחוד שהיו מיחדים השם הגדול, ואלו תאמר שבחה בפיה שכשם שהוא יחיד כך היא יחידה יש לה גנאי, לא תאמר היא מצטערת כשלא נתיחד כבודה בכבודו, ועל כן באו ישראל שהם עבדי השכינה והתקינו לומר ברוך שם בחשאי שהוא היחוד התחתון. ומטעם זה נתקן השבח הזה של שכינה בשש תיבות כמו בפסוק שמע זה כנגד ששה קצוות של מעלה וזה כנגד ששה קצוות של מטה, ובת מלך היא דל״ת של אחד, וכבר ידעת כי אות דל״ת משלים מספר עשרה, ותמצא בספר הבהיר, מהו דל״ת, משל למה הדבר דומה לעשרה מלכים שהיו במקום אחד וכלן עשירים, ואחד מהם עשיר אבל לא כאחד מהם, אף על פי שעשרו גדול נקרא דל לגבי העשירים, עד כאן. ועל כן צריך המיחד שיכלול כל העשר במלת אחד לפי שכלן אחדות גמורה הן, כי העשר מגלה כח האחד שהמציאם שהוא כולל העשר, וכענין הנקודה שהיא כוללת היו״ד, כיצד, אין לך נקודה בעולם שלא יהיה לה ארך ורחב ועומק ולכל אחד משלשתן יש לה ראש ואמצע וסוף, הרי ט׳, והמקום הרי י׳, שאי אפשר לנקודה בלתי מקום, אם כן הרי שיש בעצמות הנקודה י׳ עם המקום, וכן ה׳ המיוחד שנרמז בו היו״ד, כי היו״ד עם קוצו וההי״א הם ג׳ המעלות העליונות והוא״ו ו׳ מעלות הנמשכות מהם הרי ט׳ וההי״א בגדר המקום הרי י׳. והוא הדין בקדיש שיש לכלול כל העשר, כי אמן יהא שמיה רבא מברך נאמר על הקו האמצעי, לעלם לעלמי עלמיא הם ה׳ למעלה, וכן ה׳ למטה, כי קו אמצעי הוא והכל בכללו. וההי״א בקדיש שצריך לכלול כל היו״ד, כי העליון הוא קדוש בחכמה וקדוש בבינה וקדוש בדעת שהוא הדל״ת, ה׳ צבאות כל הבנין מלא כל הארץ כבודו בחכמה שנאמר (משלי ג׳:ל״ה) כבוד חכמים ינחלו, ותן אל לבך כי על כן תקנו אנשי כנסת הגדולה בקדישא רבה לתתחיל במלת כתר.

ודע כי מפסוק של שמע יוצא שם בן י״ד והוא נחקר מן השלישית, וג׳ שמות הן, והם של חכמה להחכים המזכירם כי יקח בשמים ראש, ובאור הכתוב ה׳ שהוא אלהינו ופירוש ה׳ אחד כי ה׳ שהוא אלהינו מתחלף באל״ף בי״ת והחלוף ההוא שהוא פירוש ה׳ אחד, ונמצא שהשגנו הוראת יחוד ה׳ מתוך חבור אותיותיו, והבן זה. ולפי מה שאמר במדרש טעם ברוך שם שנתקן בחשאי הוא מפני שהוא קלוס של מלאכי השרת, וכן אמרו במדרש רבה בסוף ואתחנן (יחזקאל א׳:כ״ד) בעמדם תרפינה כנפיהם, כשבאים ישראל ודוממים שאומרים בלחישה ברוך שם, אותה שעה הם מקלסים, וכן יחזקאל אמר (שם ג) ואשמע אחרי, כשקלסתי אני קלסו מלאכי השרת ברוך שם. ולמה אומרים אותה בלחישה, אלא כשעלה משה למעלה גנבו ממלאכי השרת ולמדו לישראל, אמר להם משה כל המצות שנתתי לכם ממה שקבלתי מן התורה, אבל זה שאני נותן לכם ממה ששמעתי ממלאכי השרת ולמדו לישראל אמר להם משה אמרו אותו בלחישה, ולכך אומרים אותו ביום הכפורים בפרהסיא לפי שהם כמלאכי השרת, לובשים לבנים לא אוכלין ולא שותין אין בידם חטא ועון כי הקב״ה סולח לכל עונותיהם, עד כאן.

ה ואהבת את ה׳ אלהיך. אחר שאין לנו אלוה כי אם הוא לבדו, חייב אתה שתאהבנו ושתקיים המצות מאהבה, כי המקיימם מיראה אין עבודתו עבודה שלמה. וענין האהבה, שיתבונן האדם בתורתו ובמצותיו וישיג בהם הש״י ויתענג באותה השגה בתכלית התענוג, ולכך סמך לו מיד והיו הדברים האלה, באר בזה ענין האהבה בהשי״ת איך היא, וכן דרשו בספרי, ואהבת את ה׳ אלהיך, איני יודע כיצד אוהב האדם את המקום, תלמוד לומר והיו הדברים האלה, ואהבת את ה׳ אלהיך, אהבהו לפני הבריות כדרך שעשה אברהם שקראו הקב״ה (ישעיהו מלכים א ח׳:ל״א) אברהם אוהבי. באורו לנו החכמים ז״ל בדבר זה כי ענין האהבה בשם יתברך הוא מי שמצדיק הרבים ומקרב אותן לחיי העולם הבא, ועל כן הביאו ראיה מאברהם. ואם תשאל ותאמר כיון שמצינו שמעלת החשק גדולה ממעלת האהבה היה לו לומר וחשקת ולמה אמר ואהבת, התשובה בזה כי היא הנותנת, שהרי האוהב הוא מי שאוהב

הדבר האהוב ולעתיד תשתכח ממנו האהבה, כגון בעת האוכל או בעת השינה, אבל מי שחושק אין מחשבתו נפרדת מן החשוק כלל, ואפילו בעת שיאכל יזכרנו, גם בעת השינה יראנו בחלום, ולפי שנצטוינו לאהבה את השם יתברך בשני היצרים ובנפש המתאוה ובכל ממונו, ויצטרך האדם לאהוב את כלן בדברים המוכרחים, כי אי אפשר לו שיחיה זולתם, על כן צוה שיאהוב אותם בענין המוכרח אבל יאהוב את השם יתברך על כלן, וא״כ מהטעם הזה לא היה יכול לומר וחשקת, כי אלו היה חושק אותו היה מפריד מחשבתו מכל הדברים הגופניים האלה ולא היה משתמש בהם כל עיקר, ואף במוכרחים, ולא היה מקום למצות התורה כלל, כי לשון חשק ענינו דבקות, כענין (תהילים צ״א:י״ד) כי בי חשק ואפלטהו, והוא מעלת מיתת הנשיקה, בצדיקים הגמורים, וכן מצינו בדבקות השם יתברך עם ישראל שכתוב (דברים ז׳:ז׳) לא מרבכם מכל העמים חשק ה׳ בכם, ולמדנו הכתוב הפלגה על דבקות השכינה עם ישראל שאינה זזה מהם לעולם, וכענין שדרשו רז״ל כל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם, גלו למצרים שכינה עמהם, וכן בכל הגליות.

בכל לבבך. הלב משכן הנפש החכמה, ולפי שהוא האבר הראשון ביצירת האדם והאחרון אשר ימות בכל אברי הגוף, על כן אמר בכל לבבך, כלומר עד רגע האחרון של מיתה.

ובכל נפשך. היא הנפש המתאוה. **ובכל מאדך.** מלשון מאד, כלומר אהוב אותו הרבה בכל מה שתוכל. והענין שלא יהא ממונו חביב עליו מן המצות, שאין ראוי לו לחוס על פזור ממון אצל המצוה, שאפילו לא מצא לולב ואתרוג אלא בדמים יקרים לא יחוס על ממונו אלא שיקחנו, כמו שעשה רבן גמליאל שלקחו באלף זוז, וכבר אמרו רבותינו ז״ל ולהדור מצוה עד שליש במצוה, הוא שאמרו בבבא קמא אמר ר׳ זירא אמר ר׳ הונא הדור מצוה עד שליש, מאי שליש, אילימא שליש ביתו, אלו מתרמי ליה תלתא מצות יהיב ליה כוליה ביתיה, אלא אימא הדור מצוה עד שליש במצוה, כלומר שיש לו להוסיף עד שליש בדמיו בין מצוה מהודרת למצוה יותר מהודרת, בין ספר תורה או לולב נאה ליותר נאה, כדתניא (שמות ט״ו:ב׳) זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצות, כיצד יעשה, שיהיה לפניו ס״ת נאה לולב נאה ציצית נאה, וקיימא לן כרבי זירא. ודרשו רבותינו ז״ל, בכל לבבך, בשני יצריך, יצר טוב ויצר רע, בכל נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך, ובכל מאדך בכל ממונך, אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו לכך נאמר בכל נפשך, ויש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך. דבר אחר בכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך, זהו שאמר דוד ע״ה (תהילים נ״ו:י״א) באלהים אהלל דבר בה׳ אהלל דבר, אם במדת הדין אם במדת רחמים אהלל דבר, וכן עוד (שם קא) חסד ומשפט אשירה, אם חסד אשירה ואם משפט אשירה, וכן עוד (שם קטז) כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא, צרה ויגון אמצא ובשם ה׳ אקרא. ויש שפירשו עוד בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, כנגד אברהם יצחק ויעקב, בכל לבבך כנגד אברהם שאהב הקב״ה בכל לבבו והמשיך הלבבות לאמונתו, ובכל נפשך כנגד יצחק שמסר נפשו על גבי המזבח, ובכל מאדך כנגד יעקב שהפריש מעשר מכל ממונו ואפילו מבניו.

ו **והיו הדברים האלה.** היחוד ואהבה שהזכיר יהיו חקוקים על לבבכם או הם המצות שבתורה. **אשר אנכי מצוך היום.** דרשו רבותינו ז״ל לא יהיו המצות בעיניך כדיוטיגמא ישנה שאין אדם סופנה, אלא כדיוטיגמא חדשה שהכל רצין לקראתה, כך אשר אנכי מצוך היום, יהיו בעיניך חדשים כאלו היום קבלתם מסיני. דיוטיגמא מצות המלך הבאה בכתב הוא.

ז **ושננתם לבניך.** שיהיו דברי תורה מחודדין בפיך, לשון חדוד הוא כמו (משלי כ״ה:י״ח) וחץ שנון, והכוונה לומר שאם ישאלך אדם דבר אמור לו מיד ואל תגמגם.

ודברת בם. שיהא עיקר דבורך בם, עשם עקר ואל תעשם טפל. בם ולא בדברים אחרים, בם ולא בתפלה, כך דרשו רז״ל. ובאור זה כי דברי תורה בקול רם, לפי שהתורה צריכה קול, שנתנה בקול, שנאמר (שמות יט) ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים, ולא בתפלה בקול אלא בלחש.

ובמסכת חולין (תהילים נ״ח:ב׳) האמנם אלם צדק תדברון, מה אומנותו של אדם בעולם הזה, יעשה עצמו כאלם, יכול אף לדברי תורה כן, תלמוד לומר צדק תדברון. וכן אמר שלמה ע״ה (משלי ג׳:כ״א) אל ילוזו מעיניך, כיון שאתה רואה שהן מדות שבהן נברא העולם, והשני (שם ד) אל יליזו, בא לומר אל יליזו אותם עסקים וטרדות מעיניך, ולכך אמר שמרם בתוך לבבך.

ח **וקשרתם לאות על ידך.** אלו תפילין של יד. ובאה הקבלה ביד זו היא יד של שמאל, לפי שהשמאל נקראת יד, כענין שכתוב (ישעיה מח) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, וכתיב (שופטים ה) ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים, וכן כתוב (שמות יג) והיה לאות על ידכה, בתוספת ה״א, ודרשו רז״ל יד כהה, והיא השמאל. ומקום ההנחה ביד, קבלו רז״ל שהוא למעלה בעליון הזרוע שהוא כנגד הלב, ומה תפילין של ראש בגובה של ראש אף תפילין של יד בגובה של יד, והוא עליון הזרוע, שאלו תאמר על היד ממש והוא המקום שעל היד הנקרא קנה, לא היה כנגד הלב, ולפי שבאה הקבלה כנגד הלב לכך יש לנו להניחו במקום הנקרא זרוע שהוא למעלה מן הקנה, הוא שכתוב (איוב לא) ואזרועי מקנה תשבר. וכן דרשו רז״ל חביבין ישראל שסבבן הקב״ה בתפילין בראשיהן ותפילין בזרועותיהן. ועוד אמרו, וקשרתם לאות שתהא בקשירה אות, זהו קשר של תפילין שקבלו רז״ל

הלכה למשה מסיני.

והיו לטוטפות בין עיניך. למעלה ממצחו במקום המוח שהוא מקום השכל, ודרשו רז״ל, בין עיניך מקום שעושה קרחה, ממה שכתוב (דברים יד) ולא תשימו קרחה בין עיניכם. ועוד דרשו, לטטפות בין עיניך כל זמן שיהיו בין עיניך יהיו שתים, ועל כן אסור להניח תפילין של ראש תחלה ואח״כ של יד.

ט וכתבתם על מזוזות. דרשו רז״ל, מזזות כתיב, שאין צריך מזוזה אלא באחת, כלומר מצד אחד בלבד והוא צד ימין, וזהו שאמר ביתך דרך ביאתך, זהו מימין כניסתו, דכי עקר איניש כרעיה דימינא עקר ברישא. וכבר בארו לנו רז״ל הבתים שיש בהן חיוב ואותן שהן פטורין, והוא שאמרו בית שאין בו ד׳ אמות על ד׳ אמות ובית שער אכסדרה ומרפסת ובית הכסא ובית המרחץ ובית הבורסקי ובית הטבילה פטורין מן המזוזה שנאמר ביתך, מה ביתך מיוחד לדירה ולכבוד, יצאו אלו שאינן מיוחדין לדירה ולכבוד. וכן אמרו עוד, הר הבית והלשכות והעזרות פטורות מן המזוזה, שנאמר ביתך, בית שלך, כלומר בית של חול, יצאו אלו שהם קדש ולאו ביתך הוא. וה״ה בית הכנסת שהוא קדוש אין בו חיוב מזוזה אלא אם כן יש בו דירה לחזן הכנסת. וכן אמרו, כל הלשכות שבמקדש לא היתה בהן מזוזה חוץ מלשכת פלהדרין שבה היתה דירה לכהן גדול שבעה ימים בשנה.

וצריך אתה לדעת כי מתוך המצוה הזאת יתבארו לנו עקרי התורה באמונה, חדוש העולם וההשגחה והנבואה, שהרי בפרשה ראשונה נזכר ענין היחוד ותלמוד תורה, ובפרשה שניה אמתת עונש ושכר, וזכרון יציאת מצרים שבו נעשים האותות והמופתים והנסים המפורסמים מחייב העקרים האלה ומעיד על שלשה דברים הללו שהן יסוד האמונה ושרשה, והם החדוש וההשגחה והנבואה. וקבלו רז״ל חכמי האמת כי מקום הנחת המזוזה בסוף שליש העליון, וכן נתבאר בירושלמי, והטעם בזה כי ירמוז לסוף הבנין שהוא כבוד השלישי הנקרא בשם שי״ן דל״ת ואל״ף דל״ת, ומטעם זה אנו כותבין שם של שי״ן דל״ת אחורי הקלף של מזוזה, ושיהא נראה בגובתא דקניא דרך החור, ומטעם זה נקראת בשם מזוזה שהוא במספר שם אל״ף דל״ת, והוא גם כן נקרא שומר ישראל, וכן המזוזה תשמור האדם מבחוץ והוא מבפנים. ולפי פשוטו טעם היותנו כותבין שם של שדי במזוזה, לפי שהאומות חושבים שהצלחת הבתים תלויה במערכת הכוכבים, ומפני שהשם הזה משדד ומנצח המערכת על כן נכתוב אותו לרמוז כי ממנו השפע והטוב נכנס אל הבתים לא מן המערכה. וכן אמר אליפז (איוב כה) ומה יפעל שדי למו, וסמיך ליה והוא מלא בתיהם טוב. ואמרו רז״ל בירושלמי מסכת פאה, ארטבן שדר ליה לרבי מרגניתא, אמר ליה שדר ליה מילא דשויא טפי מיניה או דכוותה, שדר ליה מזוזתא, אמר ליה אנא משדר לך מרגניתא דלית ליה טימי ואת משדר לי מילא דשויא חד פוליר, שדר ליה דידי עדיפא מדידך, דידך הוי דבר שיש תכלית לדמיו דידי אין תכלית לדמיו, ולא עוד אלא דידך את בעי למנטרה דידי היא מנטרא לך, דכתיב (משלי ו׳:כ״ב) בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך, עד כאן. והקובע מזוזה צריך שיברך אשר קדשנו במצותיו וצונו לקבוע מזוזה, וכן צריך לברך שהחיינו, כדין מצוה הבאה מזמן לזמן.

ובשעריך. לרבות שערי חצרות שערי מדינות ושערי עיירות, שכך אמרו רז״ל, אחד שערי מדינות ואחד שערי עיירות יש בהן מצוה למקום, משום שנאמר וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך. ודוקא כשיש בהן דירה לשער העיר, שהרי ממה שדרשו ביתך בית המיוחד לדירה נלמוד מזה שאם אינו מיוחד לדירה אין בו חיוב כלל, וזהו לשון ביתך ובשעריך, כלומר שעריך דומיא דביתך.

יא ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וגו׳ כרמים וזיתים אשר לא נטעת. דרשו רז״ל אפילו קותלי דחזירי אפילו כרמים נטועים ערלה הכל התיר להם, וכן היה דין תורה שהותרו כל האסורים ביוצאי מלחמה עד שבע שנים שכבשו, חוץ מעבודה זרה שלא התיר להם.

והרמב״ם ז״ל כתב בהלכות מלכים ומלחמותיהן, חלוצי צבא כשיכנסו בגבול הגוים מותר להם לאכול נבלות וטרפות או בשר חזיר אם הוא רעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלות אסורות וכן שותה יין נסך, עד כאן.

והנה זה תמה על הרב ז״ל שהתורה התירה בודאי כל המאכלים האסורים כמותרים ואפילו יש לו מה יאכל, ומה יאמר הרב ז״ל אם הוא רעב, וכי לא התירה התורה אלא מפני פקוח נפש, אפילו בלא פקוח נפש נמי התירה התורה, וכבר תפש עליו בזה הרמב״ן ז״ל, וכן במה שאמר שותה יין נסך, ואמר שאינו אמת שיהא מותר לשתות יין נסך כי יין נסך מאסורי עבודת אלילים הוא, ואם כוון הרב לסתם יינם, לא היה צריך לומר, כי אם אסורי תורה הותרו כל שכן סתם יינם שהוא מדבריהם.

יב השמר לך פן תשכח את ה׳ אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים. יזהיר הכתוב כי ברבות הטובה והשלוה שיזכיר ימי עניו ומרודו, שהיה עבד במצרים ולא היו לו שם ערים ובתים כמו עכשיו, ושלא ישכח השם שהוציאו מן השעבוד הגדול ההוא אל הטובה הגדולה הזאת, אבל יזכור חסדיו תמיד ויירא אותו ויעבוד לפניו כעבד לפני אדניו, והוא שאמר שלמה ע״ה (קהלת ז) ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה, שיעור הכתוב, ביום טובה ראה יום רעה, כלומר בעוד שיש לך שפע הטובה הסתכל ביום רעה שהיה לך כבר, ואז תמצא ותזכור היתרון שיש לך היום על הזמן שעבר ותודה להקב״ה על זאת.

יג את ה׳ אלהיך תירא ואותו תעבוד ובשמו תשבע. ע״ד הפשט כשהיה לך להשבע לקיים ולעשות איזה דבר שתרצה לא תשבע בשם אלהים אחרים רק בשם יתברך לבדו, וזהו ובשמו תשבע, ואין זה מצות עשה שישבע.

ורז״ל דרשו בספרי, ובשמו תשבע, אם יש לך כל המדות הללו ירא חטא ועובד בוראו אז בשמו תשבע, שמתוך שאתה מתייראמנו תהא זהיר בשבועה. וידוע כי כל מי שהוא אוהב הוא ירא, ויש שהוא ירא ואינו אוהב, וא״כ הרי שהיראה בכלל האהבה, וזהו שאמר בכאן את ה׳ אלהיך תירא אחר שהזכיר ואהבת את ה׳ אלהיך, כי בתחלה הזהיר על מדת האהבה ואח״כ הזהיר על היראה לפי שהאהבה היא כוללת הכל כמו שנתבאר זה פעמים רבות. ובסדר והיה עקב (דברים י) הוסיף ובו תדבק, מפני ששם הזכיר למעלה רק באבותיך חשק, ולכך יאמר כיון שהוא יתברך הפליא ענינכם על יתר העמים בענין החשק והדבקות ראוי גם אתם שתדבקו בו, כי אם הבורא יחפוץ דבקות הנברא אף כי יתחייב הנברא שיחפוץ דבקות בוראו.

יד לא תנסו את ה׳ אלהיכם. יזהיר הכתוב שלא ינסה האדם להקב״ה לאמר אעבוד הש״י ואראה אם יצליחו עניני בעבודתו, לפי שאין ראוי לעבדו עבודה מסופקת, אלא שיגמור בלבו לעבדו עבודה שלמה מאהבה בין יצליח בין לא יצליח, שהרי פעמים שישיגו אל האדם צרות ומקרים והוא עובד הש״י ויש לו להאמין כי הכל במשפט השופט צדק, והנשפט סכל מהכיר דרכיו, ולפיכך אין ראוי לנסותו. ואמר כאשר נסיתם במסה, כי כן נסוהו ישראל ברפידים בבקשת המים ואמרו (שמות יז) היש ה׳ בקרבנו אם אין, וכתיב (שם) על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה׳, הנסיון היה שאם יתן להם מים ילכו אחריו ואם לא יתן לא ילכו אחריו, וזהו לשון במסה בלשון ידיעה, שהרי על זה קרא שם המקום מסה ומריבה, ואמר הכתוב (תהלים עח) וינסו אל בלבבם, והנה זו היתה עבודה מסופקת אין בו שלמות כלל ולכך אסר הכתוב בכאן הנסיון. אבל מצינו שהותר הנסיון במדת הצדקה, ואמרו רז״ל חוץ מזו, שנאמר (מלאכי ג) הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה׳ צבאות, וכן אמר שלמה (משלי ג) כבד את ה׳ מהונך וגו׳ וימלאו אסמיך שבע ותירוש יקביך יפרוצו.

טו שמור תשמרון את מצות ה׳ אלהיכם. יאמר אסור לך לנסותו, אלא שתשמור המצות ותאמין על דרך כלל כי צדיק וישר הוא וכל מעשיו בצדק ובמשפט הם, והמצות שנתן לך הנה הם תועלת לגוף, ובקיומן תעשה הטוב והישר בעיני ה׳, וקבע בזה שכר, למען ייטב לך, כי מי שעושה טובה עם המלך ומה שיישר בעיניו אין ספק שהמלך יגמלהו טובה על עשותו הישר והטוב בעיניו, ואם במלך בשר ודם כן אף כי בצדיקו של עולם שיגמול טובה וייטיב לעושים מצותיו אחר שצוה אותן בכך, שהרי לא צוה אלא לטובת נבראיו, וכענין שכתוב (דברים י) לטוב לך.

ואפשר לומר שהזכיר הכתוב שלשת חלקי המצות, המושכלות המקובלות והחקים. מצות ה׳ הם המשפטים שהם מצות מושכלות, ועדותיו המצות המקובלות שהם עדות על האלהות ועל חדוש העולם, וחקיו אלו החקים שאין טעמן נגלה. ואחר שהזכיר שישמור שלשה חלקי המצות האלו ושלא ינסה להקב״ה באחד מהם, הזהיר על הפשרה כפי המדרש אף במה שלא צותה התורה, הוא שאמר ועשית הישר והטוב, ומפני שהיא סבת השלום קרא אותה הישר והטוב בעיני ה׳.

כ כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחקים והמשפטים. כלומר למה נצטוינו על מצות רבות מאד בשלשה חלקים אלו, ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים, ומתוך הענוי והשעבוד הוציאנו הקב״ה משם ועשה עמנו נסים מפורסמים, לכך אנו חייבים לו הרבה ועלינו לקבל עול מצותיו. ותשובה זו לשאלה זו תורה כי זכרון יציאת מצרים שורש התורה ועיקר גדול ויסוד לכל המצות כלן.

כד ויצונו ה׳ לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה׳ אלהינו. באר בכאן שכר המצות, ואמר כי העיקר והכוונה שנצטוינו בכל החקים האלה הוא יראת השם, והוא יסוד לכל המצות. וכשאמר **לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה,** באר כי המצות יש בהן תועלת לגוף ולנפש. לטוב לנו כל הימים, זה תועלת הנפש לעוה״ב, כי הם הם הנקראים ימים, וזהו מה שכתוב בצדיקים (בראשית כד) בא בימים, בלשון ידיעה, כי הוא מתקרב לאותן הימים הארוכים הנצחיים, אותן שהזכיר דוד עליהם (תהלים לד) מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב, כי באותן הימים יזכה האדם לטוב הצפון, לחיותנו כהיום הזה, תועלת הגוף בעולם הזה. והוסיף בו ה״א לפי שהעולם הזה נברא בה׳. ומה שהקדים תחלה תועלת הנפש, ומעלתו, ועוד כי העולם הבא נברא קודם העולם הזה. ואח״כ אמר וצדקה תהיה לנו לפני ה׳ אלהינו, הוסיף לבאר כי אותו טוב שיהיה לנו יהיה לפני ה׳ אלהינו, וקראו צדקה זהו שאמר וצדקה תהיה לנו לפני ה׳ אלהינו, וזה בעולם הנשמות, ולכך תרגם אונקלוס ע״ה וזכו.

והנה נתבאר בכאן בפירוש שכר העולם הבא, והוא סיום התשובה וחתימתה לשאלת הבנים לדורות למען יאמינו וישכילו וידעו כי יש במעשה המצות גמול ושכר גופני ונפשיי, גופני הוא שאמר לתת לנו את הארץ, שהיא כוללת כל טובת העולם הזה ושלותו בהיותה ארץ זבת חלב ודבש, נפשיי הוא שאמר לטוב לנו כל הימים וצדקה תהיה לנו לפני ה׳ אלהינו, והנה זה עיקר גדול תזכור אותו תמיד.

פרק ז

ב **ולא תחנם.** מלה זו דרשוהו רז״ל על פנים רבים, מלשון חן ומלשון חניה ומלשון חנם, מלבד פשוטו שהוא לשון חנינה, כאלו אמר לא תחון אותם, והוא שדרשו במסכת ע״ז לא תחנם לא תתן להם חן, אסור לו לאדם שיאמר כמה נאה גוי זה, שנאמר לא תחנם קרי ביה לא תחנם, החי״ת בחיר״ק. ועוד דרשו בו לא תחנם לא תתן להם חניה בקרקע, שאסור למכור להם קרקע בארץ ישראל, שזה יהיה סבה שיתישבו שם והתורה אמרה (שמות כ״ג:ל״ג) לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי, קרי ביה לא תחנם, התי״ו בפת״ח והחי״ת בשו״א ופת״ח. ועוד דרשו בו לא תחנם לא תתן להם מתנת חנם, קרי ביה לא תחנם החי״ת בפת״ח והנו״ן בדגש. ולמדנו מכאן כמה גדול כח התורה שהיא נדרשת לכמה טעמים עד שאפילו תיבה אחת היא מתפרשת לכמה ענינים לפי הנקוד, ובהתנועע הנקוד תתנועע התיבה, כי האותיות הן הגוף והנקוד הוא הנפש, וכן אמרו דמיין נקודתא באתותא דאורייתא דמשה כנשמתא דחיי בגופא דאינש, וידוע כי אין לגוף תנועה בלתי הנפש, ובהתנועע הנפש יתנועע הגוף לכל פנים ולכל צד, כן הנקודה באותיות התורה בהשתנות הנקוד ישתנה הענין, ולכך היה הענין מוכרח בספר תורה שיהיה בלתי מנוקד כדי שתתפרש התורה לכמה פנים מבלתי כוונת הפסוק, ומכאן יתבאר לך כח השם הגדול באותיותיו כי ישתנה ענינו לפי השתנות נקודו, וכבר כתבתי מזה בפסוק (במדבר י״א:ט״ו) ואם ככה את עושה לי, וזה מבואר לכל משכיל.

ג **ולא תתחתן בם.** אפילו אחר גרות, לפי שהם רעים וחטאים ומקולקלין בעברות יותר משאר האומות, ולכך החמיר עליהם יותר משאר האומות שהן מותרין אחר גרות.

ד **כי יסיר את בנך מאחרי.** לא אמר כי תסיר את בנך, ודקדקו רז״ל מכאן, בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך כי יסיר את בנך מאחרי, בן בתך הבא מן הכותי קרוי בנך אבל בנך הבא מן הכותית אינו קרוי בנך אלא בנה, ודעת התורה בזה שהאם עיקר, ובאור הכתוב כשישיא בנו של כותי לבתך יסיר את בנך שתלד לו בתך. מאחרי, שיגדלנו מקטנותו לעבודה זרה.

ז **לא מרבכם מכל העמים.** טעם הכתוב כי היה ראוי שיהיו הרבים למלך, כענין שכתוב (משלי י״ד:כ״ח) ברב עם הדרת מלך, ואעפ״כ חשק בכם ויבחר בכם כמו שהזכיר למעלה בך בחר ה׳ אלהיך להיות לו לעם סגולה, שאין לך קצין שוטר ומושל מכל מלאכי מעלה, אבל אתה סגולת הש״י תחת ידו, ולכך לא תטעה לעבוד עבודה זרה מאלהי העמים, כן כתב הרמב״ם (הרמב״ן) ז״ל.

ונראה לפרש לא מרבכם, לא מצד רבוי שלכם חשק השם בכם במצרים להוציאכם משם ויבחר בכם להיות לו לעם, וירמוז הכתוב בזה כי ישראל רבים מכל העמים, ואעפ״כ יאמרו אין החשק והבחירה לרבוייכם, כי אתם המעט, כלומר כי אילו הייתם אתם הרבים מועטים מכל העמים היה גם כן חושק ובוחר בכם, ונתן טעם למה, ואמר מאהבת ה׳ אתכם ומשמרו את השבועה. ונצטרך לדחוק ולומר כן, מפני שעתה בשנת הארבעים העיד משה ואמר והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, וא״כ איך יאמר כי אתם המעט מכל העמים, והנה רבויים ככוכבי השמים לרוב.

ואפשר לומר עוד, כי רפיון המ״ם יעיד על זה, כי אילו אמר המעט בדג״ש הייתי מבין כי הם מועטים מכל האומות, אבל בא רפה כמו (במדבר ט״ז:ט׳) המעט מכם כי הבדיל, (שם) המעט כי העליתנו, ויהיה באור כי אתם לשון גדולה ומעלה, יאמר כי אתם הנבחרים המעט מכל העמים אתם, אי אתם אלא רבים מכל, ואעפ״כ לא מרבכם אלא מצד האהבה והשבועה. ודרשו רז״ל כי אתם המעט, ה׳ מעט, ה׳ משפחות היו ישראל חסרים ממשפחות בני נח שהיו שבעים, וישראל היו ס״ה משפחות כמו שנמנו בפרשת פנחס. ולשון חשק לשון קשור הוא, מלשון (שמות כ״ז:י׳) וחשוקיהם כסף, שהם קבועים ומהודקים היטב, והטעם, שנקשר עמכם בקשר חזק שלא יפרד מכם לעולם.

ובמדרש לא מרבכם, לא מחמת שאתם מתגאים בעצמכם, אלא מחמת שאתם שפלים ומשפילים עצמכם לפני, כענין שכתוב (תהילים קל״ו:כ״ג) שבשפלנו זכר לנו כי לעולם חסדו, זהו כי אתם המעט מכל העמים, אמר הקב״ה בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטים עצמכם, נתתי גדולה לאברהם אמר (בראשית י״ח:כ״ז) ואנכי עפר ואפר, נתתי גדולה למשה ולאהרן אמרו (שמות ט״ז:כ״ב-כ״ג) ונחנו מה, נתתי גדולה לדוד אמר (תהילים כ״ב:ז׳) ואנכי תולעת ולא איש, אבל אומות העולם אינו כן, נתתי גדול לנמרוד אמר (בראשית י״א:ד׳) הבה נבנה לנו עיר, נתתי גדולה לפרעה אמר (שמות ה׳:ב׳) מי ה׳ אשר אשמע בקולו, לסנחריב, אמר (ישעיהו ל״ו:כ׳) מי בכל אלהי הארצות האלה אשר הצילו את ארצם מידי כי יציל ה׳ את ירושלים מידי, לנבוכדנצר, אמר (שם יד) אעלה על במתי עב וגו׳, לחירם מלך צור, אמר (יחזקאל כ״ח:ב׳) אל אני מושב אלהים ישבתי בלב ימים.

ט **וידעת כי ה׳ אלהיך הוא האלהים האל הנאמן.** וידעת מיציאת מצרים, כי ה׳ אלהיך הוא האלהים שברא שמים וארץ, ועוד תדע מזה שהוא האל הנאמן שהוא נאמן לקיים בריתו לפי שהיכולת בידו. ואמר **לאלף דור** ולהלן הוא אומר (שמות כ׳:ו׳) ועושה חסד לאלפים לאהבי, אמרו רז״ל כאן בעושין מאהבה כאן בעושין מיראה, האי בדסמיך ליה והאי בדסמיך ליה. ותדע מזה עוד שהוא משלם לשונאיו לכל אחד משונאיו.

י אל פניו. אל פני כל אחד מהם, **להאבידו,** כאשר האביד המצריים ולא אחר להם. והמדה הזאת שהזכיר אמת לעולם, אע״פ שיש רשע מארין ברעתו לא יהיה לו כן רק מפני המדה הזאת שהוא שומר החסד והוא עשה שום טובה שצריך לשלם לו, כן כתב הרמב״ן ז״ל.

ויש שפירש אל פניו, לעצמו, כמו (שמואל ב י״ז:י״א) ופניך הולכים בקרב.

לא יאחר לשונאו. כלומר לא יחשוב שימתין לו לדורותיו שלשים או רבעים, אלא לעצמו ישלם לו, זהו אל פניו ישלם לו.

ובמדרש ומשלם לשונאיו אל פניו זה שאמר הכתוב (תהילים ע״ג:ד׳) כי אין חרצובות למותם ובריא אולם, מהו חרצובות, אין הקב״ה מאחר צביונן של רשעים בעולם הזה אלא מה שהם מבקשין נותן להם, משל לחולה שנכנס הרופא לבקרו נטל זרועו ואמר תנו לו כל מה שהוא רוצה לאכול, למה, מפני שהוא מת. כך אמר להן משה ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, כך דרשו במדרש תהלים. ועוד דרשו במקום אחר, אמר רבי יאשיה מפני שלשה דברים הקב״ה מאריך אף לרשעים בעולם הזה, שמא יעשו תשובה, או עשו כבר מצוה שהקב״ה משלם להן שכר בעולם הזה, או שמא יצאו מהם צדיקים, שכך מצינו האריך אפים לאחז יצא ממנו חזקיה, האריך אפים לאמון יצא ממנו יאשיה, לשמעי יצא ממנו מרדכי. אע״פ שאלו אינם בכלל שונאיו, כי שונאיו הם האנשים הכופרים אשר כחשו בה׳ ויאמרו לא הוא, ובאלו יאמר הכתוב להאבידו.

ודעת אונקלוס ע״ה בכתוב הזה שהקב״ה משלם שכר טוב אל הרשע על מעוט זכיות שבידו כדי להפרע ממנו רוב עונותיו לעולם הבא, והקב״ה רוצה לגמול לו בדבר הגרוע שהוא הגוף ובזמן הפחות שהוא העולם הזה, כדי להאבידו מן העולם הבא ושיעניש אותו בדבר הנכבד שהוא הנפש ובזמן המעולה שהוא העולם הבא, וא״כ אין כל טובתו בעולם הזה אלא לרעתו, וכן באר דוד ע״ה (שם צב) איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת, כלומר שלא יבין חקי מדת הדין הנקראת זאת היאך היא נפרעת מן הרשעים, וזהו שאמר (שם) בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד, כי הצלחתם ושלותם בעוה״ז אינה אלא לפי שעה ולכך המשיל אותם לפריחת העשב, אבל סופם שיאבדו מן העוה״ב, זהו שנתן טעם, להשמדם עדי עד, וזהו שדרשו רז״ל (משלי י״ח:ה׳) שאת פני רשע לא טוב, שאת פני רשע בעוה״ז לא טוב הוא בעולם הבא, וכן הצדיק בהפך מזה, מענישו על מעוט עונות שבידו למען ינקה ויהיה זכאי לחיי העולם הבא.

יא אשר אנכי מצוך היום לעשותם. דרשו רז״ל, היום לעשותם ולא היום ליטול שכרם, היום לעשותם ולא למחר לעשותם. והכוונה כי העולם הזה זמן המעשה ולא זמן השכר והעולם הבא זמן השכר ולא זמן המעשה, והוא שרמז שלמה ע״ה ואמר (קהלת ט׳:י׳) כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה, ירצה לומר כי אחר המיתה אלו רצה לעשות מצוה ולהשלים מה שחסר כאן, או להתעסק בדבר הרשות בחשבונות ושאר עסקי הגוף, אין זה בידו, כי ביום ההוא אבדו עשתונותיו וכלו חשבונותיו, ואין לו באותו זמן מעשה וחשבון כלל ולא דעת וחכמה להוציאה אל הפועל, על כן יש לך לעשות כל הטוב שתוכל בעולם הזה בעוד שיש לך כח ורשות לעשות, זהו שאמר בתחלת הכתוב כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, קודם שיחסר לך הזמן עשה כל טוב שתוכל בעוד שאתה בכחך, ומפני זה יתחייב האדם להשתדל במצות בעוה״ז שהוא עולם המעשה ולא עולם הגמול כדי שיטול שכרו בעוה״ב שהוא עולם הגמול ולא עולם המעשה, וכמו שדרשו רז״ל מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת מי שלא טרח מהיכן הוא אוכל, ויתחייב כמו כן שיזהר במצוה קלה כבמצוה חמורה, שאינו יודע ערך שכר המצוה אי זו מצוה שכרה מרובה ואי זהו מצוה שכרה קל, והוא שדרשו רז״ל הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, ולפיכך יש לו להזהר שלא ישקול המצות לפי הבא במחשבתו, לומר אניח מצוה זו מפני זו, שהרי דרכי המצות בידיעת השכר שלהם נבצרים הם ונשגבים מדעת הבריות ושכלנו יקצר להשיגם ואין אתנו יודע אותם, וכן אמר שלמה ע״ה (משלי ה׳:ו׳) אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע, וכן ראוי לו להשתעשע בהם ושיעשה אותו בשמחה, הוא שאמר דוד עליו השלום (תהילים קי״ט:י״ד) בדרך עדותיך ששתי כעל כל הון בחקותיך אשתעשע לא אשכח דבריך.

יב בני לדברי הקשיבה לאמרי הט אזנך אל יליזו מעיניך שמרם בתוך לבבך כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא (משלי ד, כ)

שלמה המלך ע״ה הודיענו בכאן (משלי ד) שיקשיב האדם לדברי תורה ושיטה אזנו מלשמוע שאר הדברים זולתם, זה לשון הט אזנך, וכן הזכיר במקום אחר (שם ב) תטה לבך לתבונה, יזהיר עליו שיטה לבבו ויפנה מחשבתו משאר עסקים לצורך התבונה, כלומר להתבונן בתבונה, וקרא המצות דברים ו׳:כ״ד אמרים, והזהיר על שכחת המקרה ועל שכחת העיקר, אל יליזו מעיניך זהו שכחת המקרה, יאמר אל יליזו אותם עסקים וטרדות מעיניך, והכוונה שנשים לב עליהם ונזכרם תמיד כענין (שמות י״ג:ט׳) ולזכרון בין עיניך, כדי שלא נשכחם בסבת שום מקרה שיגיע לנו, שמרם בתוך לבבך זהו שכחת העיקר, כי הדבר הצפון בתוך לבו של אדם והוא שומרו תמיד לא ישכחנו לעולם, כן יתחייב האדם שישמור בתוך לבבו המצות כלן שלא תתפשט מדת השכחה בעיקר שום מצוה עד שיחשוב שלא נתנה מעולם, ונתן טעם למה, כי חיים הם למוצאיהם, כי התורה והמצוה הם חיים לנפש ורפואה לגוף, כי חיים הם למוצאיהם זהו חיי הנפש, וכן הזכיר למעלה (משלי ג׳:כ״ב) ויהיו חיים לנפשך וחן לגרגרותיך, ובאור לגרגרותיך כשאתה מקיים הדברים שתוציא מפיך אז יעלה לך חן, כענין שאמרו נאה דורש ונאה מקיים, ואמר עוד (שם ד) נצרה כי היא חייך. ולפי שהתורה שלנו פירות החכמה העליונה

שכתוב בה (קהלת ז׳:י״ב) החכמה תחיה בעליה, לכך הזכיר בה כי חיים הם הענף נמשך מן השרש והמעין מן המקור הנקרא מקור מים חיים, כמו שאמר הנביא בתוכחתו (ירמיהו ב׳:י״ג) אותי עזבו מקור מים חיים, וכתיב (שם י) הוא אלהים חיים, והדבקים בו נקראים חיים כענין שכתוב (דברים ד׳:ד׳) ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום. והוסיף לבאר למוצאיהם, כלומר למי הם חיים לאותם המוצאים אותם, ובא לרמוז בלשון זה שאין הכל מוצאין אותן, ולמה אין מוצאין אותן לפי שאינם מחפשין אחריהם, ואלו היו מחפשים הן מוצאין כענין שכתוב (משלי ב׳:ד׳-ה׳) אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה׳ וגו׳. ודרשו רז״ל, למוצאיהם למוציאיהם בפה. כי מלבד שיתחייב האדם שידע הדברים בלבו עוד יתחייב שיהיו שגורים בפיו ושירגילם בלשונו, ועל שתיהן אמר שלמה ע״ה (שם כב) כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחד על שפתיך. ולכל בשרו מרפא, דרך הרופא הנותן לחולה מין אחד מן הסמים והמסעדים לאכול או אחד מן המשקים לשתות שיועיל לאותו אבר שהחולי בו ושהוא פועל בשבילו ויזיק לאבר אחר, ונמצא שהרפואה אינו שוה ולא שלמה בכל אברי הגוף, ועל כן באר כי יש יתרון גדול לתורה שיהא רפואה שוה בכל הבשר ותועלת לכל האברים כלם מבלי שום נזק לאחד מהם. ולמדך שלמה בכתוב הזה כי יש במעשה המצות תועלת הגוף והנפש. וכן באר לנו משה ע״ה (דברים ו) לטוב לנו כל הימים הוא העוה״ב, לחיותנו כהיום הזה הוא העוה״ז. ועל כן באו מצות התורה קצתם מקובלות וקצתם מושכלות, מקובלות כנגד תועלת הנפש מושכלות כנגד תועלת הגוף, כי יש במעשה המצות תועלת ושכר בסוף, והוא שאמר דוד ע״ה על כלל המצות (תהילים י״ט:י״ב) גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב, ולשון עקב מלשון עָקֵב כי העקב סוף הגוף, וכן השכר והגמול בא בסוף, כי השכר סוף המעשה. ולשון עקב זה מצאנוהו בין במצות המקובלות הנקראות חקים בין במושכלות הנקראות משפטים, במקובלות הנקראות חקים הוא שאמר דוד ע״ה (שם קיט) נטיתי לבי לעשות חקיך לעולם עקב, ועוד אמר (שם) הורני ה׳ דרך חקיך ואצרנה עקב, כלומר אצור המדה ההיא לפי שיש לה עקב, והשכר הזה הוא רב טוב הצפון כענין שכתוב (שם לא) מה רב טובך, וזהו לשון עקב רב. במצות המושכלות הנקראות משפטים, זהו שכתוב.

והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם ושמר ה׳ אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך. כל יעודי הפרשה הזאת יעודים גופניים בתועלת הגוף בעוה״ז שהם הכנה לחיי העוה״ב. ונכלל עוד תועלת במלת עקב כי יעודים גופניים אלו הוא השכר הקל והשפל שיש לאדם, כי כן העקב שפל הגוף, אבל השכר הגדול והעצום שהוא זיו השכינה נכלל במלת והיה שהוא כולל השם המיוחד, וזהו שסיימה פרשה של מעלה היום לעשותם וסמיך ליה והיה עקב, לרמוז כי בעשייתם היום הזה יהיה שכרו זיו השכינה, אבל רצתה התורה לבאר על המורגש ולהאריך בו ולרמוז על המושכל ולקצר בו כי כן המנהג בכל התורה. ודרשו רז״ל בלשון עקב שהוא אזהרה לאדם על המצות שאדם דש בעקביו שלא יקל בהן, לפי שיש בני אדם שאינן חוששין בקצת מצות שהן קלות בעיניהם ודשין אותן בעקב, וכבר גלו לנו רז״ל כי עונש המצות שאדם מזלזל בהן ודש אותן בעקביו בעוה״ז מקיף אותו ליום הדין, שנאמר (תהילים מ״ט:ו׳) עון עקבי יסובני. ועוד יכלול עון עקבי יסובני, שבא להזהיר על אותן מצות שהוא חייב לפסוע בהן והן פסיעות של מצוה, כגון ללכת אל בית הכנסת ולבית המדרש ולבקר את החולים וללוות את המתים ולנחם אבלים, כל אלו מצות של פסיעות ושכרן גדול, וכבר אמרו רז״ל שאפילו בשבת מותר לו לרוץ לבית הכנסת שנאמר (הושע י״א:י׳) אחרי ה׳ ילכו כאריה ישאג, ואם אינו מקיים מצות של פסיעות אותו עון יסובהו ליום הדין, זהו עון עקבי יסובני. וכן אם פוסע לדבר עברה אותו עון יסבהו ליום הדין כמו כן, שכן מצינו בבתו של ר׳ חנינא בן תרדיון שנגזר עליה לישב בקובה של זונות בעון שדקדקה בפסיעותיה לפני גדולי רומי, והצדיקה עליה את הדין ואמרה (ירמיהו ל״ב:י״ט) גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם, כלומר אפילו בדקדוק פסיעות. הא למדת שהאדם נוטל שכר על פסיעותיו כפי הדרך שהוא הולך בה, זהו והיה עקב תשמעון.

ובמדרש והיה עקב תשמעון אין שכרן של צדיקים אלא בסוף, אבל שכרן של רשעים הוא מיד בעוה״ז שנאמר (דברים ז׳:י׳) ומשלם לשונאיו אל פניו, שכרן לפניו, אבל צדיקים שכרן לאחריו שנאמר (תהילים צ״ד:ט״ו) ואחריו כל ישרי לב, הוי אומר והיה עקב תשמעון.

יד **ברוך תהיה מכל העמים.** יותר מכל העמים, כענין שכתוב (דברים כ״ח:א׳) ונתנך ה׳ אלהיך עליון על כל גויי הארץ, כי כשם שהמברך שהזכיר בו וברכך הוא גדול מכל האלהים כן אתה המתברך ממנו תהיה ברוך מכל העמים. או יאמר מכל העמים, מפי כל העמים שכלם יברכוך ויודו על מעלתך.

טו **והסיר ה׳ ממך כל חולי.** שהוא במנהגו של עולם. **וכל מדוי מצרים,** שהיו חוץ ממנהגו של עולם.

או יאמר, כל חולי הוא הבא מחוץ לגוף מצד השתנות האויר וקלקולו, וכל מדוי מצרים הוא הבא מבפנים מתוך הגוף, וזהו לא ישימם בך.

טז **ואכלת את כל העמים.** תכלה אותן ותאכלם כלחם, כלשון (במדבר י״ד:ט׳) כי לחמנו הם.

אשר ה׳ אלהיך נותן לך. דרשו רז״ל, בזמן שמסורין בידך, מכאן למדנו שגזל הגוי אסור בזמן הזה, ואמרו חכמים ז״ל שהוא יותר חמור מגזל ישראל מפני חלול השם, וכבר בארתי זה בפסוק (ויקרא כ״ה:נ׳) וחשב עם קונהו.

כ **וגם את הצרעה.** דע כי הנסים שני חלקים, נסים נסתרים ונסים מפורסמים, והזכיר המפורסמים בפסוק של מעלה, הוא שאמר המסות הגדולות אשר ראו עיניך והאותות והמופתים, ועתה יזכיר מכת הצרעה שהוא מן הנסים הנסתרים שנראה לעיני רואיהם שהיא באה בדרך הטבע כענין הגשמים, לפי שאין בשניהם שנוי טבעו של עולם אבל הם ענין טבעי, וזהו לשון וגם כלומר וגם בדרך הטבע יושיעך הש״י כנגד אויביך, ולכך לא תערוץ מפניהם, כלומר שאין לירא מהאומות אלא מהשם השוכן בקרבך.

ויש לך להתעורר בלשון ה׳ אלהיך ובלשון בקרבך. והזכיר בהקב״ה שני שבחים והם גדול ונורא כנגד שני חלקי הנסים, יאמר כי הוא יתעלה בעל הכח והיכולת, גדול בנסים הנסתרים ונורא בנסים המפורסמים, כענין שאמר בנס הים (שמות ט״ו:י״א) נורא תהלות עושה פלא, ולכך הזכיר בסמוך את הגדולות ואת הנוראות האלה, הגדולות על הנסים הנסתרים הנוראות על הנסים המפורסמים. וצרעה הוא מין זבוב ומטיל ארס, ואמרו רז״ל שתי צרעות היו, אחת בימי משה ואחת בימי יהושע, והיתה מכה בפניהם ומסמא עיניהם ולא היו יכולין להלחם ובאין ישראל והורגין אותם. ובמקום אחר דרשו, היתה הצרעה מסמאה עיניהם מלמעלה ומסרסתן מלמטה, הוא שאמר הנביא (עמוס ב׳:ט׳) ואנכי השמדתי את האמרי מפניהם ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת. וכן תרגם אונקלוס צרעה ערעיתא, ודרשו רז״ל למה נקרא שמה ערעיתא שעומדת לקראת אדם. תרגום (דברים כה) אשר קרך, דערעך.

כה **פסילי אלהיהם תשרפון באש לא תחמד כסף וזהב עליהם ולקחת לך.** אמרו רז״ל במסכת ע״ז, פסלו לאלוה לא תחמד, פסלו מאלוה ולקחת לך. והענין כי בלשון פסילים יש בו שני משמעיות, האחד לשון פסל ועבודה זרה ממש והאחד לשון בטול מלשון פסלות, וכן פירש רש״י ז״ל בפירושיו. וכמו כן יש בלשון הכתוב שני משמעיות אחד לאיסור ואחד להתר, אחד לאיסור זהו לא תחמד, ואחד להתר זהו ולקחת לך, שהרי עבודה זרה שבטלה הגוי מותרת.

כו **ולא תביא תועבה אל ביתך.** מכאן למדו חז״ל בדרך אסמכתא שאסור להשכיר ביתו לגוי לבית דירה מפני שהגוי מכניס לתוכו עבודה זרה וישראל זה המשכיר עובר, שהרי שכירות אינו קונה הקרקע לשוכר, וקרקע לאו של עו״ג הוא אלא של ישראל הוא לפיכך עובר עליו. אבל מצינו קצת מן הגאונים ז״ל שכתבו שאין זה אלא בארץ ישראל לפי ששם עיקר עבודה זרה וכן נראה בירושלמי, וכן דעת רבינו חננאל ז״ל, וכן אנו נוהגין בזה התר עכשיו, אבל הרמב״ן ז״ל כתב, בעל נפש צריך לפרוש מלהשכיר אפילו בארץ ישמעאלים.

שקץ תשקצנו. למדך הכתוב שחייב האדם לשקץ עבודה זרה להזכירו בלשון גנאי, אם היה שמה בית גליא שהוא לשון גובה, קורין אותה בית כריא שהוא לשון עומק ושפלות. וכן אמרו עוד, כל ליצנותא אסירא חוץ מליצנותא דעבודה זרה דשריא, שנאמר (ישעיה מו) כרע בל קרס בנו, וכתיב (שם) כרסו כרעו יחדו לא יכלו מלט משא. וכן בשם מרקוליס היה שמו קלוס אצל עובדיו והוא לשון שבח וכבוד, ורז״ל החליפוהו בשם מרקוליס, ומר לשון תמורה וחליפין, וכן לשון רז״ל במר דשחוטה בחליפי שחוטה, וכן החליפו קלוס בקוליס שהוא לשון לעג וקלון מלשון (תהלים עט) לעג וקלס, כן פירש רבינו תם ז״ל. וכן אמרו עוד לפנים מן הקלקלון אסור, ופירש רש״י ז״ל קלעים שעושין לע״ז ומקריבין לפניה לפנים, ועושין אותן לצניעות וכבוד. ואנו גורסים לפנים מן הקלקלון אסור כדי להזכירה בשם קלון, וכבודם בקלון אמיר. ויש שגורסין מרקלוס, כלומר תמורת קלוס, והוא לעג וא״כ יכלול הכתוב שקץ תשקצנו במעשה וזכירת שמם.

פרק ח

א **כל המצוה אשר אנכי מצוך היום.** סמך כל המצוה לענין ע״ז שהזכיר. כי חרם הוא, ללמדך שכל המשקץ ע״ז כאילו קיים כל המצות. ודרשו רז״ל כל הכופר בע״ז כאילו מודה בכל התורה כלה וכל המודה בע״ז ככופר בכל התורה כלה.

ובמדרש אלה הדברים רבה, כל המצוה כלה מצוה, עד שתכלה כל המצוה. ובאור זה שאם התחיל במצוה שיגמור אותה. ועוד דרשו כל המצוה אשר אנכי מצוך היום, אם התחלת במצוה גמור אותה, שאינה נקראת אלא על שם הגומרה, שנאמר (יהושע כ״ד:ל״ב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם, והלא משה לבדו נתעסק בהם שנאמר (שמות י״ג:י״ט) ויקח משה את עצמות יוסף עמו, אלא לפי שלא הספיק לגמרה וגמרה ישראל נקראת על שמם.

ב **לדעת את אשר בלבבך.** להודיע, וכן (שם לא) לדעת כי אני ה׳ מקדשכם האמור במצות השבת, והכוונה בשניהם להודיע לאומות, וכדי שיתפרסם כי העבודה עיקר בריאת העולם.

ויתכן לומר במלת וירעיבך שבא ללמד על תכלית המן ומעלתו, שכל האוכלו מבין במושכלות על השלמות ואי אפשר זה אלא אחר הפסק זוהמת המזון הגופני, וכענין שדרשו במשה רבינו ע״ה בפרק קמא דיומא, (שם כד) ויכסהו הענן ששת ימים למה ששת ימים כדי למרק אכילה ושתיה שבמעיו. וכן

בכאן וירעיבך כדי שתכלה מהם זוהמת המזון הגופני, והיה המזון חררה שהוציאו ממצרים, ואז יתחדשו גופותם במזון המן שהוא תולדת האור ויהיו ראוים לקבל המושכלות ולהדבק בשכינה.

ג **ויענך וירעיבך.** ויענך בדרך, כענין שכתוב (תהילים ק״ב:כ״ד) ענה בדרך כחי, וירעיבך ממזונות גופניים ששאר האומות אוכלין.

ויאכילך את המן. שהוא לחם שמים לא גופני.

ולא ידעון אבותיך. יתכן לפרש על האבות ממש אברהם יצחק ויעקב, ויאמר הכתוב זכית אתה שנעשו לך נסים מפורסמים מה שלא זכו האבות להזן, כי לא היתה השגתם בכח השם המיוחד ממש שבו נעשו נסים מפורסמים ומחודשים ביצירה אלא בכח אל שדי שבו נעשו הנסים הנסתרים שנראה לאדם שהם באין בדרך הטבע, ואמר זה לפי שהמן מן הנסים המפורסמים היה.

לא על הלחם לבדו. על הלחם שהאדם רגיל בו אין חיותו של אדם בו לבדו בלתי הכח המצמיח אותו והוא מזלו וכחו, וכמו שאמרו רז״ל אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה מכה אותו ואומר לו גדל, שנאמר (איוב ל״ח:ל״ג) הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ, ואותו כח המצמיח יש לו כח אחר ממונה, ואותו כח אחר יש לו כח גבורה מושל עליו שהוא מעמידו ומקיימו, וכן מכח לכח עד הסבה העליונה שהוא כח הכחות כלן וגבוה על כל גבוהים והוא מקור חיים וחיות כל חי, שהרי ישראל כל ארבעים שנה במדבר לא אכלו לחם וחיו, זהו על כל מוצא פי ה׳ יחיה האדם, כלומר על הכח הנגזר מפי עליון, כלשון (אסתר ז׳:ח׳) הדבר יצא מפי המלך, שפירושו גזר, וכל הכחות האלו האמצעיים קראם הכתוב מוצא פי ה׳, כלומר כי הם כלם נגזרים ויוצאים מכחו, ובא הכתוב הזה להודיע שאין עקר החיות במזון הבא מסבה אחר סבה כענין הלחם שאנו אוכלים שהאמצעיים רבו בו, אלא שעיקר החיות במזון הכח המתקרב אל הסבה העליונה, כי כל מה שיתקרב מכחו יתברך ויתמעטו האמצעים הוא עיקר החיות, וזהו שאמרו רז״ל (שמות כ״ד:י״א) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו, ר׳ יוחנן אמר אכילה ודאית שנאמר (משלי ט״ז:ט״ו) באור פני מלך חיים. נתכוין רבי יוחנן לומר כי האור העליון שהוא חיי הנפש ומזונה ותענוגיה היא האכילה הודאית, אבל מזון הגוף הבא מסבה אחר סבה אינה אכילה ודאית. נראה לי כי קרא הכתוב המן מוצא פי ה׳ כי אע״פ שכל האמצעיים כלן מוצא פי ה׳ הם וזהו שאמר כל, מ״מ המן היה מוצא פי ה׳ ממש, ממה שכתוב (שמות ט״ז:ד׳) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, והבן זה. ויהיה באור הכתוב, כי על כל מוצא פי ה׳ שהם האמצעיים כלן, יחיה האדם, אין צריך לומר על מוצא פי ה׳ שהוא המן, ואין שם רבויי אמצעיים, והוא מוצא פי ה׳ ממש, וכאשר רמזתי.

ד **שמלתך לא בלתה מעליך.** הנה זה היה נס גדול בשנוי טבעו של עולם, כי הבגדים הם בלין בהתמדת הלבישה בדרך הטבע, וכאן באנשי המדבר נשארו בחדושם תמיד ואין הזמן והזיעה שולטין עליהם לכלותם.

ובמדרש שאל רבי אליעזר את רבי שמעון מהיכן היו ישראל לבושין כל ארבעים שנה, אמר לו ממה שהלבישום מלאכי השרת, שנאמר (יחזקאל ט״ז:י׳) ואלבישך רקמה, מהו רקמה, רבי סימאי אומר פורפירא, אמר לו ולא היו בלין, אמר ולא קרית מעולם שמלתך לא בלתה מעליך, אמר לו והיו הקטנים גדלים עמהם, אמר צא ולמד מן החומט הזה שלבושו גדל עמו, אמר לו ולא היו צריכין תכבוסת, אמר לו הענן היה שף בהן ומגהצן, אמר לו ולא היו נשרפין, אמר לו צא ולמד מן הסיטין הללו שאינן מתגהצין אלא באור, ולא היו עושין מאכולת, אמר לו במיתתן לא עשו בחייהם לא כל שכן, אמר לו ולא היו מסריחין מריח הזיעה כשלא היו מחליפין בגדיהם, אמר לו הבאר היה מעלה להם מיני דשאים שהיה ריחן נודף מסוף העולם ועד סופו והיו מנענעין בהן שנאמר (תהילים כ״ג:ב׳) בנאות דשא ירביצני וגו׳, בא שלמה ע״ה ופירש (שיר השירים ד׳:י״א) וריח שלמותיך כריח לבנון, עד כאן במדרש תהלים במזמור ה׳ רועי לא אחסר. ופירוש סיטין בגדים, והבגד שיעור זרת נקרא סיט.

ובפרקי ר׳ אליעזר סיט כפול, ופירושו זרת. ובשם של ע״ב כשהוא רוצה להראות אלהותו ותקפו מושיט ידו בעכו״ם ומעבירם מן העולם, והבן זה.

ורגלך לא בצקה לא נפחה, מלשון בצק, כי כן המנהג בהולכי דרכים שיתנפחו רגליהם.

או יאמר זה כלפי הלוים שהיו נושאין הארון במדבר על כתפיהם יחפים, ואע״פ שמשפט הכהנים לשאת את הארון והוא דבר מסור להם ולא ללוים, היו הכהנים עכשיו במדבר מועטין עד שנתרבו ונטלו את שלהם.

ודעת אונקלוס בזה שלא נתקלקלו המנעלים שברגליהם.

ה **ה׳ אלהיך מיסרך.** במה שענך והרעיבך, כדי שתראה ותקח מוסר ותגדל נפשך במדת הבטחון שהוא עיקר המצות כלן.

ז **כי ה׳ אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים.** בהפך מקום המדבר, וכן ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון, שהם פירות מולידים הדם, ודבש, דבש תמרים. והזכיר בכאן עיקר המזונות כלן, ובשלשה פסוקים אלו הזכיר ששה פעמים ארץ, שני פעמים בפסוק ראשון כי ה׳ אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים, וכן בפסוק שני ארץ חטה ושעורה ארץ זית שמן ודבש, וכן בפסוק שלישי ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם ארץ אשר אבניה

ברזל וגו׳, הרי ששה פעמים ארץ בשלשת הפסוקים, ובפסוק רביעי הזכיר הארץ, הוא שאמר ואכלת ושבעת וברכת את ה׳ אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, והיה הענין להזכיר ששה פעמים ארץ כנגד ששה אקלימין המתפשטין ממנה והשותים מתמציתה, ועל האקלים השביעי הזכיר ארץ הטובה בלשון ידיעה, וכן דרשו רז״ל שבעה ארצות הן, והכונה להן שבעה אקלימין שהעולם השפל נחלק בהן, ואקלים השביעי הזה שבחו דוד ע״ה ואמר (תהילים מ״ח:ג׳) יפה נוף משוש כל הארץ, כלומר אקלים יפה, כי פירוש נוף אקלים, מלשון הכתוב ביהושע בענין חלוק הארץ (יהושע י״ז:י״א) שלשת הנפת, ותרגם יונתן תלתא פלכין. ומה שהוא בלשון הגרי אקלים הוא בלשון הקדש נוף, ובכל נוף ונוף יש בו שנוי אויר לפי מזגו ולפי קרבתו לשמש, ומי שנולד בנוף זה ויצא משם ונכנס בנוף אחר יחלה, אבל ירושלים נוף מזוג וטוב וכל הנכנס שם מן הנפת היה חזק ובריא ולא יחלה לעולם, ולכן נקרא משוש כל הארץ.

ח **ארץ חטה ושעורה.** לפי שהארץ מכוונת כנגד העשירית לכך נשתבחה בעשרה דברים, כי התבואה חמשה מינים, ולקח מהם השנים שהם עיקר, והניח שבולת שועל ושיפון וכוסמין שהן בכלל חטה ושעורה, הרי חמשה, וגפן ותאנה ורמון זית ודבש הרי עשרה, וכן נשתבחה בארץ זבת חלב ודבש, כלומר הרצון המשפיע הרחמים והדין, כלשון (בראשית ל״ו:ל״ט) בת מי זהב, והמשכיל יבין.

ט **ארץ אשר לא במסכנות.** הארץ שהיא מלאה כל טוב כגן ה׳ כארץ מצרים והיא חסרה ממקצת הדברים הנמצאים במקומות זולתם, הנה יושביה אוכלים לחם במסכנות, ולכך ישבח הכתוב הארץ הקדושה שאין בה חסרון שום דבר בעולם, כי לא ימצא שום דבר למאכלו של אדם בשאר ארצות שלא ימצא בארץ, ויש שימצא בארץ ולא ימצא בשאר ארצות, זהו לא תחסר כל בה.

ואפשר שיכלול עוד ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם שלענין התורה והחכמה דבר הכתוב, שכן היא נמשלת ללחם, שנאמר (משלי ט׳:ה׳) לכו לחמו בלחמי, ולפי שהתורה והחכמה אי אפשר לאדם להשיגם על השלמות אלא עם ההכנות הראויות הצריכות לו ומלבד ההכנות יצטרך שיהיה אויר הארץ זך וטוב כי יועיל הרבה בלמוד, וטוב ההכנות האויר הטוב אשר בארץ על כן יאמר, החכמים שבה לא יאכלו במסכנות לחמה של תורה כי יהיה לבם כפתחו של אולם לטוב ההכנות ורחבה מיני ים לטוב האויר, וכמו שדרשו רז״ל (בראשית ב׳:י״א-י״ב) וזהב הארץ ההיא טוב, אין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל, ואמרו אוירא דארץ ישראל מחכים, מה שאין כן בחכמים שבחוצה לארץ שהם חסרי ההכנות והאויר הטוב והם בודאי אוכלי לחם העצבים, אוכלי לחמה של תורה במסכנות, וזהו שאמר במעלות הארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם כיון שתורתן שלמה הוא העושר הקיים והאמתי שנתברכו בו, וברכת ה׳ היא תעשיר, ולכך אמר לא תחסר כל בה, כי הברכה היא בכל. וטעם אשר אבניה ברזל במקום שתחשוב ששם אבנים שם תמצא הברזל, וכן ההרים שם תמצא הנחשת, וזהו לא תחסר כל בה לפי פשוטו כי העדר הברזל והנחשת חסרון גדול בארץ, לפי שהם תשמישי הכלים שמשתמשין בהם ברוב, אבל הכסף והזהב אינו חסרון גדול בארץ, ועל כן שבח הארץ במה שהוא עיקר התשמיש והם הברזל והנחשת שיהיה העדרם חסרון גדול בארץ ולא שבח אותה בכסף וזהב, וכן הזכיר משה בוזאת הברכה בברכת אשר (דברים ל״ג:כ״ה) ברזל ונחשת מנעלך. ודרשו רז״ל ארץ אשר אבניה ברזל, אל תקרי אבניה אלא בוניה, אלו תלמידי חכמים. כוונו החכמים ז״ל בזה לענין האמונה, ולקחו הפסוק הזה לאסמכתא.

י **וברכת את ה׳ אלהיך.** על דרך הפשט כשתזכור ימי הרעה שעברו עליך בגלות מצרים והיותכם שם בשעבוד גדול ותזכור ג״כ ענוי המדבר עתה, בבואך בארץ ותאכל ותשבע מפריה ומטובה תברך על זה לשמו של הקב״ה.

ועל דעת רז״ל, וברכת את ה׳ אלהיך הוא מצות עשה לברך ברכת המזון, והוא כמו (שם כב) ועשית מעקה לגגך, (שם טז) ועשית פסח לה׳ אלהיך, ובאור על הארץ ועל הארץ.

ויש לך להתעורר כאן כי יש בפסוק זה פתח להבין סוד הברכות ולא תמצא בכל התורה בשום מקום שצוה הקב״ה שנברך לשמו כי אם במקום הזה, ומזה אמר דוד ע״ה (תהלים קמה) ואברכה שמך, ואמר (שם ק) הודו לו ברכו שמו, ורבים כן.

וע״ד הפשט אומר תחלה כי הברכות אינן צורך גבוה אלא צורך הדיוט כי כיון שהוא יתברך מקור הברכה וכל הברכות הן משתלשלות ממנו כל הנמצאים המברכים אותו אין כל ברכותיהם כדאי לו כי הוא הנמצא הקדמון שהמציא הנמצאים כלם ומציאותם אינה אלא מציאותו ומציאותו תספיק בעצמו לא יצטרך לזולתו, וא״כ אם יברכוהו כל היום וכל הלילה מה יתרבה בכך או מה יתנו לו או מה מידם יקח, אין התועלת והרבוי כי אם אלינו, כי כל המברך על מה שנהנה הוא מעיד על ההשגחה שהוא יתעלה הממציא מזון לשפלים כדי שיחיו ובזכותם התבואה והפירות מתברכין ומתרבים, והנהנה ואינו מברך גוזל ממנו ההשגחה ומוסר הנהגת השפלים לכוכבים ומזלות, וזהו שאמר כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאילו גוזל להקב״ה ולכנסת ישראל שנאמר (משלי כ״ח:כ״ד) גוזל אביו ואמו, כלומר גוזל להקב״ה ההשגחה ולכנסת ישראל הפירות, שבעון זה מתמעטין לישראל בסבתו, שהרי כל העולם כולו נדון אחר רובו וכל יחיד ויחיד נדון אחר רובו לכך יש לו להראות את עצמו כאילו כל העולם כולו תלוי עליו.

וע"ד קבלה וברכת את ה', אין הברכה צורך הדיוט בלבד וגם אינה הודאה בלבד אבל הוא לשון תוספת ורבוי מלשון (שמות כ"ג:כ"ה) וברך את לחמך ואת מימיך.

ויש לך להשכיל מאמר רז"ל שאמרו בבבא מציעא פרק המקבל בסופו בענין בעל חוב, (דברים כ"ד:י"ג) ושכב בשלמתו וברכך, מי שצריך ברכה דהיינו הדיוט, יצא הקדש שאינו צריך ברכה, ומקשה שם בגמרא, ולא, והכתיב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך, אלא ולך תהיה צדקה יצא הקדש שאינו צריך צדקה שכל הצדקות שלו. ביארו החכמים ז"ל בפירוש כי ההקדש צריך ברכה אבל אינו צריך צדקה, ומפורש אמרו בברכות אמר לו ישמעאל בני ברכני, וכן במסכת שבת אמר הקב"ה למשה היה לך לעזרני, והוא ענין הברכה. והנה כאשר אנו מברכים להקב"ה יש בזה תוספת רוח הקדש, וברכתנו היא סבה שיתברכו כל בריותיו ממנו, ואמרו עוד שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, ואילו לא היתה הברכה והתפלה כי אם הודאה לבד למה יתאוה לתפלתן של צדיקים המועטין יותר משאר עמים רבים והלא ברב עם הדרת מלך, אבל לשון וברכת ענין תוספת ורבוי, והוא מלשון ברכה הנובעת מן המקור, ולכך אנו מזכירין בתפלתנו תתברך תתרומם, וכן בלשון הקדיש יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא. ועוד מלשון בריכה וכריעה, מי שכל ברך כורע לו, וכן מצינו בספר הבהיר מאי משמע דהאי ברכה לישנא דבריך הוא, שנאמר (ישעיהו מ"ה:כ"ג) כי לי תכרע כל ברך, מי שכל ברך כורע לו.

יא **השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך לבלתי שמר מצותיו ומשפטיו וחקותיו.** כבר ידעת כי משה יזכיר בכל משנה תורה ה' אלהיך והוא העולם אשר קדשנו במצותיו בסוד הברכה, והבן זה.

יד **ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך.** הגאוה סבה להשכיח העיקר, כי מתוך השפע ורבוי השלוה לבו של אדם מתגאה ויצר הרע מתגרה בו ועושה כל חפציו עיקר וחפצי שמים טפלים, ועל זה הזכיר שלמה ע"ה (קהלת י':ד') אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח, קרא מושל לכח גלגל מאדים שהוא נפש הגלגל לפי שהוא ראש ממשלת כל הצרות והמקרים החולפים בעולם, ויצה"ר הנמשך ממנו קראו רוח כי הוא רוח הטומאה, ויאמר הכתוב כי אם ישיאך היצר הזה ויחפוץ להתגבר עליך לא תאבה לו ולא תשמע אליו להניח חפציו של הקב"ה שהוא מקומו של עולם, זהו מקומך אל תנח.

טז **למען ענותך ולמען נסותך להיטיבך באחריתך.** כל ענוי המדבר הטורח הגדול שהיה לישראל בו לא היה אלא להביאם לידי נסיון להרגיל טבעם במדת הבטחון ולהכניס בלבם אמונת ה' יתברך עד שיחזור להם רגילות העבודה לטבע, כענין שכתוב (תהילים כ"ה:ה') הדריכני באמתך ולמדני, מלשון (ירמיהו ב':כ"ד) פרא למוד מדבר, וכן (הושע י':י"א) עגלה מלומדה, כי בקש דוד ע"ה שידריכהו הש"י באמתו עד שיחזור לו מעשה עבודתו לטבע גמור, וזהו לשון התורה (דברים י"ד:כ"ג) למען תלמד ליראה את ה' אלהיך, כלומר שתהיה מלומד ותרגיל טבעך בעבודת הש"י עד שלא תצטרך לטרוח עליו, ויהיה מעשה היראה דבר טבעי אצלך לעשותו כשאר הדברים הטבעיים אשר אתה עושה בטבע. ומה שקרא הכתוב אכילת המן ענוי ואמר למען ענותך בא ללמד שכל מי שאין מזון לפניו לזמן מרובה אלא דבר יום ביומו אותה אכילה ענוי היא לו כיון שאינו רואה המזון לפניו, וכן כל מי שאינו רואה מה שאוכל אינו שבע, מכאן לסומין שאוכלין ואינן שבעין, והביאו לראיה (קהלת ו':ט') טוב מראה עינים מהלך נפש, ולפי שלא היו רואין המזון בעיניהם קרא לאותה אכילה ענוי.

יז **ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי.** יאמר אולי יגבה לבך כשתראה שפע הטובה הבאה אליך ותאמר כי זה מצד המזל, ואמרת בלבבך כחי כח מזלי למעלה שתחשוב שיש מזל לישראל ועוצם ידי למטה עשה לי את החיל הזה.

יח **וזכרת את ה'.** שממנו לבדו יגיע אליך כל הטוב כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל, כלומר הוא מסר בידך כח המזלות שברא לעשות חיל למטה, והוא השליטך עליהם ואין למזלות ממשלה ושלטון עליך, וכמו שאמרו רז"ל אין מזל לישראל, וזהו שאמר למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבותיך, כי כן הבטיח לאברהם שיהיה כל זרעו למעלה מן המזלות, והוא שדרשו רז"ל (בראשית ט"ו:ה') ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה, אין אומר הבט אלא מלמעלה למטה, מלמד שהגביהו למעלה מן המזלות ואמר לו כה יהיה זרעך.

ולפי זה יהיה ענין הפרשה מדבר בכלל ישראל אע"פ שבא הלשון בלשון יחיד כי כן מנהג הכתובים, וכן התחילה הפרשה בלשון יחיד ולשון רבים, כל המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות. ואם נאמר שהוא מדבר בפרט לכל אחד ואחד מישראל הן לשעה הן לדורות הבאים, ולזה בא הלשון בלשון יחיד, ויהיה באור הכתוב ואמרת בלבבך כי העושר נגזר מן השמים לכל יחיד ויחיד מישראל, שהרי כשאמרו אין מזל לישראל על הכלל אמרו אבל הפרט לכל יחיד ויחיד יש מזל, וכן אמרו בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא, כחי כח מזל שבגלגל, ועוצם ידי למטה שאני נושא ונותן ומתעסק עשה לי את החיל הזה כי בצרוף שתים אלה יהיה העושר, אל תדמה בנפשך לומר כן אלא וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל, כי אותו הכח העליון שיש לך הוא נתנו לך ובו אתה עושה חיל למטה, כי אלמלא כחו יתעלה לא היה בכח המזל ממש כי הוא עליון על כל הכחות כלן, וזהו שאמר שלמה ע"ה (משלי כ"ב:ב') עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה', באר לך כי העושר והריש מקרה ופגישה בסבת חזרת

הגלגל, ואין העושר לעשיר בשכלו ועוצם ידו, גם אין העוני לעני בחסרון שכלו וכדי שלא תאמר אם כן שהעושר והריש מקרה ופגישה הנה הכל גזרת הכחות עליונים ואין בזה גזרת השם כלל לא בעשרו של עשיר ולא בעניו של עני, אם כן הענין נמסר לכחות ולמקרים, לכך אמר עושה כלם ה׳, לבאר כי הכל בגזרת עליון עליהם יבא העושר והעוני הרעות והטוב.

פרק ט

ג **אש אוכלה.** כאש אוכלה, כי ממנהג האש שתכלה הכל במהירות, ולכך אמר והורשתם והאבדתם מהר.

ה **לא בצדקתך וביושר לבבך וגו׳ כי ברשעת הגוים האלה.** נראה כי אילו היו צדיקים לא היו מגורשים משם וא״כ מה יהיה בשבועת האבות, אבל הענין כי הגוים הרשעים ראויים שיתגרשו משם ואף אם היו צדיקים לא ישארו בארץ, כי הארץ פקדון בידם מזמן הבטחת האבות, והקב״ה יוכל להיטיב עמהם לתת להם ארץ אחרת כי לה׳ הארץ ומלואה, אבל זאת אי אפשר להם שישארו שם למען הקים את הדבר.

יא **ויהי מקץ ארבעים יום וגו׳ נתן ה׳ אלי.** מכאן למדו שביום שנתנו הלוחות בו ביום נעשה העגל, כי כשהזכיר למעלה ויתן ה׳ אלי לא פירש באיזה יום, על כן חזר ופירש כאן מקץ ארבעים יום. וזהו שאמר ישעיה ע״ה (ישעיהו י״ז:י״א) ביום נטעך תשגשגי, מלשון סיגים, והוא עון העגל, וכן תרגם יונתן באתר דאתקדשתון למהוי עם תמן קלקלתון עובדיכון.

יז **ואתפוש בשני הלחות ואשליכם מעל שתי ידי.** כתב הרמב״ן לפרש שירמוז לטובה שעשה עמהם כי סכן בנפשו לשבר לוחות האלהים לטובתם, כמו שאמרו רז״ל מוטב שתדון כפנויה ולא כאשת איש.

יח **ואתנפל לפני ה׳ כראשונה ארבעים יום.** טעם ואתנפל שהיה נופל לפניו ארצה, כי בכאן הוציאו רז״ל תכסיס התפלה שתקנו לנו בשלשה ענינים, והם ישיבה עמידה נפילה, שכן מצאנום שלשתן בתפלתו של משה בהר סיני, ישיבה הוא שכתוב ואשב בהר וגו׳, עמידה הוא שכתוב ואנכי עמדתי בהר, נפילה הוא שכתוב ואתנפל לפני ה׳.

ובמדרש תהלים בפסוק (תהילים צ׳:א׳) תפלה למשה, רבי ברכיה אומר לא הניח משה זוית ברקיע שלא התפלל עליו, שנאמר ואתנפל לפני ה׳.

וע״ד הקבלה ואתנפל לפני ה׳, שתי תפלות היו, יאמר כי התפלל לשם המיוחד ארבעים יום וארבעים לילה ולא הזכיר התפלה מה היתה, והלשון שיזכיר על כל חטאתכם אשר חטאתם לעשות הרע בעיני ה׳ להכעיסו, יבאר כי מה שעשו העגל וקצצו בו הכעיסו בזה לשם המיוחד, וכשיאמר בסמוך ואתפלל אל ה׳ ואומר אדני אלהים אל תשחת, התפלל למדת הדין והזכיר התפלה מה היתה, והיא היא אותה תפלה שהזכיר בכי תשא (שמות ל״ב:י״א) למה ה׳ יחרה אפך בעמך.

כ **ובאהרן התאנף ה׳ מאד להשמידו.** ידוע מה שדרשו רז״ל בפסוק זה, השמדה זו כלוי בנים שנאמר (עמוס ב׳:ט׳) ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת, וכיון שהתפלל משה עשה תפלתו מחצה. ומכל מקום פסוק זה הנכתב בתורה לאות ולמופת שאהרן חטא בעגל חטא גדול עד שנענש עליו בכלוי בנים, ובודאי יש לתמוה כי אהרן לשם שמים נתכוון ומחשבתו היתה זכה בעבודת הש״י, והנה הכתוב אמר (שמות ל״ב:כ״א) אשר עשה אהרן, לא יתפוש אותו רק על המעשה לבדו לא על המחשבה, וא״כ למה התאנף בו השם. והתשובה בזה כי הקב״ה מדקדק עם הצדיקים אפילו כחוט השערה, וכן דרשו רז״ל ממה שכתוב (תהילים נ׳:ג׳) וסביביו נשערה מאד, ואע״פ שכוונתו היתה לשמים מכל מקום המעשה לאהרן בידים היה חלול השם, ואע״פ שהוא לא חטא בו הנה החטיא את ישראל שלא בכוונה, שהרי על ידו טעו אחריו ונפלו הרבה מישראל, וכן הזכיר לו משה (שמות לב) כי הבאת עליו חטאה גדולה. וראיה גדולה שהוא לא חטא בו כלל ממה שהזכיר משה בתוכחותיו ואמר (דברים ל״ג:ח׳) תריבהו על מי מריבה, וקראו חסיד (שם) שלא נמצא בו חטא אחר, ושם אכתוב בעה״י.

כג **ולא האמנתם לו.** במצות הלב. **ולא שמעתם בקולו.** במצות המעשה.

ויתכן שירמוז ולא האמנתם לו אל השם המיוחד, ומטעם זה לא אמר בו כמנהג הכתובים בלשון אמונה שהוא נופל בב׳ כלשון (במדבר כ) יען לא האמנתם בי, וכן (שמות יד) ויאמינו בה׳ וביאמינו בה׳ ובמשה עבדו, וכן (דברים א) ובדבר הזה אינכם מאמינים בה׳ אלהיכם, ורבים כן, כי אילו אמר בו, לא היה צריך לכתוב ולא שמעתם בקולו, כי באור מלת בו בשמו, וקולו הוא שמו, ולכך הוצרך לומר לו כדי שיזכיר הכתוב שמו הגדול וזכרו. ויהיה שעור הכתוב ותמרו את פי ה׳ אלהיכם ולא האמנתם לו, הוא ה׳ אלהיכם, ולא שמעתם בקולו הוא פי ה׳ אלהיכם, והבן זה.

כו **אדני ה׳ אל תשחת עמך ונחלתך.** השם הזה אל״ף דל״ת ויו״ד ה״א אחריו כי הוצרך משה בתחנתו למדת הדין, וכן בואתחנן אמר (דברים ג׳:כ״ד) אתה החלות, וכבר הזכרתי ענינם בפסוק (שמות כ א) וידבר ומשם תבין.

כט **והם עמך ונחלתך.** שהוצאתם בשתי מדות אלה, ואילו לא תסלח להם יאמרו המצריים מבלתי יכולת ה׳, ויסתפקו בנסים שנעשו למפרע ויתחלל שמך הגדול.

פרק י

א **בעת ההיא.** בסוף ארבעים יום שהזכיר נתרצה לו ואמר פסל לך.

ועשית לך ארון עץ. ואעש ארון תחלה ואח״כ ואפסל שני לוחות אבנים, כדי שיהיה לי מקום מזומן להניח כשארד עם הלוחות, שאם איני עושה ארון תחלה היכן אניחם. וקבלו ז״ל בארון זה שהוא הארון שעשה משה ולא הארון שעשה בצלאל במלאכת המשכן. הארון זה שעשה משה היה לשעה כדי שיהא מזומן לתת הלוחות לתוכו מיד כשירד מן ההר עד שנעשה ארון בצלאל הנעשה לדורות, זה של משה היה יוצא עמהם למלחמה, של בצלאל לא היו מוציאין אותו כלל אלא בימי יהושע בלבד הוא שהוציאוהו על פי הדבור, וכשהוציאוהו מעצמם בימי עלי לקראת פלשתים נענשו עליו ונשבה, ועליו חרדו פלשתים ואמרו (שמואל א ד׳:ח׳) מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה, כי לא היתה כזאת תמול שלשום. בארון זה של משה היו מונחין לוחות ושברי לוחות עד שנעשה הארון של בצלאל שנתן בו לוחות אחרונות בלבד, הוא שכתוב (שמות כ״ה:ט״ז) ונתת אל הארון את העדות אשר אתן אליך, ומה שאמרו בבבא בתרא פרק קמא אין בארון רק שני לוחות וגו׳, אין מעוט אחר מעוט אלא לרבות שברי לוחות שמונחין בארון, זה היה אחר שנבנה ביהמ״ק, שהרי בביהמ״ק לוחות ושברי לוחות מונחין בארון שעשה בצלאל.

וכבר כתבתי בסדר ויהי בשלח שהארון הזה שעשה בצלאל נגנז שם בביהמ״ק עם צנצנת המן ושאר הדברים, ויאשיה המלך צוה לגנזם תחת מחילות ההיכל. והסבה ליאשיהו שגנז הארון יותר משאר כלי הקדש לשני ענינים, האחד לעילוי קדושתו שאין לך מקודש ומעולה בכל הכלים כמוהו, וכשם שהוא קודם לכלן במעשה כך הוא מקודש מכלן, שהוא דוגמא לכסא הכבוד ומעון לשכינה, והשכינה דבקה לעולם עם הארון, ולכך בבית שני לא היה בו ארון, וכשחסר ארון חסרה שכינה, ולפי שהיה יאשיהו יודע שהבית עתיד ליחרב ע״י נבוכדנצר, והנביאים שבימיו מתנבאין וצווחין כן, והיה דבר ברור אצלו שכל הכלים יגלו לבבל, לפיכך חס על כבוד הארון לעלויו ורצה לגנזו. והשני, שראה בארון סימן הנסיעה והוא שהבדים שהאריכו בימי שלמה נתקצרו בימיו וחזרו לאותה מדה שהיו בימי משה, וכשהיו ישראל נכנסין במקדש והיו רואין הפרוכת ושני בדי הארון היו ראשיהן נראין מחוץ לפרוכת כשני דדי אשה שנראין מתחת בגדיה, ועל שני בדין אלו הזכיר שלמה ע״ה (שיר השירים ד׳:ה׳) שני שדיך כשני עפרים וגו׳, וכשנתקצרו עתה בימי יאשיהו וחזרו כלפי פנים היו ישראל נכנסין ולא היו רואין אותן יוצאין ובולטין מן הפרוכת כמנהג, לפי שחזרו לאותה מדה שהיו בימי משה, והכיר יאשיהו בזה שהארון מזומן לנסיעה ומתכנס והולך. ועוד ראה כשנכנס חלקיה הכהן לעבוד עבודה בהיכל שמצא שם ספר תורה שהוא מצד הארון ברית ה׳ שיצא לתוך ההיכל, והכיר בזה שזה אות לגלות ולחורבן ביהמ״ק. וזה שתרגם יונתן (יחזקאל א׳:א׳) ויהי בשלשים שנה, והוה בתלתין שנין בזמן דאשכח חלקיה כהנא רבא ספרא דאורייתא בבי מקדשא בעזרתא תחות אולמא בפלגות ליליא בתר מעלני סהרא בימי יאשיהו בן אמון. ומתוך שראה סימנין אלו ראה לגנזו. והא למדת שעיקר הקדושה לארון זה של בצלאל היה, לא לארון שעשה משה לשעה, ועל ארון זה של בצלאל אמרו רז״ל במסכת עירובין פרק הדר, כל זמן שארון ושכינה שלא במקומן ישראל אסורין בתשמיש המטה. שאם תאמר על ארון שעשה משה שהיה יוצא עמהם במלחמותיהן, היאך אפשר לומר כן, דשבעה חדשים שישב הארון בשדה פלשתים שיהיו ישראל אסורין בתשמיש המטה ונמנעים מפריה ורביה וכן דוד שאמר לאוריה (שמואל ב י״א:ח׳) רד לביתך, אלא על ארון של בצלאל אמרו כן שהוא עיקר הקדושה משא״כ בארון של משה שאין קדושתו כל כך.

ו **ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה.** דרשו רז״ל וכי מבארות בני יעקב נסעו למוסרה, והלא ממוסרה באו לבני יעקן, שנאמר (במדבר לג) ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן, ועוד מה שאמר עוד שם מת אהרן ויקבר שם, וכי במוסרה מת אהרן והלא בהר ההר מת, ומצינו שמונה מסעות ממוסרה להר ההר, אבל באור הכתוב שם מת אהרן ויקבר שם, במוסרה עשו ישראל אבל גדול כאלו שם מת אהרן ונקבר שם, וגם זה מן התוכחת, אמר להם לסוף ארבעים שנה כשמת אהרן בהר ההר ונסתלקו ענני כבוד יראתם ממלחמת הכנעני ואמרתם נתנה ראש וגו׳, וחזרו כלפי מצרים שמונה מסעות, ודרשו רז״ל כי בני לוי נלחמו בהם באותה שעה שאמרו כן והרגו מהן הרבה, ומזה עשו במוסרה אבל גדול.

ומה שנסמכה תוכחה זו לשבירת הלוחות, ללמדך שקשה מיתתן של צדיקים כשבירת הלוחות. וכן דרשו רז״ל (ישעיה כט) הנני יוסיף להפליא את העם

הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו וגו', קשה סילוקן של חכמי ישראל כפלים מחרבן ביהמ"ק, שבכל הקללות שבמשנה תורה לא נאמר בהן אלא הפלאה אחת, שנאמר (דברים כח) והפלא ה' את מכותך, ובכאן שתי הפלאות, שנאמר (ישעיה כט) הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו וגו'.

ח **בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי.** יאמר בעת שעבדו ישראל את העגל הבדיל הקב"ה בני לוי שלא חטאו בו. וכן הזכיר למעלה (דברים ט':כ') ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא. ודרשו רז"ל כי נסמך פסוק זה לחזרת בני יעקן ללמדך שאף בזו עמדו בני לוי באמונתם ולא טעו לחזור כמו ישראל.

לשאת את ארון ברית ה'. אלו הלוים. **לעמוד לפני ה' לשרתו.** אלו הכהנים. וזהו **ולברך בשמו,** שהכהנים היו מברכים לישראל בשמו, כי כן כתיב (במדבר ו) ושמו את שמי.

עד היום הזה. כי היה אלעזר נושא את כפיו במקום אביו, כי כן הזכיר למעלה ויכהן אלעזר בנו תחתיו, והיה ממלא מקומו לכל דבר שבכהונה.

י **ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים ארבעים יום.** השוה הכתוב ארבעים יום אחרונים אלו לראשונים, מה הראשונים ברצון אף אחרונים ברצון, מכלל שהאמצעיים בכעס, והוא דבר העגל שהוצרך משה להתפלל בכל אותן ארבעים יום.

יב **ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבוד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך.** יאמר אע"פ שהכעסתם אותו פעמים רבות בחורב ובמדבר, הרי הוא מוחל לכם את הכל ובלבד שתיראו מלפניו מכאן ואילך.

וכתב הרמב"ן ז"ל כי פסוק זה כלו נמשך עד לטוב לך, יאמר איננו שואל מעמך דבר שיהיה לצרכו ולא לצרכך, כטעם (איוב ל"ה:ז') אם צדקת מה תתן לו, רק הכל הוא לטוב לך, ואמר הטעם כי לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה, וכלם נותנין כבוד לשמו, אינו צריך לך, רק באבותיך חשק ה' ויבחר בזרעם בכם, שאתם מבחר זרעם לא בישמעאל ועשו. וטעם כיום הזה כי כן יהיה בכל זרעם עד כאן.

וידוע מה שדרשו רז"ל מן הכתוב הזה, שחייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, שנאמר מה ה' אלהיך שואל מעמך, אל תקרי מה אלא מאה, כלומר מאה ה' אלהיך שואל מעמך.

ויש בפסוק זה צ"ט אותיות ועם אל"ף שתשים במלת מ"ה ישלמו למאה אותיות ותחזור המלה מאה, כדי לרמוז בדרך אסמכתא שחייב אדם לברך בכל יום מאה ברכות. וכן יש אסמכתא לזה מפסוק (תהילים קכ"ח:ד') הנה כי כן יבורך גבר ירא ה', כי ירא ה' יש לו לברך מנין כ"ך כ"ן. עוד (שמואל ב כ"ג:א') נאם הגבר הוקם על, קיים ע"ל ברכות. ואמרו כי דוד ע"ה יסד מאה ברכות, ואח"כ שכחום וחזרו אנשי כנסת הגדולה ויסדום.

יד **הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה.** נראה לי בכאן כי אילו רצה הכתוב להגדיל ישראל על כל שאר האומות היה מספיק שיאמר הן לה' אלהיך הארץ וכל אשר בה רק באבותיך חשק, ולא היה צורך להזכיר השמים ושמי השמים. אבל יתכן לומר שבא לרמוז שהעולם השפל הזה עיקר המציאות כלו, ופסוק מלא הוא (בראשית א':ט"ו) יהי מאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ, באר כי הגלגלים עם היותם נבראים עצומים הכוונה בהם לצרכי המין הזה, ואע"פ שחכמי המחקר סותרין זה, אנו אין לנו אלא דרך תורתנו וקבלת רז"ל שאמרו גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת. וכן מצינו שהזכיר דוד ע"ה (תהילים קמ"ח:י"ג-י"ד) הודו על ארץ ושמים וירם קרן לעמו, יאמר כי הקב"ה הרים קרן ישראל על הנבראים כלם שבשמים ובארץ, ואמר עוד (שם קג) ברכו ה' מלאכיו וגו' ברכו ה' כל צבאיו וגו' ברכו ה' כל מעשיו, הזכיר העולמות השלשה ממעלה למטה, ועל העולם השפל הזכיר כל מעשיו, כלומר כי הוא כלל כל מעשיו. ואמרו במדרש (יואל ב':י"א) כי רב מאד מחנהו, אלו מלאכי השרת, וכי עצום עושי דברו, אלו ישראל. ועוד יש לנו ראיות ממה ששאלו הפילוסופים, הגלגל למה הוא סובב תמיד באותו סבוב, השיג או לא השיג, אם השיג כבר לשוא סובב, אם לא השיג מה תועלת בסבובו, שאין לומר שיוסיף בהשגתו בכל יום ויום שאם כן היה לו לחדש ולהוסיף בטובות העוה"ז שהוא מתקיים בתנועתו. והשיבו סבת סבובו כדי לקיים העולם השפל, לפי שבתנועתו מצטרפין ארבע יסודות שהם למטה בארץ שאין העולם יכול להתקיים זולתם. הרי שזאת ראיה כי חכמי המחקר מודים שמציאות הגלגלים בשביל האדם, והם האומרים שאין צורך לגלגלים כי אם להנהיג טבע המציאות.

ואם אתה אומר זה אפשר בשבעה כוכבי לכת שהם מנהיגים העולם הזה והם הם שנבראו לכך, אבל שמיני ותשיעי הם עליונים זכים בעצמם, לא נבראו לתשמישו של העוה"ז. תשובתך, כי כל התשע נבראו בשביל העולם הזה וכלן צריכין זה לזה, ותנועת האחד בסבת חברו מן התחתון עד העליון, שהרי כלן זה בתוך זה כגלדי בצלים, וכבר נתבאר בספרי החכמה שהמציאות כלו אחד מהגלגל העליון עד הנקודה הנקראת מרכז העולם או עמוד העולם. וקבלנו מופת לזה במלת אחד, כי אות אל"ף רומז אל הגלגל העליון המקיף הנקרא ערבות שהוא מיוחד מכל הגלגלים כמלך עליהם, אות ח' רמז לשמונה גלגלים שהם מוקפין בתוכו, אות ד' רמז על ד' יסודות שתחתיהם, והכל אחד, וכשם שהוא אחד כן מנהיגו יתברך אחד, והנה תשעה גלגלים וארבעה יסודות הם י"ג כמספר אחד. ומה שאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים, השמים הן הגלגלים ושמי השמים הן היסודות שהם בכח השמים למטה מהם, כענין הארץ וכל אשר בה, וכן אמר במזמור (תהילים קמ"ח:א') הללו את ה' מן השמים, והזכיר מלאכיו וצבאיו וכוכבי אור,

ואח״כ הללוהו שמי השמים. זה דעת הרמב״ן ז״ל בלשון השמים שפירושו הגלגלים והיסודות שתחתיהם.

אבל הרמב״ם ז״ל פירש כי שמי השמים על תשעה הגלגלים, ואמר כי השמים הוא הגלגל המקיף ושמי השמים שהם בתוכו שבהם הכוכבים, ולפי שכל הגלגלים נכללים בשני חלקים אלו, חלק אחד שאין בו כוכבים כלל וחלק שני עם כוכבים, על כן עשה הכתוב בכאן שני חלקים ואמר שמי השמים. וכן במסכת חגיגה חלקים רז״ל לשני חלקום הוא שהזכירו רז״ל שם אמר ריש לקיש שני רקיעין הן, שנאמר הן לה׳ אלהיך השמים ושמי השמים. זה דעת הרב ז״ל בספר המורה בלשון השמים ושמי השמים.

ויש לך להתבונן בדבר ר״י האומר שני רקיעין הן, כי כנגדן היו שני גזרי עצים שבמערכה, והוא שאמרו במסכת יומא פרק אמר להם הממונה, מערכה ראשונה קודמת למערכה שניה, שניה קודמת לשני גזרי עצים, שני גזרי עצים קודמין לדשון מזבח הפנימי. מערכה ראשונה ירמוז לכל הבנין, מערכה שניה למציאות המלאכים, שני גזרי עצים ירמוז לכל הגלגלים הנחלקים לשני חלקים אלו שמשם באות הגזרות לעולם השפל, ודשון מזבח הפנימי ירמוז לעולם השפל. ומי יתן והיינו יודעין שאר הענינים שהזכיר בברייתא ההיא איך היה הסדר בהם ומה ענינם ועל מה ירמוז כל אחד ואחד, כי אין לך עבודה קלה בכל העבודות כלן הנעשות בבית המקדש שלא יהיה לה עיקר גדול ושלא יהיה בה רמז וציור לענינים של מעלה ודוגמא להם.

וע״ד הקבלה הן לה׳ אלהיך השמים ושמי השמים רק באבותיך חשק ה׳, ירמוז לנפשות האבות שהן נאצלות מהאבות, ולכך היו מרכבה במותם כאלו הם והם דבר אחד, ומטעם זה הוא החשק והקשור והבחירה בזרעם, וזה מבואר.

טז **ומלתם את ערלת לבבכם.** פחיתות המדות והיצירה מגדר השוייתם יקרא ערלה, כי כל ערלה תוספת חסרון, וכל מי שהוא ערל לב אין בו כח לקבל המושכלות ולהבין דרך האמת.

וערפכם לא תקשו עוד. כמו שהקשיתם עד עתה, שהרי אמר להם (שמות ל״ג:ג׳) כי עם קשה עורף אתה.

יז **כי ה׳ אלהיכם הוא אלהי האלהים.** המלאכים. **ואדוני האדונים,** הגלגלים שהם אדונים לכל גשם. **האל,** הוא הבורא, והוא **הגדול,** בחסד, **הגבור,** בדין, **והנורא,** ברחמים. ואלה כלל המדות העליונות הנקראות אבות, שעליהן נאמר האבות הן הן המרכבה. וכבר הזכרתי בכי תשא כי משה רבינו ע״ה כלל בשלשה שבחים אלו י״ג מדות שנאמרו לו בסיני.

אשר לא ישא פנים. לצדיק הגמור לרוב צדקותיו שלא יענישנו אפילו על עבירה קלה.

ולא יקח שחד. עבירה בשביל מצוה, שאינו אומר הרי שעשה אלף מצות ועשה עבירה אחת אחסר לו מצוה אחת מפני עבירה שעשה וילך המצוה כנגד העבירה, אלא הוא מענישו על אותה עבירה יחידית ונותן לו שכר על רבוי המצות כלן.

יח **עושה משפט יתום ואלמנה.** אע״פ שהוא נשגב כמו שאמר האל הגדול הגבור והנורא, הוא עושה משפט יתום ואלמנה, והוא שאמרו רז״ל דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים, בכל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב״ה שם אתה מוצא ענותנותו. וכן אמר דוד ע״ה (תהילים ס״ח:ו׳) סולו לרוכב בערבות ביה שמו, וסמיך ליה אבי יתומים ודיין אלמנות. וכן אמר ישעיה ע״ה (ישעיהו נ״ז:ט״ו) שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח.

ואוהב גר. וכיון שכן ואהבתם את הגר, וכן כתוב במקום אחר (ויקרא יט) ואהבת לו כמוך.

כ **את ה׳ אלהיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק ובשמו תשבע.** תירא שלא יעבור על מצות לא תעשה, אותו תעבוד במצות עשה, ובו תדבק שלא תפריד מחשבתך ממנו.

וכתב הרמב״ן ז״ל, יתכן באנשי המעלה הזאת אשר להם מעלת הדבקות שתהיה נפשם גם בחייהם בצרור החיים צרורה כי הם בעצמם מעון לשכינה, כאשר רמז בעל ספר הכוזרי עד כאן.

ודרשו רז״ל את ה׳ אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים והמאמר הזה אמרו ר״ע וראוי היה לו לאמרו לפי שהוא מן הנכנסים לפרדס ונכנס בשלום ויצא בשלום, ועליו נאמר (שיר השירים א׳:ד׳) משכני אחריך נרוצה.

וע״ד הקבלה כוון בזה החכם על החכמה, דכתיב (איוב כ״ח:כ״ח) (הן) יראת אדני היא חכמה, ולכבוד החכמה ההיא הנעלמת שהחכמים שבארץ מבינים אותה דרש כן, ודבר גדול היה דורש כל אתין שבתורה כי יש בהם סודות נשגבים ורזים עצומים מורים על נפלאות תמים דעים, וכענין שדרשו (במדבר ז׳:א׳) להקים את המשכן, לרבות משכן אחר שהוקם עמו, (בראשית כ״א:א׳) וה׳ פקד את שרה, לרבות שאר עקרות, מלמד שכל העקרות נפקדו עמה, וכן כיוצא באלו בכל אתין שבתורה שיש בכל אחד מהם ענין מפואר, ומי חכם ויבן אלה נבון וידעם.

ובשמו תשבע. לאחר שיהיו בך כל המדות הללו אז תוכל להשבע בשמו. או יהיה ובשמו תשבע מצות עשה לעתים וזמנים ידועים שיהיה בזה קדוש

השם, כענין שמצינו באליהו וחוני המעגל.

וע״ד הקבלה את ה׳ אלהיך תירא, היא היראה מה שאין המחשבה משגת, ואותו תעבוד היא החכמה. וכן מצינו בירושלמי, ואותו תעבוד אותו ואת תורתו. היא התורה שקדמה לעולם אלפים שנה. ובו תדבק, הבינה, כי שם תשובת הנשמות, ובשמו תשבע לשון שבעה.

והנה הכל רמוז בפסוק זה (קהלת ז׳:י״ט) מעשרה שליטים אשר היו בעיר, וכן רמוזים בפסוק (דברי הימים א כ״ט:י״א) לך ה׳ הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה׳ הממלכה, באור כי כל בין השמים והארץ כי הוא השלום המכריע, וכן רמוזים עוד כלן בשיר השירים בפסוק (שיר השירים ה׳:ט״ו) שוקיו עמודי שש מיוסדים על אדני פז, באורו כי שוקיו הם עמודים לשש והרי הם שמונה, יסוד ואל״ף דל״ת, הרי הכל רמוז בפסוק זה, וכן בפרשה (משלי ח׳:כ״ב) ה׳ קנני ראשית דרכו, שאמר באין תהומות והרים וארץ, וזה מבואר.

כא **הוא תהלתך.** ע״ד הפשט הוא ראוי שיהיה תהלתך, שלא תהלל לשום כח כי אם לו לבדו יתעלה. או יאמר הכתוב הוא תהלתך והוא אלהיך, הוא תהלתך שיהיה אלהיך.

וע״ד הקבלה הוא תהלתך אלהי ישראל, והוא אלהיך השם המיוחד. וכן גלה לך הכתוב כי ישראל נתונים לשתי מדות אלו, הוא שאמר (דברים כ״ו:י״ט) ולתתך עליון לתהלה ולשם ולתפארת, לתהלה שהוא השם, ולתפארת השם המיוחד, והכוונה לומר כי התהלה שהוא השם בו התפארת, מדת רחמים במדת הדין, וכענין שכתוב (תהלים פט) כי תפארת עוזמו אתה.

והתבונן בדבר הנביא שאמר (ישעיהו מ״ח:ט׳) למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך, באור הכתוב אראה לך החוטם שהוא סימן הרצוי, והוא כאילו אמר אקבל ריח הקרבנות, וכענין שנאמר (דברים ל״ג:י׳) ישימו קטורה באפך, כי הקטרת למדת הדין הנקראת תהלה, והזכיר הלשון הזה בהפך מן הקץ בריח שהוא דוחק חוטמו בידו, והוא סימן הרחוק כענין (ויקרא כ״ו:ל״א) ולא אריח בריח ניחוחכם. וכתיב אחריו (ישעיהו מ״ח:י׳-י״א) למעני למעני אעשה כי איך יחל, כלומר אם אכריתך יחל שמי, והוא כענין שאמר יהושע (יהושע ז׳:ט׳) והכריתו את שמנו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול.

כב **בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה.** יאמר מן הגדולות והנוראות שעשה עמך שתתחייב מזה לאהבה אותו כי יורדי מצרים לא היו רק שבעים ועתה אתם ככוכבי השמים, ולכך סמך לו ואהבת את ה׳ אלהיך ושמרת משמרתו. ומה שהזכיר כאן בשבעים וכן במקום שמנאם (בראשית מ״ו:כ״ז) כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים, ולא מצאנו אלא שבעים חסר אחד, כבר דרשו רז״ל זו יוכבד שנולדה בין החומות, ויש אומרים זו סרח בת אשר שהשלימה מנינם, שנאמר (שמואל ב כ׳:י״ט) אנכי שלומי אמוני ישראל, אנכי השלמתי מנינם של ישראל. אבל ראיתי בפסיקתא, זה הקב״ה שהשלים מנינם שנאמר (בראשית מ״ו:ד׳) אנכי ארד עמך מצרימה, הקב״ה נכנס עמהם בכבודו, מאי טעמא, דכתיב הוא תהלתך והוא אלהיך וסמיך ליה בשבעים נפש, ללמדך שהקב״ה נכנס במנין השבעים. ולפי מה שדרשו בפסוק (שמות י״ב:ל״ז) כשש מאות אלף רגלי, שהיו חסר חד, שהקב״ה נכנס עמהם והשלימן לשישים רבוא. ואם כן הרי שמצינו שהקב״ה השלים מנינם בין בעליה בין בירידה, בירידה לשבעים, בעליה לששים רבוא, וזהו שנאמר ליעקב (בראשית מ״ו:ד׳) אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה.

פרק יא

ב **וידעתם היום כל לא את בניכם אשר לא ידעו וגו׳.** יאמר הכתוב הנוראות האלה שאני מספר אותן אינן לעתיד שיראום בניכם, כי אתם בעצמכם ראיתם אותם בעיניכם, והנה הכל נמשך לפסוק כי עיניכם הרואות, כלומר אתם עדים בדבר זה. והזכיר להם הנסים המפורסמים שהם נסי מצרים, הוא שאמר ואת אותותיו ואת מעשיו אשר עשה בתוך מצרים לפרעה וגו׳, וענין קריעת ים סוף הוא שאמרו אשר הציף את מי ים סוף וגו׳, וענין המן הוא שאמר ואשר עשה לכם במדבר. ומה שלא הזכיר ירידת המן בפירוש, כדי שיכלול בזה נסי השלו והבאר. והזכיר פתיחת הארץ הוא שאמר ואשר עשה לדתן ולאבירם, והיה לו לומר ואשר עשה לקרח כי הוא היה ראש המחלוקת, אבל לא הזכירו משה דרך ענוה כי נתבייש מחטא האיש ההוא הקרוב לו, או שרצה להזכיר את אלו לפי שהעיזו פניהם יותר מכלן ויצאו נצבים והיו מחרפים ומגדפים, כמו שהזכירו ז״ל.

וכבר ידעת כי הנסים הנסתרים הם מכח אל שדי שהיא השגת האבות, הוא השם הנכבד שכתוב בו (דברים כ״ח:נ״ח) ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה׳ אלהיך, והמפורסמים הם מכח השם המיוחד השם הגדול, הוא השגת משה ע״ה, ועל כן תמצא בראש הפרשה ביעודי הגוף שכלם נסים נסתרים שהזכיר שם ה׳ אלהיך כמשפטו בכל משנה תורה, הוא שאמר (שם ז) ושמר ה׳ אלהיך לך וגו׳, אבל כאן שהזכיר הנסים המפורסמים והזכיר השם הגדול הוא שאמר כי עיניכם הרואות את כל מעשה ה׳ הגדול אשר עשה, והבן זה.

את גדלו את ידו החזקה וזרועו הנטויה. ידוע לכל משכיל שאין לשון יד וזרוע נופלים בהקב״ה אבל הם ענינים למעלה נמשלים ביד וזרוע ואותן ענינים

הם כחות ומדות, ולא תבין שיהיו שניהם נאמרים על כח אחד, אלא כל אחד ואחד כח בפני עצמו, כי כן הן באדם, אין היד והזרוע נאמרים על אבר אחד לבדו כי כל אחד אבר בפני עצמו, כי מה שנקרא יד הוא פסת היד שבה חמש אצבעות ועד הפרק השלישי שבו גמר פסת היד נקראת יד, ומשם ואילך עד העציל שהוא נקרא מרפק ובלעז קובדי״ר נקרא קנה כי הוא הקנה המחובר עם פסת היד, ומן העציל ולמעלה נקרא זרוע והוא מקום הנחת תפילין שהוא גבהו של יד והוא כנגד הלב, ועל זה אמרו במסכת מנחות חביבין ישראל לפני המקום יתברך שנתן להם תפילין בזרועותיהן ותפילין בראשיהן. וראיה לזה שנקרא זרוע מה שאחר העציל, הוא מה שאמר איוב (איוב ל״א:כ״ב) כתפי משכמה תפול ואזרועי מקנה תשבר, התחיל מן הכתף שהוא למעלה ואח״כ זרוע, ואמר מקנה שהוא המחובר עם פסת היד, וכן שנינו במסכת אהלות ששם מונה רמ״ח אברים שבאדם, ואומר שם שלשים בפסת היד, ששה בכל אצבע ואצבע שנים בקנה שנים במרפק, ואחד בזרוע, וארבע בכתף. וזו ראיה שהמחובר עם פסת היד נקרא קנה, ולשון עציל נקרא בלשון ברייתא ולשון מרפק בלשון משנה, ואציל בלשון מקרא שכן כתוב (יחזקאל י״ג:י״ח) על כל אצילי ידי, ותרגם יונתן על כל מרפקי ידוי. ובמסכת סופרים אמרו, לא יתן אדם ספר תורה על ארכובתיו ויתן שני אציליו עליו מפני שנוהג בו מנהג בזיון. ואחר שנתבאר ההפרש הזה שיש בין יד לזרוע נאמר כי דבר ידוע הוא שהזרוע גדול מן היד ואין כח היד אלא בכח הזרוע.

ומעתה יתבאר לך כל מקום שנאמר בתורה יד וזרוע בהקב״ה שהכל נאמר על מדת הדין, אבל יש ויש בחלקי הדין דין חמור מחברו ודין קל מחברו זה למעלה מזה וזה למטה מזה, כשם שיש בגווני היין או הדם מראה אדום זה למעלה מזה וזה למטה מזה, וכן בכאן, כי היד מדת הדין רפה ואין הכח הרפה אלא מכח הקשה וכמו שרמזתי בשתי ההי״ן של (שמות ט״ו:י״א) מי כמוכה, וזהו (ישעיהו נ״ג:א׳) וזרוע ה׳ על מי נגלתה, וזהו (תהילים מ״ד:ד׳) כי ימינך וזרועך, וכבר רמזתי מזה בפסוק (שמות י״ד:ל״א) וירא ישראל את היד הגדולה.

מה שהזכיר כאן את גדלו ואחר כך אמר את ידו החזקה וזרועו הנטויה, הוא כמו (דברים ה׳:כ״א) הן הראנו ה׳ אלהינו את כבודו ואת גדלו, כי ידו החזקה וזרועו הנטויה הוא כבודו שהיא מדת הדין רפה מקבלת מן הזרוע, נרשם בו השם המיוחד להורות כי הרחמים בו, כענין שכתוב (ישעיה כו) כי ביה ה׳. וכן תמצא בתפלתו של שלמה ע״ה שאמר (מלכים א ח׳:מ״ב) כי ישמעון את שמך הגדול ואת ידך החזקה וזרועך הנטויה, הזכיר תחלה מדת רחמים ואחר כך מדת הדין שבה הרחמים, וזה מבואר.

י **לא כארץ מצרים היא.** שהיא תלויה בהשקאה כמו שאמר והשקית ברגליך כגן הירק, אין הארץ בענין זה תלויה בעמל האדם, אלא למטר השמים תשתה מים, ועל כן תצטרכו לקיום התורה, שאם אתם מקיימין התורה והמצות השמים יתנו טלם והארץ תתן יבולה, ואם לאו ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה, כמו שאומר בפרשה הסמוכה לזו. ואע״פ שאילו היתה ארץ משקה כארץ מצרים היה נקל אצל הש״י להוביש להם המים ולהחריב הנהרות אם לא היו מקיימין התורה, כבר כתב בזה הרמב״ן ז״ל כי הפרשה הזאת תזהיר כמנהגו של עולם, והארץ מצד שהיא הרים ובקעות תאבד מהרה יותר משאר ארצות כשלא ישלח שם מטרות עזו, כי החולה צריך זכות ותפלה שירפאהו יותר מן הבריא שלא יבוא עליו החולי.

יב **ארץ אשר ה׳ אלהיך דורש אותה תמיד.** ע״ד הפשט עיקר השגחתו בארץ ההיא, כי בודאי כל הארצות הוא דורש, אבל הענין כי עקר הדרישה וההשגחה שם ומשם מתפשטת לשאר הארצות, כענין הלב באדם שהוא נתון באמצע הגוף שהוא עקר החיות ומשם החיות מתפשט לשאר האברים. ובא הכתוב ללמדנו שאין ארץ ישראל נתונה תחת ממשלת הכוכבים והמזלות כשאר הארצות, ואינה נמסרת לדרישת אלהי מעלה כשאר האקלימין, אבל הקב״ה בעצמו ובכבודו דורש אותה תמיד, לא מנה עליה משאר הכחות שוטר ומושל, וזהו שאמר דוד ע״ה על ארץ ישראל (תהילים פ״ג:ז׳) כל מעיני בך, באורו עקר השגחתי ועיוני אינו אלא בך, כי משם יתפשט לשאר העולם.

וע״ד הקבלה ארץ אשר ה׳ אלהיך דורש אותה תמיד זו ביהמ״ק של מעלה שעליו אמר הכתוב (ישעיהו ס״ו:א׳) והארץ הדום רגלי, כי רגלי האדם סופו, ועל כן הזכיר בה ה׳ אלהיך, ומזה נקרא ביהמ״ק של מטה (שם סד) בית קדשנו ותפארתנו, כלומר ביתו של קדשנו ותפארתנו, כי קדשנו הוא הכבוד, וזהו סוד הכתוב (תהילים צ״ו:ו׳) עוז ותפארת במקדשו.

ויש לך להשכיל מה שהזכיר בפסוק של מעלה והארץ אשר אתם עוברים שמה היא הארץ הגופנית שבה ביהמ״ק של מטה, וזהו שהזכיר בה הרים וגבעות, למטר השמים תשתה מים, באר לך כי הארץ ההיא למטר השמים תשתה מים, אבל זאת בשמים, והיא העשירית, וזהו לשון תמי״ד, כלומר מדת יו״ד, ומזה נשתבחה הארץ ההיא בעשרה דברים (דברים ח׳:ח׳) ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש, שהן שבעה המינין, ושבולת שועל ושיפון וכוסמין, הרי עשרה, והכל רמז אל הארץ הנזכרת בפרשת בראשית.

מרשית השנה. חסר אל״ף, ויהיה הרמז לחדש תשרי שהוא ראש השנה לבריאתו של עולם, ודרשו רז״ל, מראש השנה נדון מה יהא בסופה.

יג **ולעבדו בכל לבבכם.** דרשו רבותינו ז״ל איזוהי עבודה שבלב הוי אומר זו תפלה, וכן אמרו רז״ל בברכות, עבודה זו תפלה, שכן נאמר בדניאל (דניאל ו׳:י״ז) אלהך די אנת פלח ליה וגו׳, וכי יש פלחן בבבל אלא על שם שהיה מתפלל, שנאמר (שם) וכוין פתיחן ליה, וכן דוד ע״ה הוא אומר (תהילים

קמ״א:ב׳) תכון תפלתי קטורת לפניך. ואמרו רז״ל תפלות כנגד תמידין תקנום.

וצריך אתה לדעת כי כח התפלה גדול אפילו לשנות הטבע ולהנצל מן הסכנה ולבטל הנגזר. לשנות הטבע, מיצחק, שנאמר (בראשית כ״ה:כ״א) ויעתר יצחק לה׳ לנכח אשתו, ודרשו רז״ל מפני מה נתעקרו האמהות, מפני שהקב״ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, בארו לנו בכאן כי לא בא העקרות לאמהות אלא מפני התפלה, וכשהתפללו בזה נשתנה בהן הטבע. להנצל מן הסכנה ממה שכתוב (תהילים ק״ז:כ״ה-כ״ו) יורדי הים באניות וגו׳, ויאמר ויעמד רוח סערה ותרומם גליו, יעלו שמים ירדו תהומות נפשם ברעה תתמוגג, ויצעקו אל ה׳ בצר להם, וכתיב בתריה יקם סערה לדממה ויחשו גליהם, ומכאן שהתפלה מגינה על הסכנה. לבטל הנגזר, מחזקיה שהוסיף לו הקב״ה חמש עשרה שנה בכח התפלה, שנאמר (ישעיהו ל״ח:ה׳) שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך הנני יוסיף על ימיך חמש עשרה שנה, ומלת יוסיף לאות שהיה זמנו קצוב ונגזר והועילה לו תפלתו לבטל הנגזר. ואפילו מה שגזר עליו הש״י אפשר לו להתבטל בכח התפלה, שכן אמר לו חזקיה לישעיה בן אמוץ כלה נבואתך וצא כך מקובלני מבית אבי אבא אפילו חרב מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר (איוב י״ג:ט״ו) הן יקטלני לו איחל. הודיענו בכאן שהתפלה למעלה מן הנבואה, כלומר מן המקום שמשם תוצאות הנבואה לנביאים. וכן תצטרך לדעת כי מימות משה עד אנשי כנסת הגדולה היתה התפלה בישראל בלתי מסודרת בתקון שוה לכלן, אבל היה כל אחד מתפלל ועושה מליצה לעצמו כפי ידיעתו וחכמתו, עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ותקנו תפלה זו של י״ח כדי שתהיה מסודרת בפי הכל, ולכך תקנוה בלשון פשוט מובן כדי שלא יתבלבלו הרעיונים בהבנת הלשון, ושיהיו כל ישראל שוין בה בין חכמים בין טפשים. אמנם תקנו אותה בכוונה גדולה ובהשגחה יתרה, במה שהיא מסודרת שלש ברכות של שבח לפני התפלה, והן אבות וגבורות וקדושת השם, ושלש לאחריה והן עבודה והודאה וברכת כהנים, וסדרו לנו באמצע י״ב ברכות שהן כלל כל צרכי האדם, וכל זה לא היה במקרה כי אם בעיון גדול מוכרח ומוצרך. ואם תשתכל בשם הגדול המיוחד המתחלק לי״ב צרופין, והסימן בו ז״ה שמי לעלם, תמצא שלשה שמות ראשונים כנגד אבות וגבורות וקדושת השם, שלשה שמות אחרונים כנגד עבודה והודאה וברכת כהנים, ששה שמות האמצעים כנגד שש ברכות, שהן אתה חונן, השיבנו, סלח לנו, גאולה, רפואה, ופרנסה. ויש לך להוסיף פנים ואחור בששה הנשארים, שהם קבוץ גליות, משפט, על הצדיקים, בנין, מלכות, תפלה. וברכת המינין אין בשם הזה כנגדו, כי היא כנגד מדת הדין, ואל הכבוד הרעים שהוא במזמור (תהילים כ״ט:א׳) הבו לה׳ בני אלים, מוסף על י״ח אזכרות שבו, ותקנו אותה כדי שתהיה מדת הדין מתוחה כנגדה וכנגד האויבים, ונכלל עוד בזה הכנעת יצר הרע שבאדם שהוא מכלל האויבים והוא מחלק מדת הדין.

ואתה הבן זה המעט וראה איך עשו זה החכמים ז״ל בכוונה שש ברכות לצרכי בני אדם ושש לחזרת עטרה ליושנה ומלכות בית דוד למקומה ועם ברכת המינין הם י״ג, וזה כנגד י״ג מדות, לרמוז שכל טוב העולם ומלואו בין בצרכי בני האדם בין בתקון העולם במלכות שדי הכל משתלשל מן המדות, ועליך שתתפלל לעלת העילות יתברך המשפיע כחו במדות כענין שכתוב (דברים ד׳:ז׳) אשר לו אלהים קרובים אליו, יאמר כי אין שום עם שיהיו המדות קרובות אליו כמוהו, ואימתי, בכל קראנו אליו, לעלת העלות יתעלה, ואמר אליו למעט המדות, וכבר הזכרתי זה.

יד ונתתי מטר ארצכם בעתו. בשעות הראויות לזרוע ושתמצאו בהם נחת רוח, וכן דרשו רז״ל ונתתי גשמיכם בעתם לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית, בזמן שהגשמים מרובין מטשטשין את הארץ ואינה עושה פירות. דבר אחר בעתם, בלילי רביעיות ובלילי שבתות, בימי רבי שמעון בן שטח היו יורדין בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשין חטין ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב, וצרו מהן חכמים דוגמא לדורות להודיע כמה החטא גורם, שנאמר (ירמיהו ה׳:כ״ה) עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם, שכך מצינו בימי הורדוס שבזמן שהיו עסוקים בבנין בית המקדש אין הגשמים יורדין להם אלא בלילות, למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה חמה והיו משכימים ויוצאים למלאכתם, להודיע שמלאכת שמים בידיהם.

יורה ומלקוש. יורה הוא המטר היורד לאחר הזריעה ברביעה ראשונה שמרוה את הארץ ואת הזרעים, או הוא מלשון הוראה שמורה את הבריות לאסוף פירותיהן ולהטיח גגותיהן, או על שם שהוא מורה על שנה טובה. ומלקוש הוא המטר היורד באחרונה סמוך לקציר, ונקרא מלקוש על שם שיורד על המלילות ועל הקשין, והוא המטר המאוחר, וכן תרגום (בראשית ל׳:מ״ב) העטופים, לקשיא, או נקרא כן על שם שהוא מל קשיותן של ישראל כך דרשו רז״ל, והענין, כשמתאחר מתפללין עליו וחוזרין בתשובה.

ואספת דגנך ותירושך. דרשו רז״ל והלא כתיב (יהושע א׳:ח׳) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, אלא נהוג בהם מנהג דרך ארץ, עתים לזה ועתים לזה, טוב אשר תאחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך.

טו ונתתי עשב בשדך. יחס נתינת העשב לעצמו יתעלה, כנגד דעות החושבים כי העולם נמסר אל העליונים ואל הכחות המצמיחים, ולכך באה התורה לרפוא מחלת אמונתם, להודיע כי הוא יתעלה המצמיח והנותן עשב, כענין שנאמר (תהילים ק״ד:י״ד) מצמיח חציר לבהמה, ולכך אמר ונתתי עשב, כלשון שאמר ונתתי מטר ארצכם, כי כשם שהוא הממטיר כך הוא הנותן עשב, ופסוק אחד כלל שניהם, הוא שכתוב (זכריה י׳:א׳) ומטר גשם יתן להם

לאיש עשב בשדה.

ואכלת ושבעת. יחזור אל דגנך תירושך ויצהרך. או יהיה באורו, ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת, כשיהיה רב העשב בשדה והמרעה טוב אז ואכלת ושבעת, כי הוא סימן השובע במזונות בני האדם. ודרשו רז״ל, ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת, מכאן שאסור לו לאכול עד שיתן מאכל לבהמתו.

טז השמרו לכם פן יפתה לבבכם. מתוך השלוה והעושר שיהיה לכם בארץ, שלא תסורו מן הדרך ותדבקו בעבודה זרה ח״ו וחרה אף ה׳ בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר. והזכיר זה מפני שעובדי עבודה זרה יחשבו כי בעבודתם יבא המטר ויצליחו כל גדולי הארץ, על כן הודיע בכאן כי השמים יהיו נעצרים בעבדם עבודה זרה ולא יהיה מטר כלל. וכן הזכיר ישעיה ע״ה (ישעיהו ל׳:כ״ב) וטמאתם את צפוי פסילי כספך ואת אפודת מסכת זהבך תזרם כמו דוה צא תאמר לו, וסמיך ליה ונתן מטר זרעך אשר תזרע את האדמה וגו׳ והיה דשן ושמן וגו׳, בא לבאר שאין שאר הכחות העליונים ממטירים ולא יש בהבלי הגוים מגשימים, כי אם ה׳ אלהינו לבדו הוא הממטיר ונקוה לו.

יז ועצר את השמים ולא יהיה מטר. זהו שהזכיר למעלה למטר השמים תשתה מים, כי לכך לא נתן לך ארץ משקה כארץ מצרים כדי שלא תהיה ההשקאה בידך והייו תמיד עיניך נשואות אליו למפתח גשמים שבידו.

ודע כי נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע במסכת תענית פרק קמא המטר מאין בא, ר״א אומר כל העולם כולו ממי אוקיאנוס הוא שותה, שנאמר (בראשית ב׳:ו׳) ואד יעלה מן הארץ והשקה, רבי יהושע אומר ממים העליונים הוא שותה, שנאמר למטר השמים תשתה מים. וכל אחד ואחד יש לו ראיות חזקות, ר״א יש לו ראיה ממה שכתוב (תהילים ל״ג:ז׳) כונס כנד מי הים נותן באוצרות תהומות, מי גרם לאוצרות שימלאו, תהומות, וזו ראיה שהמטר ממי אוקיאנוס, ומה שמי אוקיאנוס מלוחין ומי המטר מתוקין, מתמתקין בעבים. ור׳ יהושע יש לו ראיה ממה שכתוב (שם קד) משקה הרים מעליותיו, ואמר רבי יוחנן מעליותיו של מעלה, דתניא מים העליונים במאמר הן תלוין ופירותיהן מי גשמים שנאמר (שם) מפרי מעשיך וגו׳. דברי החכמים האלה דברי אלהים חיים הן, ואפשר להיות כי נאמנו דברי שניהם, כי לפעמים המטר יורד מן השמים כלומר ממים העליונים, ולפעמים ממי אוקיאנוס שהן מים תחתונים, ואותו שהוא ממי אוקיאנוס אינו נקרא מטר אלא גשם, מלשון גשמות ודבר גופני, ואותו שהוא ממים העליונים נקרא בשם שניהם בלשון מטר ובלשון גשם, נקרא בלשון גשם (ישעיהו נ״ה:י׳) כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים, ונקרא בלשון מטר, למטר השמים תשתה מים, (דברים כ״ח:י״ב) את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו וגו׳, ועצר את השמים ולא יהיה מטר. ומצינו בפרשת המבול שתי לשונות, מטר וגשם, שנאמר (בראשית ז׳:ד׳) אנכי ממטיר על הארץ, וכתיב (שם) ויהי הגשם על הארץ, לפי ששם נבקעו כל מעינות תהום רבה, תהום עליון ותהום תחתון.

ומצאתי בפרקי רבי אליעזר פרק ה׳ סיוע לדברי אלה, הוא שאמר שם העבים שואבין מן התהומות שנאמר (תהילים קל״ה:ז׳) מעלה נשיאים מקצה הארץ, ובכל מקום שמפקיד להם המלך הם מגשימים, ומיד הארץ היא מעוברת וצומחת כאשה אלמנה שהיא מעוברת מזנות, אבל כשירצה הקב״ה לברך צמח האדמה המטר בא מן השמים שהם מים זכרים, ומיד הארץ מעוברת ומצמחת זרע של ברכה. שנאמר (דברים כ״ח:י״ב) יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב את השמים, עד כאן.

ויש לך להתעורר בשם מטר שהוא מיוחס לשמים ברוב המקומות שבתורה, כי יש הפרש גדול בין המלות ויש בחלוקי הלשונות ידיעה מופלאה וחכמה מפוארה, ותן אל לבך מהו, (איוב ל״ז:ו׳) וגשם מטר, כי לשלג שתחת כסא הכבוד אמר שיחזור ארץ, ולגשם שהוא הגוף שיחזור מטר, וכבר אמרו רז״ל הפך בשרו ללפידי אש, וזהו (תהילים קל״ה:ז׳) ברקים למטר עשה, כי לפי פשוטו של כתוב יתחייב שיהיו ברקים נראין עם המטר לעולם, ואינו כן.

ואבדתם מהרה. אם ח״ו תעבדו עבודה זרה תהיו גולין מעל הארץ הטובה לפי שהארץ אינה סובלת עוברי עבירה, וכן אמר הכתוב (ישעיהו י״ג:ט׳) וחטאיה ישמיד ממנה. ומשלו רז״ל משל למה הדבר דומה, לאדם שהוא מוליך בנו לבית המשתה והיה מזהירו שלא יאכל יותר מדאי כדי שיבא נקי לביתו, לא השגיח הבן ואכל ושתה יותר מדאי, הקיא וטנף כל בני המשתה, מה עשו בני המשתה נטלוהו בידיו וברגליו וזרקוהו אחרי פלטרין.

יח ושמתם את דברי אלה. דרשו רז״ל אף לאחר שתגלו היו מצויינין במצות, הניחו תפילין עשו מזוזות, כדי שלא יהיו חדשים עליכם כשתחזרו, וכן הוא אומר (ירמיהו ל״א:כ״א) הציבי לך ציונים. הכונה בזה לומר כי אע״פ שאנו עושין המצות בחוצה לארץ והם חובת הגוף לעשותם בכל מקום, למדונו החכמים ז״ל שאין עקר עשייתן אלא בארץ הקדושה.

יט ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם. משעה שהבן יודע לדבר למדהו תורה צוה לנו משה או פסוק של שמע.

כא לתת להם כימי השמים על הארץ. למדך הכתוב כי ארץ ישראל נתונה לישראל לעולם כימי השמים על הארץ שהם לעולם, ואם יגלו ממנה עתידין לחזור לתוכה, שאין אומה ולשון מושיבין אותה ומחזיקין בה כי אם ישראל.

ויתכן עוד לומר שיהיה הבטחה לעתיד לבא כי בזכות התורה יאריכו ימים ויחיו חיים ארוכים ארבע מאות וחמש מאות שנה, זהו שאמר כימי השמים על הארץ, שהרי ת״ק שנה מן השמים לארץ, וכן התנבא ישעיה ע״ה לעתיד ואמר (ישעיהו ס״ה:כ״ב) כימי העץ ימי עמי, כאותו זמן של אדם הראשון שאכל מן העץ והיו ימי האדם וחייהם ארוכין, כן יהיו ימי עמי לעתיד, וזה יהיה כשתחזור השכינה שהיא ה״א אחרונה שבשם, לפי שבעוה״ז אין בית דין של מעלה מענישין עד עשרים שנה, ולעתיד כשתחזור הה״א לא יהיו מענישים עד מאה שהוא חמשה פעמים עשרים, שכן כתוב (ישעיהו ס״ה:כ׳) כי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא בן מאה שנה יקולל, וכיון שיאריכו לרשע ולא יענש עד מאה שהוא חמשה פעמים עשרים אין ספק כי הצדיק המתברך והזוכה יחיה למעוט חמשה פעמים מאה שהוא ת״ק, וזהו שאמר ישעיה ע״ה כימי העץ ימי עמי, והוא עץ החיים שדרשו בו רז״ל עץ החיים מהלך ת״ק שנה, וזהו שאמר משה בכאן כימי השמים על הארץ, כמדת השמים על הארץ, וזה וזה אחד אלא שהרב רמז והתלמיד פירש.

ויש לפרש עוד כי הכתוב ירמוז על שני חיי האבות כי הם חיו בין כלן ת״ק שנה, שהרי אברהם חיה קע״ה שנה ויצחק ק״פ שנה ויעקב קמ״ז שנה, הרי תק״ב שנה שחיו האבות, השנים הנשארים כנגד שמים וארץ, ות״ק הוא שעור שבין שמים לארץ. וכן תמצא השם הנעלם של שם שדי שהוא ת״ק, וכשנתרחב העולם ונמתח כשעור הזה ת״ק אז אמר לעולמו די, וזהו שאמר אשר נשבע ה׳ לאבותיכם, שחיו ת״ק שנה, כימי השמים על הארץ שהם ת״ק, כי הכל בזכות האבות. עוד אפשר לומר כימי השמים על הארץ, כי הם השמים והארץ שבבראשית והוא זמן יובל העולם, והבן זה.

כב **כי אם שמור תשמרון.** אם תשמרו מצות התורה הקב״ה יגרש האויבים מפניכם, שהרי על מנת כן אתם נכנסים לארץ.

ובמדרש אם שמור תשמרון אם שמור מצות התורה תִּשָּׁמְרוּן כלומר תהיו נשמרים מכל אויב ומכל מזיק, וכן התחיל בפרשה של מעלה והיה אם שמוע תשמעו, כלומר אם שמוע לדברי התורה תִּשָּׁמְעוּ כלומר תהיו נשמעים, ומכלל הן אתה שומע לאו, וכענין שכתוב (משלי כ״א:י״ג) אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה.

כג **והוריש ה׳ את כל הגוים האלה מלפניכם.** הקרובים, ואח״כ כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו, והם הרחוקים. ולכך אמרו רז״ל על דוד ע״ה שעשה שלא כסדר ולא כמצות התורה, כי בתחלה כבש הרחוקים והם ארם צובה וארם נהרים שהם רחוקים מן הארץ, ואח״כ כבש הקרובים, ומפני זה אמרו כבוש יחיד לא שמיה כבוש, קראוהו כבוש יחיד לפי שלא היו שם ששים רבוא, ואמרו לא שמיה כבוש לענין קדושת הארץ במעשרות ובשמטת קרקעות מן התורה אלא מדרבנן, וארם צובה היינו סוריא, כך דרשו רז״ל בספרי.

כה **לא יתיצב איש בפניכם פחדכם ומוראכם יתן ה׳ אלהיכם על פני כל הארץ אשר תדרכו בה כאשר דבר לכם.** יש בפסוק הזה ע״ב אותיות כנגד שם בן ע״ב יוצא, ממנו שם ידוע נדרש למבוקשיו יודעי כחו הגדול לפחד הדרך. ומה שאמר כאשר דבר לכם, כי כן הבטיחם הש״י (שמות כג) את אימתי אשלח לפניך, וכן התפלל משה רבינו ע״ה (שמות טו) תפול עליהם אימתה ופחד, שתהיה מדת הדין מתוחה כנגד האויבים לשעה גם לעתיד. וכן דרכו של הקב״ה עם הצדיקים, כענין שכתוב (תהלים צא) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך, והוא חרבו של הקב״ה שיש לה י״ו פנים האומרת הך באויבים, והבן זה, כי חרבו של הקב״ה שיש לה י״ו פנים נלמד הוא בפסוק (ויקרא כו) והבאתי עליכם חרב, וכן עוד (ישעיה כז) בחרבו הקשה הגדולה והחזקה, וכן (בראשית ג) ואת להט החרב המתהפכת, וכבר כתבתי שם. וענין הפרשה הזאת לבאר כי אם נשמור את כל המצוה הזאת והוא קיום התורה שימסור הקב״ה ביד ישראל העמים החזקים ההם וישיירשו את מורשיהם, ולכך תצוה הפרשה שנירא מהשם יתעלה, הוא שאמר (דברים ו׳) את ה׳ אלהיך תירא, ושלא נירא מן העכו״ם הוא שאמר (שם ז) לא תירא מהם וגו׳ לא תערוץ מפניהם, לפי שיראת בשר ודם הוא פחיתות הנפש וחסרון גדול בחק יראת השם יתברך, והירא וחרד מבשר ודם הוא מסבב מוקש ומכשול לנפשו ומביא עליו צרה אף על פי שלא היתה ראויה לבוא עליו, ומי האיש הירא ושם ה׳ מבטחו ינצל מן הצרה אף על פי שהיתה ראויה לבא עליו, וכן שלמה ע״ה מזהיר את האדם על מדת הבטחון (משלי כט) חרדת אדם יתן מוקש ובוטח בה׳ ישוגב.

כו **מחרף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין (משלי כ, ד)**

שלמה המלך ע״ה דרש בספר משלי לבאר כלל כל המדות הטובות כדי שיתרחק האדם מן המדות המגונות ויתקרב אל החמודות ובכללם מדת הזריזות והעצלה, לפי שמדת העצלה היא שורש לנזקים הרבה וסבה לכמה מכשולות, יש עצל בביתו ויש עצל בגופו ויש עצל בנפשו ויש עצל בתורה ובמצות ובמעשים טובים. יש עצל בביתו, כי מי שיצטרך לתקן תקרה בביתו אם יתקננו מיד יוכל לתקנו בהוצאה מועטת ואם יתעצל בדבר ויתרשל בו סוף שיצטרך להוציא כל ממונו עד שיורש וימך, ועל זה אמר שלמה (קהלת י׳:י״ח) בעצלתים ימך המקרה. יש עצל בגופו, אם ישתדל האדם בעניני גופו וצרכי מזונותיו וישמח בחלקו ויספיק לו הבינוני ולא יבקש המותרות, אז יוכל להשיגם, ואם יתעצל בהן ולא יחשוב בהן כלל ויסמוך על הנס ימות ברעב, ועל זה אמר שלמה ע״ה (משלי י״ג:ד׳) מתאוה ואין נפשו עצל. יש עצל בנפשו, כלומר שיתעצל בתקון מדותיה לפי שהנפש במדותיה כדמיון

האדמה, כשם שיש אדמה טובה נוחה להעבד ויש שעבודתה קשה ואף ע״פ כן אין העובד צריך להניחה להפסד ושיתרפה בה אלא שיעמול בה כפי כחו, ועל זה אמר שלמה ע״ה (שם יח) גם מתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית, כן בנפשות יש נפש טובה תקבל המוסר במעט תוכחות ומעט עמל ויש נפש קשה להניגה להמשך אחר השכל, ואם הוא משתדל ועמל בתקון מדות נפשו כעמל העובד באדמתו אין ספק שימשיכנה מעט מעט אל המדות הטובות, ועל זה אמר שלמה ע״ה (שם כד) על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב, המשיל התאוה לשדה לפי שהוא מתולדות החומר ואם לא ינהיגנו כראוי ויניח התאוה על דרכה הנה הוא משחית גופו ונפשו, זהו (שם) וגדר אבניו נהרסה. יש עצל בתורה ובמצות ובמעשים טובים אם הוא מתעצל בחכמת התורה ואיננו טורח במצות ובמעשים טובים בעולם הזה במה יזכה נפשו לעולם הבא, וזהו שאמר בכאן מחרף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין, יאמר כי העצל אינו משתדל במה שיצטרך באותו זמן שהוא ראוי להשתדל בו, והמשיל כל עצל באיזה דבר שיהיה לעובד אדמה שהוא יושב בטל בחורף שהוא זמן החרישה ולא יחרוש, והמשיל עוה״ז לחורף שהוא זמן ממשלת הלבנה ועולם הבא שהוא עקר המשילו לקיץ שהוא ממשלת השמש, ודבר ידוע לכל משכיל כי השמש והירח בעליונים דוגמא והשמש עקר. וכן מצינו בשיר השירים שהמשיל שלמה ע״ה הגלות לחורף, הוא שאמר (שיר השירים ב׳:י״א) כי הנה הסתו עבר וגו׳, וכבר דרשו רז״ל העולם הזה דומה לערב שבת והעולם הבא דומה לשבת, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת מי שלא טרח מהיכן אוכל. בארו לנו כי כשם שיום השבת הוא יום מנוחה, לא יום המעשה והטורח, כן העולם הבא עולם המנוחה והגמול לא עולם המעשה, ומזה אמרו אם לא טרח מהיכן אוכל, וזהו ושאל בקציר ואין. ומה שאמר מחורף ולא בחורף כשם שאמר בקציר, ענינו מפני פחד החורף, כי כן דרכו של עצל שיטעון טענה למניעתו על הדבר, כענין שכתוב (משלי כ״ו:י״ג) אמר עצל שחל בדרך, ומה שנמנע מהחרישה מפני עצלותו יתלה אותו לפחד הקור. והכונה לשלמה בגנותו תמיד מדת העצלה, כדי להמאיסה בעיני הבריות ושיתרחקו ממנה ושיתקרבו אל מדת הזריזות, והוא שמוכיח ומזהיר בנמלה (שם ו) לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם, יאמר אף על פי שהנמלה היא הפחותה שברמשים, ממנה יש לו לאדם ללמוד דבר חכמה בענין הזריזות שבה שהיא מאספת בזמן אחד מה שתאכל בזמן אחר שלא תוכל לאסוף בו, ועוד כי התבואה שירד עליה המטר היא מוציאה אותה אל הרוח כדי שתתנגב ואחר כך תאסוף אותה ותהיה ראויה להשתמר, ואמר (שם) אשר אין לה קצין שוטר ומושל, הכונה בזה שאין לה שכל כלל, שכל מה שהיא עושה אינו מכח השכל אלא מכח הטבע בלבד, ומפני שהשכל יש לו שלשה שמות, והם חכמה תבונה ודעת, ואינן מיוחסין כי אם במין האדם לבדו, ושלשתן מין אחד, לכך חזר שלשה שמות של אדנות שכלן מין אחד. והנה עם מדת הזריזות יוכל האדם לקנות חיי העוה״ז ועם העצלה יכול להפסידם ועם הזריזות יוכל לקנות חיי העוה״ב ועם העצלה יפסידם, עם מדת הזריזות יקיים המצות ויגיע לו מהם החיים והטוב והברכה, ועם העצלה יביא עליו המות והרע והקללה, שהרי הרשות נתונה לו והכל תלוי בבחירתו ורצונו וכל הדברים הם מסורין בידו לעשות טוב או רע, ואז תבא לו ברכה על הטוב והקללה על הרע, וזהו שכתוב.

ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה. אמר ראה בלשון יחיד ולפניכם בלשון רבים, כי משה ידבר עם הכל עם היחידים ועם ההמון, ולפי שהברכה והקללה נאצלין משתי מדות שבהן נברא העולם והן מדת הדין ומדת רחמים שאין ענינם נגלה רק ליחידים המשכילים, לכך אמר ראה בלשון יחיד, והוא ראיה בעין השכל כענין (קהלת א׳:ט״ז) ולבי ראה הרבה חכמה ודעת, ולפי שהברכה והקללה הם זרוז להמון בקיום המצות והפחדם בעברם עליהן, לכך דבר עם ההמון ואמר לפניכם. וכן אמר במקום אחר (דברים ד׳:ה׳) ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים, הזכיר ראה בלשון יחיד כנגד החקים שאין טעמן נודע רק ליחידים, והזכיר אתכם בלשון רבים כי התורה בחקותיה ומשפטיה לרבים נתנה. הנה נתבאר בפסוק זה שהרשות והבחירה בידו של אדם, רצה להדריך עצמו בדרך ישרה או להתיצב על דרך לא טוב, הכל מסור ברצונו והכל תלוי בבחירתו, ומזה אמר הכתוב (שם ה) מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי, למד שאין הקב״ה גוזר על האדם להיות צדיק או רשע עד שיעשה טובה או רעה אלא הכל מסור בידו, כי אילו היה הקב״ה גוזר על האדם להיות צדיק או רשע או יהיה שום דבר מושכו בעקר תולדתו לאחד מהדרכים טוב או רע איך יצוה הקב״ה אותנו על ידי נביאיו לעשות כך, כיון שהוא מתחלת בריאתו כבר נגזר עליו או תולדתו תמשכהו לדבר שאי אפשר לזוז ממנו, ומה מקום היה לכל התורה כלה להפרע מן הרשע או לשלם לצדיק שכר טוב, וזה עקר גדול ועצום והוא יסוד האמונה. ומפני זה נזכר העיקר הגדול הזה בפתיחת התורה ובחתימתה, הוא שתמצא באדם הראשון כתוב (בראשית ג׳:כ״ב) הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, באורו הן מין האדם היה יחידי בעולם ואין לו מין שני שידמה לו בעליונים ולא בתחתונים, שהרי העליונים שכליים עובדים ומקלסים הש״י בשכל ולא בטבע, והארציים גם כן מקלסין אותו יתברך בטבע ולא בשכל כלל, וכל אחד ואחד הכרחי בקלוס, זה הכרחי בשכל וזה הכרחי בטבע, אין לאחד מהם מונע, אבל האדם הוא משותף מהם ומורכב משניהם, מן השכליים מצד הנפש ומן הארציים מצד הטבע, ואיננו הכרחי כי אם רצוניי, שהרשות נתונה בידו להביא עליו עונש ושכר הברכה והקללה בחתימתה, הוא שתמצא בסוף דברי משה (דברים ל׳:ט״ו) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע, כלומר שהרשות בידכם לעשות טוב או רע, וכן אמר בכאן ראה אנכי נותן לפניכם היום.

וכתב הרמב״ם ז״ל אל תתמה היאך אומר (תהילים קל״ה:ו׳) כל אשר חפץ ה׳ עשה בשמים ובארץ, בודאי שהכל בחפצו יעשה אע״פ שמעשינו מסורים לנו, כיצד כשם שחפץ השי״ת להיות האש והרוח עולין למעלה והמים והעפר יורדין למטה והגלגל סובב בעגול, וכן שאר בריות העולם להיות כמנהגם שחפץ בו, כך חפץ השם להיות האדם רשותו בידו וכל מעשיו מסורין לו בלא כופה ומושך אלא הוא מעצמו ובדעתו שנתן לו הש״י עושה כל יכלתו, לפיכך דנין את האדם לפי מעשיו, אם עשה טובה מטיבים לו ואם עשה רעה מריעין לו, הוא שאמר הנביא (ישעיהו נ׳:י״א) מידי היתה זאת לכם, (שם סו) גם המה בחרו בדרכיהם וגו׳. ועל זה אמר שלמה ע״ה (קהלת י״א:ט׳) שמח בחור בילדותך וגו׳ ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, עכ״ל ז״ל.

כז **את הברכה אשר תשמעו.** לא הזכיר בברכה אם תשמעו כמו שהזכיר בקללה. ואמר והקללה אם לא תשמעו לפי שהוא לשון מסופק ולא רצה להזכירו בענין הטובה אבל בפורענות הזכיר לשון מסופק ולכך כתב בברכה אשר תשמעו שהוא לשון ודאי.

כח **אם לא תשמעו אל מצות ה׳ אלהיכם וסרתם מן הדרך.** למדך שכל העובד עבודה זרה הרי הוא סר מכל מצות התורה, ומכאן אמרו המודה בעבודה זרה כאלו כופר בכל התורה כלה.

כט **ונתתה את הברכה.** נתינה זו בפה הוא, כענין (ויקרא ט״ז:כ״א) ונתן אותם על ראש השעיר.

על הר גרזים. כלפי הר גרזים היו הופכין פניהם ופותחין בברכה, ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה, וכן כל ארור שבפרשת כי תבא פותחין תחלה בלשון ברוך ואחרי כן הופכין פניהם כלפי הר עיבל ופותחין בקללה.

והרמב״ן ז״ל כתב, יתכן שהיה הר גרזים לדרום שהוא הימין, והר עיבל לצפון כי (ירמיהו א׳:י״ד) מצפון תפתח הרעה, עד כאן.

ל **הלא המה בעבר הירדן אחרי דרך מבוא השמש.** נתן להם סימן, שאם ילכו אחריו דרך המערב ימצאום בארץ האמורי היושב בערבה נכח הגלגל אצל אלוני מורה הוא שכם, וכענין שכתוב (בראשית י״ב:ו׳) עד מקום שכם עד אלון מורה.

פרק יב

ב **אבד תאבדון.** כפל האבוד, ומכאן דרשו רז״ל שהעוקר עבודת אלילים צריך לשרש אחריה.

ד **לא תעשון כן.** להקטיר להש״י על הגבעות ועל ההרים כדרך עובדי אלילים אלא במקום מיוחד.

ה **כי אם אל המקום אשר יבחר ה׳ אלהיכם מכל שבטיכם.** המקום הזה הר המוריה הוא, והיה נודע ומפורסם באומות כי ידעו מעלתו בקבלה, אין צריך לומר ישראל במדבר שהיו יודעין זה מן האבות בהיות שם עקדת יצחק. ומה שסתם הכתוב המקום הזה ולא אמר בפירוש שהוא הר המוריה הנודע והמפורסם לכל, כתב הרמב״ם ז״ל בספר המורה כי העלמת המקום לשלשה ענינים, האחד אילו ידעו האומות כי שם התפלה מקובלת והקרבנות שם לרצון ירצו כל אומה ואומה להחזיק בו ותרבה המריבה וההריגה בין האומות, והשני כי הכנעניים יושבי הארץ אלו היו יודעין כי ישראל עתידין לירש את ארצם ולעבוד הש״י ולהקריב קרבנותיהם באותו מקום היו משחיתים אותו בכל מה שהם יכולין, והשלישי כי היו השבטים מריבים זה עם זה כל אחד ואחד מבקש שיהיה המקום ההוא בנחלתו, ותפול המריבה והמחלוקת ביניהם כמו שנפלה בבקשת הכהונה, ולכך העלים וסתם הכתוב המקום הזה ולא פרסמו, ואין צריך לומר האומות כי אפילו ישראל לא ידעוהו, כי אע״פ שידעו הכל מעלתו של הר המוריה לא היו יודעין כי הוא המקום אשר יבחר ה׳.

לשכנו תדרשו. לכבודו השוכן שם תדרשו. ומכאן אמרו רז״ל שכינה על שם הכבוד, כענין (שמות כד) וישכן כבוד ה׳ על הר סיני, וכן (תהלים פה) לשכון כבוד בארצנו. ואמר זה על שילה.

ח **לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום.** לענין הבמות דבר הכתוב, שמשעברו את הירדן ונתעסקו בכבוש הארץ בין כבוש וחלוק י״ד שנה, והיו מותרין להקריב בבמות שלא הקריבו בהן כל אותו הזמן ככל אשר היו מקריבין במדבר שהמשכן עמהם.

ט **כי לא באתם עד עתה.** כי לא באתם עדיין בכל אותן י״ד שנה. **אל המנוחה,** זו שילה. **ואל הנחלה,** זו ירושלים.

ויש לשאול למה הזכיר הכתוב בכאן שילה ודי שיזכיר ירושלים שהוא העיקר ויאמר כי לא באתם עד עתה אל הנחלה. אבל הענין כי ישראל במדבר היו מקריבין בבמה, כל אחד ואחד היה מקריב קרבנו על ראש גגו, משהוקם המשכן נאסרו הבמות שנאמר (ויקרא י״ז:ד׳) ואל פתח אהל מועד לא הביאו, כשנכנסו ישראל ובאו אל הגלגל הקימו בגלגל המשכן שבמדבר ואז הותרו הבמות בגלגל, לפי שהכתוב תלה איסור הבמות במחנות המדבר, והוא

שכתוב (שם) איש איש אשר ישחט מחוץ למחנה, וכשנכנסו לארץ ופסקו המחנות הותרו הבמות כמו שהיה קודם שהוקם המשכן.

ויש לך לדעת כי לא היה בגלגל בית בנוי אלא שהקימו שם המשכן שבמדבר, אבל כשבאו לשילה שהיה שם בית בנוי ונקרא בית ה׳ שנאמר (שמואל א א׳:כ״ד) ותביאהו בית ה׳ שילה, ונקרא משכן שנאמר (תהילים ע״ח:ס׳) ויטוש משכן שילה, אז נאסרו הבמות, לפי שהזכיר הכתוב בכאן כי לא באתם עד עתה אל המנוחה הודיענו הכתוב בכאן שמשעה שיגיעו לשילה שנקרא מנוחה יאסרו הבמות, אבל לא בגלגל. ולכך הוצרך הכתוב להזכיר שילה ליתן היתר לגלגל שהיו מותרין שם בבמות כל ימי עמדם שם, והוא שבע שכבשו ושבע שחלקו. כשחרב שילה באו לנוב והקימו שם המשכן שבמדבר והותר שם הבמות, כשחרב נוב באו לגבעון ועמדו בנוב וגבעון נ״ז שנה, והיו מותרים להקריב בבמות בנוב וגבעון, וזהו שהזכיר אל הנחלה היא ירושלים שנאסרו שם הבמות, ליתן היתר לנוב וגבעון, ולכך הזכיר הכתוב שילה וירושלים לומר לך שמותר להקריב בבמה ביניהם בין המנוחה והנחלה, וזהו נוב וגבעון, וכן דרשו רז״ל אל המנוחה ואל הנחלה למה חלק הכתוב, ליתן היתר בין זה לזה. ומה שקרא לשילה מנוחה, מן והניח לכם מכל אויביכם, ולירושלים נחלה ממה שכתוב (שם צד) כי לא יטוש ה׳ עמו ונחלתו לא יעזוב, שכן הזכיר למעלה (שם קלב) כי בחר ה׳ בציון אוה למושב לו, כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו, יאמר כי הקב״ה בחר ירושלים לשכינתו ובחר בישראל לסגולתו. זה פירוש הרמב״ם ז״ל בפי׳ המשניות.

יג **בכל מקום אשר תראה.** הזהיר זה בלאו. אבל אתה מקריב על פי נביא בהוראת שעה כמו שעשה אליהו כדי להכחיש נביאי הבעל.

יד **כי אם במקום אשר יבחר ה׳ באחד שבטיך.** סתם הכתוב ולא פירש מי מן השבטים, וזה היה בחלקו של בנימין, ולמעלה הזכיר בכל שבטיכם, הא כיצד, כשקנה דוד את הגורן מארונה היבוסי גבה הזהב מכל השבטים, שכן כתוב בדברי הימים (א כא) ויתן דויד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות, וכתיב בספר שמואל (ב כד) ויקן דוד את הגרן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים, ונראין שני כתובים אלו כסותרין זה את זה, ואינו כן, מפני שהשש מאות היו לי״ב שבטים, חמשים לכל שבט ושבט, וחמשים שבכאן היו בעד שבטו שהיה שבט יהודה, ומכל מקום הגורן הזה בחלקו של בנימין היה.

יט **כל ימיך על אדמתך.** דוקא בארץ אבל בחוצה לארץ אינך מוזהר עליו יותר מעניי ישראל.

כ **ואמרת אוכלה בשר.** למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא מתוך עושר והרחבה, וזהו לשון כי ירחיב.

בכל אות נפשך תאכל בשר. התיר להם בשר חולין כשיכנסו לארץ, לפי שבמדבר כל הבשר שהיו אוכלין הכל היה שלמים.

כא **וזבחת וגו׳ כאשר צויתיך.** ע״ד הפשט, כאשר צויתיך בקרבנות, שהרי לא מצינו בכל התורה צווי שחיטה כי אם בקרבנות שכתוב שם (ויקרא א׳:ה׳) ושחט את בן הבקר.

וע״ד מדרש רז״ל, כאשר צויתיך בסיני על פה מהלכה למשה מסיני, הוא שאמרו מלמד שנצטוה משה על הושט ועל הקנה ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים בבהמה.

כג **רק חזק לבלתי אכול הדם.** לפי שהיו ישראל שטופין באכילת הדם בעבודת השדים לכך הוצרכה התורה להזהיר לא תאכלו על הדם, וגם בכאן הצורך לומר חזק ותתחזק ביצרך שתכנע ולא תאכלנו, ומטעם זה הוצרכה תורה להזכיר איסורו כמה פעמים לפי שהיו רגילין בו הרבה והיו קשים לפרוש, וכל שכן כשהיה מביא האדם לידי עבודת אלילים. ומצינו שאיסור הדם נזכר בתורה שבעה פעמים, וכן דרך התורה בדברים החמורים להזכירן פעמים רבות, כענין שבת שהיא שקולה כנגד כל המצות כלן והוא נזכר בתורה י״ב פעמים, וכן ענין יציאת מצרים נזכר בתורה חמשים פעמים. או יאמר רק חזק, לפי שהדם מחזק גוף האוכל הוצרך לומר כנגד זה שהוא יתן לו חוזק אם לא יאכלנו. ובא לשון רק למעט הכבד שכלו דם, וכן אך כאשר יאכל את הצבי, בא למעט את החלב, שלא תאמר כיון שהקישו לצבי ואיל מה חלב צבי ואיל מותר אף כאן מותר, אלא שבאותו ענין שהוא אוכל הצבי והאיל שאינו מוזהר לאכלו בטהרה, אלא כצבי ואיל הפסולין למזבח וטמא וטהור אוכלין בקערה אחת, כן יאכלנו בכאן, שאילו בא להתיר החלב היה אומר כל אשר יאכל בצבי ואיל יאכל בו.

כי הדם הוא הנפש. בא לתת טעם לאיסור הדם, וכבר הארכתי בזה בסדר אחרי מות.

ולא תאכל הנפש עם הבשר. שעורו ולא תאכל הבשר שנחתך מהבהמה בעוד שנפשו בו, ואפילו לאחר שימות החי, וזו אזהרת אבר מן החי שנאמר לבני נח בפסוק (בראשית ט׳:ד׳) אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, והטעם לפי שהוא ענין אכזריות ומוליד תכונה רעה בנפש למי שרגיל בכך. ואמר לא תאכלנו, והוא אזהרה לדם האברים.

כה **למען ייטב לך ולבניך אחריך.** דרשו רז״ל מכאן למתן שכרן של מצות, אם דם שנפשו של אדם קצה בו הפורש ממנו זוכה לו ולבניו, גזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להן ומחמדתן לא כן שכן, לפי שאסורי תורה על ג׳ חלקים , האחד שהטבע יחמדנו, כגון גזל ועריות, והשני שהטבע ימאסנו, כגון אכילת הדם והשרצים, והשלישי שאין הטבע לא חומד ולא מואס, כגון זריעת כלאים ולבישת שעטנז וכיוצא בהם, על כן יצטרך האדם המוזהר משלשתן שירחיק ויתעב בטבעו החלק החמוד כשם שמרחיק ויתעב החלק המאוס, ומפני אזהרת המצוה יתעלה, שאם בחלק המאוס הוקבע שכר ק״ו בחלק החמוד. ולכך אמרו רז״ל במדרש אל יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר חזיר, אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי.

כט **כי יכרית ה׳ אלהיך את הגוים.** פרשה זו תזהיר האדם שלא לעבוד להקב״ה בעבודת האלילים, ונתן טעם בזה כי כל תועבת ה׳ אשר שנא עשו לאלהיהם, ואמר ופן תדרוש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני להקב״ה מה שהם עושין לעכו״ם ותחשוב שהיא דרך טובה והקב״ה רוצה בכך, לא תעשה כן, למה, כי כל תועבת ה׳ אשר שנא עשו לאלהיהם, יאמר הנה הם מחזרים אחר הדברים שהקב״ה שונאן ועושין אותן, וכענין שכתוב ברשעים הכופרים (תהילים ל״ו:ג׳) כי החליק אליו בעיניו למצוא עונו לשנוא, כלומר רומזים בעיניהם ומסתכלין שיוכלו למצוא עון שהקב״ה שונאו ועושין אותו, וכן יאמר בכאן על הגוים האלה כי לא מצאו מכל תועבה קשה לפני הקב״ה כמו שרפת הבנים והנה הם עושין כן, וזהו שאמר כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם, כלומר אפילו האדם שהוא מבחר המין שלא ברא הקב״ה עולמו אלא בשבילו הנה הם שורפים אותם באש לאלהיהם. ואמר את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם, הוא ענין הקרבנות ועבודת המקדש, ובא ולמד שהוא שונא את זה ובוחר בזה.

ובמדרש כי יכרית ה׳ אלהיך את הגוים, משל למה הדבר דומה, למלך שנטע כרם בתוך שדהו והיו בתוכו ארזים גדולים וקוצים, הלך המלך וקצץ את הארזים והניח הקוצים, אמרו לו עבדיו, אדונינו המלך הקוצים שהיו נאחזין בבגדינו וקורעין אותם הנחת וקצצת את הארזים, אמר להן אילו קצצתי את הקוצים והנחתי את הארזים במה הייתי גודר כרמי, ולא יפה עשיתי, אלא יעמוד הכרם על עמדו ואני מצית בהן את האור. כך ישראל כרמו של הקב״ה שנאמר (ישעיהו ה׳:ז׳) כי כרם ה׳ צבאות בית ישראל, הכניס ישראל לארץ וקצץ הארזים שבה שנאמר (עמוס ב׳:ט׳) ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים, והניח את בניהם ובני בניהם שם כדי שישמרו את הכרם שנאמר (שופטים ג׳:א׳) ואלה הגוים אשר הניח ה׳ לנסות בם את ישראל, וכתיב (שם ב) למען נסות בם את ישראל השומרים הם את דרך ה׳ ללכת בם, וכשיעמוד הכרם על עמדו במשמרת התורה (ישעיהו ל״ג:י״ב) והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים באש יצתו.

פרק יג

ב **כי יקום בקרבך נביא.** שיאמר שהוא נביא ושהקב״ה דבר אליו בהקיץ או בחלום. **ונתן אליך אות,** בשמים, כענין שכתוב בגדעון (שופטים ו) ועשית לי אות שאתה מדבר עמי. **או מופת,** בארץ, אעפ״כ לא תשמע לו, כן פירש רש״י. ואם תאמר למה נתן לו הקב״ה ממשלה לעשות אות, כי מנסה ה׳ אלהיכם.

והרמב״ן ז״ל פירש אות או מופת, אות סימן על דבר שיהיה אחרי כן בדמיונו, כענין שכתוב (במדבר ב׳:ב׳) איש על דגלו באותות, כי כשיאמר הנביא דבר פלוני עתיד להיות לדמיון שיהיה אחריו כך יקרא אות כמו שנאמר (ישעיהו ז׳:י״ד) לכן יתן ה׳ הוא לכם אות, והמלה נגזרת מן אתה, ומופת יאמר על דבר מחודש שיעשה לפנינו בשנוי טבעו של עולם, כענין שנאמר (דברי הימים ב ל״ב:ל״א) לדרוש המופת אשר היה בארץ, (יואל ג׳:ג׳) ונתתי מופתים בשמים ובארץ וגו׳, והיא מלה מוקצרת, מופת מופלאת, והיו במצרים אותות ומופתים, הוא שכתוב (דברים ד׳:ל״ד) במסות באותות ובמופתים, אותות הם שיקדים משה להודיעם טרם היותם, מופתים הם הנעשים לשעתם בדרך הפלא ושנוי הטבע, כענין המטה שקראו אות שהודיעו בתחלה וקראו מופת כשנעשה נחש לפני פרעה ולפני עבדיו, עד כאן.

ודבר ידוע שאין מחזיקין את האיש בנביא עד שיתן אות ובא האות כדבריו, וצריך שיתקיימו כל דבריו לא יחסר מהם, שאם יחסר מהם אפילו נקודה אין זה נביא. וכאשר הוחזק בנביא אצל בני האדם מצד האותות שנתן להם בעתיד ונתקיימו כלן, אם הוא מתנבא על הרעה ולא תבא אין מחזיקין אותו בשקרן, שאין הנביא נבחן בנבואתו אם אמת הוא אם לא אלא בענין הטובה שהתנבא עליה בין ליחיד בין לרבים ולא יפול מכל דברו הטוב אשר ידבר, וכן אמר ירמיה לחנניה בן עזור הנביא (ירמיהו כ״ח:ט׳) אשר ינבא לשלום בבא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה׳ באמת, אבל בענין הרעה אם לא נתקיימו דבריו אין מהרהרין אחריו כי אולי עשו תשובה, והקב״ה חוזר ומתנחם על הרעה ואינו חוזר ומתנחם על הטובה. ואעידה לי עדים נאמנים, יונה וישעיה, שהרי יונה בן אמתי כשהתנבא ואמר (יונה ג׳:ד׳) עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת, מתוך שעשו תשובה נחם הקב״ה על הרעה ורחם עליהם, וכן

ישעיה כשאמר לחזקיה (מלכים ב כ) מות תמות, ואין ספק שנגזרה עליו מיתה מאת השי״ת, מתוך שעשה תשובה האריך לו ט״ו שנה, והרי דברי הנביאים שהיו מאת הקב״ה בטלים בענין הרעה לפי שהוא יתעלה ברא התשובה קודם שברא העולם, והיא עולה על הכל.

ה **אחרי ה׳ אלהיכם תלכו.** אחר מדותיו, כענין שכתוב (דברים כח) והלכת בדרכיו, **ואותו תיראו,** מלחקור ענינו מצד עצמותו אלא מצד פעולותיו.

ואת מצותיו תשמרו. זו תורה שבכתב שהיא תרי״ג מצות.

ובקולו תשמעו. הם הנביאים, וגם זה כולל תורה שבע״פ שהיא קבלה מן הנביאים, וכענין ששנינו משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה.

ואותו תעבודו, זו תפלה. **ובו תדבקון.** שאפילו בשעה שאתם עסוקים בדבר הרשות תדביקו בו מחשבתכם ולא תפרדו ממנו אפילו שעה אחת.

או יאמר ובו תדבקון שלא תרצו לצאת מעבודתו לעולם, כי בנוהג שבעולם כשהעבד תחת יד האדון אפילו היה האדון טוב ורחמן עליו הרי הוא מתאוה שיפרד ממנו שיצא מרשותו בן חורין לעצמו, ולכך אמר בכאן ובו תדבקון שתהיו דבקים בעבודתו לא תתאוו אל הפרידה ואל החירות ממנו, כי עבודתו הוא החירות האמתי.

או אפשר לומר עוד ובו תדבקון שהיא ההבטחה אל שכר העוה״ב, ובא ללמד שאם אנו מקיימין האזהרות שהזכיר, והוא שנלך אחר מדותיו שנירא אותו ושנשמור תורה שבכתב ושבע״פ ושנעבוד אותו בתפלה, יבטיח אותנו שנהיה דבקים בו בסוף, והדבקות בו הוא שנדבק בהאל הקדוש שהוא שכר העוה״ב.

ו **כי דבר סרה על ה׳ אלהיכם המוציא אתכם מארץ מצרים.** כלומר מורד במלכות שמים הוא. ואפילו עשה כמה אותות ומופתים והעמיד חמה באמצע הרקיע ואמר שהקב״ה צוהו שנעבוד היום כוכב או מזל או אחד משאר הכחות עליונים, הרי זה חייב מיתת חנק, לפי שבא להכחיש נבואתו של משה רבינו ע״ה המפורסמת והמבוררת לכל ישראל, וכן בא להכחיש דבור (שמות כ) לא יהיה לך שכל ישראל שמעו באזניהם והם יודעים ועדים בדבר זה, ולכך אמרה תורה יומת, וכל מה שעשה הכל בדרך חכמה וכשוף.

והנה זה בענין עבודת אלילים בלבד שאין אנו מאמינים אותו כל עיקר ואין אנו משגיחין בו בשום אות ומופת שיעשה, אבל בשאר מצות אם יאמר לנו שנעבור היום על מצוה פלונית שהקב״ה צוהו בכך, כיון שהוא קודם לכן מוחזק אלינו בנביא והוא מהלך בדרכי הנבואה והפרישות, יש לנו להאמין אותו, כיון שאינו מצוה לעבור על אותה מצוה לדורות ולעקור אותה לגמרי אלא הוראת שעה אומר כן, מצוה עלינו לשמוע לו, זהו שכתוב (דברים יח) אליו תשמעון. ומה שאנו סומכין על אות שלו, ובאפשר הוא שיעשה או בדרך חכמה וכשוף והוא אינו נביא, מפני שאנו הולכין אחר חזקתו הטובה, וכיון שהוחזק אצלנו קודם לכן בנביא יש לנו להעמידו על חזקתו, כמו שאנו סומכין על שני עדים שהם כשרים אצלנו ובאפשר הוא שיהיו עדי שקר, אלא אנו מעמידין העדים בחזקתן, וכן בכאן בנביא זה יש להעמידו על חזקתו, ועל זה אמרה תורה (שם כט) הנסתרות לה׳ אלהינו והנגלות לנו ולבנינו. וכן דרשו רז״ל, בכל אם יאמר לך נביא עבור על דברי תורה כאליהו בהר הכרמל שמע לו, חוץ מעבודה זרה. וענין אליהו הוראת שעה היתה, שהקריב עולה בחוץ כדי להכחיש נביאי הבעל, ולא נתכוון לעקור המצוה, שאלו נתכוון אסור לשמוע אליו, שכל המצות נצחיות הן ולדורי דורות נתנו, שנאמר (שם) לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת. ומה שהזכירו החכמים ז״ל אליהו, הוא הדין לכל שאר הנביאים שצוו מפי הקב״ה שנעבור על המצות לפי שעה, כמו שעשה יהושע שנצטוה בכבוש יריחו בשבת, ועשה זה לפי שעה, לא שנצטוה לעקור מצות שבת ח״ו. וכן מצינו באלישע שצוה (מלכים ב ג) וכל מעין מים יסתמו וכל עץ טוב יפילו, והתורה אמרה (דברים כ) לא תשחית את עצה, אלא לפי שעה צוה כן, לא לעקור המצוה, שאם נתכוון לכך אין שומעין לו ואין צריך לומר לעקור המצוה לגמרי אלא אפילו להוסיף עליה או לגרוע ממנו אין ראוי לנו להאמין בזה בנבואת שום נביא, וזה באור מה שאמרו רז״ל אם יבא אליהו ויאמר חולצין במנעל שומעין לו, בסנדל אין שומעין לו. ועוד במסכת ברכות, אילו אמרה לי יהושע בן נון מפומיה לא צייתינא ליה ולא שמענא מינה. ואפילו שמענו בת קול מן השמים כנגד המצות אין אנו שומעין הבת קול לעקור המצוה, לפי שהמצוה ע״י נבואה באה לנו שהיא למעלה מבת קול, ולכך לא היינו משגיחין בבת קול, ועל זה אמרו בבבא מציעא, עמד ר׳ יהושע על רגליו ואמר כתבת עלינו בתורתך (שמות כג) אחרי רבים להטות.

ז **כי יסיתך אחיך בן אמך.** על דרך הפשט אפילו אחיך בן אמך שהיית עמו בבטן אחד.

וע״ד מדרש רז״ל אפילו בן אמו שאינו נוטל חלק עמו בירושה ואינו שונאו לא ישמע לו בזה, אין צריך לומר בן אב שנוטל חלק עמו ואולי הוא שונא אותו ונותן לו עצה רעה.

אשר לא ידעת אתה ואבותיך. פירש רש״י ז״ל ראה כמה מגונה עצתו, שאומר לך להניח מה שמסרו לך אבותיך.

ויתכן לפרש שירמוז בכאן על שני חלקי האמונה, שני חלקים, האחד מצד הקבלה והשני מצד הידיעה והחכמה. המאמין מצד הקבלה שקבל מאבותיו

כן, אמונה טובה היא מאחר שהקבלה אמתית אבל אין לה שלמות לפי שאין בה חכמה, והנה דמיונו כעור ההולך בחברת עורים וכל אחד ואחד סומך ידו על חברו ויש פקח אחד בראש כלן שהוא מנהיג אותן, בודאי כלן הולכין בדרך סלולה וישרה מאחר שהם אוחזים דרך הפקח, כן אמונתנו מצד הקבלה בלא חכמה דרך סלולה היא הסומכין ונשענים זה על זה עד משה רבינו ע״ה ואנחנו אוחזין דרכו כי באזנינו שמענו ואבותינו ספרו לנו, אבל אין שלמות לאמונה הזאת, כי המאמין מצד הקבלה אם ישמע דברי התועים והכופרים עובדי אלילים אינו בטוח בעצמו שלא יטה לבו לאחד מהם כיון שאין לו חכמה, אבל בודאי אפשר שיטה לבו, או יאמין או יסתפק כמו העור שאינו בטוח בעצמו שלא יכשל, אבל הפקח הוא בטוח שלא יכשל כי כח הראות חזק עמו ואין צריך לאחר, כן המאמין הזה שלם בעצמו, בטוח שלא יטה לבו אחרי המבהילים, ומתוך חכמתו וידיעתו יסתור דעתם וישאר לבו חזק באמונתו, לכך יצטרך האדם שלא יספיק לו ענין אמונתו מצד הקבלה בלבד אלא שילמוד ויחכם עד שתשלם אמונתו ותהיה לו אמונה מצד הקבלה ומצד הידיעה, ועל זה אמרו רז״ל הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס. וזהו שהזכיר בכאן שני חלקי האמונה ואמר אשר לא ידעת זהו אמונה מצד הידיעה, אתה ואבותיך היא האמונה מצד קבלת האבות.

ח **הקרובים אליך או הרחוקים ממך.** השוה רחוקים לקרובים, כשם שאי אתה רואה ממש בקרובים כך אין ממש ברחוקים. **מקצה הארץ ועד קצה הארץ.** אלו חמה ולבנה שהם מהלכים מסוף העולם ועד סופו.

י **כי הרג תהרגנו.** דברי התורה כלה רחמים מבעל הרחמים יתעלה, וכאשר תצוה עלינו להרוג המחויב לא כוונה שנעשה כן דרך נקמה שננקום ממנו כיון שנתחייב בה, כי זה היה סבה להרגיל טבענו במדת האכזריות, אך הכוונה בנקמתו דרך רחמנות לרחם על השאר, ומזה הזכיר לפניו ולא תחוס עינך עליו, ואחריו וכל ישראל ישמעו וייראון ולא יוסיפו לעשות כן עוד, ובערת הרע מקרבך וכל ישראל ישמעו וייראו.

יד **יצאו אנשים בני בליעל.** לשון בליעל שלא יעלה במחיצתו של הקב״ה, או בלי עול, כלומר שאינו מקבל עול תורה אלא שפורק ממנו עול מלכות שמים. אנשים, דרשו רבותינו ז״ל ולא נשים, וידיחו את יושבי עירם ולא יושבי עיר אחרת, מכאן אמרו אינה נעשית עיר הנדחת עד שידחוה אנשים ועד שיהיו מדיחיה מתוכה.

טו **ודרשת וחקרת.** היו בודקין את העדים בדיני נפשות בשבע חקירות, באיזה שמיטה באיזו שנה באיזה חדש בכמה בחדש באיזה יום בכמה שעות מן היום באיזה מקום. ועוד היו בודקין אותן בשבע בדיקות, והבדיקות הן הדברים שאינן עיקר בעדות ואין העדות תלויה בהן, והוא ששואלין להם מה היה לבוש הנהרג או ההורג, בגדים לבנים או שחורים, עפר האדמה שנהרג עליה היה לבן או אדום. מעשה היה שאמרו עדים במקום פלוני תחת התאנה הרג פלוני את הנפש, ובדקו חכמים את העדים ואמרו להם תאנים שלה שחורות או לבנות, עוקצין שלהן ארוכות או קצרות. וסוד שבע חקירות כנגד שבע קצוות והשביעי היכל הקדש מכוון באמצע והוא האמת המכריע, כן יודע האמת מתוך שבע חקירות.

טז **הכה תכה.** אם אינך יכול להמיתם במיתה האמורה, תכם במיתה אחרת, וזהו הכפל הכה תכה.

יז **ואת כל שללה תקבוץ.** דרשו רז״ל ולא שלל שמים, ובא ללמדך ששלל שמים פלט, מכאן אמרו הקדשות שבתוכה יפדו, כלומר אינן נשרפין אבל הן כשאר הקדש שצריך פדיון משום דשלל שמים הוא. וכן בכלל זה מעשר שני שבתוכה שאינו נשרף, אע״פ שהוא נאכל לישראל משום דהקדש אקרי והם בכלל הקדש, וכן כתבי הקדש שבתוכה דלא אמרינן ישרפו אלא בין מעשר שני בין כתבי הקדש וכל מידי דהוי קדש אינם בשרפה אבל טעונין גניזה.
כליל לה׳ אלהיך. כולה של הקב״ה, אין לך רשות ליהנות ממנה אלא שתשרפוה לכבודו יתעלה. ודרשו רז״ל א״ר שמעון, אמר הקב״ה אם אתה עושה דין בעיר הנדחת מעלה אני עליך כאלו הקרבת לפני עולה שהיא כליל לה׳, שנאמר (שמות ל״ב:כ״ט) מלאו ידכם היום לה׳ כי איש בבנו ובאחיו.

יח **למען ישוב ה׳ מחרון אפו.** הוא אלהי ישראל, וסוד הענין בעיר הנדחת כי היו אנשיה מאותן שאמרה התקועית (שמואל ב י״ד:י״ד) וחשב מחשבות לבלתי ידח וגו׳, והנה הם נדחים ממחיצתו של הקב״ה ונעקרים ממקום שרשם ומטעתם, ולפיכך חייבן הכתוב שרפה כענין קרח שנדון בשרפה, וגם כל שללה אסור בהנאה, והעיר ההיא תל עולם, לא יבנו הנפשות עוד לתחית המתים אך תכלינה כליון חרוץ.
ונתן לך רחמים, מדת רחמים, וזה כענין שכתוב (בראשית מ״ג:י״ד) ואל שדי יתן לכם רחמים, והבן זה. ואמר כי תשמע, באורו כי תשמע בקול שהוא ה׳ אלהיך לשמור את כל מצותיו, אז תעשה הישר בעיני ה׳, שהוא שם המיוחד, וזה מבואר.

פרק יד

א **בנים אתם לה׳ אלהיכם.** נסמכה פרשה זו לעיר הנדחת להורות שאסור להתאבל על מתי עיר הנדחת איש על בנו ועל אחיו, ואסר על המתים גדידה בבשר, זהו שאמר לא תתגודדו. ומנהג האמוריים היה לפי שהיו עושין מן העולם הזה עיקר וכאשר ימות להם מת ויאבד מביניהם הנה הוא אבודו לעולם, אבל אתם אינכם כן כי בנים אתם לה׳ אלהיכם ודרך האב להוריש לבנו מנה יפה שיש לו, ולפיכך העוה״ב שבראתי הוא מעותד לכם, ועל כן אי אתם רשאין להתגודד על המת ולא למרט שער הראש כי בטוחים אתם שאם יאבד הגוף בעוה״ז שתירשו חיי העוה״ב שהוא העיקר, וזהו שאמר כי עם קדוש אתה לה׳ אלהיך, וענין ״קדוש״ נבדל, יאמר לפי שאתם בדלים משאר בני נח, כענין (ויקרא כ׳:כ״ו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי. ויכלול עוד באמרו כי עם קדוש אתה לה׳ אלהיך, ענין שכר העוה״ב, יאמר לפי שאתם עם דבק באל הקדוש ואתם מעותדים למעלה זאת היא מעלת העוה״ב אין ראוי לכם לעשות מה שהם עושים.

ג **לא תאכל כל תועבה.** יזהיר על איסור המאכלות כי הוא מגדר הקדושה שהזכיר כי עם קדוש, כי הוא קדוש בפה ובמעשה. ודרשו רז״ל לא תאכל כל תועבה, כל שתעבתי לך הרי בבל תאכל, כגון בשל בשר בחלב, הרי זה דבר שתעבתי לך והרי הוא בבל תאכל.

ד **שור שה כשבים ושה עזים.** שלשה הן ממין הצאן, איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר הן שבעה, והרי לך עשר בהמות שנתנה לנו תורה למאכלנו, ולמאכלו של מזבח לא הוכשרו אלא השלשה שהם ממין הצאן, וכל חיה פסולה לגבי מזבח. ושבע חיות טהורות אלו לשונם יוכיח, איל וצבי (שיר ב) בצבאות או באילות השדה, ויחמור (חבקוק ג) חמר מים רבים, ואקו (ישעיה ח) וקויתי לו, ודישון (ויקרא כו) והשיג לכם דיש, ותאו (במדבר לד) והתאויתם לכם, וזמר (תהלים סו) זמרו כבוד שמו, ואקו הוא יעל כמו (איוב לט) יעלי סלע, וכן תרגומו יעלא, ותאו שור היער ותרגום תורבלא, ובלא הוא יער בלשון תלמוד.

ז **השסועה.** דרשו רז״ל במסכת חולין, בריה היא ויש לה שני גבין ושתי שדראות, והיא מעלת גרה. ולמה נשנו הבהמות כאן שהרי כבר אמורות בתורת כהנים בסדר ויהי ביום השמיני, לא נשנו אלא בשביל השסועה, וכן העופות לא נשנו אלא בשביל הראה, שבתורת כהנים לא הזכיר לא השסועה ולא הראה, ושם הזכיר (ויקרא יא) דאה, וראה ודאה הכל אחד, ולמה נקראה שמה ראה שהיא רואה ביותר, עומדת כאן ורואה נבלה בארץ ישראל, וכן איה ודיה אחת היא, ומפני שיש לה שני שמות כתב את הכל שלא יהיו מקצתן אוכלין זו ששמה איה ומקצתן אוכלין זו ששמה דיה. ומה שפרט בעופות הטמאים, לפי שגלוי וידוע לפניו שהעופות טהורים מרובים מן הטמאים, לכך כתב את הטמאין ופרט את המועט, מכאן אמרו לעולם ילמד אדם לתלמידו דרך קצרה. ונקרא שלך על שם ששולה דגים מן הים, ודוכיפת הודו כפות, על שם שכרבלתו כפולה, והוא תרנגול הבר.

כא **לא תבשל גדי בחלב אמו.** כבר בארתי בסוף סדר כי תשא באור הפסוק הזה ואיני צריך להחזיר כאן. ונאמר בתורה שלש פעמים, אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בשול, ובמסכת חולין, גדי ולא חיה, גדי ולא עוף, גדי ולא בהמה טמאה, בא ללמדנו שאין בהן משום איסור בשר בחלב מן התורה.

כב **עשר תעשר.** ע״ד הפשט, אחר שהוצאת מעשר ראשון ללוי תעשר מעשר שני לעצמך ותעלה ותאכלנו בירושלים.

כג **למען תלמד ליראה.** כי תמצא שם הכהנים והלוים מורי התורה וילמדו אותך העבודה והיראה. ואמרו במסכת תענית עשר תעשר, א״ר יוחנן עשר בשביל שתתעשר. והנה אין בלשון הכתוב לשון עושר כי שני השיני״ן סבולת הן, אבל ר׳ יוחנן היה מפרש כן עשר בשביל שתעשר ממנו שנים רבות, וזהו העושר, כן כתב הראב״ד ז״ל שם בפירושיו. והנה זה בודאי נסיון, והתורה אמרה (דברים ו) לא תנסו, אלא כבר דרשו רז״ל חוץ מזו, שנאמר (מלאכי ג׳:י׳) הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת וגו׳.

וע״ד המדרש עשר תעשר עשר שלא תתחסר, רמז למפרשי ימים להוציא אחד מעשרה לעמלי תורה. עשר תעשר, בנוהג שבעולם אדם יש לו שדה נותנה למחצה לשליש ולרביע, אבל הקב״ה אינו כן, משיב רוחות מעלה עננים מוריד גשמים מפריח טללים מדשן פירות, ואינו מבקש אלא אחד מעשרה, לפיכך הזהיר משה לישראל עשר תעשר. מעשה באחד שהיה מוציא מעשרותיו כראוי, היתה לו שדה והיתה עושה אלף מדות ומוציא ממנה מאה מדות למעשר ומן המותר היה מתפרנס הוא ובני ביתו כל ימיו, כשמת אמר לבנו תן דעתך על שדה זו, כך וכך אני מוציא למעשר וממנה הייתי מתפרנס כל ימי, שנה ראשונה זרעה הבן עשתה אלף מדות, הוציא ממנה מאה מדות מעשר, שנה שניה זרעה עשתה אלף מדות נכנס בו עין הרע ופחת עשר שלא נתן מאה מדות אלא תשעים, שלישית זרעה, פחתה מאה, פחת הוא עשרה, רביעית פחתה השדה מאתים, פחת הוא עשרה, וכן חמישית וששית עד שעמדה השדה על מעשרותיה, כשראו קרוביו כך לבשו לבנים ונתעטפו לבנים ונכנסו אצלו, אמר להם למה באתם לשמוח על אותו האיש שנדוהו,

אמרו ח״ו לא באנו אלא לשמוח לשעבר היית בעל הבית והקב״ה כהן ועכשיו נעשית כהן והקב״ה בעל הבית, ולפיכך משה מזהיר לישראל עשר תעשר את כל תבואת זרעך.

היוצא השדה. אמרו במדרש אם זכיתם סוף שיוצאין לזרוע השדה, ואם לאו היוצא השדה מתגרה בכם, היוצא השדה זה עשו, שנאמר (בראשית כ״ה:כ״ט) ויבא עשו מן השדה.

תבואת זרעך. אם זכית סופך נפיק לחקלך וחמי עלמא צריך מטרא ותתפלל עליו והוא יוצא, זהו היוצא השדה, ואם לאו סוף ששונאי ישראל יוצאים לקבור בניהם בשדה.

מעשר דגנך תירושך. אם אתה מעשר דגנך, אם לאו דגני, אם אתה מעשר תירושך, ואם לאו תירושי, שנאמר (הושע ב׳:י״א) לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו ותירושי במועדו. שנה שנה, למדך הכתוב שאינן מעשרין משנה לחברתה, מן החדש על הישן, כך דרשו רז״ל.

ובכורות בקרך. לא שיאכלם ישראל שהרי הבכור נאכל לכהנים.

ודע כי הבכור יש בו קדושה לעולם, ואפילו בזמן הזה בחוצה לארץ קדושה יש בו, ואינו נגזז ולא נעבד ואסור לאכלו אלא במומו. וזה שלא כדעת הרמב״ם ז״ל שכתב בכור בהמה טהורה אין מצותו נוהגת אלא בארץ ישראל. וכבר תפש עליו הראב״ד ז״ל בהשגותיו ואמר דאפילו רבי עקיבא שהיה סובר כן לא אמר אלא לענין שאינו קרב, אבל בודאי קדושת בכור יש לו אפילו בזמן הזה בחוצה לארץ ואין להתיר לאכלו אלא א״כ יש בו מום. והראיה ממה שאמרו בסנהדרין, אמר ליה ר׳ חייא לרב בר אחתיה נחית לבבל יורה יורה, יתיר בכורות אל יתיר, והנה בבל חוצה לארץ היא. ועוד בפרק פסולי המוקדשין, ההוא שרוע דאתא לקמיה דרב אשי, אמר למאי ניחוש ליה אי כהן הוא אי ישראל הוא הרי בכור ומומו עמו. וידוע כי רב אשי בבבל הוה, וזה ראיה שהבכור הוא נוהג בחוצה לארץ להאכל במומו. ועוד במסכת ביצה פרק אין צדין בענין ההוא גברא דאייתי בוכרא קמיה דרבא והוה חייף רישיה, דלי עיניה וחזייה למומיה א״ל זיל האידנא ותא למחר, אמר ליה היכי הוה עובדא, א״ל הוה שדין שערי בהך גיסא בהדי דקא עייל רישא בזעיה הוצא לשפותיה. וזה ראיה שרבותינו שבבבל היו מדקדקין הרבה בענין הבכור בקדושתו ובמום עובר, ולא היו עושין כן אלא מתוך שיש בו קדושה ואפילו בחוצה לארץ.

כח **מקצה שלש שנים.** אם לא הפריש מעשרות של שנה ראשונה ושניה לשמטה, יחייבנו הכתוב שיבערם מן הבית בשנה השלישית, וצריך הוא שיוליך לירושלים מעשר של שנה ראשונה שבידו, ומתודה בערתי הקדש מן הבית, ובא הלוי ונוטל מעשר ראשון, והגר והיתום והאלמנה יטלו מעשר עני, ולא תאכלנו בירושלים כדרך שעשית במעשר שני של שתי שנים.

פרק טו

א **מקץ שבע שנים תעשה שמטה.** אמרו המפרשים כי לשון מקץ מתחלת שבע שנים, לפי שכל דבר יש לו שתי קצוות, כענין שכתוב (שמות כ״ו:כ״ח) מן הקצה אל הקצה, והתחלה והסוף כל אחד יקרא קצה. ואין זה דעת רז״ל, אלא מקץ שבע שנים, בסוף שבע שנים כי לא אמר הכתוב מקץ השנה השביעית שאלו אמר כן היה ענינו התחלה אבל עתה שאמר מקץ שבע שנים ענינו הקצה האחרון, והוא סוף שבע שנים. וכן אמרו רז״ל שביעית אינה משמטת כספים אלא בסופה, וכן תרגם אונקלוס בסוף. וקבלו רז״ל שהבית חרב במוצאי שביעית שכן דרשו בערכין מגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב, כשחרב הבית בראשונה מוצאי שבת היה ומוצאי שביעית היה וערב תשעה באב היה. וכן בשניה אמרו קע״ב שנה אחר חורבן הבית נשלמו ד׳ אלפים, שבשנת תכ״א חרב הבית לדברי רבינו תם ז״ל שהם עיקר, ואע״פ שרוב השנה יצא בבנין כיון שבאותה שנה חרב הבית משנות חרבן אנו מונין אותה. ויש לנו היום נ״א שנה לפרט היצירה, צרף קע״ב עם נ״א והם רכ״ג, שקול מכל מאה תרתי וכדאמרינן בגמרא דעבודה זרה, לפי שכל השאר הם שמטות, יבאו מן האלף ומאתים כ״ד, ושנת נ׳ עולה הוא לכאן ולכאן למנין יובל ולמנין שמטה, צרף כ״ד אלו עם כ״ג הנשארים ויהיו מ״ז, עשה מהם שמטות, נשארו ה׳, נמצאת אומר לשתי שנים תהיה שמטה, וזה היה בשנה נ״ג, וכן בשנת ס׳, ואחריו ס״ז, ואחריו ע״ד. ולדעת רש״י ז״ל שבשנת ת״ך חרב הבית, תהיה השמטה שנת נ״ב ואחריה נ״ט ואחריה ס״ו ואחריה ע״ג.

ולשון תעשה שמטה כלשון לעשות את יום השבת, והכונה שתשבות כאן וכאן, ביום השבת ממלאכה ובשנת השמטה מעבודת קרקע, והענין אחד בקדושת השביעיות, זה בימים וזה בשנים, והיובל בשמטות, וכבר נתבאר זה בסדר בהר סיני.

ב **וזה דבר השמטה.** אמרו רז״ל, אומר לו המלוה ללוה משמט אני, לכשיביא מעותיו שעברה עליהם שמטה אם אמר לו הלוה אני רוצה לפרעך, יקבל המלוה ממנו, שלא הזכיר הכתוב ללוה שלא יפרע את חובו כמו שעשה ברבית שמנע לשניהם כענין שכתוב (דברים כ״ג:כ׳) לא תשיך לאחיך, שהיא אזהרה ללוה, אבל בשמטה לא הזהיר אלא למלוה שלא יגוש את הלוה לפרעו ולא ינהוג אדנות בעצמו להכריחו על פרעונו, לפי שהיובל הוא קובל

לאדון הכל יתעלה, וזהו כי קרא שמטה לה׳, אבל אם הביא לו הלוה מדעתו מותר לו למלוה לקבל מידו. ואמרו רז״ל שהמחזיר למלוה חוב שעברה עליו שביעית רוח חכמים נוחה הימנו. ואם אינו מחזיר אפשר המלוה לביישו ולומר לו תראה שתאכל מעותי חנם. וכן הלוה יכול למחול הפקעת מצות שביעית בשעת הלואה ולומר ע״מ שלא ישמיטנו בשביעית לויתי ממון זה, שכל תנאי שבממון קיים. אבל לא יאמר שלא ישמיטנו שביעית, דמשמע שלא יהא דין שמטה בהלואתו וזה לאו כל כמיניה. ורשאי המלוה לתבוע חובו כל שנת השמטה לפי שאינה משמטת אלא בסופה, שנאמר מקץ. והמוסר שטר חובו לב״ד קודם לכן שוב אינה נשמטת, שכבר הוא נגוש ועומד ואין בו משום לא יגוש, אבל משקעה החמה של ראש השנה של מוצאי שביעית אינו רשאי לתבעו אלא אם כן התנה עליו מתחלה. ויתומים אינן צריכין לתנאי זה, שהב״ד שבכל דור ודור אביהן של יתומים והרי הם כאלו באו שטריהם לידם והעמידם על נכסי הלוה. ואפילו מלוה שיש בו שבועה משמטת, כדתנן בפרק כל הנשבעין והשביעית משמטת את השבועה משום שנאמר וזה דבר השמטה ואמרו רז״ל מלמד שאפילו דבור משמט. ושמטת כספים נוהגת היא בכל מקום ובכל זמן מדרבנן כדי שלא תשתכח תורת שמטה מישראל, אלא שהכתוב תלה שמטת כספים בשמטת קרקעות, אע״פ שזו חובת הגוף וראויה שתנהוג בכל מקום שנאמר (שמות כ״ג:י״א) תשמטנה ונטשתה, ודרשו רז״ל בשתי שמטות הכתוב מדבר אחת שמטת קרקע ואחת שמטת כספים בזמן שאתה משמט קרקע בארץ אתה משמט כספים בחוצה לארץ. ומכל מקום תקנת חכמים היא, וכן אנו רואין חכמי התלמוד שהיו עושין פרוזבול בבבל כדי להנצל מהפקעת שביעית. והמלוה לחברו לעשר שנים אין שביעית ראשונה משמטת הואיל ולא הגיע זמנו ליפרע, אלא שביעית שניה.

ג **ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך.** דרשו רז״ל ולא של אחיך בידך, שהמלוה על המשכון אין שביעית משמטתו.

ד **אפס כי לא יהיה בך אביון.** מה שצויתיך שלא תגוש את אחיך, לא תצטרך לזה אם ישראל זכאין, כי כלם יהיו עשירים לא יצטרך אחד מהם להלות את חברו.

והעבטת גוים רבים. כלומר תקחו עבוטו ממנו, כלומר תמשכנו אותם. ואמר כי לא יחדל אביון, אם אינן זכאין.

כי ברך יברכך ה׳ בארץ אשר ה׳ אלהיך נותן לך. סוד הכתוב מבואר, והוא כענין שהזכיר למעלה (דברים יד) כי עם קדוש אתה לה׳ אלהיך ובך בחר ה׳ להיות לו לעם סגולה, כי השם הגדול הוא המברך והבוחר, והבן זה.

ז **לא תאמץ את לבבך.** מלדבר על לבו דברי תנחומין כדי לפייסו, ואמרו רז״ל המפייסו בדברים גדול מכלם.

ולא תקפוץ את ידך. לא תסגור ידך, כי הוא אחיך והוא אביון התאב לכל דבר.

ח **כי פתוח תפתח את ידך.** אפילו מאה פעמים.

והעבט תעביטנו. אם לא רצה במתנה תן לו לשם הלואה.

די מחסורו. ואי אתה מצווה לעשרו.

אשר יחסר לו. אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.

לו. אפילו להשיאו אשה, ממה שכתוב (בראשית ב׳:י״ח) אעשה לו עזר כנגדו.

י **נתון תתן לו.** ענין הכפל לומר אם תתן יוסיף הקב״ה על ממונך ותחזור ותתן. ודרשו רז״ל נתון תתן, ואפילו מאה פעמים. והענין שלא יספיק לו אם נתן לו פעם אחת בלבד אלא עד כמה פעמים הוא חייב ליתן לו, ועל זה אמר שלמה ע״ה (משלי כא) וצדיק יתן ולא יחשוך, כלומר ולא יחשוך מלתת. ועוד יכלול נתון תתן לו בנחת ודרך תמימות, לא דרך געה וגסות הרוח, כי בזה יתקיים עשרו, ועל זה אמר שלמה ע״ה (שם יג) כפר נפש איש עשרו ורש לא שמע געה, אימתי נתקיים עשרו של אדם ויהיה לו כפר וכפרה כשהרש לא ישמע געה מהעשיר אלא שנותן לו בלב טוב בסבר פנים יפות. וזהו שאמרו רז״ל, ר׳ ינאי חזיה לההוא גברא דקא יהיב לעניא בפרהסיא, א״ל מוטב דלא יהבת ליה מדיהבת ליה וכספתיה.

כי בגלל הדבר הזה. דרשו רז״ל, לא אמר בעבור ולא אמר למען אלא בגלל, לשון גלגל הוא, כלומר גלגל הוא שחוזר בעולם, אם לא תתן לו אני מהפך את הגלגל ואעשה אותך עני והוא עשיר, שנאמר (תהלים עה) כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. ודרשו רז״ל לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם לא בא הוא בא בנו, ואם לא בא בנו בא בן בנו.

יברכך ה׳ אלהיך. קבע ברכה על מצות הצדקה, והוא שאמר שלמה (משלי יא) יש מפזר ונוסף עוד. והנה אעוררך בעיקר גודל המצוה הזו הנכבדת אשר ירשנוה מאבינו אברהם ולהעמיד אותך על יסודה וסודה. דע כי העני מחלק מדת הדין שהרי מדת הדין מתוחה כנגדו, זהו (תהלים קב) תפלה לעני, כי תפלה מלשון דין ופלול, ולכך בא המאמר לחכמי האמת עני חשוב כמת, והעשיר אשר אתו ברכה הוא מחלק מדת רחמים, והוא בדמיון השמש המאיר ללבנה והלבנה מקבלת אורה מן השמש, כן הנותן צדקה מאיר עיניו של עני ומקבל ברכתו ממנו, ולכך תזהיר התורה שכל דרכיה דרכי נועם וכל

נתיבותיה שלום שירגיל האדם עצמו במדת הרחמנות שיתן מברכתו צדקה לעני, ובעשותו זה ישתף מדת רחמים עם מדת הדין, שהשתוף ההוא הוא קיום העולם ואי אפשר להתקיים מבלעדי שניהם, וכבר ידעת שהצדקה נמשכת לצדק ושם מריקה השפע, והנה ירושלים נקראת (ישעיה א) עיר הצדק, וכתיב (שם) צדק ילין בה, ואמר להם הנביא (שם נד) בצדקה תכונני, כי הצדק היא כנסת ישראל בת זוגו של שבת, וא״כ הזהיר במצות הצדקה והנותן צדקה לעני למטה הנה הוא ממשיך למעלה צדקה לצדק, ועל זה אמרו חכמי האמת בפניני דבריהם גדולה צדקה לשמה, כוונו לומר כי משם הברכה שופעת בשפלים, וז״ש דוד המלך ע״ה (תהלים קיט) ואשא כפי אל מצותיך אשר אהבתי.

ועוד תמצא במדרש תהלים והוא רמז לזה, ראה מה כחה של צדקה, שבפרוטה שהאדם נותן לעני זוכה ומקבל פני שכינה, בנוהג שבעולם מטרוניתא מבקשת להקביל פני המלך עושה עטרה לפי כבודה, וע״י העטרה שנכנסת לעטר את המלך היא רואה את פני המלך, כך ע״י הצדקה אדם מקבל פני שכינה שנאמר (שם יז) אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך. ומה שהתחילה הפרשה באחד שעריך בארצך וסיימה ג״כ בארצך, יורה שעיקר הצדקה אינה אלא בארץ אע״פ שהיא חובת הגוף בכל מקום, והוא הדין לכל שאר המצות שעיקר חיובן בארץ, כי כן הזכיר בתחלת הפרשה אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ, לפי שהמצות כלן הן משפט אלהי הארץ, שכבר הזכירו רז״ל כי בעשותנו אותן בחו״ל הוא כדי שלא נשכחם כשנחזור לארץ, והוא שאמרו רז״ל (דברים יא) ושמתם את דברי אלה על לבבכם, אף לאחר שתגלו היו מצויינין במצות, הניחו תפילין עשו מזוזה, כדי שלא יהיו עליכם חדשים כשתחזרו לארץ, וכן הוא אומר (ירמיה לא) הציבי לך ציונים. או יהיה באור מלת בארצך, אפילו בארצך וזה מחייב על מצות הצדקה בחוצה לארץ כי חובת הגוף היא בכל מקום, ומצוה מושכלת היא.

וטעם הפרשה, השמר לך שלא תאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ואם אני צריך להשמיט מעותי או קרקעותי בארץ איך אתן שם צדקה, נמצא שאני מפסיד מכל צד, ועל כן אמר ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה וגו׳, על כן אנכי מצוך לאמר שתפתח ידך לעניך ולאביונך אפילו בארצך שאתה משמט שם את שלך בין שמטת קרקעות בין שמטת כספים שם אני מזהירך על הצדקה, כי השי״ת יברכך על זה ויוסיף על שלך, וכל שכן שאתה צריך לתת צדקה בחו״ל שאין שם שמטת קרקעות. ולמדנו מזה כי כשהזכיר בארצך לא בא למעט חוצה לארץ שאם היתה הכונה בארץ דוקא היה מזכיר הכתוב כי תבאו אל הארץ או בבאכם אל הארץ, כענין שמצינו במצות התלויות בארץ.

יב **כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה.** כבר נזכר דין עבד עברי, אבל חזר ושנאו כאן מפני דין אמה העבריה לחדש ולומר שדינה כדין עבד עברי לצאת בשש, ועוד מפני מצות הענקה שחדש בשניהם כאן.

יד **העניק תעניק לו.** לשון תפארת, כלומר עשה לו כבוד ותפארת מממונך, מלשון (משלי א) וענקים לגרגרותיך. ואפשר לפרשו מלשון ענקים שהם גדולי הקומה, כלומר תן לו מתנות גדולות.

טו **וזכרת כי עבד היית.** והענקתיך בזת מצרים ובזת הים.

יז **ואף לאמתך תעשה כן.** אינו חוזר לרציעה, שאין רציעה באשה, אבל הוא חוזר להענקה. וכמוהו (שמות כ״א:י״א) ואם שלש אלה, שאינו חוזר לשאר כסות ועונה הסמוך לו, אלא אל אשר יעדה והפדה. וכן עוד (שם כב) אם זרחה השמש עליו וגו׳, שהוא חוזר אל חמשה בקר ישלם.

יח **כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים.** זמן השכירות שאין מנהג בבני אדם להשכיר עצמן לזמן גדול ממנו הוא שלש שנים, וכענין שכתוב (ישעיהו ט״ז:י״ד) שלש שנים כשני שכיר. ודרשו רז״ל מכאן שעבד עברי עובד לרבו ביום ובלילה, שרבו מוסר לו שפחה כנענית לולדות, וזהו משנה שכר שכיר, שהרי אין עבודתו של שכיר אלא ביום.

יט **כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש לה׳ אלהיך.** אע״פ שהבכור הוא קדוש מעצמו שהרי בפטר רחם תלה רחמנא, אמר תקדיש בפה, ומצוה להקדישו בקריאת שם. והכתוב שאמר (ויקרא כ״ז:כ״ו) אך בכור אשר יבכר לה׳ וגו׳ לא יקדיש איש אותו, טעמו שלא יקדישנו לקרבן אחר.

כ **(בשעריך) תאכלנו.** מי שראוי לאכלו. **שנה בשנה,** לא שיהיה אסור לאכלו אחר שנתו, שהרי הוקש למעשר שני שנאמר (דברים יד) ואכלת לפני ה׳ אלהיך מעשר דגנך וגו׳ ובכורות בקרך, והוא אינו נפסל משנה לחברתה, אלא שמצוה לאכלו תוך שנתו. **אתה וביתך,** בית הכהן.

כב **בשעריך תאכלנו,** הכהן חוץ למקדש. **הטמא והטהור,** לשון קריאה הוא, ויחזור אל תאכלנו, כלומר אתה הכהן בין טמא בין טהור. ואינו בבשר קדש, שאם אכלו טמא הרי הוא בכרת.

כג **רק את דמו לא תאכל.** שלא תאמר הואיל וכולו היתר הבא מכלל איסור הוא, שהרי קדש ונשחט בחוץ בלא פדיון ונאכל, יהא אף הדם מותר.

פרק טז

א **שמור את חדש האביב.** הוא חדש ניסן שהיה בו אביב כשיצאו ממצרים. ודרשו רז״ל שמרהו לפני בואו שיהא ראוי לאביב לקרב בו את העומר, ואם לאו עבר את השנה.

ממצרים לילה. ההוצאה ביום היתה שנאמר (במדבר לג) ממחרת הפסח יצאו בני ישראל וגו׳, וכתיב (שמות יב) בעצם היום הזה יצאו. אבל משעה שהורשו לצאת בלילה תקרא הוצאה. ולכך לא אמר הכתוב בלילה אלא לילה לרמוז על שעה שהורשו שנאמר (שם) ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו, ולכך תרגם אונקלוס ועבד לך נסין בליליא, כדי שלא תבין כי ההוצאה היתה בלילה.

ב **וזבחת פסח לה׳ אלהיך צאן ובקר.** צאן לחיוב הפסח, ובקר לשלמי חגיגה, כדי שיהא הפסח נאכל על השובע.

ג **לא תאכל עליו חמץ.** על שחיטת הפסח, שלא ימצא ברשותו חמץ בשעת שחיטה.

ו **בערב כבוא השמש מועד** שלש זמנים הם, בערב תשחטנו משש שעות ולמעלה, וכבא השמש תאכלנו, ומועד צאתך תשרפנו.

ז **ובשלת ואכלת.** בשול זה צלי אש הוא, מלשון (בראשית מ׳:י׳) הבשילו אשכלותיה, וכן (דברי הימים ב ל״ה:י״ב-י״ג) ויבשלו הפסח.

ופנית בבקר. לבקרו של יום שני שהוא חול, שאי אפשר לו לנסוע משם בי״ט שהוא קדש. או יאמר ופנית בבקר והלכת לאהליך סביב, ירושלים, ומשם ילך לו אל ארצו. ודרשו רז״ל ופנית בבקר, מכאן שטעון לינה בליל מוצאי י״ט בעיר לכבוד המצוה, וכך דרשו ופנית בבקר, כל פנות שאתה פונה מן המקדש כשתבא אליו לא יהו אלא בבקר. ובאור לאהליך אפילו היה האחרון שבארץ ישראל כדי שיוכל להגיע לביתו ולחזור פעם שניה לראית חג השבועות. ומזה הוצרך פסוק זה להכתב בחג הפסח יותר מבשאר החגים, לפי שאין פנאי ללכת לביהמ״ק שני פעמים מפסח ועד עצרת אע״כ הוא נוסע משם לבקרו של חג המצות אחר שאכל שם פסחו ועמד י״ט ראשון יש לו ללון שם ולבקר שהוא חול ילך לאהליו, ועם זה יספיק לו זמן להגיע לביתו ולחזור לחג השבועות. כיצד, הרי שאמרו רז״ל ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, כלומר אורך הארץ ארבע מאות פרסה ורחבה כמו כן, והיה בהמ״ק באמצע הארץ, וא״כ מאתים פרסה היה המהלך ליותר רחוק ואחרון שבא״י, ובעשרים יום יהיה אדם מהלך מאתים פרסאות לחשבון עשר פרסאות בכל יום, וידוע כי מפסח ועד עצרת מ״ט יום, חסר מהם שמונה, ימי השבת ויום אחרון של יו״ט נשארו ארבעים יום, ועל זה אמר ופנית בבקר והלכת לאהליך, כלומר בזמן עשרים יום, ובעשרים הנשארים היה צריך לחזור שנית למקדש לראית שבועות.

ח **ששת ימים תאכל מצות.** והלא הזכיר למעלה שבעת ימים תאכל עליו מצות, דרשו רז״ל למה יצא שביעי מן הכלל, ללמד על הכלל כלו יצא, שזו אחת מי״ג מדות שהתורה נדרשת בהן, לומר מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות, רצה אוכל מצה או פירות, מה שאין כן בליל ראשון שנאמר (שמות י״ב:י״ח) בערב תאכלו מצות, הכתוב קבעו חובה.

וביום השביעי עצרת. נקרא בלשון עצרת על שם שישראל נעצרין ונאספים בימים טובים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ותרגומו כנישין. ויש לך להשכיל כי יום שביעי של פסח הוא יסוד, וקראו הכתוב עצרת כשם שנקרא לשמיני של חג שהיא השמינית הסמוכה לו, וכבר נתבאר זה בסוף סדר פנחס (במדבר כ״ט:ל״ה) בפסוק ביום השמיני עצרת.

לא תעשה מלאכה. במצות השבת נאמר (שמות כ׳:י׳) לא תעשה כל מלאכה, אבל ביו״ט אמר מלאכה, וא״א לומר בו כל מלאכה שהרי אוכל נפש מותר.

ט **שבעה שבועות תספר לך.** הזכירה הפרשה שלש רגלים כסדרן שהם פסח שבועות סכות שכל ישראל מתקבצין בהם, ולא הזכיר ראש השנה ולא יום הכיפורים שאין מתקבצין שם בבהמ״ק, ומזה אין אנו אומרים בתפלת מוסף ר״ה ויוה״כ ואין אנו יכולים לעלות ולראות כמו שאנו אומרים בתפלות שלש רגלים אלא ואין אנו יכולים לעשות חובותינו. ומה שאמר תספר לך בלשון יחיד ובמקום אחר (ויקרא כ״ג:ט״ז) תספרו חמשים יום בלשון רבים, דרך הכתובים להזכיר המצות פעם בלשון יחיד ופעם בלשון רבים, ואחר שהזכיר המצות בלשון רבים יחזור ויזכירם בלשון יחיד, כדי שלא יחשוב היחיד להפטר ממנה בכלל הרבים ולהנצל מענשה לכך יחזור וידבר עם כל יחיד ויחיד, כענין מצות ציצית שהיא אמורה בלשון רבים (במדבר ט״ו:ל״ח) ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, וחזר והזכירה בלשון יחיד (דברים כ״ב:י״ב) גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך. ואין צריך לומר במצוה אחת בפסוקים רבים, שאפילו בפסוק אחד מצאנו לשון רבים ויחיד, הוא שכתוב (ויקרא י״ט:ט׳) ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך, ורבים כן. ועוד טעם אחר, שאלו נכתבה המצוה בלשון רבים ולא בלשון יחיד הייתי אומר שהמצוה אינה אמורה אלא לב״ד ואין כל אחד ואחד מישראל חייבין בה, לכך הוצרך הכתוב לחזור ולהזכירה בלשון יחיד. וכן במצות לולב הזכירה בלשון רבים (שם כג) ולקחתם לכם ביום הראשון, ולא נזכר בשום מקום לשון יחידי, הרי הזכיר שם ושמחתם לפני ה׳ אלהיכם, ואי אפשר להבין שתהא המצוה

אמורה לב״ד ולא לכל ישראל שהרי כל ישראל חייבין הם בשמחת המועדים, וכבר מצינו בלשון יחיד ושמחת בחגך. ולענין הספירה אמרו חז״ל, שבעה שבועות תספר לך מצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי, יש שסוברים כן, מצוה למימני יומי בכל יום ויום ומצוה למימני שבועי בהשלמת השבועות, אבל לא בכל יום, שאין צורך להזכיר השבועות בכל פרט הימים, וזה דעת המאור ז״ל. ויש שסוברים מצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי בכל יום ויום, וכיון שעבר שבוע ראשון מצוה למימני השבועות שאחריו בכל יום ויום מן הימים שהוא סופר, לפי שהשבועות ירמוז לאלף השביעי ולכך צריך שיזכירם בכל יום, וזה דעת החכם ר״א בן עזרא.

מהחל חרמש בקמה תחל לספור. למדך שהקצירה והספירה באין כאחד. ודרשו רז״ל יכול יקצור ויספור ואימתי שירצה יביא, ת״ל (ויקרא כ״ג:ט״ו) מיום הביאכם, אי מיום הביאכם יכול יקצור ויספור ויביא ביום, ת״ל (שם) שבע שבתות תמימות תהיינה, אימתי אתה מוצא אותן תמימות בזמן שאתה מונה מבערב, הא כיצד קצירה וספירה בלילה והבאה ביום. ועוד דרשו רז״ל אל תקרי בקמה אלא בקומה, מכאן לספירת העומר שהיא מעומד, ומה קצירה מעומד אף ספירה מעומד. וארבעה דברים הן שמצותן מעומד, והסימן בהם עצמ״ל, ואלו הן עומר ציצית מילה לולב.

י **מסת נדבת ידך אשר תתן כאשר יברכך ה׳ אלהיך.** מסת נדבת ידך תרגומו די מחסורו (דברים ט״ו:י׳) כמסת חוסרניה, ויאמר הכתוב לפי ספוק נדיבות הלב שבך ולפי הברכה והעושר שיש לך תתן, ולכך הושמה מלת תתן באמצע בין מסת נדבת ידך ובין כאשר יברכך ה׳ אלהיך, כלומר לפי נדיבתך ועשרך תביא קרבנות לשלמים ותקדיש על שלחנך קרואים.

ונראה שאינו דבק עם חג השבועות לה׳ אלהיך אבל הוא ענין בפני עצמו, והוא הדין בשאר המועדים שיתן אדם צדקה ויקדיש קרואים לפי נדיבותו ולפי עשרו, אבל גלה זה בכאן בחג השבועות מפני שהפסח זמנו שבעת ימים והסכות כמו כן שבעת ימים אבל שבועות שאינו אלא יום אחד הייתי סבור שאין החומר בו כל כך כמו בשאר המועדים, לכך הודיענו בו החיוב שאין להקל בו במצות הצדקה, שהרי שוה הוא לשאר המועדים וחמור כמותם ואע״פ שאינו אלא יום אחד. והקרואים האלה הם הלוי והגר והיתום והאלמנה, וגר זה אינו אמור אלא בגר צדק שהוא בן ברית, ומה לוי בן ברית. אף הגר בן ברית ודרשו רז״ל ארבעה שלי כנגד ארבעה שלך, ארבעה שלי הלוי והגר והיתום והאלמנה, ארבעה שלך בנך ובתך ועבדך ואמתך, אמר הקב״ה אם אתה משמח את שלי אני משמח את שלך, וזהו שאמר ושמחת לפני ה׳ אלהיך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי והגר והיתום והאלמנה אשר בקרבך.

יד **ושמחת בחגך.** דרשו רז״ל ולא בשמחת אשתך, מכאן שאין מערבין שמחה בשמחה, והנה הזכיר בכאן בחג הסכות לשון שמחה ולשון ברכה, לשון שמחה שנאמר ושמחת בחגך, לשון ברכה דכתיב כי יברכך ה׳ אלהיך, וכן מצינו שהזכיר בחג שבועות לשון שמחה שנאמר ושמחת לפני ה׳ אלהיך, לשון ברכה כאשר יברכך ה׳ אלהיך, אבל בחג הפסח לא הזכיר בו לשון שמחה ולא לשון ברכה, וטעם הדבר מפני שבשני המועדים שהם שבועות וסכות התבואה מצויה בהם אצל בעלי בתים ואפשר להם לפרנס ארבעה קרואים שהזכיר, וכיון שהוא מפרנסן בהן הרי שמחה והרי ברכה, שהקרואים שמחים ובעלי בתים מתברכין, אבל בפסח לא נקצרה התבואה החדשה עדיין והישנה כבר כלתה, ואי אפשר לשמח אותם בפסח, שירדה תורה לסוף דעתו של אדם שלא יפרנסם, לא נזכר בו לשון שמחה וברכה. ועוד טעם אחר אמרו במדרש, מפני מה לא הזכירה תורה שמחה בפסח והזכירה שמחה בעצרת, ובסכות שלש שמחות, ושמחת בחגך והיית אך שמח ושמחת לפני ה׳ אלהיך, לפי ששנינו בארבעה פרקים העולם נדון, בפסח על התבואה בעצרת על פירות האילן בראש השנה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון ובחג נדונין על המים, ומפני שפסח יום הדין וכל הדינין עתידין להעשות לכך לא נזכר בו שמחה כלל, אבל בעצרת שכבר עבר דין אחד של פסח נכתב בו שמחה אחת, ובחג שכבר עברו שלשה דינין פסח ועצרת וראש השנה לכך נכתבו בו שלש שמחות, עד כאן.

ודרך הקבלה בשלש רגלים אלו הנזכרים בפרשיות כסדרן פסח שבועות סכות כנגד שלשה אבות, החסד והדין והרחמים. פסח כנגד מדת החסד, כלשון (שמות י״ב:כ״ג) ופסח ה׳ על הפתח, ותרגם אונקלוס ויחוס, וזהו שכתוב (תהילים קל״ו:י׳-י״א) למכה מצרים בבכוריהם כי לעולם חסדו, שהרי מכת בכורות שבו יצאו ישראל דין היה למצרים וחסד לישראל. שבועות כנגד מדת רחמים שהוא המכריע, ומזה דרשו (דברי הימים א כט) והתפארת, זה מתן תורה, לפי שהתורה בשם המיוחד נתנה. סכות כנגד מדת הדין לשון סוכה ברוח הקודש, וכן אמרו למה נקרא שמה יסכה, שסוכה ברוה״ק, וזהו (תהילים ס״ח:י״ח) אדני בם סיני בקדש, כלומר בחכמה, שהרי מצות הסכה רמז לחכמה, ולכך דרשו קדש בסיני לא נאמר אלא סיני בקדש, מלמד שהקב״ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו. והענין שהוא מקום עולמו או בית עולמו. וכן החכמה נרמזת בבי״ת של בראשית, והסוכה נקרא בית שנאמר (בראשית יג) ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית, וכן הוא אומר (משלי כ״ד:ג׳) בחכמה יבנה בית, וכתיב (שם ח) בית נתיבות נצבה, והחכמה מקפת וסובבת את הכל ודוגמתה אות הבי״ת שהיא מוקפת משלשה צדדים כנגד הכשר הסכה שהיא שלש דפנות, שתים כהלכתן ושלישית אפילו טפח, והוצרכו לומר כן ושלישית אפילו טפח, על עוקצו של בי״ת היוצא מאחוריו, וזה מבואר.

טו והיית אך שמח. והלא כבר נאמר ושמחת בחגך, אלא למד שישמח בכל שבעת הימים, זהו אך, כלומר עד שיעברו כ״א ימים מתשרי, ואחר א״ך ימים כבר עברו שבעת ימי הסכות.

ויתכן עוד שבא לרמוז שראוי לו למעט בשמחת העוה״ז שלשון אך לשון מועט הוא, ומפני ששמח כבר בחג הפסח שהוא תחלת קציר העומר, וגדלה שמחתו בחג הקציר וכענין שכתוב (ישעיהו ט׳:ב׳) שמחו לפניך כשמחת בקציר, ועתה בחג האסיף כי יאסוף תבואתו ופירותיו, צמרו ופשתו שמנו ושקויו, ותבא לו מנוחה והשקט אחר היגיעה והטורח והעמל הנה שמחתו כפולה, ועל כן יזכיר הכתוב הזה בחג הסכות והיית אך שמח כדי למעט השמחה, שהרי כל אכין ורקין מעוטין, ולמדך הכתוב שיתנהג האדם בשמחת העולם הזה בדרך בינוני. ואף בזמן עשית המצות ראוי לו שישמח וירעד, וכענין שדרשו רז״ל (תהילים ב׳:י״א) עבדו את ה׳ ביראה וגילו ברעדה, במקום גילה שם תהא רעדה, לפי שבעוה״ז יש בו יצה״ר שהוא נמשך אחר השמחה ואין הצדיקים בטוחים בעצמם, אבל עיקר השמחה ושלמותה הוא לעוה״ב בראית פני שכינה, בשפע שאין לה הפסק, ובתוספת השגה ותענוג שאין לו תכלית, וכן אמר ישעיה ע״ה (ישעיהו כ״ט:י״ט) ויספו ענוים בה׳ שמחה ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו.

יח דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג, יז)

שלמה המלך ע״ה הודיענו בפסוק זה (משלי ג׳:י״ז) כי יסוד התורה ועקרה שלום, וכן מצינו עיקר בריאתו של עולם שהוא השלום ולכך דרשו רז״ל, כל מעשה בראשית בקומתן נבראו בדעתן נבראו בצביונם נבראו, שנאמר (בראשית ב) וכל צבאם. וידוע כי השמים נבראו תחלה, ונקראו שמים לפי שהם אש ומים, והנה הם שני הפכים, לא יתכן זווגם והתחברותם כי אם ע״י השלום, הוא שכתוב (איוב כ״ה:ב׳) עושה שלום במרומיו. הקב״ה נקרא שלום שנאמר (שופטים ו׳:כ״ד) ויקרא לו ה׳ שלום, וכתיב (שיר השירים א׳:א׳) שיר השירים אשר לשלמה, מלך שהשלום שלו, בחר בישראל יותר משבעים אומות וקראן שולמית, וזהו שדרשו רז״ל (שם ז) שובי שובי השולמית, אומה ששלום העולמים דר בתוכה, ונתן להם התורה שכלה שלום שנאמר (משלי ג) דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. כל מצותיה של תורה הן שלום לגוף ולנפש, שלום לגוף הוא שכתוב (שמות ט״ו:כ״ו) ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה׳ אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו וגו׳, שלום לנפש כי מצד קיום המצות תשוב הנפש טהורה לשרשה, כענין שכתוב (תהילים י״ט:ח׳) תורת ה׳ תמימה משיבת נפש, ותהיה מדת השלום שואבת אותה. ומזה דרשו רז״ל בכתובים כשהרשעים נפטרין מן העולם מלאכי משחית יוצאין לקראתן ואומרים להם (ישעיהו מ״ח:כ״ב) אין שלום אמר ה׳ לרשעים. וגדולה מדת השלום שכל המדות נחתמות בשלום והשלום חתימת הכל, ולכך תקנו לנו רז״ל שתהא התפלה חותמת בשלום, המברך את עמו ישראל בשלום, וכן דרשו במסכת סוכה ברכה דהקב״ה שלום היא שנאמר (תהילים כ״ט:י״א) ה׳ יברך את עמו בשלום. ונראה לומר שיצא להם לרז״ל לחתום התפלה בשלום מפרשת הקרבנות, שהרי תפלות כנגד תמידים תקנום, והתורה בסדור הפרשיות של הקרבנות חתמה לנו בקרבן שלמים הוא שכתוב (ויקרא ז׳:ל״ז) זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים, ודרשו רז״ל למה נקרא שמן שלמים שמטילין שלום בעולם. וכן מצינו שלמה ע״ה שחתם שיר השירים בשלום, הוא שאמר (שיר השירים ח׳:י׳) אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום, וכן בקהלת עתים שבו חתומים בשלום, שנאמר (קהלת ג׳:ח׳) עת מלחמה ועת שלום. ודרשו רז״ל אף בשעת מלחמה צריכין שלום שנאמר (דברים כ׳:י׳) כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום. ואין צריך לומר העולם השפל שאפילו העליונים צריכין שלום שנאמר (איוב כ״ה:ב׳) המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו, וכך דרשו רז״ל, המשל זה מיכאל, ופחד זה גבריאל, והקב״ה עושה שלום ביניהם, והלא דברים ק״ו ומה במקום שאין איבה ותחרות צריכין שלום, במקום שיש איבה ותחרות לא כל שכן. והענין כי לשון עושה שלום במרומיו הוא כולל שלום השמים בעצמם, הנבראים והמיוסדים מאש ומים, וכולל ג״כ המלאכים שבמרומיו שעליהם רמז המשל ופחד, וקרא למיכאל המשל מפני שהוא השר הגדול הממונה והמושל לבקש רחמים על ישראל. ואין צריך לומר החיים שאפילו המתים צריכין שלום, שנאמר (בראשית ט״ו:ט״ו) ואתה תבוא אל אבותיך בשלום. מדת השלום נתנה לאהרן, ועמה זכה להיות לו החיים והשלום (מלאכי ב׳:ה׳), וזכה זרעו לכהונת עולם לברך את ישראל שנאמר (במדבר ו׳:כ״ו) וישם לך שלום. הא למדת שהשלום קיום העולם. וכשם שהשלום קיום העולם כן המשפט קיום השלום, שאלמלא המשפט היו הבריות גוזלין וחומסין והורגין זה את זה ולא היה העולם מתקיים, וע״י המשפט הוא מתקיים שכן דרשו רז״ל על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום, שנאמר (זכריה ח׳:ט״ז) אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, לפי שהשפטים מעמידים השלום שכל העולם כלו תלוי עליו, ועל כן נצטוינו מן התורה למנות ב״ד בכל שער ושער וזהו שכתוב.

שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה׳ אלהיך נותן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק. נסמכה פרשת שופטים לפרשת רגלים להודיענו שאע״פ שישראל עולין לרגל שלש פעמים בשנה ושם ימצאו הכהנים הלוים ומורי התורה והן יכולין לשאול מהם התורה והמצות ואיך יתנהגו בהם והם יתירו להם כל ספקותיהם, אעפ״כ מצוה מוטלת עליהם למנות שופטים בכל עיר ועיר. ושופטים הם החכמים יודעי דת ודין שנותנין את הדין, ושוטרים הם המכריחין את הדין, אלו בעלי מקל ורצועה הסובבים בעיר ומשוטטים בחוצותיה לתקן כל מעוות ולצדק המדות והמשקלות, וכל זה על

פי השופטים ומצותם.

ודע כי השופטים על שלשה חלקים יש שופטים של שבעים ואחד, ויש שופטים של עשרים ושלשה, ובית דין של שלשה. בית דין של שלשה מתקנת חכמים הם שמעמידין אותן בעיר שאין בה מאה ועשרים ישראלים, ואמרו רז״ל אין ב״ד פחות משלשה כדי שיהא בו רוב ומעוט אם יחלוק אחד מהם, וסמכו זה מהכתוב שהזכיר שלשה פעמים אלהים, (שמות כ״ב:ז׳) ונקרב בעל הבית אל האלהים, עד האלהים, אשר ירשיעון אלהים. ואע״פ שהיחיד יכול לדון מן התורה שנאמר (ויקרא י״ט:ט״ו) בצדק תשפוט עמיתך, תקנת חכמים היא עד שיהיו שלשה, וב״ד אלו בדיני ממונות. ושנים שדנו אין דיניהם דין, ואמרו רז״ל אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד, אבל אם קבלוהו בעלי הדין עליהם כשלשה הרי זה מותר. ודרשו עוד א״ר יהודה בן פזי אפילו הקב״ה אינו דן יחידי שנאמר (מלכים א כ״ב:י״ט) וכל צבא השמים עומדים עליו וגו׳, אלו מימינין לזכות ואלו משמאילין לחובה, ואע״פ שאינו דן יחידי, חותם יחידי, שנאמר (דניאל י׳:כ״א) אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת. בית דין של כ״ג הם מן התורה והם הנקראים סנהדרי קטנה, ומעמידין אותן בכל עיר ועיר שיש בה ק״כ אנשים מישראל או יותר, ויושבת בשער העיר שנאמר (עמוס ה׳:ט״ו) והציגו בשער משפט, והן דנין דיני נפשות, ואין דנין דיני נפשות בפחות מעשרים ושלשה ממה שכתוב (במדבר ל״ה:כ״ה) ושפטו העדה והצילו העדה, ודרשו רז״ל עדה שופטת עדה מצלת, עשרה מחייבין ועשרה מזכין, ומוסיפין עוד שלשה כדי שלא יהא ב״ד שקול, ויהיה בו אחרי רבים להטות. בית דין של שבעים ואחד הם מן התורה והם הנקראין סנהדרי גדולה, והם שהיו קבועין במקדש ונקראין ב״ד הגדול שבירושלים, וזה ממה שכתוב (במדבר י״א:ט״ז) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, ועם משה שהיה על גביהם שנאמר (שם) והתיצבו שם עמך, הרי שבעים ואחד. גדול שבחכמה שבכל שבעים ואחד מושיבין אותו אלוף לראש, הוא ראש הישיבה, ונקרא נשיא אצל רז״ל, והוא היה במקומו של משה, ואב בית דין היה שני לו והיה יושב לימינו, וכל שאר הסנהדרין יושבים לפני שניהם כל אחד כפי מעלתו זה אצל זה, והיו יושבים כבחצי גרן עגולה כדי שיהיה הנשיא עם אב בית דין היושב לימינו רואין את כלן.

ובמדרש שפטים ושטרים, שניהם צריכין זה לזה, אם אין שופט אין שוטר אם אין שוטר אין שופט, אלמלא אימתו של יואב לא היה יכול דוד ע״ה לעשות הדינין, שנאמר (שמואל ב ח׳:ט״ו-ט״ז) ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו ויואב בן צרויה על הצבא, כי דוד ויואב שופטים כאחד, כל מי שאינו שומע לדיין מוסרין אותו ביד יואב ומוציא ממנו בעל כרחו, וכן אמר איוב (איוב כ״ט:ט״ז-י״ז) אב אנכי לאביונים וריב לא ידעתי אחקרהו, ואשברה מתלעות עול ומשניו אשליך טרף, כלומר אפילו גזל הנאכל היה מוציא מפיו שמחייבו לשלם. גדול כח המשפט שבזמן שהמשפט נעשה בארץ אין הקב״ה יושב עמהם בדין ודן אותם במדת רחמים, וכשאין המשפט בארץ דן אותן במדת הדין, וכן מצינו במדרש תהלים, בזמן שאין הדין בארץ הדין בשמים, והקב״ה יושב עמהם בדין ופורע מהן, אבל בזמן שהדין בארץ אין הקב״ה יושב עמהם בדין, שהרי הדין אומנותו של הקב״ה דכתיב (ישעיהו ל׳:י״ח) כי אלהי משפט ה׳, וכשנוטלין אומנותו ועושין את הדין בארץ הקב״ה דן אותם ברחמים, הה״ד (ויקרא כ״ו:ד׳) אם בחקותי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם.

תתן לך. משה מסר נפשו על הדין לכך נקראו הדיינין על שמו, הוא שכתוב (שמות ב׳:י״א) וירא איש מצרי מכה איש עברי ויך את המצרי, וכן מסר נפשו על התורה ועל ישראל, על התורה דכתיב (שם לד) ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וארבעים לילה, על ישראל הוא שאמר במעשה העגל (שם לב) ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא, ונקרא הכל על שמו. התורה נקראת על שמו דכתיב (מלאכי ג׳:כ״ב) זכרו תורת משה עבדי, וישראל על שמו (שמות ל״ב:ז׳) כי שחת עמך, וכן הדיינין נקראו על שמו, דכתיב תתן לך.

ושפטו את העם משפט צדק. משפט של צדק, שיהיה המשפט דין נחתך, וכן כתוב (ויקרא י״ט:ט״ו) בצדק תשפוט עמיתך, וכמו שאמרו יקוב הדין את ההר, ואמר ר׳ עקיבא אין מרחמים בדין, ולכך אמר משפט צדק, שהרי לשון משפט הוא המצוע וענין בינוני, וזהו שכתוב (תהילים קי״ב:ה׳) יכלכל דבריו במשפט, (ירמיהו ל׳:י״א) ויסרתיך למשפט. וזה במדותיו של בשר ודם, אבל צדק האמור במדותיו של הקב״ה כולל דין ורחמים, ולכך אמר הכתוב (תהילים צ״ט:ד׳) משפט וצדקה ביעקב אתה עשית, כי משפט הוא קו אמצעי והוא מדתו של יעקב, ומזה אמר הכתוב (ירמיהו י׳:כ״ד) יסרני ה׳ אך במשפט אל באפך פן תמעיטני, הזכיר אך למעט חלק הדין שבו, ועל כן אמר יסרני ה׳ אך במשפט, כלומר בחלק החסד, אל באפך שהוא חלק הדין, פן תמעיטני, והבן היטב, כי צדק הוא מדת דינו של עולם דכתיב (תהילים ט׳:ט׳) והוא ישפוט תבל בצדק, מקבל ממדת הדין של מעלה הנקראת אלהים, וזהו שכתוב (שם נח) אך יש אלהים שופטים בארץ, וזהו סוד הכתוב הזה, שופטים כנגד אלהים שהוא מדת הדין של מעלה, ושוטרים הנצח וההוד, שעל ידם יוצאות הפעולות בעולם בדבר והפכו, לטוב או לרע, והכל נגמר ע״י צדק שהוא סוף הבנין, וזהו ושפטו את העם משפט צדק. ודרשו רז״ל משפט צדק מלמד שעושין צדקה עם שניהם, עם הזכאי שהוא נוטל את שלו ועם החייב שמוציאין גזלה מתחת ידו.

יט **לא תטה משפט.** אזהרה לדיין, או אזהרה לכל אחד ואחד מישראל, שלא ימנו דיין אא״כ הוא בקי והגון, לפי שהוא סבה להטות המשפט, ואם עשה כן כאילו נטע אשרה, לכך סמך לו לא תטע לך אשרה כל עץ.

ובפרשה זו תמצא ששה לאוין. ואמרו במדרש ויקרא רבה שש מעלות היו לכסא של שלמה, דכתיב (דברי הימים ב ט׳:י״ח) ושש מעלות לכסא, והכרוז היה עומד לפני כסאו של שלמה כיון שהיה עולה במעלה ראשונה היה הכרוז אומר לא תטה משפט, שניה היה הכרוז אומר לא תכיר פנים, שלישית היה הכרוז אומר לא תקח שחד, רביעית היה הכרוז אומר לא תטע, חמשית היה אומר ולא תקים, ששית לא תזבח, עד כאן.

לא תכיר פנים. שלא יהא עשיר יושב ועני עומד, ולא יהא רך לזה וקשה לזה, לפי שמסתתמים טענותיו.

ולא תקח שחד. אפילו לשפוט האמת, לפי שאחר שקבל השחד נעשה עור בדין. ואמרו רז״ל מאי שחד, שהוא חד, כלומר שהמקבל והנותן נעשו אחד ושוב אינו רואה לו חובה. והמקבל שחד נקרא רשע דכתיב (משלי י״ז:כ״ג) שחד מחיק רשע יקח, וכתיב (שם כא) ושחד בחיק חמה עזה, וכתיב (שם יז) אבן חן השחד בעיני בעליו, ודרשו רז״ל למה נמשל לאבן שבכל מקום שנופלת שוברת.

כ **צדק צדק תרדוף.** ע״ד הפשט יזהיר שיצדק האדם במעשיו ובדבריו, כי אלה הם הדברים שאפשר לו לאדם להרע לעצמו ולאחרים, ועל כן בא כפל הלשון, וכל הצודק בדבריו אות ומופת על צדקת מעשיו, ועל כן ראוי לכל אחד ואחד מישראל שיצדק בדבור ובמעשה, כענין שכתוב (צפניה ג׳:י״ג) שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב. או ידבר הכתוב עם האנשים אשר להם הריב ויזהיר אותן לרדוף אחרי הצדק הן לריוח הן להפסד, וזהו כפל הלשון.

וע״ד הקבלה צדק צדק תרדוף, צדק המקבל מצדק תרדוף כשתשפוט צדק בבית דין שלך, וכענין שכתוב (שמות ט״ו:ט״ז) תפול עליהם אימתה ופחד, אימתה ה״א אחרונה שבשם המקבלת מפחד. וכן תמצא בספר הבהיר, מאי צדק צדק תרי זימני, אמר ליה דכתיב (שמואל ב כ״ב:י״ג) מנגה נגדו, צדק ראשון צדק ממש זו, שכינה, שנאמר (ישעיהו א׳:כ״א) צדק ילין בה, מאי צדק שני, זה צדק שהוא מפחיד הצדיקים, והאי צדק הוי כובע ישועה על ראשו, ואין ראש אלא אמת שנאמר (תהילים קי״ט:ק״ס) ראש דברך אמת, ואין אמת כי אם שלום שנאמר (מלכים ב כ׳:י״ט) כי שלום ואמת יהיה בימי, עד כאן. ומטעם זה מצינו חכמי האמת שקורין לאדם המתגייר הבא לחסות תחת כנפי השכינה גר צדק.

למען תחיה. לעולם הבא, בצדק עליון שהוא האור הגדול הצפון לצדיקים. **וירשת את הארץ.** בצדק תחתון שבארץ ישראל כנגדו. ואל הכוונה הזו אמר שלמה (משלי כ״א:כ״א) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, באורו שאם ירדוף אדם אחר מדת הדין הכלול מן הרחמים הנקראת חסד ה׳ ימצא צדק עליון שהוא חיי העוה״ב, זהו ימצא חיים צדקה וכבוד, וזה מבואר.

כא **לא תטע לך אשרה.** לשם עבודה זרה ובא לחייבו מלקות משעת נטיעה, וכן דרך עובדי אלילים כענין שכתוב (ישעיהו ס״ו:י״ז) המתקדשים והמטהרים אל הגנות.

פרק יז

ב **כי ימצא בקרבך.** הזכיר לשון בקרבך וכן בסוף הפרשה ובערת הרע מקרבך, לפי שדרך עוברי עברה לעשותה בסתר, ולכך צריך דרישה היטב שיחפש האדם אחר העברות הנעשות במסתרים ובמקומות המחבואים, ושיבער אותן כמו שיבער החמץ מן החורים והסדקים שבבית, וזהו לשון ובערת ולשון מקרבך. ועוד אפשר לומר שיכלול מקרבך מקרוביך, כלומר ובערת הרע מקרוביך, שאם רואה אדם בקרובו שהוא עושה עברה ראוי לו להכלימו לבא כנגדו ושתהיה בו ידו בראשונה, ושלא יחוס על כבודו ושלא יחפה עליו, כענין שכתוב (תהלים טו) וחרפה לא נשא על קרובו.

ג **ולשמש או לירח או לכל צבא השמים אשר לא צויתי.** דבר ידוע כי הקב״ה לא צוה לעבוד עבודה זרה, א״כ מה טעם לומר אשר לא צויתי.

וע״ד הפשט מפני שעובדי השמש והירח ושאר הכחות העליונים חושבים כי בעבודתם ימצאו חן בעיני ה׳ יתעלה בעבור שהם משרתי המלך, והמכבד משרתי המלך הרי זה מכבד את המלך, על כן הוצרך לומר אשר לא צויתי כי לא צוה בכבוד זה. או יהיה אשר לא צויתי כאלו אמר אשר צויתי בלאו, כלומר לאו (שמות כ׳:ה׳) דלא תשתחוה להם. וכמוהו לפי דעתי (דברים לב) שחת לו לא, שחת לעצמו בלא, וכאשר אזכיר בהגיעי שם בעזה״י.

וע״ד הקבלה מה שהוסיף ואמר אשר לא צויתי, כלפי שצוה אותנו בשמירת בריתו, ויאמר הכתוב אשר עשה את הרע לעבור הברית של סיני שכתוב (שמות י״ט:ה׳) ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי, והברית הזאת הוא מדת יום ומדת לילה, ובאור זה אע״פ שצויתיו בקרבן התמיד לעשות שני כבשים האחד בבקר והאחד בערב והם כנגד מדת יום ומדת לילה המשפיעים אורה וכח בשני המאורות שהם השמש והירח לא צויתי לעבוד לשמש ולירח, והבן זה.

ד **ודרשת היטב.** מנין היט״ב, וכאלו אמר ודרשת את ה׳ מאותו, שצריך הדיין לראות עצמו כאלו שכינה שרויה כנגדו, ושידרוש השם יתעלה בשעת הדין.

ו **על פי שנים עדים או שלשה עדים.** ידוע כי תרי כמאה וא״כ מה טעם שלשה עדים, אם נאמר השנים לעדות והשלישי לקבלת עדות השנים, אין בענין הכתוב לקבלת עדות אלא עדות. ופירש הרמב״ן ז״ל, אע״פ שכל ענין נגמר בשני עדים ואפילו דיני נפשות, אם היו שם שלשה עדים וארבעה וחמשה או יותר, נשלח בעבורם ויבאו לפנינו, שמתוך רבוי העדים יתברר הענין יותר ויודע לנו האמת, אבל כשלא היו שם אלא שנים עדים, או היו וכבר הלכו להם, די בשנים אלו שהם נמצאים אצלנו, וזהו על פי שנים עדים, אם לא היו יותר, או שלשה עדים אם נמצאו שם והוא הדין לארבעה וחמשה. ודרשו רז״ל, על פי שנים עדים או שלשה עדים, אם מתקיימת עדות בשנים למה פרט הכתוב שלשה, אלא להקיש שלשה לשנים, מה שנים עדות אחת אף שלשה עדות אחת, וה״ה למאה, להוציא קרוב או פסול שעדות כלן בטלה אם היה אחד מהם קרוב או פסול, שהרי עדות שבטלה מקצתה בטלה כלה כשנזדמנו כלן להעיד.

ואמרו במדרש או שלשה עדים, הוסיף הכתוב השלישי ללמדך שאילו שלשתם העידו שקר גם השלישי נענש בעונש השנים, שלא תאמר אין השלישי מעלה ומוריד שהרי העדות מתקיימת באותן השנים בין לחיוב בין לפטור. ולמדך הכתוב שכל הנטפל לעוברי עברה נענש כעוברי עברה. ומכאן היה מוכיח רבי עקיבא מתן שכרן של צדיקים, ומה המטפל לעוברי עברה נענש כעוברי עבירה, לא כל שכן המטפל לעושי מצוה שנותנין לו שכר כעושי מצוה, שהרי מדה טובה מרובה על מדת פורענות אחת על חמש מאות, שנאמר (שמות ל״ד:ז׳) נוצר חסד לאלפים וכתיב (שם) פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים.

ח **כי יפלא ממך דבר.** לשון העלמה, כמו (בראשית י״ח:י״ד) היפלא מה׳ דבר.

בין דם לדם. בין דם נקי לדם חייב, או בין דם טמא לדם טהור.

בין דין לדין. הוא הממון.

בין נגע לנגע. הכאות וחבלות, כגון פצע וחבורה.

דברי ריבות. הוא הכלל.

ט **ובאת אל הכהנים הלוים.** שהם מורי התורה. **ואל השופט אשר יהיה בימים ההם.** אין לך אלא שופט שבימיך, יפתח בדורו כשמואל בדורו, זהו לשון אשר יהיה בימים ההם, אע״פ שאינו בחכמה כשאר השופטים שהיו לפניו צריך אתה לשמוע לו, אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, וכל שכן שאומר לך על ימין שהוא ימין ועל שמאל שהוא שמאל.

וכתב הרמב״ן ז״ל הצורך במצוה זו גדול, כי התורה נתנה לנו בכתב, והדעות לא ישתוו בכל הדברים הנולדים ואז ירבו המחלוקות ותעשה התורה כמה תורות, ולכך חתך לנו הכתוב הדין הזה שנשמע לב״ד הגדול העומד לפני השי״ת בכל שיאמר לנו בפירוש התורה כמו שקבלו עד משה מפי הגבורה, כי על הדעת שלהם הוא נותן לנו את התורה אפילו יהיה בעיניך בהפך מדעתך כמי שמחליף הימין בשמאל, וכל שכן שיש לך לחשוב כי הם יודעי האמת ורוח הקדש שורה עליהם לכוין אל האמת לעולם.

יב **והאיש אשר יעשה בזדון.** והוא חכם מחכמי ישראל שירצה לחלוק עם ב״ד הגדול ועשה הוראה לעצמו שלא כדעת הב״ד הגדול בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, הוא הנקרא זקן ממרא והוא חייב מיתה. **ומת האיש ההוא.** ימיתוהו בית דין.

יג **וכל העם ישמעו ויראו.** בזמן שיהיו כל העם, ודרשו רז״ל שממתינין לו עד הרגל שכל ישראל נאספים.

יד **ככל הגוים אשר סביבותי.** טעם סביבותי מפני שארץ ישראל הוא הקו האמצעי של מטה, וזהו לשון סביבותי כי כל הארצות סובבות אותה, כענין שכתוב (יחזקאל ה׳:ה׳) זאת ירושלים בתוך הגוים שמתיה וסביבותיה ארצות, וא״כ ישראל דרין בתוך שבעים אומות המקיפין את הארץ, ומזה אמר ככל הגוים אשר סביבותי. וכן הזכיר דוד ע״ה על זה (תהילים קי״ח:י׳) כל גוים סבבוני בשם ה׳ כי אמילם, וזו היא עלוין של ישראל והארץ הקדושה גם כן שהם מכוונים כנגד הקו האמצעי של מעלה שהוא חלקם של ישראל, ששבעים שרים מקיפין אותו, ממה שדרשו אמר הקב״ה לשבעים מלאכים הסובבים כסא כבודו בואו ונבלבל לשונם, וכן כתוב (מלכים א כ״ב:י״ט) ראיתי את ה׳ יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו, אלו שבעים שרים, אלו מיימינים לזכות ואלו משמאילים לחובה, וכן כתוב עוד (תהלים פט) ונורא על כל סביביו. לכך באר דוד ע״ה ואמר כי לא יבטח באדם הידוע ולא בנדיבים שהם שבעים שרי האומות, אלא בשם ה׳, והוא קו האמצעי חלקן של ישראל, ובו יכרית את כלן, וזהו (שם קיח) בשם ה׳ כי אמילם.

טו **שום תשים עליך מלך.** ע״ד הפשט זו מצות עשה שיהיה בישראל מלך. ושלש מצות נצטוו ישראל כשנכנסו בארץ, למנות להם מלך דכתיב שום תשים עליך מלך, להכרית זרעו של עמלק דכתיב (דברים כה) והיה בהניח ה׳ אלהיך לך מכל אויביך וגו׳ תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לבנות

בית הבחירה דכתיב (שם יב) לשכנו תדרשו ובאת שמה. מנוי המלך קודם להכרתת עמלק דכתיב (שמואל א טו) אותי שלח ה׳ למשחך למלך, עתה לך והכיתה את עמלק, והכרתת עמלק קודמת לבנין הבית, דכתיב (שם ב ז) ויהי כי ישב המלך בביתו וה׳ הניח לו מסביב, ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה אנכי יושב בבית ארזים וארון האלהים יושב בתוך היריעה. והנה מצוה זו לדעתם של ישראל שהם עתידין שישאלוהו לא לדעתו של הקב״ה, כי הוא יתעלה המלך ההולך בתוך מחניהם משגיח על פרטיהם, וזה העם הנבחר אשר אדון הכל מלכו, ולכך הקשה בעינו יתעלה כששאלוהו לשמואל הנביא, הוא שאמר לו (שם א ח) כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלוך עליהם, ונתן להם את שאול למלך ולא מדעתו ורצונו, וכענין שכתוב (הושע ח) הם המליכו ולא ממני השירו ולא ידעתי, וכתיב (שם יג) אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי, ואתן לך מלך באפי זה שאול המלך הראשון, ואקח בעברתי, זה צדקיהו המלך האחרון שלוקח ביד נבוכדנצר בעברתו של הקב״ה ואירע בו מה שאירע, וצא ולמד מה הגיע אלינו מתחת יד המלכים, שכן דרשו רז״ל שאול נפל בהר הגלבוע, דוד נתן מגפה שנאמר (שמואל ב כד) ויתן ה׳ דבר בישראל, אחאב העציר את הגשמים עליהם דכתיב (מלכים א יז) אם יהיה השנים האלה וגו׳, צדקיהו החריב המקדש. ומה שהסכימו כל ישראל עליו ושאלוהו, כך אמרו במסכת סנהדרין, עמי הארץ קלקלו ששאלוהו למלחמותיהם שנאמר (שמואל א ח) ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו, אבל זקנים שבהם ששאלוהו לשופטם ולרדות סרבנים שבהם.

וע״ד המדרש שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך, אין רוכבים על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משתמשין בשרביטו ולא בכתרו ולא באחד מכל כלי תשמישו, ואפילו מחל על כבודו אין כבודו מחול, וכשהוא מת כליו נשרפין עליו, וכן לא ישתמשו בעבדיו ובשפחותיו אלא מלך אחר, לפיכך אבישג השונמית היתה מותרת לשלמה ואסורה לאדוניה, אבל אשתו של מלך אסורה לאחר לעולם. אפילו הנביא עומד לפני המלך ומשתחוה לו ארצה, שנאמר (מלכים א א׳:כ״ג) הנה נתן הנביא ויבא לפני המלך וישתחו למלך על אפיו ארצה. והמלך עומד לפני כהן גדול בשעה שצריך לשאול במשפט האורים, שנאמר (במדבר כ״ז:כ״א) ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים.

וע״ד הקבלה שום תשים עליך מלך, ידוע כחו של מלך מה הוא, כי הוא רגל רביעי שבמרכבה הנקרא מלכות, כי הכתרים עם המכריע הם שלשה אבות המרכבה, והמלכות הוא הרביעי, וכנגדו מלך ישראל, והמלכות נקרא צדק, ופסוק מלא הוא (ישעיהו ל״ב:א׳) הן לצדק ימלך מלך, והוא שנאמר עליו (תהילים קי״ח:כ״ב) אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה, כי היא האבן המשלמת הבנין, ומאסו בה הבונים הם האבות שכל העולם נבנה מהם, שכל אחד ואחד לקח מדתו למעלה ממנה, ולכך בא דוד ולקחה לחלקו והיתה לראש פנה, כי היא האבן הראשה והפנה הרביעית. ואע״פ שמלך למעלה מן המלכות, מצינו במקומות שהמלכות נקרא מלך, והוא שכתוב (ישעיהו מ״ד:ו׳) מלך ישראל וגואלו ה׳ צבאות, וכן (תהילים קמ״ה:א׳) ארוממך אלוהי המלך, על המלכות נאמר, וזהו לשון ארוממך וזהו שנכתב אלוהי מלא בוא״ו. ותמצא בספר יצירה, פנה עשירית וחתמו בו העשרה. וא״כ מוכרח הוא למנות בישראל מלך, ובלבד שתהיה כוונתם לשם שמים לכוונת המצוה, וזה מבואר. ולשון שום תשים היה יכול לומר תמנה או תקים, אבל הוא מלשון סם, ובא לרמוז כי המלך הוא סם חיים כי הוא כלול מן הכל, וזהו לשון שום תשים, והכל לפי הכוונה ששואלין אותו.

אשר יבחר ה׳ אלהיך בו. בא ללמד שהמלכות וכן כל שאר המעלות כלן מן השמים הן, והבחירה ההיא מאת עליון היתה, וכן אמרו רז״ל אפילו ריש גרגותא מן שמים מוקמי ליה, וכן אמר הכתוב (דניאל ה׳:כ״א) די שליט עילאה במלכות אנשא ולמאן די יצבא יתניניה.

מקרב אחיך תשים עליך מלך. דרשו רז״ל עד שיהא אביו ואמו מישראל, וזהו לשון מקרב אחיך. ומכאן יש ללמוד שכל מי שאינו אחיך אינו ישראל, וכל מי שאינו מישראל נקרא נכרי.

טז רק לא ירבה לו סוסים. יאמר אע״פ שיהיה לכם מלך כשאר מלכי האומות יהיה ממעט ממדות שאר המלכים, כי יש מלכים משתדלים ברבוי סוסים ומרכבות, ומלך ישראל לא ירבה לו סוסים ולא נשים ולא כסף וזהב, יש מלכים עושין מאלו הדברים עקר ומלך ישראל יחסר ברבויים ויעשה מן התורה והיראה עקר, זהו שאמר והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה, יש מלכים יתגאו ברוב עשרם וגודל ממשלתם וירום לבבם על כל העולם, ומלך ישראל לבלתי רום לבבו מאחיו. ויבטיחנו הכתוב כי בקיימו זה יאריך ימים על ממלכתו. ופירשו רז״ל שלא ירבה לו סוסים אלא כדי מרכבתו, כלומר מרכבת פרשיו וחייליו, אבל לא שיהיו לו שנים או שלשה למרכבתו, פעמים על זה ופעמים על זה. וטעם הדבר נכתב בצדו ולא ישיב את העם מצרימה, כדי שלא ישיב את העם מצרימה, שמשם היו מביאין הסוסים באותו זמן, וכן מצינו בענין שלמה (מלכים א י׳:כ״ט) ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה.

וה׳ אמר לכם לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד. זו מצוה לשעה כדי שלא ילמדו ישראל מעשיהם, ולפי שהיו המצריים נודעים ומפורסמים בכל תועבה כענין שכתוב (ויקרא י״ח:ג׳) כמעשה ארץ מצרים וגו׳, לכך צוה להם כן, ואינה מצוה לדורות שיאסור הכתוב הדירה במצרים לעולם, והרי אנו רואין כמה קהלות דרות שם מאז ועד היום, ואילו היתה מצוה לדורות לא היו ישראל קדושים מקילין בזה לדור שם, ואילו עשו כן היו החכמים שבכל דור ודור מוחים בידם.

ויש שסוברין שמצות דורות היה, אבל לא אסר הכתוב הדירה במצרים אלא לאותן שבאים שם מא״י, וכן יורה לשון בדרך הזה שאתם הולכים שמגמת פניכם לארץ לא תשובון ממנו למצרים.

יז **ולא ירבה לו נשים.** פירשו רז״ל אלא שמונה עשר, כמספר הנשים שהיו לו לדוד, יש מהן שש מפורשות בכתוב, וכתיב ואם מעט ואסופה לך כהנה וכהנה שש ושש, הרי שמונה עשר. ופירש הטעם, ולא יסור לבבו, לפי שהאשה תפתה את האיש לסור מיראת ש״י כי כן עשתה אם כל חי, אף כי אם היו הנשים רבות.

וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. פירשו רז״ל אלא כדי ליתן אפסניא, כלומר כדי ליתן שכר חיילותיו מדי שנה בשנה, הנכנסין והיוצאים עמו כל שנה ושנה, אבל אינו רשאי לעשות ממנו אוצר או סגולה, והטעם כדי שלא ירום לבבו, כי הוא נמשך אל לבלתי רום לבבו מאחיו. ובזה נתן טעם בשלשתן, ברבוי הסוסים כדי שלא ישיב את העם, ברבוי הנשים ולא יסור לבבו, ברבוי הכסף לבלתי רום לבבו, כי בעשותו אוצר לכסף ולזהב יבטח באוצרו ויסיר בטחונו מה׳ יתברך וראוי למלך שישים ה׳ מבטחו ושיהיה יראת ה׳ אוצרו ומבצרו, כענין שכתוב (איוב כ״ב:כ״ד-כ״ה) ושית על עפר בצר ובצור נחלים אופיר, והיה שדי בצריך וכסף תועפות לך.

והחכם רבי אברהם ז״ל נתן טעם בכסף וזהב לא ירבה כדי שלא יכביד על ישראל בכובד המס, שכן מצינו שלמה שהכביד על ישראל עול המס בסבת רבוי הכסף והזהב שהיה לו, כי כן העושר נמשל לאש כל מה שתרבה עצים תרבה השלהבת, וכן מצינו שהתלוננו כל ישראל משלמה לרחבעם בנו, הוא שאמרו לו (מלכים א י״ב:י׳) אביך הכביד את עולנו, ועלה הענין עד שהרגו לאדונירם שהיה ממונה על המס ורגמוהו בביתו. ומצינו שלמה שהיה גדול העולם שנכשל בשלשה אלו, הרבה סוסים שנאמר (שם ה) ויהי לשלמה ארבעים אלף ארוות סוסים, הרבה נשים שנאמר (שם יא) ויהי לו נשים שרות שבע מאות ופילגשים שלש מאות, וכן הכסף שנאמר (שם י) ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים, וכתיב (שם) אין כסף לא נחשב בימי שלמה למאומה, אמר בכולן אני ארבה ולא אסור, וסמך על חכמתו לבא כנגד התורה ונכשל בהם.

כ **למען יאריך ימים על ממלכתו.** מכלל הן אתה שומע לאו. וכן מצינו בשאול על שעבר מצוה קלה שאמר לו הנביא (שמואל א י׳:ח׳) שבעת ימים תוחל עד באי אליך, אמר לו (שם יג) נסכלת לא שמרת וגו׳, ועתה ממלכתך לא תקום.

הוא ובניו. למדך הכתוב שהמלכות ירושה, ואין צריך למשוח מלך בן מלך כי אם הראשון בלבד, אבל אם נפלה מחלוקת בישראל ואינן מסכימים מי ימלוך, אותו שהכל מסכימים להמליכו צריך משיחה, זהו שאמר בקרב ישראל, ודרשו רז״ל בזמן ששלום על ישראל, כלומר השלום בישראל הוא שהמלכות ירושה ואינו צריך משיחה. ומה שמשחו שלמה והוא היה בן מלך כבר דרשו רז״ל מפני מחלוקתו של אדוניה בן חגית.

פרק יח

ב **ונחלה לא יהיה לו.** זו נחלת שאר עממין, כלומר נחלת שאר עמים, והם קיני קנזי וקדמוני. **בקרב אחיו.** זה נחלת חמשה, כלומר חמשה אחיו, שהרי בני לאה ששה היו, ולוי חמשה אחים מאב ואם היו לו. **ה׳ הוא נחלתו.** כי הוא היה עשירי בבנים ממטה למעלה וכמו שהזכרתי בפרשת ויקח קרח, ולכך אמר ה׳ הוא נחלתו, ומזה נתן לו המעשר.

ג **וזה יהיה משפט הכהנים.** נסמכה פרשה זו לשל מעלה, לפי ששם הזכיר שאין לבני לוי נחלה, ועתה בא לומר כי חקי המתנות האלו הם נחלתם מאת ה׳ יתעלה. ודרשו רז״ל במסכת חולין, מאת העם ולא מאת הכהנים.

מאת זבחי הזבח. הדין עם הטבח. **אם שור אם שה,** להוציא חיה. **הזרוע,** מן הגוף, והוא מן הפרק של הארכובה עד כף היד. **הלחיים** עם הלשון הוא מן הראש. **והקיבה** מבני מעים מהאברים הפנימים. ומתנות אלו חולין גמורין הן ולכך לא הזכירם בכל מתנות כהונה שבפרשה ויאמר ה׳ אל אהרן, שאותם שהזכיר שם קדש הם ולכך לא רצה הכתוב להזכיר הזרוע והלחיים והקבה שהן חולין להזכירן בכלל מתנות הקדש, ואף על פי שלא הזכירם בפירוש רמזם שם, הוא שאמר (במדבר י״ח:י״ב) ראשיתם אשר יתנו לה׳ לך נתתים, ודרשו רז״ל ראשיתם זה ראשית הגז, אשר יתנו אלו מתנות הזרוע והלחיים והקיבה, לה׳ זו חלה. וטעם המתנות האלו, הזרוע כנגד היד, שנאמר (שם כה) ויקח רמח בידו, הלחיים כנגד תפלה, שנאמר (תהילים ק״ו:ל׳) ויעמוד פנחס ויפלל, הקיבה תחת (במדבר כ״ה:ח׳) האשה אל קבתה, כן דרשו רז״ל.

והרמב״ם ז״ל כתב בטעם המתנות האלו, כי האברים האלו הם ראשית ולכך נתנו לכבוד הש״י למשרתיו, הלחיים הם ראשית הגוף, הזרוע ראשית האברים המשתרגים מן הגוף, הקיבה ראשית המעיים.,

ה **לעמוד לשרת.** למדך הכתוב שאין שרות אלא בעמידה. והזכיר בשם ה׳ והיא מדת הדין, כלשון (שמות כ) אזכיר את שמי, (דברים יב) לשכן שמו שם, וכן דעת אונקלוס בכל מקום שנזכר בהקב״ה שמי או שמו שתרגם אותו לשון שכינה. ומכאן סמך שהיה כהן גדול מזכיר ביום הכפורים שם מ״ב אותיות, כי היום רחמים בדין וכן השם, והבן זה, כי השביעי מן השם המורה על הדין כבר הזכרתיו בתחלת פרשת אחרי מות ברמז, ומשם תבינהו. ותמצא בפרשה זו תיבות כמנין תיבות ברכת מגן אברהם.

ח **חלק כחלק יאכלו.** ע״ד הפשט יאמר חלק כחלק יאכלו הכהנים כל מה שנתן להם, ויחלקו שוה בשוה בעורות ובבשר ובשעירי חטאת ובכל המתנות. **לבד ממכריו על האבות.** חוץ ממה שאם מכר אחד מהם ביתו שירש מאבותיו, כענין שכתוב (ויקרא כה) ויצא ממכר בית ועיר אחזתו ביובל, לא יאמר לו הרי אתה עשיר שמכרת ביתך לא תטול עמנו חלק כחלק, זהו לבד ממכריו על האבות, כן פירש החכם רבי אברהם ז״ל. ומה שהתחילה הפרשה וכי יבא הלוי, באורו הכהן שהוא משבט לוי, שאינו מדבר בלוי ממש שהרי הוא אומר ושרת בשם ה׳ אלהיו, והכהן הוא המשרת לא הלוי. ומה שאמר ובא בכל אות נפשו, מלמד שכהן רשאי להקריב קרבנותיו אפילו במשמר שאינו שלו, וכן ברגלים מקריבים קרבנות הבאין מחמת הרגל אפילו במשמר שאינו שלהן.

וע״ד המדרש חלק כחלק יאכלו, מלמד שחולקין בעורות ובבשר שעירי חטאות, יכול אף בדברים הבאים שלא מחמת הרגל, כגון תמידין ומוספי שבת ונדרים ונדבות, ת״ל לבד ממכריו על האבות, חוץ ממה שמכרו האבות בימי דוד ושלמה שהוקבעו המשמרות ומכרו זה לזה, טול אתה שבתך ואני אטול שבתי, עד כאן.

ואם תשכיל בחלוק המשמרות אז תשיג ענין נפלא, כי כיון שהיו הכהנים כלן כאחד זוכין בכל הנתון להם ואוכלין חלק כחלק, האבות וגדולי עולם שהיו בימי דוד ושלמה מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם שהסכימו לחלק אותן למשמרות ושיהיו מתחלפין בכל שבוע ושבוע ואומר טול אתה שבתך ואני שבתי, ועוד מה טעם קראו לכל כת וכת העובדים בכל שבוע ושבוע בשם משמר, ועוד מה טעם חלקו אותם לכ״ד משמרות קבועות והיו המשמרות אי אפשר להעביר לשום משמרה בשום צד וענין, והוא שאמר בסוף מסכת סוכה במרים בת בלגא שסתמו חלונה, אבל לא העבירו אותה. אבל דע והבן כי הכהנים משרתי המקדש עבודתם למטה דוגמת העבודה של מעלה, וכשם שיש למעלה משמרות של מלאכי השרת עובדין ומקלסין להקב״ה, כן חלקו האבות את הכהנים למשמרות לעבוד עבודתם, ותקנו כ״ד משמרות כנגד שלש כתות של מעלה שכל אחת מהן כ״ד, כנרמז בספר הבהיר, והיו המשמרות קבועות, כי כן של מעלה קבועין כל ימי היות הרצון בהם, והיו מתחלפין וחוזרין חלילה כי כן למעלה הקב״ה בורא כל יום כת של מלאכים ואומרים שירה והולכים להם, והיו מברכין כל משמרת ומשמרת היוצא מי ששכן שמו בבית הזה הוא ישכין ביניכם שלום ורעות, כי כן של מעלה אין ביניהם קנאה ושנאה אלא אהבה שלום ורעות. והנה הענין בחלוק המשמרות עצה יעוצה היתה מן האבות שבימי דוד ושלמה נעשה בכונה ידועה וחכמה נפלאה.

ט **לא תלמד לעשות.** דרשו רז״ל אבל אתה למד להבין ולהורות. וכן מצינו בשבעים סנהדרין שהיו צריכין להיותם בקיאים בכל החכמות אפילו בחכמת הכשפים, כדי שיהיו דנין בכל הענינים דין אמת במשפט התורה, ואלו לא היו שלמים בחכמת ידיעת כל מיני הכשוף ויחסר להם אפילו מין אחד שלא ידעוהו לא היו יכולים לדונו לחיוב או לפטור ולעשות בו כהלכה.

י **לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף, וחובר חבר ושואל אוב וידעוני ודורש אל המתים.** מנה הכתוב תשע תועבות שהיו הכנעניים מחזיקין בהם, והתחיל מן המולך שהוא חמור מכלן להקריב פרי בטנו לע״ז, ומתוך חומר שבו חייב בו כרת, מה שאין כן בכל השאר שהן בלאו. ואחר שהזהירן על התשע שלא להחזיק בהם צוה עליו להחזיק ביראת השם, הוא שאמר תמים תהיה עם ה׳ אלהיך. ולשון מעביר שהיה מעבירו ברגליו בין שתי מדורות של אש וכבר הזכרתי ענין המולך במקומו.

קוסם קסמים. זה האוחז מקלו בידו ואמר אלך למקום פלוני או לא אלך, והוא שאמר הנביא (הושע ד׳:י״ב) עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו. **מעונן,** יש בו שלש משמעיות, לשון עונה, לשון עין, לשון ענן, עונה הוא שדרשו רז״ל ר׳ עקיבא אומר מעונן אלו נותני עונות שאומר עונה פלונית יפה להתחיל, וחכמים אומרים אלו אוחזי העינים, ויש שפירש מעונן שהוא מביט בעננים, **מנחש,** פתו נפלה מפיו צבי הפסיקו בדרך, ויש שפירשו מנחש זה המביט בעופות בכנפיהם או בצפצוף, וכענין שכתוב (קהלת י׳:כ׳) כי עוף השמים יוליך את הקול, זה המכיר בצפצוף, ובעל הכנפים זה המכיר בחבוט הכנפים או בפרישתם.

ומכשף, כתב הרמב״ן ז״ל מכשף שם כלל לכל הכשפים, וחובר חבר ושואל אוב וידעוני הם פרטים בכשפים ואסרם לשאול גם כן. ודע והבן בענין הכשפים כי הבורא יתעלה כשברא הכל מאין עשה העליונים מנהיגי התחתונים אשר למטה מהם, נתן כח הארץ וכל אשר לפניה בכוכבים ובמזלות לפי הנהגתם, ועשה עוד על הכוכבים והמזלות מנהיגים מלאכים ושרים שהם נפש להם, והנה הנהגתם מעת היותם עד לעולם ועד גזרת עליון אשר שם

להם, אבל היה מנפלאותיו העצומות ששם בכח המנהיגים העליונים דרכי תמורות וכחות להמיר אשר יהיה למטה מהם, שאם יהיה מבט הכוכבים בפניו אשר כנגד הארץ טובה או רעה לארץ או לעם או לאיש, ימירו אותן הפנים העליונים להפך במבט עמו, כענין שאמרו תמורת ענג נגע, ועשה כן להיות הבורא יתעלה שמו (דניאל ב׳:כ״א) מהשנא עדניא וזמניא, (עמוס ה׳:ח׳) קורא למי הים למשול בהם כרצונו והופך לבקר צלמות מבלי שנוי טבעו של עולם, ושיעשו הכוכבים והמזלות מהלכם כסדרן. ועל כן אמר בעל ספר הלבנה החכם בנגרמנצי״א ובאישטרולגי״א, כשהלבנה היא גלגל העולם תהיה נראית בראש טלה על דרך משל, ויהיה פניו מזל פלוני, תעשה תמונה לדבר פלוני ויוחק בו שם השעה ושם המלאך הממונה עליה מהשמות ההם הנזכרים באותו ספר, ותעשה הקטרה פלונית בענין כך וכך, ויהיה המבט עליה לרעה, לנתוש ולנתוץ להאביד ולהרוס, וכאשר תהיה הלבנה בשעה פלונית ובמזל פלונית תעשה תמונה והקטרה בענין פלוני לכל טובה, לבנות ולנטוע. והנה גם זה הנהגת הלבנה וכח מנהיגיה, אבל ההנהגה הפשוטה אשר במהלכה הוא חפץ הבורא יתעלה אשר שם בהם מאז, וזהו סוד הכשפים וכחם שאמרו בהם שמכחישין פמליא של מעלה, כלומר שהם הפך הכחות הפשוטים, והם הכחשה לפמליא בצד מן הצדדין, ועל כן ראוי שתאסור אותן התורה שיונח העולם למנהגו ואל טבעו הפשוט שהוא חפץ בוראו. וגם זה מטעמי אסור הכלאים, כי יבאו מן ההרכבות צמחים יעשו פעולות נכריות יולידו שנויים ממנהגו של עולם לרע או לטוב, מלבד שהם עצמם שנוי ביצירה, עכ״ל הרב ז״ל.

וראיתי בספר ידיעת הכוכבים ורוחניות שלהם הנקרא אגרת גאלינו״ס, כי מי שעשה תמונה פלונית מברזל לכוכב שבתאי בשעה פלונית ובמזל פלוני ויקבור אותו תחת חנותו של חנוני יפסיד הריוח שלו, ואם יקברנה בביתו ינזקו כל ענייו, וידוע לכל בעל עינים כי החכמה הזאת חורבן עולם, ואין עמידת העולם וקיומו אלא א״כ ילך על טבעו הפשוט אשר בו בראו וחדשו הבורא יתברך. עוד הזכירו שם באותה אגרת כי מי שרוצה להמשיך אליו רוחניותו של שבתאי שהוא כוכב המשמש ביום שבת, שיש לו למעט באכילת הבשר ובשאר כל המאכלים ושימנע מתשמיש המטה ושילבש בגדים שחורים ויעשה תמונת אריה של נחשת והשעה לשבתאי והמזל לגדי וישחטו על אותה תמונה חתול שחור ואז יתקרב אליו לעבוד עבודתו ויגיד לו עתידות, עד כאן באותה אגרת העתקתיו משפת הגרי אל שפה ברורה היא שפת לשון הקדש. והנה זה מחכמת התורה העולה על חכמת הכוכבים והמזלות שצותה אותנו במצות השבת אשר כוכב שלו שבתאי שנעשה בהפך מכל זה, כי החכמה הזאת סבה גדולה לתחלואי הנפש, וחכמת התורה להם תחבושת ורטיה, החכמה הזאת אסרה אכילת הבשר ביום שבת ולמעט במאכלים, ואנו נצטוינו שנתענג ביום השבת לאכול בשר ולשתות יין וכל דבר שיערב לנו, שנאמר (ישעיהו נ״ח:י״ג) וקראת לשבת ענג, החכמה הזאת אסרה התשמיש ואנו עקר עונה בשבת, שנאמר (תהילים א׳:ג׳) אשר פריו יתן בעתו, החכמה הזאת תלביש שחורים ואנו נלבש ביום שבת מילת וצבעונין, שנאמר (ישעיהו נ״ח:י״ג) וכבדתו מעשות דרכיך, והם המלבושים הנכבדים, שכן רבי יוחנן קרי למאניה מכבדותי, וברוך אל עליון אשר חנן אותנו דעה והשכל בידיעת תורתו ומצותיו ומנע אותנו מלטעות אחר הכוכבים והמזלות, הוא שאמר (דברים ד׳:י״ט) ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח, והנחילנו המצות לזכותנו בהם ולהיות לנו בשמרם עקב רב.

וחובר חבר. זה מאסף השדים והמחבר אותם, או שמחבר ומצרף נחשים ועקרבים ושאר חיות במקום אחד. **ושואל אוב,** מין ממיני הכשוף הוא, ושמו פיתום, ומעלה את המת בבית השחי שלו ומדבר משחיו. ובענין בעלת אוב הנזכר בשאול רבו הסברות בין הראשונים ז״ל, זה אומר שאי אפשר להחיות המת בחכמת האוב וח״ו שהאשה ההיא תחיה את שמואל ותעלה, אבל המלאכה ההיא הכל מלאכת תחבולה וזיוף כי הכירה בו מיד שהוא שאול ולא רצתה לגלות לו עד לאחר מיכן שאמרה לו (שמואל א כ״ח:י״ב) ולמה רמיתני ואתה שאול, הראתה לו בדבריה כי עתה מצאה הדבר מצד החכמה, ודרך כל בעלת אוב שתחביא בן אדם והוא מדבר בנחת מתוך המחבא, וכענין שכתוב (ישעיהו כ״ט:ד׳) והיה כאוב מארץ קולך, וכן בעלת אוב זו החביאה בן אדם ואמרה לשאול כי הוא שמואל, ומה שכתוב (שמואל א כ״ח:ז׳) ויאמר שאול אל שמואל, כנגד מחשבתו אומר כן שהוא היה חושב שהיה שמואל. ומה שאמר (שם) ולא עשית חרון אפו בעמלק, מפורסם היה בכל הארץ כי שמואל הנביא הגיד כן בחייו. ומה שאמר (שם) מחר אתה ובניך עמי, מדרך הסברא אמר זה, כי צותה כן לאותו המגיד הנחבא שיהיה שאול חושב עליו שהוא שמואל, כי ידעה דבר הנביא בענשו של שאול בענין עמלק, ועתה שהיו פלשתים נלחמים עמו חשבה כי יפול בידם.

ויש אומרים כי היה שמואל ממש והוא הגיד לו כל הדברים הנזכרים בפרשה, וכן דעת רז״ל. ויש להקשות בזה אחר שהיה שמואל ממש איך יתכן להיות שיחיה אדם את המת בחכמת האוב. אבל דעת הגאונים רב האי ורבינו סעדיה כי האשה לא החיתה אותו אבל הש״י החיהו, וזה לשונם, רחוק הוא שתדע האשה העתידות וכן שתחיה את המת בחכמת האוב, אך הש״י החיה את שמואל כדי לספר לשאול את כל הקורות העתידות לבא עליו, והאשה לא ידעה בכל אלה כלל, ועל כן נבהלה וצעקה, הוא שכתוב (שם) ותזעק בקול גדול ותאמר אלהים ראיתי עולים מן הארץ, ומה שאמרה (שם) את מי אעלה לך, כך מנהגם לומר ודברי התולים היו, עד כאן.

והנה הכתובים מסכימים עם דעת רז״ל ודעת הגאונים האלה ועם השכל כי היה שמואל ממש שחיה ודבר, אבל האשה לא החיתה אותו כי אין ביד האדם להחיות את המת כי אם ביד הבורא יתברך וע״י הנביאים, וכן דעת החכם רבי אברהם בן עזרא ז״ל.

ויש עוד דעת אחרת למקצת רבותינו חכמי התלמוד ז״ל, שיש כח למי שיודע חכמת האוב להחיות את המת ולהשיב נפשו בגויתו וזהו תוך י״ב חדש בלבד, והוא שאמרו אמר ליה ההוא מינא לרבי פלוני אמריתו נפשותיהן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד היכי אסקיה אובא טמיא לשמואל בנגידא, א״ל דתניא כל י״ב חדש גופו קיים ונשמתו עולה ויורדת לאחר י״ב חדש גופו בטל ונשמתו עולה ושוב אינה יורדת. למדנו מזה שיש כח ביד יודע החכמה להשיב נפשו בגופו תוך י״ב חדש אבל לא לאחר י״ב חדש שהגוף בטל והנשמה עולה וכדכתיב (קהלת י״ב:ז׳) וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, כשישוב העפר על הארץ אז הרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה. ודע כי מה שאמר גופו קיים ובטל, אין הדבר תלוי בקיום הגוף או בבטולו, כי אף אם נרקב תוך שלשה ימים והוא בטל עדין נשמתו עולה ויורדת, וכן אם נחנט בדברים המקיימים אותו כמה שנים נשמתו לאחר י״ב חדש מיד עולה ושוב אינה יורדת, ואם כן באור גופו קיים ובטל אצל הנשמה שהורגלה בו ועשאתו כלי.

וידעוני, זו אומנות האדם מכניס עצם חיה ששמה ידוע בתוך פיו ומדבר ע״י כשוף, ואותה חיה נקראת בני השדה, וזהו שכתוב (איוב ה׳:כ״ג-כ״ד) כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה השלמה לך, כי האל״ף נוספת. **ודורש אל המתים,** זה המעלה בזכור והנשאל בגלגלת, או בכל ענין אחר שידרוש להם.

יב **כי תועבת ה׳ כל עושה אלה.** אחת מכל אלה התשע שהזכיר. **ובגלל התועבות האלה.** שהתעיבו בהם ה׳ אלהיך שהוא למעלה מכל החכמות והמזלות מהפך הגלגל ומשדד המזלות להורישם מפניך, וזהו לשון בגלל, וכמו שדרשו רז״ל בענין הצדקה (דברים ט״ו:י׳) כי בגלל הדבר הזה, גלגל הוא שחוזר בעולם, וע״כ צריך שתתעב כל מה שהקב״ה מתעב, וכיון שהדברים האלו הם תועבה לפניו יש לך להזהר שלא תתעסק בהם ושלא יהיה לבך נפתה אחריהם, אלא שיהיה תמים בעבודת השי״ת, זהו שאמר תמים תהיה עם ה׳ אלהיך, כלומר יהי לבך שלם ביראתו לעשות מה שצוה ולהזהר ממה שימנע, ולשון תמים שיהיה תוכו כברו ושיצדק בדבורו ובמעשיו, וכבר הזכרתי זה בפסוק (בראשית יז) והיה תמים, ויכלול עוד תמים תהיה עם ה׳ אלהיך, אם אתה תמים תהיה עם ה׳ אלהיך, כענין במשה (שמות ל״ד:כ״ח) ויהי שם עם ה׳, וכן באור העליון (דניאל ב׳:כ״ב) ונהורא עמיה שרא, ולמדך הכתוב הזה על מעלת מדת התמימות ועל גודל שכרה, וכן אמר דוד ע״ה (תהילים מ״א:י״ג) ואני בתומי תמכתי בי ותציבני לפניך לעולם.

יד **ואתה לא כן.** כלומר ואתה שאתה חלק ה׳ לא כן נתן לך ה׳ אלהיך שתשמע אל המנחשים ואל הקוסמים ושתדרוש להם, כי יקים לכם נביאים ותדעו העתידות מצד הנבואה, זהו שאמר נביא מקרבך מאחיך.

והנה זו מעלה גדולה, שאין לך עתידה אמיתית שלא תכזב לעולם אלא מצד הנבואה, כי שאר כל העתידות מסופקות הן, ולכך נמשלה הנבואה לבר הברור מן התבן, הוא שכתוב (ירמיהו כ״ג:כ״ח) מה לתבן את הבר נאם ה׳ צבאות, ונבואת נביאי השקר נמשלת לתבן, כי במעוט הפעמים צודקין, כמו שיש בתבן לפעמים מעט גרגירי חטה, אבל הנבואה הודאית כלה אמת אין בה שום תערובת כענין הבר שלא ימצא בו תבן כלל אלא שהוא ברור ממנו כי לכך הזכיר לשון בר ולא דגן או חטה. ומפני שהקב״ה הפליא לעשות בבריאת עולמו על שלשה חלקים, תחתיים שניים ושלישים, וברא את האדם מורכב משותף מכלם, רצה למסור בידו חכמה שידע עתידות מכל החלקים, מן העולם השפל הוא עולם היסודות, העופות והשדים שמהם ידע האדם עתידות, מן העולם האמצעי הם החוזים, מן העולם העליון הנביאים, כי נבואת כל נביא זולתי משה אינה אלא על ידי מלאך. עתידות החוזה היא מסופקת, וכמו שדרשו רז״ל (ישעיהו מ״ז:י״ג) מאשר יבאו עליך, מאשר ולא כל אשר, ואין צריך לומר עתידות העוף והשד, אבל עתידות הנביא ודאית, היא המעלה הגדולה שבכל החלקים, וכיון שיהיו לכם נביאים אין לכם לדרוש בעד החיים אל המתים.

ודע כי שלשה חלקים אלו כל אחד מהם מקבל תמורה מהחלק שהוא למעלה ממנו, כי כח העליון יש בידו להמיר פעולת התחתון, שהרי העולם השפל מקבל תמורה מכח העולם האמצעי, וכן העולם האמצעי מקבל תמורה מכח העולם העליון, וכן העליון מכח השי״ת שהוא העליון על הכל, והרמז בזה (בראשית כ״ח:י״ג) והנה ה׳ נצב עליו, על שלשה חלקים אלו שכלל אותם בשם סלם, ותבין מזה כי העוף והשד כזב אצל החוזה, וכן החוזה כזב אצל הנביא, והנביא אצל הש״י, וזה בענין הרעה כמו שמצינו בחזקיה ויונה, אבל לא בענין הטובה.

טו **נביא מקרבך מאחיך כמוני.** על יהושע אמר כן, זהו שאמר אליו תשמעון, ומצינו ביהושע שכתוב (יהושע כב) וישמעו אליו בני ישראל. או שיהיה נביא שם רבים, ומה שהוצרך לומר כמוני כדי שלא תבין ממלת אחיך בני עשו או בני ישמעאל, לפי שמצינו בבני עשו (במדבר כ) כה אמר אחיך ישראל, לפיכך הוסיף ואמר כמוני כלומר מבני יעקב, וזה סותר אמונת ישמעאל שאין הנבואה בו. וארבעה דברים הן שלא זכתה להם שום אומה כי אם ישראל, והן הנבואה והתורה וארץ ישראל ותחית המתים, ובסדר וזאת הברכה אזכיר זה בעז״ה כי שם נזכרו השלשה. ועוד ״כמוני״ שיהיה אוחז דרכי, שלא יוסיף ושלא יגרע ושלא יעקור שום מצוה ממצות התורה אלא אם כן היה נביא מוחזק ולפי שעה, אבל לעקור מצוה אחת לגמרי אין שומעין לו,

לפי שאין אמונתנו בנבואתו של משה מצד אותותיו ומופתיו עד שתאמר כלום אני מאמין למשה אלא על פי אותותיו הרי גם בזה אותות, אבל האמונה שלנו החזקה בנבואתו של משה האמתית אינה בסבת אותות ומופתים שעשה לנו אלא מצד ששמענו אנחנו הדבור מפי הגבורה כמוהו ובזה נתאמת אצלנו ונתברר לנו ענין אמתת נבואתו, לפי שאנחנו יודעים הדבר ועדים בזה, והכתוב מבאר ענין זה, הוא שאמר הקב״ה למשה (שמות יט) הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם, כן פירש הרמב״ם ז״ל.

פרק יט

ב **שלש ערים תבדיל לך בתוך ארצך.** ועם אותן שלש שהבדיל משה בעבר הירדן הרי הן שש ערי מקלט. וצריך שיהיו במקום מיושב ומוכן, שנאמר תכין לך הדרך, ודרשו רז״ל, מקלט מקלט היה כתוב בפרשת דרכים, שיפנה לשם הרוצח בשוגג ויוצל, ועל זה אמר הכתוב (תהילים כ״ה:ח׳) טוב וישר ה׳ על כן יורה חטאים בדרך, הקב״ה מורה לחטאים דרך הצלה כיון שלא עשו אלא שוגג, וכן כתיב עוד (איוב ל״ו:כ״ב) הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה, שהוא מורה דרך לחטאים.

וטעם ושלשת את גבול ארצך, שיהיו שלש ארצות מכוונות בשעור, שיהיה מכוון מראשונה לשניה כמה שיש משניה לשלישית.

וצריך שתשכיל בכאן בענין שש ערי מקלט לרוצח בשוגג כי הם כנגד ששה קצוות, כי השלש שהבדיל משה אין להם שלמות ולא תכלית במצוה אלא בשלש אלה שיצוה עתה לעשות בארץ כנען, ותשלום המצוה, שיהיו הערים שש כנגד שש קצוות, לרמוז על חסדי השם בעולם הזה שיקלטוהו הערים וכן נפשו לעוה״ב שיהיה לה חלק בששה קצוות העליונים, ואע״פ שאין תשלום המצוה אלא בשש, הבדיל משה השלש כנגד שלש אותיות של שם שהן חוזרין לשש, כענין שכתוב בספר יצירה שלש אבנים בונות ששה בתים, כי שש ערים אלו מקלט לגוף ובהם רמז לששה בתים שהן מקלט לנפש. ועוד הבדיל משה שלש ערים כנגד המקומות שהנשמה נפרדת מהן, ולכך עשה משה שלשה גבולים אלו לכפר על הנשמה הבאה משלשה מקומות העליונים שחוצבה משם ונפרדה מהם, לפי שידעת כי עלוי הנשמה מן הגן לגן, ומן הגן לעדן, ומעדן לבינה, הכל אורח סלולה ורצועה ישרה, וזהו שכתוב (קהלת י״ב:ז׳) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, היא הבינה ששם תכלית מנוחתה, והוא שאמר דוד ע״ה (תהילים ע״ג:כ״ד) בעצתך תנחני, בעוה״ז, ואחר כבוד תקחני, כלומר ואחר שתקחני כבוד, הוא הגן העליון, תקחני אתה. ועם האלהים ידבר שהזכיר בראש המזמור אך טוב לישראל אלהים, וע״ז אמר בכאן תכין לך הדרך, תכין לך בעוה״ז הדרך לעוה״ב.

ג **ושלשת את גבול ארצך.** כדי שיהיו שש עם השלש שבעבר הירדן כנגד ששה קצוות, והנה הארץ העליונה תחלת שלשה הגבולים, משם יעלה וישוב הרמתה, וזהו שאמר והיה לנוס שמה כל רוצח, כי אותיות ההויה פתוחות ומזומנות לנוס שמה כל רוצח, ושם ימצא בית מנוס אחר התשובה ובקשת רחמים, כי טוב ה׳ לכל ורחמיו על כל מעשיו.

ח **ואם ירחיב ה׳ אלהיך את גבולך.** פרשה זו הבטחה לעתיד, והוא מה שנאמר לאברהם בין הבתרים (בראשית טו) לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, ושם מונה והולך עשר עממין, כבשו השבעה בימי יהושע, ונשארו שלשה, קיני קנזי וקדמוני שלא כבשום מעולם אבל הם לעתיד. ולשון ואם לשון ודאי, ויורה על זה מה שאמר כאשר נשבע כלומר שבועה יש בדבר זה. וכמוהו (שמות כ) ואם מזבח אבנים תעשה ל,י שהוא לשון ודאי, וכן (שם כב) אם כסף תלוה, וכן (ויקרא ב) ואם תקריב מנחת בכורים, שהרי מצאנום בתורה במקום אחר מצות בפני עצמם, וזה יורה שלשון אם לשון ודאי הוא.

ט **ויספת לך עוד שלש ערים.** שלישיות על השלש האלה השניות, והנה הם תשע בזמן השלמות עם השלשה שבעבר הירדן.

יא **וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש.** מתוך השנאה בא לידי שפיכות דמים, עבר על מצוה קלה סופו שיעבור על מצוה חמורה.

יג **לא תחוס עינך עליו.** שלא תתננו ביד גואל הדם, שלא תאמר הראשון כבר נהרג מה בצע כי נהרוג את השני לפי שהרחמנות במקום הזה הוא אכזריות על הנבראים.

יד **לא תסיג גבול רעך.** פירש רש״י ז״ל שמחזיר סימן חלוקת הקרקע לאחור לתוך שדה חברו כדי להרחיב את שלו, ולאו זה בכלל לא תגזול הוא, אבל בא הכתוב לעבור עליו בשני לאוין בארץ, שנאמר בנחלתך אשר תנחל.

והרמב״ן ז״ל פירש אזהרה שלא ישנה תחום החלוקה שחלקו הנשיאים את הארץ לשבטים או ליחיד מהם, ולכן אמר אשר גבלו ראשונים הם אלעזר הכהן ויהושע בן נון ונשיאי המטות, וזהו שהזכיר בנחלתך אשר תנחל. וטעם המצוה שלא יחשוב אדם לומר אין חלקי שוה כמו חלק חברי כי טעו

החולקים, או שיוציא לעז על הגורלות, ועל כן צוה שלא יחלוק אדם על החלוקה ההיא ולא ישנה הגבולים, עד כאן.

ואפשר לומר שיכלול הכתוב אזהרה לקדמות העולם, כי הכופר בחדוש יקרא מסיג גבול כי הוא משיב אחור אמונת חדוש העולם שהוא גבולו של הקב״ה שחדשו והגבילו בזמן רצונו. אשר גבלו ראשונים הם האבות ומשה, כי האבות בכל ענייניהם ומקריהם העידו על החדוש והודו עליו, וזה כענין (דברים ל״ב:ז׳) שאל אביך ויגדך זקינך ויאמרו לך, אין צריך לומר משה באמתות הנבואה ובקבלת התורה. ואמר בנחלתך אשר תנחל כי עקר הנקודה והגבול המוגבל בעוה״ז הוא נחלתך אשר תנחל שהיא אמצעות העולם. ונסמך לא תסיג לרציחה שהזכיר למעלה, כי כשם שהסגת גבול מביא לידי מכות ורציחה הוא שאמר והכהו נפש, ואין לו מפלט ובית מנוס בשש הערים כי לא יקלטוהו, כן אמונת הקדמות תביא האדם לידי מיתת הנפש מיתה עולמית, ולא יקלטו את נפשו ששה קצוות שכנגדם שש ערי מקלט, וכמו שהזכרתי למעלה.

טו **לא יקום עד אחד באיש.** נסמך להסגת גבול, ללמדך שאם טען כנגד חברו שהסיג גבולו יש לו להביא שני עדים, וזהו שסמך לא יקום עד אחד, לא יתקיימו דברי עד אחד, שאין בדבריו ממש לענין העונש לא עונש גוף ולא עונש ממון.

לכל עון ולכל חטאת. כגון שיעיד בו שעשה עון פלוני בינו לבין המקום במזיד או בשוגג.

בכל חטא. זה הוא חטא דברים בינו לבין חברו.

אשר יחטא. בממון. אין בדבריו ממש להענישו על פיו אלא על פי שני עדים.

ודרשו רז״ל לכל עון ולכל חטאת הוא דאינו קם אבל קם הוא לשבועה, שאם טען ראובן ששמעון חייב לו מנה ושמעון כפר ועד זה מעיד שחייב מחייבין שבועת התורה לשמעון על פי עד זה.

על פי שנים עדים. דרשו רז״ל מפיהם ולא מפי כתבם. ומה שמוציאין ממון מתוך חתימת העדים שבשטר והתורה אמרה מפיהם, זה מדרבנן הוא, שלא תנעול דלת בפני לווין.

טז **כי יקום עד חמס באיש.** כל מקום שנאמר בתורה עד הם שנים עד שיפרוט הכתוב עד אחד. וענין הכתוב כי יקומו שני עדי שקר באיש לענות בו כלומר להעיד בו מה שאינו, זהו לשון סרה, שהוסר העד מאותו עדות, כגון שבאו שנים ואמרו להם והלא באותו היום עמנו הייתם במקום פלוני, והיאך ראיתם זה במקום אחר.

יז **ועמדו שני האנשים.** אלו העדים, מכאן שהעדים צריכין להעיד מעומד, שאין עדותן אלא בעמידה, ואין עדות כשרה בנשים.

אשר להם הריב. אלו בעלי דינין. **לפני ה׳.** יהא דומה עליכם כשאתם עומדים לפני הכהנים והשופטים כאלו אותם עומדים לפני הש״י, הוא שכתוב (תהלים פב) בקרב אלהים ישפוט. והיה לו לומר לפני ה׳ אלהים, כמשפט כל הפרשה כולה, וכן כל משנה תורה, אבל טעם הדבר שאלו אמר כן הייתי מבין שכל בעלי הריב מישראל הצריכין לדון יצטרכו כלן ללכת משאר הערים לב״ד הגדול שבירושלים ולדון שם, כי כן באור לפני ה׳ אלהיך, כלשון (דברים י״ב:י״ח) לפני ה׳ אלהיך תאכלנו. ואין הדבר כן שהרי הוא אומר אשר יהיו בימים ההם, ובבית דין שבכל שער ושער הכתוב מדבר, ומפני זה לא היה אפשר לכתוב לפני ה׳ אלהיך, והוצרך לכתוב לפני ה׳ לבאר שהשופט נקרא בשם המיוחד, וזהו שאמר לפני ה׳ לפני הכהנים, ולא אמר ולפני הכהנים כי כן מצינו הצדיקים והנביאים שהם נקראים בשם המיוחד, וכענין שכתוב במשה (שמות לג) והיה כל מבקש ה׳, וכן המלאכים נקראים בתורה בשם המיוחד, וכבר הזכרתי זה פעמים.

יח **ודרשו השופטים היטב.** על פי המזימין אותן בודקים וחוקרין אותן הבאים להזימן בדרישה וחקירה.

והנה עד שקר העד. והנה שניהם עדי שקר.

יט **ועשיתם לו כאשר זמם.** ושני עדים אלו המזימין הם נאמנים על העדים הראשונים, ואפילו היו מאה עדים וזהו תמה מה נשתנו אלו מאלו, ולמה נאמין שני עדים האחרונים יותר מן הראשונים, כיון שגזרת הכתוב להאמין שני עדים. אבל טעם הדבר מפני שהראשונים חזרו בעלי דבר על פי האחרונים, שאינן חולקין עליהם בעיקר העדות אלא משימין אותן רשעים בהזמתן בחלוק המקומות, כאלו העידו עליהם שחללו את השבת ושבאו על הערוה, אבל אם היו מכחישין עדותן ממש נסתלקה עדות כולן כשתי כתות עדים המכחישות זו את זו. ודרשו רז״ל, כאשר זמם ולא כאשר עשה, לומר שאם הרגו סנהדרין המחויב בעדותן של הראשונים ואחר כך הוזמו אין נהרגין, וכן אמרו בגמרא, הרגו אין נהרגין, לא הרגו נהרגין. והטעם בזה, שסמך הכתוב על זכותן של הסנהדרין ששורה עליהם רוה״ק שלא ישפכו דם נקי, ואלמלא שכבר נתחייב הנהרג ממקום אחר לא נתגלגל עונש זה על ידיהם, ולפיכך מניחין העדים כאלו ידענו שהאמת העידו, ואם אין הנהרג מחוייב הרבה שלוחים יש למקום, אבל כשהוזמו קודם שנעשה מעשה על פיהם הרי הם נהרגין כפי מחשבתם הרעה.

ויש לשאול בזה, כי בודאי כיון שהרגו בית דין על פיהם כל שכן שנתחייבו, ומה בכך אם הוא מחויב מצד אחר כיון שהוזמו הם ולמה אין נהרגין, אבל דעת ז״ל לומר שאין בידינו להמיתן כיון שאין הכתוב מבאר זה.

ובשם הר״י ז״ל מפרש, שטעם הרגו אין נהרגין, כלומר הרגו הסנהדרין אין נהרגין, משום דאוקי תרי לבהדי תרי, שנים אחרונים המזימין לשנים ראשונים, לא הרגו נהרגין, לפי שהרי יש כאן שלשה, שני עדים אחרונים המזימין, ובעל דבר ג״כ שהוא מכחיש את הראשונים, ולכך נהרגין שנים **הראשונים ששלשה יש כנגדם.** (הדברים תמוהין ומופרכין, כי אף אם המוזמים מאה והמזימים שנים הורגים את המוזמים, ובלי ספק נשתבשו דברי הר״י ז״ל בהעתקתה, ונוסח האמתי שיצאו מפיו אין אתנו יודע, המדפיס יג״מ).

ואם תדע למה הזכיר הכתוב שני העדים בלשון אחד, ולא אמר ועשיתם להם כאשר זממו לעשות, אז תבין מלת לאחיו, כלומר כאשר זמם לעשות לאחיו הגדול, והוא הצדיק המקציץ עבות רשעים והמכרית הנפשות החוטאות, וזהו כאשר זמם, ולא כאשר עשה כי לא הסכים להעיד שקר למטה עד שחשב עדות שקר למעלה, וזהו סוד שאמרו רז״ל הרגו אין נהרגין, לפי שהאח הגדול כבר לקח חלקו, וזה מבואר.

פרק כ

א **כי תצא למלחמה על איבך.** במלחמת מצוה הכתוב מדבר. וסמך יציאת מלחמה לפסוק של מעלה, נפש בנפש עין בעין, ללמדך שאין מחוסר אבר יוצא למלחמה. ועוד לומר לך שאם עשית משפט וצדקה מובטח אתה שאם תצא למלחמה אתה נוצח, וכן דוד אומר (תהילים קי״ט:קכ״א) עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי.

לא תירא מהם כי ה׳ אלהיך עמך. וראוי שתגבר יראת הש״י על יראת העם. והוסיף עוד אל תיראו ואל תחפזו, כי כל הירא מבשר ודם כאלו שוכח הש״י, שכן אמר הנביא (ישעיהו נ״א:י״ב) מי את ותיראי מאנוש ימות וגו׳, ותשכח ה׳ עושך, ואמר שלמה ע״ה (משלי כ״ט:כ״ה) חרדת אדם יתן מוקש ובוטח בה׳ ישוגב.

ב **ונגש הכהן.** זה משוח מלחמה. **ודבר אל העם.** בלשון הקדש.

ג **שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה,** בזכות שמע ישראל שהוא פרשת היחוד אתם נוצחין. **אל תיראו.** בלב. **ואל תחפזו.** לשון מהירות עם הפחד, כענין שכתוב (שמואל א כ״ג:כ״ו) נחפז ללכת. **ואל תערצו.** במעשה.

ד **להושיע אתכם.** כלומר שיציל אתכם לגמרי במלחמה ולא יפקד מכם איש כמו שאירע במלחמת מדין שכתוב שם (במדבר ל״א:מ״ט) ולא נפקד ממנו איש, שהרי מנהג העולם בשאר האומות אע״פ שמנצחין שיאבדו רבים מהם, אבל במלחמת מצוה הם ינצחו את הכל ואחד מהם לא ימות שם, ועל כן צעק יהושע בנפול מהם בעי כשלשים וששה איש, ודרשו רז״ל זה יאיר בן מנשה ששקול כרובם של סנהדרין.

ה **מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו.** לשון חנכת המזבח. וכתב החכם רבי אברהם ז״ל לפי שלבו וכל תאותו לחנך ביתו, והנה לבו בביתו לא במלחמה, על כן ינוס ויניס אחרים. ועוד כתיב ולא חללו, מלשון חלילים, לפי שמנהגם היה לחול בכרמים. ודרשו רז״ל ולא חללו, שלא עשאהו חולין, לפי שהנטיעה צריכה פדיון, וקדוש הוא עד שיפדנו.

ז **פן ימות במלחמה.** כלומר בלא יומו. ומכאן שהמת במלחמה מת בלא יומו, וכן אמר הכתוב (שמואל א כ״ו:י׳) או יומו יבא ומת או במלחמה ירד ונספה.

ח **מי האיש הירא.** להכות. **ורך הלבב.** לסבול מכת אחרים.

ט **ופקדו שרי צבאות.** מלשון פקידות ומנוי, כלומר ימנו שרי צבאות בראש העם להנהיגם, כי התורה תצוה בדרך המנהג ותעשה נסים בנסתר. והנה הדברים האלה, הבית והכרם והאשה, הם חמדת בני אדם והם סבה למשוך הלב ולהיות המחשבה טרודה בהם ונמצאו יוצאי המלחמה שאין לב אחד מהן במלחמה אלא בביתו או בכרמו או באשתו, ועל כן תצוה התורה שישובו לביתם שאין ליוצאי המלחמה תועלת בהם אלא נזק גדול.

ואם תשכיל בפרשה עוד תמצא בה ענין נסתר, כי הבית והכרם והאשה הם רמזים לבנין אותיות השם המיוחד ונטיעותיו, ובאור הכתוב מי האיש אשר בנה בית השם, ולא חנכו ליחדו כראוי ושלא להפרידו, ילך וישוב לביתו פן תפגע בו מדת הדין במלחמה ואיש אחר יבא ויתעטף בטליתו ויחנך את בית ה׳, וכן הכרם בנטיעותיו שלא חללו, אלא שהשוה קדושת מטה לשל מעלה, וכן האשה המאורסה לישראל שלא לקחה, כלומר שלא הדביקה למעלה אלא שהפרידה. ויספו עוד לומר מי האיש הירא ורך הלבב, מעברות שבידו.

והנה הכהן המשוח בשמן המשחה היתה המשיחה כמין נזר או כמין כ״י, אחר שהזהיר את ישראל בכתר ועטרה שבראשו, כענין (במדבר ו׳:ז׳) כי נזר אלהיו על ראשו, ופרט להם ענין האצילות מראש ועד סוף שמשם בא השפע אל שרי מעלה ואל צבאות השמים שהם הכוכבים והמזלות, היו כל השרים וכל צבאות המזלות משגיחים בענינם ונותנין עזר להם כפי השפע הבא מאת עליון, וזהו שאמר ופקדו שרי צבאות בראש העם, כלומר שאז היו הפקידים שהם שרים על צבאות המזלות הולכים בראש העם לפעול פעולתם ולעשות מנוים ולהשפיע השפע הבא להם מלמעלה לתועלת ישראל ולכבודם.

י **כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום.** במלחמת הרשות הכתוב מדבר, שפותחין לשלום, אבל במלחמת מצוה של שבעה עממין אין פותחין להם לשלום, כך פירש רש״י ז״ל. והנה הכתוב מדבר בסתם, כי תקרב אל עיר, ובודאי כל עיר וכל מלחמה במשמע, ובין מלחמת הרשות ובין מלחמת מצוה פותחין שלום, חוץ מעמון ומואב שהכתוב פירש בהם (דברים כ״ג:ז׳) לא תדרוש שלומם וטובתם. ואפילו עמון ומואב שאין פותחין להם שלום אם השלימו מעצמן מקבלין אותן, ללמדך כמה גדול כח השלום.

והנה פרשה זאת אזהרה לישראל שלא יעשו מלחמה עם שום אומה בעולם עד שקוראין לה לשלום, אחד מלחמת הרשות של שאר האומות ואחד מלחמת מצוה של שבעה עממין, אם השלימו וקבלו עליהם שבעת מצות בני נח ומס המלך אין הורגין מהן נשמה, שנאמר יהיו לך למס ועבדוך. וענין המס שיהיו מוכנים לעבודת המלך בגופן ובממונן, כגון בנין החומות וחזוק המצודות ובנין ארמון המלך וכיוצא בו שנאמר (מלכים א ט׳:ט״ו) וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה׳ ואת ביתו ואת המלוא ואת חומת ירושלים וגו׳, ואת כל ערי המסכנות אשר היו לשלמה. ואם לא השלימו, או אפילו השלימו ולא קבלו עליהם שבע מצות אם הם ממלחמת הרשות הורגין הזכרים הגדולים, שנאמר ואם לא תשלים עמך וגו׳ והכית את כל זכורה לפי חרב, אבל לא הקטנים והנשים, שנאמר רק הנשים והטף, זה טף של זכרים. אבל במלחמת מצוה כגון שבעה עממין ועמלק הורגין את הכל, וזהו שאמר רק מערי העמים האלה אשר ה׳ אלהיך נותן לך נחלה, אלו שבעה גוים, לא תחיה כל נשמה, אתה מצווה להרוג את הכל אפילו הנשים והטף. וטעם הדבר כי במלחמת הרשות אנו באין בזכותנו לעקור כח מזלם ולהשפילו, לא לעקור השר הממונה שלהם, אלא שהזכות שלנו ישפיל ויפיל כח המזל שלא ירימו ראש נגדנו אלא שיהיו משועבדים לנו, ועל כן די שנהרוג הזכרים, לא הנשים והטף, אבל במלחמת מצוה שהקב״ה צונו בכך והכוונה לעקור השרים הממונים שלהם שהרי הקב״ה יבטל כחם למעלה, לכך נצטוינו לעקור את הכל, הנשים והטף, כדי לעקור את כל כח שיש להם לממונים למטה. ועל כן הפריש הכתוב בין מלחמת הרשות למלחמת מצוה, לפי שמלחמת הרשות כנגד המזלות לא כנגד השרים העליונים, ומלחמת מצוה כנגד השרים, ולפיכך יש לנו לעקור את הכל ושלא נניח להם דבר, כי בזה יהיו נעקרים ובטלים מן העולם בין למעלה בין למטה.

ואם לבך חוכך לומר שאנו עושין בזה חמס עם הטף שלא חטאו לנו, הנה זה דין שמים וגזרת הכתוב הוא. ועוד שכיון שהקב״ה עוקר כחם למעלה, מה שאנו עושין להם למטה כאילו לא עשינו כלום, וכמו שדרשו רז״ל קמחא טחינא טחינא, אריא קטילא קטילת, קרתא יקידתא יקידת ואין בזה חמס ואין זה נחשב להריגה שכבר הרוגים הם. ועוד שאף אם לא יחשבו הרוגים אין חמס בהריגת הטף שהם ענפי שרש המרי, הגוי המר והנמהר, שהרי בודאי יהיו אוחזין דרכי האבות לעשות כל תועבת ה׳ אשר שנא וילמדו ישראל מהם, וכן הזכיר בפרשה זו למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם. ושמא תאמר כשיגדלו יבאו בברית ויעשו תשובה, צא ולמד מי המתיר דמם, הש״י שהוא יודע שלא יעשו תשובה. וכן אמר ישעיה ע״ה בפירוש (ישעיהו י״ד:כ״א) הכינו לבניו מטבח בעון אבותם בל יקומו וירשו ארץ ומלאו פני תבל ערים. וא״כ אלו הנחנום חיים הלא חייהם סבה לנזק גדול מאד יותר מנזק ההריגה, וקרוב הוא אצל השכל שיעשה האדם נזק מועט כדי לדחות נזק גדול, כי האיש הנלבב והמשכיל יפיל עצמו מן הגג להנצל מן הסכנה, או יכרות ידו או רגלו או אבר מאבריו להציל כל גופו, או ישתה המשקה המר כלענה כדי שידחה ממנו החולי, והנה הוא בכל זה אינו עושה לנפשו חמס אך עושה חסד עם עצמו להחיות את נפשו, ומאחר שהאדם עושה לעצמו כן וא״א לדונו חמס כל שכן שאיננו חמס העושה כן לנפש אחרים, ומטעם זה התירה תורה הריגת הטף ושיעשה נזק מועט כדי שידחה נזק גדול שהיה מגיע לעולם בחייהם ואין בזה חמס, אבל הוא ענין שכלי למתבונן בו.

והנה כשהתיר הכתוב להרוג את כל הנשים והטף אין זה אלא כשלא השלימו, אבל השלימו כל האומות שוות לענין השלום, ואפילו שבעה גוים, שכן כתוב ביהושע (יא) לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון את הכל לקחו במלחמה, כי מאת ה׳ היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם. מכלל ששלח להם לשלום ולא קבלו. וכן שנינו בספרי, שלשה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ, הראשון שלח להם כל מי שרוצה להשלים יבא וישלים, חזר ושלח כל הרוצה לפנות יפנה, חזר ושלח כל הרוצה לעשות מלחמה יעשה מלחמה. ואמרו בירושלמי, הגבעונים השלימו הגרגשי פנה, שלשים ואחד מלכים עשו מלחמה.

יז **כי החרם תחרימם החתי והאמורי.** הזכיר בכאן ששה עממין ולא הזכיר השביעי שהוא הגרגשי, לפי שהיה מעט וקטן שבכלן. ודרשו רז״ל הגרגשי פנה.

יט **ואותו לא תכרת כי האדם עץ השדה.** פירשו המפרשים ז״ל כי חיי האדם ומזונו הוא עץ השדה, וכענין שכתוב (דברים כ״ד:י״ח) כי נפש הוא חובל, ועל כן אנכי מצוך שלא תשחיתהו כי ברכה בו. ולפי דעתי כי האדם נמשך אל לא תכרות ובאור הכתוב כי לא האדם עץ השדה שיבא מפניך במצור כמו האדם, ואין מפעולות עם חכם ונבון להשחית הדבר הראוי ללא תועלת, ולכך אין לך להוציא כח בזה לכרות עץ השדה אלא שתשמור מהשחית אותו ומהזיקו ותקח ממנו התועלת, זהו כי ממנו תאכל, ואם אתה משחיתו נמצאת מזיק ומפסיד התועלת. ודרשו רז״ל, כי ממנו תאכל, אם ראית תלמיד חכם הגון, ממנו תאכל ואותו לא תכרות, ואם לאו, אותו תשחית וכרת.

פרק כא

א **כי ימצא חלל באדמה.** על דרך הפשט עריפת העגלה בנחל איתן תחבולה גדולה כדי להיות סבה שימצא הרוצח, והוא דעת הרמב״ם ז״ל, וזה לשונו, בעבור שברוב הפעמים יהיה הרוצח מן העיר אשר סביבות החלל, וכשיצאו הזקנים ויעסקו במדידה ההיא וזקני העיר יעידו לפני הבורא יתברך שלא התרשלו בתקון הדרכים ושמירתם ושאינם יודעים מי הרג את זה, וכשיחקר הענין ויאספו הזקנים ויביאו העגלה ירבו בני האדם לדבר בו ויגלה הדבר, וכבר אמרו שאפילו תבא שפחה ותאמר פלוני הוא הרוצח לא תערף. ואם יודע הרוצח ויחרישו ממנו ויעידו לפני הבורא על נפשותם כי לא ידעוהו, יהיה בזה סבה וזדון גדול, וכל השומע שמץ דבר בענין יבא ויגיד ויתפרסם הדבר, ויהרג או ע״י ב״ד או המלך או גואל הדם, ויתחזק הענין בהיות המקום אשר תערף העגלה לא יעבד בו ולא יזרע לעולם, ויכירו בו רואיו וידברו בו, עכ״ל הרב ז״ל. ולשון וערפו יסירו עורף העגלה. וטעם העיר הקרובה אל החלל, לפי שבאמד הדעת משם היה הרוצח, או עשו עברה כיוצא בהן שאלמלא כן לא היה נזדמן שיהרג אדם קרוב לה.

ויש שפירש נחל איתן, מקום דשן ושמן, אשר לא יעבד בו ולא יזרע מכאן ואילך, וכן דרשו רז״ל אשר לא יעבד בו ולא יזרע,להבא, ואמרו במשנה ומקומו אסור לזרוע ומותר לסרוק שם פשתן או לנקר בהן אבנים, שאין עבודה זו בגופו של קרקע. ולפי פירוש זה כל אחד ואחד ירבה בשמירת הדרכים שלא יזדמן מכשול רציחה בשום אחוזה, שהרי יודעים שיפסידו אחוזתם לגמרי ותהיה אסורה בהנאה לעולם בגופו של קרקע.

ועל דרך המדרש בעגלה ערופה, אמר הקב״ה תבא עגלה בת שנתה ותערף במקום שאינו עושה פירות לכפר על הריגתו שלא הניחו לעשות פירות. דורשי חמורות אמרו, לכך הצריכה תורה עגלה שלא נעשה בה מלאכה והנחל שלא נעבד ולא נזרע, כדי שלא תכיר העגלה אותו, ושלא יהיה שם דרך סלולה ולא תרצה לצאת מן הנחל, והיו הכהנים מכין אותה על ערפה כדי שתצא מן הנחל, זהו שכתוב וערפו שם את העגלה בנחל, ומתחלה היו זקני העיר רוחצין ידיהן על העגלה ואומרים ידינו לא שפכו, והיו הכהנים אומרים כפר לעמך ישראל, וכפר לשון גלוי הוא, שיגלה להם הרוצח. אם היו ישראל שבאותו הדור זכאין היתה העגלה הולכת עד בית הרוצח והורגים אותו שם, זהו ונכפר להם הדם, כלומר מתגלה להם הרוצח, ואם לא היו זכאין והעגלה לא היתה הולכת מכין אותה בקופיץ ממול ערפה ועורפין אותה שם, והכהנים אומרים כפר, לשון כפרה, ואז הקב״ה מכפר, זהו ונכפר להם הדם.

ועל דרך השכל ענין עגלה ערופה בנחל איתן שהוא מקום חורבן כענין צפורי מצורע על פני השדה או השעיר במדבר, כי צפורי מצורע הצפור החיה טבולה בדם הצפור השחוטה היתה משתלחת על פני השדה לפורחות השדה וצפור החיה תשא את עונו והוא יטהר, וכן השעיר המדברה נושא עונותיהן של ישראל עליו שנאמר (ויקרא ט״ז:כ״ב) ונשא השעיר עליו את כל עונותם, וכן בכאן בעגלה ערופה בנחל איתן קשה שמעולם לא נעבד ולא נזרע היה הענין לשר הנחל, והוא נושא עליו עון הרציחה. והיה מספיק שיאמר אשר לא יעבד ולא יזרע, ואמר בו, לבאר שצריך שלא יהא נעבד בגופו, כי בזה בהיותו בלתי נעבד בגופו הוא מקומו וחלקו של שר הנחל ואז, וערפו שם את העגלה בנחל. באותו נחל שהוא שלו, וזהו לשון איתן כי נחל איתן כולל שיהיה הנחל תקיף, וכולל ג״כ נחל של איתן, והוא השר הממונה עליו שהוא כח תקיף וחזק. ואמר ידינו לא שפכה, בה״א, אולי בא לרמוז כי שופך דם האדם בטל ממנו חמשה חושיו והחרים העולם כולו שנברא בה״א שהרי אדם נברא יחיד וממנו יצאו כל התולדות. ואמר כפר לעמך ישראל אשר פדית ה׳, כי כיון שנהנה הכח המקטרג בעריפת עגלה זו צריך לשאול כפרה מאת הש״י, ועם זה יתכפר להם, זהו שאמר ונכפר להם הדם, וכן בשעיר המשתלח אחר שנשתלח לעזאזל המדברה וקבל המקטרג חלקו אז היה הקב״ה מכפר, הוא שכתוב (שם) וכפר את מקדש הקדש וגו׳.

ועוד יש בענין עגלה ערופה התעוררות גדולה להודיע מהות החלל, בראותנו כי צוה הכתוב לכפרת הרציחה שלשה ענינים, האחד עריפת העגלה, והשני שיהיה המקום נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע, והשלישי ודוי דברים והוא שיאמרו הכהנים בני לוי ידינו לא שפכה את הדם הזה כפר לעמך ישראל. ומן הידוע לכל משכיל כי הרוצח לא שלט כי אם על פי פרוד החבור שהפריד מן החלל הזה שלש נפשות, נפש הבהמית והנפש הצומחת והנפש

השכלית, ודבר ידוע כי הנפש המסתלקת ממנו תחלה היא הנפש הבהמית, ולכך צוה עגלת בקר שהיא הנפש הבהמית, כנגד מה שהפריד ממנו תחלה הנפש הבהמית. ומה שצוה שיהיה המקום אשר לא יעבד בו ולא יזרע, הנה זה כנגד מה שהפריד ממנו הנפש הצומחת. ומה שצוה בודוי דברים לומר ידינו לא שפכו כפר לעמך ישראל, כנגד מה שהפריד ממנו הנפש השכלית שהיא המדברת, וענין הפרשה מבאר ליחידים מהות החלל, ועם המעשה הזה ונכפר להם הדם. ושמעתי כי בנבלת גוף העגלה נעשה תולעת בדרך הטבע שהולך והורג הרוצח באשר הוא שם, והנה זה מאצילות שר הנחל, והיא מנפלאות סתרי הטבע.

וע״ד הקבלה ענין עגלה ערופה היו מקריבין אותה למדת הדין הקשה שלא תהא מתוחה כנגדו ושלא תשלוט בנו, ומה שהיה מן העורף ירמוז לענין קושי, כענין (דברים ל״א:כ״ז) ואת ערפך הקשה, ועל שם שהפך השם יתעלה אלינו עורף ולא פנים כשאירע ענין כזה בארץ הקדושה. וזהו שאמר עגלת בקר, והוסיף בקר על שם שפניה פני שור מהשמאל, ושם נעשה לפעמים השמאל ימין והימין שמאל. לא עבד בה ולא משכה בעול, אבל היא מושכת עול על אחרים. ומלת והורידו שימשיכוה אל נחל איתן, וערפו שם שיעשוה רפה, מלשון (בראשית מ״ט:כ״ד) משם רועה אבן ישראל, את העגלה בנחל לטבול אותה במים הנקראין נחלי אל, והן המדות. וקרא הכתוב את ההרוג חלל מלשון חלול, לפי שהוא חלול מן הנפש שהיתה בו, ועוד מלשון חולין שחללו רוח הטומאה מחוץ לעיר בשדה, זהו שאמר נופל בשדה, ועל שם שהחלל הזה כבר היה וחזר חלילה ונתגלגל בו לאור באור החיים אשר על פני האדמה, וזהו שאמר חלל באדמה ולא אמר בארץ. ועבודה זו ע״י בני לוי היתה כי כן ראוי, לפי שעל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע למטה ולמעלה, וזקני העיר ירחצו את ידיהם במי החסד שהם למעלה מעגלה זו כדי שלא תשלוט בהם מדת הדין.

ז **וענו הכהנים** בלשון הקדש. **ואמרו ידינו לא שפכו את הדם. הזה** והיתה תפלתן של הכהנים לשם המיוחד שפדאנו ממצרים, זהו שאמר כפר לעמך ישראל אשר פדית ה׳ ואל תתן רשות למדת הדין הקשה שתשפוך דם נקי, ואז ונכפר להם הדם, במדת הדין ומדת הרחמים.

ח **כפר לעמך.** דרשו בפסיקתא אלו החיים שמתכפרין בממונם, אשר פדית אלו המתים שמתכפרין בממון החיים. ולמדנו מזה שההקדשות שנוהגין החיים להקדישם בעד המתים, שיש להם תועלת למתים, וכל שכן אם הבן מקדיש בעד אביו שהוא זכות לאביו בהיות אוכל הבן פירותיו, והוא הדין לאומר בשבילו קדיש או שום ברכה בבית הכנסת בצבור, וכמו שאמרו באגדה באותו מעשה של רבי עקיבא, וכדאיתא במסכת כלה.

ט **ואתה תבער הדם הנקי.** כתרגומו שופך הדם הנקי או עונשו, כמו שאמר ואל תתן דם נקי כלומר עונש דם נקי. **כי תעשה הישר בעיני ה׳,** כלומר בעיני ה׳ שפדאך ממצרים על מנת כן, על מנת שתעשה הישר בעיני ה׳, וכן הזכיר אשר פדית ה׳, כי ההוצאה והפדיון ממצרים בשם הגדול היה, ומטעם זה לא אמר בעיני ה׳ אלהיך כמשפט בכל הפרשה וכן בכל משנה תורה ברוב, וטעם הכתוב כי המכלה רוצחים מן העולם עושה הישר בעיני ה׳.

ואפשר לפרש גם כן כי הכתוב הזה הבטחה לעתיד, יאמר אם תעשה הישר בעיני ה׳ אתה תבער השופך דם כי לא ימצא בארץ שופך דם נקי, כי בזכות זה תקרב הזמן העתיד שתפסק כל רציחה וכל מלחמה מן העולם, כמו שהבטיח הנביא ע״ה שיפסקו המלחמות, הוא שאמר (ישעיהו ב׳:ד׳) וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, ואז תרבה המנוחה והשלום בעולם לישראל שהם עם מיוחד ונקראים שולמית, שנאמר (שיר השירים ז׳:א׳) שובי שובי השולמית, ויזבחו לשם המיוחד יתעלה שנקרא שלום, שנאמר (שופטים ו׳:כ״ד) ויקרא לו ה׳ שלום, ויקריבו העולות והשלמים בעיר שנקראת שלום, שנאמר (בראשית ל״ג:י״ח) ויבא יעקב שלם, ויזכו לשלמות הגוף והנפש בקיום התורה שכלה שלום, שכן אמר שלמה ע״ה (משלי ג׳:י״ז) דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

י **תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה (משלי כג, כו)**

שלמה המלך ע״ה יזהיר בכתוב הזה (משלי כג) שימסור לבו לעבודת השם יתעלה ושיתרחק מתאוות העולם אשר הלב והעינים נמשכים אחריהם, ואמר תנה בני לבך לי, כלומר לחלקי לא לחלק התאוות, אבל יצטרך שיביא תאוותיו כלן בשעבוד עבודת הש״י יתעלה ותחת רצון יראתו ואהבתו, ושלא ישתמש בכלן ולא במקצתן כי אם במוכרח בענין שיהיו אליו הכנות להבין במושכלות, ועל זה אמר דוד ע״ה (תהילים ל״ח:י׳) ה׳ נגדך כל תאותי, שבח את עצמו שכל מה שהשיג מתאות העוה״ז לא כוון בהם אלא לנגדו כדי שיפיק בהן רצונו. ודבר ידוע שכל האברים שבגוף הם נמשכים אחר הלב והעינים, והלב עיקר הכל, כי אם הלב שלם עם הש״י הכל שלום, ואם הלב חסר עמו הכל חסר, ודרשו רז״ל רחמנא לבא בעי. ואמרו במדרש תנה בני לבך לי, אי את יהיב לי לבך ועיניך ידע אנא דאת דילי, ואי לא לית את דילי. באור זה כי הלב והעינים הם שרש גדול לקרבה אל אלהים או להתרחק ממנו, כי הן סרסורי העברות, וכן דרשו ליבא ועינא תרין סרסורי דחטאה נינהו, שנאמר (במדבר ט״ו:ל״ט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם, למדך הכתוב הזה כי כל ההולך אחרי שרירות לבו ועיניו יקרא זונה, כי הוא חוטא ומתפתה ביצרו כבא אל אשה זונה, ועל כן הזכיר לשון זונים. וכן עשה שלמה ע״ה בכאן אחר שהזכיר תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה, סמך לו מיד כי שוחה עמוקה זונה ובאר צרה נכריה,

בא להורות כי המתקרב אל פתח ביתה לא ינקה מן המכשול כשם שלא ינקה הנופל בשוחה עמוקה מן המכשול והנזק, וכן יקרה לאשר יתור אחר לבו ועיניו שלא ינקה ממכשול עון, ובאר צרה נכריה, אם אינה מיוחדת לזנות אלא שהיא נכריה, ותמיד לבו עליה, הנה היא כמי הבאר שהם נובעים וכל עת שיוסיף לשאוב מהם עוד יוסיפו ויתחדשו אחרים תחתיהן, כן ענין האשה, מן השיחה יבא האדם אל ההסתכלות ומן ההסתכלות אל ההרהור ומן ההרהור אל המגע עד שיפול בשיחת העון. והסמיך שלמה שני פסוקים אלו כאחד להזהיר את העם שימסרו לבם ועיניהם לחלק הש״י לא לחלק התאוות, לפי שהתאוות יטרידו האדם מן העולם הזה ומן העוה״ב, ואין ראוי לימשך אחריהם זולתי במותרות ובמוכרחות. וכן מצינו שהרחיקה התורה מאד מדת הזנות, כי הוא היה עון הכנענים יושבי הארץ אשר בסבתו הורישם הש״י משם. ואפילו באנשי המלחמה היוצאים לצבא אסרתו תורה כדי שיהיה המחנה קדוש ולא יהיו ישראל משולחים בזנות וביתר התועבות כשאר מחנות הכנענים, וע״כ לא התירה תורה אשת יפת תואר עד שיעשה לה כל משפטיה האמור בפרשה. וזהו שכתוב.

כי תצא למלחמה על אויבך ונתנו ה׳ אלהיך בידך ושבית שביו. היה לו לומר ונתנם, אבל הכונה כאיש אחד. או ירמוז ונתנו על הכח שלהם למעלה, ושבית שביו למטה.

יא אשת יפת תאר. הזכיר אשת בסמיכות, ודרשו רז״ל אפילו אשת איש. והגיד לך הכתוב שמותר ללקחה ע״י גירות וקדושין, שאין איסור אישות לכנעני, ואע״פ שאינה מתגיירת אלא מחמת היראה.

והבאתה אל תוך ביתך. ודרשו רז״ל מלמד שלא ילחצנה במלחמה. והכוונה שיכניסנה למקום פנוי ויבא עליה ביאה ראשונה, ולא ילחצנה לבא עליה במלחמה בכל זמן, כענין שכתוב (דברים כ״ג:ט״ו) ולא יראה בך ערות דבר. ומה שהותרה לו ביאה ראשונה, כדי לפייס את יצרו, ולא דברה תורה אלא כנגד יצה״ר, וכיון שחשק בה אם אי אפשר לו בהיתר יעשה זה באיסור, ומזה אמר והבאתה אל תוך ביתך, זו ביאה ראשונה, ואם ירצה לבא עליה ביאה שניה, וגלחה את ראשה ועשתה והסירה ובכתה, ואחר כך תבא אליה ובעלתה ביאה שניה. ומזה היתה תמר מותרת לאמנון, לפי שמעכה אמה נתעברה בה מביאה ראשונה והיתה בת כותית, וזהו שאמרו רז״ל תמר בת יפת תאר היתה, דקא אמרה ליה לאמנון (שמואל ב י״ג:י״ג-י״ד) דבר נא אל המלך כי לא ימנעני ממך, שאלו לא בא דוד על מעכה אלא לאחר גירות הרי שהיתה בודאי אחותו גמורה של אמנון והאיך היתה אומרת כי לא ימנעני ממך, אלא בודאי מביאה ראשונה נתעברה, כלומר קודם גירות, והנה היא בת כותית שכך אמרו רז״ל בן בנך הבא מן הכותית אינו קרוי בנך אלא בנה.

יג ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים. על דרך הפשט הזמן הזה שנתן לה הכתוב יש בו כמה תועלות, האחד שהטילה עליה תורה משפט אבלות שהיא שלשים יום כדי שתעשה חיובה באביה ואמה אם שמעה בהם שנהרגו בעודנה שבויה, כי האדם יתחייב לכבד אביו ואמו בחיים גם לאחר מיתה, והשני כי אולי תוך הזמן הזה יתנחם החושק ויעבור חשקו מעליה בראותו אותה מתנוולת בגלוח הראש ובגדול צפרניה ובלבישת בגדים של שבויה, כי כבר הסירה הבגדים הנאים שעליה אשר באה עמהם, ובראותו אותה בוכה ומצטערת ישלחנה לנפשה, והשלישי שיעקר זכרון עבודה זרה מפיה שהיתה מזכרת אותו תמיד וישתכח מלבה בתוך הזמן, וכן תתיאש ממשפחתה ומבית אביה ותדבק עם האיש הזה שהיא עתידה להיות לו לעולם ואז תתגייר ותטבול ותהיה לו לאשה. ומה שלא הזכיר הכתוב ענין טבילתה, סמך על מה שכתוב במקום אחר (במדבר ל״א:י״ט) אתם ושביכם, כי ידוע הוא כי צריכה למי נדה.

ועל דרך המדרש ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים, זו עבודה זרה שנאמר (ירמיהו ב׳:כ״ז) אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו. וביבמות פרק החולץ, אביה ואמה ר׳ עקיבא אומר זו עבודה זרה וכן הוא אומר אומרים לעץ אבי אתה ולאבן וגו׳, עד כאן. ונראה לי לפי המדרש הזה כי היה הזמן ירח ימים מפני שהוא כלל כל ההקפים, הקף יום השמשי, והקף שבעה כוכבי לכת לשבעה ימי השבוע, והקף החדש הירחי. והנה כל זה כלל עבודה זרה שישראל מוזהרין בה מן הכתוב (דברים ד׳:י״ט) ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים, ויהיה אביה רמז אל השמש ואמה אל הירח, ואתין לרבות הכוכבים, ואף אם היו לה אב ואם תצוהו התורה לבכות ולהשלים חקה עם עבודה זרה שלה כשתפרד מהם מעבודתם, כי לא הזהירה תורה על עבודה זרה כי אם לישראל ולא לכנענים.

וע״ד השכל יש בפרשה זו התעוררות ורמז על יצר הרע, כי היצר הרע משטין האדם ומחטיאו תמיד ובא אליו בדמיון אשת יפת תאר להטעותו ולהכשילו בכל תאוות העולם, וזהו לשון רז״ל שאמרו לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, ביארו לנו כי ענין פרשה זו של יפת תואר רמז הוא אל יצר הרע, ומה תקנתו של אדם שינצל מנזקו, שיסיר כחו הקשה מעליו הסרה גמורה, זהו וגלחה את ראשה, ששערותיו של אדם הם כחו, וכענין שכתוב (שופטים ט״ז:י״ז) אם גלחתי וסר ממני כחי, ולכך הזכיר לשון גלוח, כלומר שלא ימשך אחריו כלל אלא שיסירנו לגמרי מעליו. ומה יעשה עוד שיחשב במעלתו של אדם הראשון קודם שחטא שהיה מלבושו צפורן, זהו ועשתה את צפרניה, כלומר שתהיה אותה מעלה גדולה בעיניו, ובזה יסיר שמלת שביה שהם בגדים נאים, כלומר יסיר התאוות הגשמיות וימאס בהן ולא יקח מהן אלא מה שהוא מותר, זהו וישבה בביתך, כלומר תעכבם אצלך

להשתמש בהם, וכיצד, שתחליש כחותיו תחלה, זהו ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים כל הזמן הזה שהוא כולל כל ההקפים וכל כחות עבודה זרה ויצר הרע, ואחר כן תבא אליה, ואחרי כן תוכל להשתמש בה בכל מה שתצטרך בדרכי התורה.

יד **לא תתעמר בה.** פירוש כמו לא תתאמר בה, מלשון אדנות, כענין (דברים כו) את ה׳ האמרת היום, שהרי אלפי״ן ועייני״ן מתחלפין, וכן בלשון רז״ל עריס כמו אריס. וטעם הכתוב שלא ישתמש בה כשפחה, והנה זה מוסר ודרך ארץ מן התורה.

ונסמכה לפרשה זו של יפת תואר פרשת כי תהיין לאיש שתי נשים האחת אהובה והאחת שנואה, ללמדך שאשת יפת תואר זו לא התירה התורה אלא בקושי גדול, ולא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, שהרי לסוף הוא שונא אותה, ואם יש לו בן ממנה יהיה בן סורר ומורה, לכך סמך לה כי יהיה לאיש בן סורר ומורה, וכן מצינו בדוד שלקח את מעכה בתו של תלמי מלך גשור בצאתו למלחמה יצא ממנו אבשלום שבקש להרגו, ושכב עם נשיו לעיני כל ישראל, ועשה כמה מחלוקת בישראל ונהרגו על ידו אלפים ורבבות מישראל. ועוד היה בזה מדה כנגד מדה, הוא חטא בבת שבע ונענש באבשלום בנו שהוא בנו של בת אל נכר, הוא שכתוב (שמואל ב יב) הנני מקים עליך רעה מביתך. וסמיך ליה עוד פרשת וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת, ללמדך שאם ינצל מן הפחד ילכד בפח. ולמדנו מתוך סמיכות פרשיות אלו שעברה גוררת עברה, שהרי נשואין הללו אינן ראוין, ואע״פ שנתגיירה אין זה גירות שלמה שלא עשתה כן אלא מיראה ומפחד החרב, שאפילו מי שבא להתגייר מעצמו אמרו רז״ל שבודקין אחריו שמא בשביל ממון הוא מתגייר או בשביל שררה שיזכה בו או בשביל הפחד או בשביל חשק, ואם הוא איש שמא נתן עיניו באשה יהודית ואם היא אשה שמא עיניה נתנה בבחור מבחורי ישראל, זה דרך תורתנו, לא כשאר התורות שמחזרין אחר האומות ורוצים להרחיב אמונתם בהם, זו באה לנצח ולהתגבר בכח החרב לכל מי שימאן להאמין, וזו באה לנצח בכח הדברים ודברי חלקות ופתויין ויחפאו על ה׳ דברים אשר לא כן, והוא שהתנבא עליהם דניאל (דניאל ז) ופום ממלל רברבן, וכתיב (שם) ומלין לצד עלאה ימלל וגו׳, (שם) ויסבר להשניה זמנין ודת, כלומר שיחשוב לשנות המועדים והתורה שלנו ולא יעלה בידו, זהו לשון ויסבר, וכתיב עוד (שם יא) ועל אל אלים ידבר נפלאות. ואחר שבודקין אחריו ואין מוציאין לו עילה, מודיעין אותו עול המצות והטורח שיש בעשייתן כדי שיפרוש. ולפיכך לא קבלו גרים בימי דוד ושלמה, בימי דוד שמא מן הפחד חזרו, בימי שלמה שמא מחמת המלכות והטובה שהיו בה ישראל חזרו, שכל החוזר מן האומות בשביל דבר מהבלי העולם אינו מגרי הצדק, ואעפ״כ היו הגרים בימי דוד ושלמה הרבה, והיו ב״ד הגדול חוששים להם, לא דוחין אותן אחר שטבלו מ״מ, ולא מקבלין אותן עד שתראה אחריתן. ולפי שגייר שלמה נשים ונשאן, וכן שמשון גייר ונשא, והדבר ידוע שלא חזרו אלא בשביל תליית דבר ולא על פי ב״ד גיירום, חשבן הכתוב כאלו הן נכריות ובאיסורן עומדות, ועוד שהוכיח סופן על תחלתן שהן היו עובדות העבודה זרה שלהן ובנו להן במות והעלה (עליהן) [עליו] הכתוב כאלו הוא בנאן, שנאמר (מלכים א יא) אז יבנה שלמה במה. ולכך דרשו רז״ל קשים גרים לישראל כנגע צרעת, שרובן חוזרין בשביל דבר ומטעין את ישראל, וקשה הדבר לפרוש מהן אחר שנתגיירו, ובכל מקום מצינו שהיו הגרים לשראל סבה למכשולות ונזקים, במדבר במעשה העגל ערב רב היו סבה, וכן בשאלת הבשר (במדבר יא) והאספסף אשר בקרבו ,אלו הגרים, הם היו תחלה לכל הרעות וראשית מדון. וכשם שלמדנו מתוך סמיכות פרשיות אלו שעברה גוררת עברה, כן למדנו מן הפרשה שמצוה גוררת מצוה, שהרי כתוב למטה (דברים כב) כי יקרא קן יקרא קן צפור לפניך, מה כתיב אחריו כי תבנה בית חדש ועשית מעקה, אם קיימת מצות שלוח הקן תזכה לבנות בית חדש ולעשות מעקה, ותזכה עוד לבגדי צמר ופשתן, לכך סמך לו לא תלבש שעטנז, ותזכה למצות ציצית, לכך סמך לו גדילים תעשה לך, ותזכה לאשה, לכך סמך לו כי יקח איש אשה, והא למדת מתוך סמיכות הפרשיות גם כן שמצוה גוררת מצוה.

יח **כי יהיה לאיש בן סורר ומורה.** סורר מלשון (הושע ד׳:ט״ז) כפרה סוררה, שאינו מקבל תוכחת, ומורה שהוא ממרה בדבריו ועושה הפך רצון אביו.

וכתב הרמב״ן ז״ל כי יש עליו שני עונשין האחד שהוא מקלה אביו ואמו והשני זולל וסובא, עבר על מצות כבד ועבר על מה שנצטוינו קדושים תהיו שנהיה פרושים מן התאוות, וכן נצטוינו לדעת הש״י בכל דרכיו, וזולל וסובא לא ידע דרך ה׳. ועל הכלל אין בו עתה חטא מות כי לא הומת בגודל חטאו אלא ליסר בו את הרבים, וזה טעם וכל ישראל ישמעו וייראו, וכן תמצא בזקן ממרא, שהרי אין בהוראתו חטא שבו יהיה ראוי למות רק הוא להסיר המחלוקת מן התורה, וכן הזכיר בעדים זוממין שנהרגין ולא הרגו, וכן הזכיר במסית לפי שהוא נהרג בדבורו הרע בלבד אע״פ שלא עבד הנסת ע״ז ולא שמע אליו, אבל מיתתו ליסר הנשארים, עד כאן.

ויסרו אותו. מלקין אותו אחר שהתרו בו.

יט **ותפשו בו אביו ואמו.** עד שירצו שניהם, אם מחלו לו אביו ואמו קודם שנגמר דינו פטור, היה אחד מהם רוצה והשני אינו רוצה אינו נעשה בן סורר ומורה.

כ **ואמרו אל זקני עירו בננו זה סורר ומורה.** בתחלה מביאין אותו אביו ואמו לבית דין של שלשה, ומביאין שני עדים שגנב משל אביו וקנה בשר ויין ממה שגנב ואכל, וב״ד מלקין אותו אחר ההתראה. חזר וגנב ועשה כן מביאין אותו לב״ד של עשרים ושלשה והעדים עמהם וגומרין דינו ונסקל.

כא **ורגמוהו כל אנשי עירו.** הרי עונש, אזהרה מנין, שהרי לא ענש הכתוב אלא אם כן הזהיר, אלא מפסוק (ויקרא י״ט:כ״ו) לא תאכלו על הדם, לא תאכלו אכילה המביאה לידי שפיכות דם, זו אכילת בן סורר ומורה שאינו נהרג אלא על ידי אכילה מכוערת שאכל, שנאמר זולל וסובא, שאכל בשר משקל חמשים דינר ברעבתנות ושותה חצי לוג יין בגרגרנות.

ומפי השמועה למדנו שאינו חייב סקילה עד שיגנוב משל אביו ויקנה בשר ויין גזול ויאכלם חוץ מרשות אביו בחבורה שכולן ריקנין, ויאכל הבשר חי ואינו חי, מבושל ואינו מבושל כדרך שהגנבים אוכלין, וישתה היין מזוג ואינו מזוג כדרך שהגרגרנים שותין. אבל אם גנב משל אחרים או שאכל אכילה זו ברשות אביו, או שאכל הבשר חי ושתה היין חי הרי זה פטור, לפי שאי אפשר לו להמשך בזה ולעמוד על הנהגה זו ולהתמיד בה, ומקרה הוא היה לו. ודין זה של סורר ומורה אינו נמשך אלא שלשה חדשים בלבד, שהרי אמרה תורה כי יהיה לאיש בן, ולא ענשה את הקטן שאינו חייב במצות ולא את הגדול לפי שהוא ברשות עצמו וכבר יצא מרשות אביו, וכן קבלו חכמים ז״ל שאין זה אלא בבן י״ג שנה ויום אחד שהביא שתי שערות עד סוף שלשה חדשים ולא יותר, שהרי משהביא שתי שערות ראוי להוליד ויהיה העובר נכר בשלשה חדשים וכתיב כי יהיה לאיש בן, בן ולא אב, וכן קבלת חכמים ז״ל שאין הבת נידונית בדין זה שנאמר בן, ולא בת, והטעם לפי שאין דרך הבת להמשך באכילה ושתיה.

וכל ישראל ישמעו ויראו. היו מכריזין בכל ישראל, ב״ד פלוני סקלו את פלוני מפני שהיה בן סורר ומורה. אמרו רז״ל כי דין זה של סורר ומורה לא אירע מעולם, והוא שתמצא בפרק בן סורר ומורה, תניא בן סורר ומורה ועיר הנדחת לא היו ולא עתידין להיות, ולמה נכתבו, דרוש וקבל שכר. וא״כ יש לשאול מפני מה הוצרכה תורה להודיע ולכתוב מה שלא היה ומה שאין ענינו נוהג בדרך העולם, אבל זה היה מחכמת התורה ללמד דעת את העם בגודל חיוב אהבת הש״י, שהרי אין לך אהבה חזקה בעולם כאהבת האב והאם לבן, וכיון שהבן עובר על מצות השם יתעלה, וזה דרכו כסל לו, חייבין הם שתגבר עליהם אהבת הש״י על אהבת הבן עד שיצטרכו להביא אותו הם בעצמן לב״ד לסקילה. וכבר בא הענין הזה בחיוב גודל אהבה להש״י מפורש בתורה בענין העקדה, כי אברהם עם היות אהבתו של יצחק עזה וחזקה כבן שבא אליו אחר הזקנה והיאוש, אעפ״כ כשצוהו להקריבו עולה טרח בדבר מיד, והגביר אהבת הש״י על אהבתו של יצחק, ועל שלמות המעלה הזאת קראו (ישעיהו מ״א:ח׳) אברהם אוהבי, ואז נתפרסם לכל העולם גודל חיוב האהבה לשם יתעלה שהיא ראויה לעבור כל מיני אהבה, ומזה אמרו דרוש וקבל שכר. כך שמעתי מפי הרב ר״ש מורי שיחיה.

ומה שנמצא שם אמר ר׳ יוחנן אני ישבתי על קברו של בן סורר ומורה ועל תלה של עיר הנדחת, אפשר לומר דפליג אברייתא, או שמא הא דר׳ יוחנן לא היה בן סורר ומורה גמור אלא כענין אבשלום, אבל לא היה בן סורר ומורה גמור כדין תורה שנגמר לסקילה.

כג **לא תלין נבלתו על העץ.** אזהרה שלא ישהה שם התלוי בלילה. ומכאן דרשו רז״ל אזהרה למלין את המת, וכן אמרו המלין את המת עובר בלא תלין, לפי שנאמר על העץ, מה עץ שהוא נוול אף כל שהוא נוול, הלינו לכבודו מותר. והנה כלל המצוה הזו שהמלין התלוי או המת בארץ ישראל עובר בשנים, בלאו ועשה, משום לא תלין ומשום עשה דקבור תקברנו. ונראה לי כי כיון שחטאו של אדם גרם שלא היתה לו לינה בגן עדן הוא שכתוב (תהילים מ״ט:י״ג) ואדם ביקר בל ילין, היה ראוי שהתורה לא תחוש על לינתו אלא ילין ויתבזה, אבל התורה והמצות מיוסדים על אדני החכמה, והטעם מפרש בכתוב **קללת אלהים תלוי.** על דרך הפשט זלזולו של הקב״ה אם ישהה שם, לפי שלא היה נתלה אלא מגדף ועובד עבודה זרה, ואם ישהנו שם יאמרו הכל מפני מה זה תלוי מפני שברך את השם או מפני שעבד עבודה זרה בכך וכך עבודה, והספור בעניני עבודה זרה הכל זלזול בכבודו של מקום, וא״כ מלת קללת כוללת שתי לשונות קללה וקלות. וכן פירשו רז״ל בפרק נגמר הדין, בזמן שהאדם מצטער מה לשון אומרת, קלני מראשי קלני מזרועי. כלומר שהעולם קל הוא לו מתוך כאבו, וכן השכינה מצטערת על האדם המצטער והגורם מיתתו, כענין שכתוב (שמות ג׳:ז׳) כי ידעתי את מכאוביו, וכן (ישעיהו ס״ג:ט׳) בכל צרתם לו צר, וכן (ויקרא כ׳:כ״ג) ואקוץ בם, מלשון קוצים, וזהו קללת אלהים. והעלו שם, א״כ נכתוב רחמנא קלת מאי קללת, שמע מינה תרתי.

והחכם ר״א ז״ל כתב כי קללת אלהים תלוי קללת השם חלה אל מקום קרוב מן התלוי, ויש לו סוד מודבק בנפש, על כן ולא תטמא.

וע״ד המדרש כי קללת אלהים תלוי, משל לשני אחים שהיו דומין זה לזה אחד נעשה מלך ואחד נתפש ללסטים ונתלה, הרואה אותו אומר המלך תלוי, עד כאן.

וע״ד הקבלה באור הכתוב והמשל, כי המלך הוא הכבוד הנקרא צלם אלהים, כלומר נבדל ממנו, כלומר עבד אלהים, וכיון שהתלוי בדמות צלם אלהים הנה הוא קללת אלהים אם לא יקבר ביומו וישהה שם בלילה שהוא זמנה של מדת הדין. והמובן מזה כי אין קללת אלהים אם ישהנו שם מהבקר עד הערב ובלבד שלא ילין, וזה מבואר.

פרק כב

א **השב תשיבם לאחיך.** תצוה התורה שנהיה זהירים בהשבת אבדה לבעלים. ומכפל ההשבה דרשו רז״ל אפילו מאה פעמים, וכל זה מדרכי החסד והרחמים, ללמד שכלנו עם אחד ראוים שיהיה לנו אב אחד ושירצה כל אחד בתועלת חברו ושיחמול על ממונו, ובין שתהיה האבדה בעל חי בין שלא תהיה בעל חי חייב הוא להחזירה לרשותו, וזהו שאמר וכן תעשה לחמורו, שהוא בעל חי ובהמה טמאה, וכן תעשה לשמלתו אע״פ שאינו חשוב כבעל חי וכן תעשה לכל אבדת אחיך, אחד משאר כלים אע״פ שאינן חשובין כשמלה, לא תוכל להתעלם, שלא תחזירו לידו. וזה שאמר לא תוכל להתעלם אין להבין אותו בהשבת אבדה בלבד, אלא הוא הדין בשאר כל הפרטים ושאר כל התועלות שביד האדם להביאם לחברו או להסיר ולדחות נזקו ממנו הרי הוא חייב בכלן, וכענין שאמר הכתוב (ויקרא י״ט:י״ח) ואהבת לרעך כמוך. ודרשו רז״ל והתעלמת מהם וכתיב לא תוכל להתעלם, כיצד, זקן ואינו לפי כבודו והתעלמת, הא שאר בני אדם לא תוכל להתעלם.

וע״ד המדרש והתעלמת מהם מבני אדם, לא תוכל להתעלם מהקב״ה, שהוא היודע את הכל, וכענין שכתוב (ירמיהו כ״ט:כ״ג) ואנכי היודע ועד נאם ה׳. **ואם** תשכיל עוד במצות השבת אבדה תמצא כי יש בה רמז והתעוררות לענין תחית המתים, שהקב״ה מחזיר אבדה לבעליו באחרית הימים, שישוב כל אחד לגורלו הראשון ועם מי שיזכה בו ראשון, ואז יהיה האחרון מחזיר אבדה לבעליו אע״פ שיש סוברים כי בעליו הוא האחרון, ושם תשוב לזמן התחיה, וזהו שכתוב (תהילים קל״ט:ט״ז) גלמי ראו עיניך, כלומר הכח המשכיל שלי ראו עיניך, ועל ספרך כל הגלמים יכתבו, והימים שנוצרו בהם ולאותו כח אחד בהם, והוא אחרון שתהיה חוזרת אל אישה הראשון או אל האחרון, או שתתחלק להם כהתחלק הנר, או שיתגבל עפרם אליה. ומפני שהזכיר כאן בענין האבדה לשון נדחים, לכך אמר וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה לא תוכל להתעלם, אינך רשאי להתעלם מהקב״ה, לבלתי ידח ממנו נדח.

ד **לא תראה את חמור אחיך.** בפרשת משפטים (שמות כ״ג:ה׳) הזכיר כי תראה חמור שונאך, וכאן חמור אחיך, ללמדך שאם היה שונאך שיחזור אחיך לענין העזר שתקום עמו ושתשכח השנאה ותזכור האהבה.

ה **לא יהיה כלי גבר על אשה.** מנע הכתוב כלי זיין מן האשה כדי שלא תצא למלחמה ויהיה סבה לזנות, וכן האיש אם ילבש שמלת אשה ושיתערב עם הנשים, כל זה תועבת ה׳. וכן דרשו רז״ל כי תועבת ה׳ אלהיך, דבר המביא לידי תועבה. ומן הכתוב הזה למדנו רז״ל מפי השמועה שאסור לו לאדם להתקשט בקשוט המיוחד להן, כגון לראות במראה וכיוצא בו, והוא אחד מן השלשה דברים שהוצרכו חכמים להתיר לבית רבי, ושמע מינה שאסור הוא לשאר בני אדם שיסתכלו במראה לפי שהוא קשוטי הנשים אלא א״כ היה סופר שהתירו לו להסתכל כדי לחזק כח הראות, או שהוא חולה וחלוש ורוצה להסתכל בתאר פניו, הרי זה מותר, שאין זה בכלל קשוט ואינו דרך תאוה ופתויי יצר הרע. ועוד אמרו רז״ל לקט לבנות מתוך שחורות חייב משום לא ילבש גבר שמלת אשה. ועוד דרשו רבותינו ז״ל כי מה שהרגה יעל לסיסרא ביתד ולא הרגתו בסכין, משום לא יהיה כלי גבר על אשה.

ז **שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך.** ע״ד הפשט יצוה הכתוב בקיום המין ושלא לעקרו, שאע״פ שהתירה תורה שחיטת בעלי חיים לתועלת האדם לא תתיר ההשחתה והעקירה בהם, ואלו לקח האם עם הבנים כאחד הוא כאלו הכרית המין ההוא. ואמר למען ייטב לך, שהשם יחמול עליך, והארכת ימים, כאשר לא הכרת כל המין ועזבת האם ולא עקרת המין. וכשאמר והאם רובצת על האפרוחים או על הביצים גלה לנו הכתוב בזה כי הביצים שהזכיר הם הבנים, וקרא את הביצים בנים לפי שמהם יוצאים הבנים. ויעלה בידינו מזה שאינו חייב בשלוח עד שיהיו הביצים שלמים ראוים לבנים, ואם היו שבורים אינו חייב בשלוח. והזכיר אפרוחים וביצים בלשון רבים שכן המנהג, ואף אם האם רובצת על אפרוח אחד או ביצה שלמה אחת חייב בשלוח.

והרמב״ם ז״ל נתן טעם במצוה בפרק מ״ח מספר המורה, שהוא כדי שלא תצטער האם בראית לקיחת הבנים, שאלו לקח הבנים בפני האם היתה האם מצטערת, כענין מצות אותו ואת בנו שאין לשחוט הבן בפני האם, כי אהבת האם וחמלתה על פרי בטנו אינו נמשך אחר השכל אלא אחר פועל הכח המדמה, ואם בבהמות ועופות חסה התורה כל שכן בבני אדם, ואם כן זה וזה כדי שנתרחק ממדת האכזריות ושנתנהג במדת הרחמנות.

וע״ד המדרש שלח תשלח את האם, אין לך קלה בכל המצות משלוח הקן, ומה שכרה, למען ייטב לך והארכת ימים. משל למה הדבר דומה, למלך שהכניס פועלים לשדהו לנטוע ולא גלה להן שכר נטיעתן, לערב כל מי שנטע אילן אחד נתן זהוב אחד, התחילו הכל תמהין, ומה זה שלא נטע אלא אילן אחד קל ופחות נותן לו זהוב אחד אנו שנטענו הרבה על אחת כמה וכמה, כך שלוח הקן שאין בו חסרון כיס שכרו כך, שאר מצות שיש בהן חסרון כיס וטורח והצלת נפשות על אחת כמה וכמה, לכך לא פירש הקב״ה לישראל שכר המצות כדי שיהיו עושין אותן כלן. שכן מצינו המצות שהן בדמיון אילנות שעושין פירות, יש אילן עושה פרי חשוב יותר מחברו וכן יש מצוה ששכרה גדול, וכבר ידעת שמצות הכנסת אורחים פרי שכרה בנים, והראיה

שרה אמנו, גם השונמית (מלכים ב ד) שקבלה לאלישע, וכן יש מצוה ששכרה אריכות ימים כמצות כבוד אב ואם ומצות שלוח הקן, והאמנם עיקר אריכות ימים זה לעוה״ב, הוא שנאמר (ישעיהו ט״ז:ב׳) והיה כעוף נודד קן משולח תהיינה בנות מואב מעברות לארנון, זה שאמר הכתוב (ירמיהו י״ז:י״א) קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל, מה כתיב בתריה כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו, מה ענין זה לזה, הקורא הזה מביא ביצים משאר עופות ויושב עליהם עד שיוצאין מקליפיהם והן נעשין אפרוחין והן עולין אחריו ומורטים את כנפיו ואוכלין אותן, כשהוא רוצה לפרוח אינו יכול שנמרטו כנפיו, מוצאו חיה או שרץ ואוכלו, מי גרם לו, על שגזל ביצים שאינן שלו, כך יהיו אומות העולם שפשטו ידיהם בכסא כבוד מקום מקדשנו, החריבו ושרפו את היכלנו והגלו את ישראל, ומואבים ועמונים הקב״ה יאבד זכרם כענין שכתוב (צפניה ב׳:ט׳) לכן חי אני נאם ה׳ צבאות כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה ממשק חרול ומכרה מלח ושממה עד עולם שארית עמי יבזום ויתר גוי ינחלום, עד כאן במדרש.

ומצינו שלמה המלך שהשוה שתי מצות אלו כאחת, הוא שאמר (משלי ל׳:י״ז) עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם, ואמרו בירושלמי פ״ק דפאה עין תלעג לאב זה כבד אב ואם, ותבוז ליקהת אם זה שלוח הקן, שהתורה פירשה שכרן ובא שלמה ופירש עונשן.

וע״ד השכל שלח תשלח את האם, טעם המצוה ללמדנו על מדת הרחמנות, ושנתרחק מן האכזריות שהיא תכונה רעה בנפש, וכענין שאסרה תורה (ויקרא כ״ב:כ״ח) לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, וכענין שנצטוינו בתורה שבעל פה דרך רחמנות לא דרך אכזריות בשחיטה בצואר ולא מן העורף, והוא דעת הרב בספר המורה, וכבר הזכרתיו למעלה.

וע״ד הקבלה שלח תשלח את האם, היא הבינה שממנה יישאבו השבע שפע בכל שמטה ושמטה לחדש פני אדמה, והיא קן העולם, ונקראת אם העולם. וכן תמצא בספר הבהיר, מאי דכתיב שלח תשלח את האם ולא אמר את האב, אלא שלח תשלח את האם בכבוד אותה שנקראת אם העולם, דכתיב (משלי ב׳:ג׳) כי אם לבינה תקרא. ומאי ואת הבנים תקח לך, רבי רחומאי אומר אותם בנים שגדלה, ומאי נינהו, שבעת ימי החג ושבעת ימי השבוע, עד כאן. והשלוח הזה אינו אלא בעוף טהור והיא עבודה וכבוד לאותה שנקראת אם העולם, שאי אפשר ללוקחה ואין שם היום נתפש בה, כי היא למעלה משבעת ימי בראשית שאינה נגמרת במנין, וכענין שכתוב (תהילים קמ״ז:ה׳) ולתבונתו אין מספר, וכן העשירית נקראת אם, כענין שכתוב (שמות כ׳:י״ב) כבד את אביך ואת אמך, ואמרו רז״ל (משלי כ״ח:כ״ד) גוזל אביו ואמו, אין אביו אלא הקב״ה ואין אמו אלא כנסת ישראל. והשכר בשתי מצות הללו הוא אריכות ימים, אלא שבמצות כבוד אב ואם הזכיר על האדמה, וכן (דברים כה) במשקלות, וכאן בשלוח הקן אמר למען ייטב לך והארכת ימים, ולא הזכיר על האדמה. ובאור והארכת ימים תאריך אף מן הימים, שכתוב בו (שמות ל״א:י״ז) כי ששת ימים.

ויש עוד דעת אחרת, שיש בקיום מצוה זו התעוררות רחמים על כל העולם, והוא כי מתוך שהוא משלח את האם הנה היא מצטערת ודואגת על חרבן קנה ורחוק בניה ומצטערת והולכת ורוצה לאבד את עצמה, ומתוך צערה הגדול השר הממונה על העופות מבקש רחמים מהקב״ה, ואז הקב״ה שכתוב בו (תהילים קמ״ה:ט׳) ורחמיו על כל מעשיו ממשיך שפע הרחמים על כל המצטערים והצריכים רחמים ומרחם עליהם. נמצאת אומר שהמקיים מצוה זו ומשלח הוא סבה לעורר רחמים על כל העולם וטוב לו עמהם, וזהו שאמר למען ייטב לך והארכת ימים, כלומר אותו השלוח יהיה לטוב לך והארכת ימים עליו, כי אריכות ימים בסבת הרחמים.

ומצאתי במדרש באלה הדברים רבה, מצות שלוח הקן שכרה בנים, אמר הקב״ה אם אין לך בנים אני נותן לך בנים, מנין, שנאמר שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך, שלח תשלח את האם, ומה שכר אתה נוטל, את הבנים תקח לך. והמדרש הזה ירמוז אל הסוד הזה שהזכרתי. ובאר אותו כי המדה ההיא היא מקום הבנים שם עמדה חנה בכונת התפלה כששאלה בנים ממה שאמרה (שמואל א א) ותתפלל על ה׳, שם הוא העולם שכלו טוב העולם שכלו ארוך שנאמר (תהלים לז) והתענג על ה׳, לכך חתם מצוה זו בשכרה למען ייטב לך והארכת ימים. ואמרו במסכת נדה פרק תינוקת, מה יעשה אדם ויחכם, יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר (משלי ב׳:ו׳) כי ה׳ יתן חכמה. מה יעשה אדם ויהיו לו בנים, יבקש רחמים ממי שהבנים שלו, שנאמר (תהילים קכ״ז:ג׳) הנה נחלת ה׳ בנים. והבן המאמר הזה איך סדרו החכמים צרכים הללו כסדר המדות. ומצוה זו מן המצות המקובלות, והחכמים ז״ל תקנו ברכה בכלן ולא תקנו בזו, לפי שאינה מצוה מחוייבת כמו שאר מצות ואינו חייב לחזר אחריה במכוון אלא כשיזדמן לו, וזהו לשון כי יקרה, ועוד שאינו חייב בשלוח אלא כשהוא רוצה ליקח הבנים.

ח **ועשית מעקה לגגך.** ע״ד הפשט יזהיר שישתמר האדם מן הסכנה, כענין שכתוב (דברים ד׳:ט׳) השמר לך ושמור נפשך מאד, ולכך יצוה כי כשיבנה ביתו שיעשה מעקה לגגו ולא יניח ברשותו נזק ומכשול להכשל בו בני אדם, ולא ישים דמים בביתו, וכענין זה המגדל כלב רע או המעמיד סולם רעוע בתוך ביתו וכן הזכירו ז״ל. כי יפול הנופל, שמא יפול.

וע״ד המדרש ועשית מעקה לגגך כי יפול הנופל ממנו, ראוי היה ליפול משמת ימי בראשית, אבל אתה לא תגרום שתהא מיתתו על ידך. וענין המדרש

הזה, כי כל הנבראים כלן נבראו בחפצם ורצונם והקב״ה הודיעם בראשית הבריאה כל ענייניהם כלם וכל המקרים העתידים לבא עליהם, וכן הודיעם ימי חייהם ומיתתם היאך תהיה, וכן ענין מזונותם אם בריוח אם בצער אם ע״י עצמן אם משל אחרים, וכן דרשו רז״ל כל מעשה בראשית לדעתם נבראו לצביונם נבראו שנאמר (בראשית ב׳:א׳-ב׳) וכל צבאם, והכל רצו וקבלו, ועל זה אמרו ראוי היה ליפול ששת ימי בראשית, ואף על פי כן יש עונש גדול למי שמסבב, ולכך ועשית מעקה לגגך.

וע״ד הקבלה ועשית מעקה לגגך, אחר שהזכיר בשלוח הקן הבינה שהיא האם לשבעה בנים שגדלה, הוצרך להזכיר במצוה זו היראה והחכמה הדבקים עמה כדי להשלים כל העשר, כי המעקה הוא דבר הסובב והמקיף והוא מקור עליון, קדוש הוא בחכמה ובתבונה ובדעת, והגג הפרוש על הבית הוא החכמה, ולכך צריך הגג מעקה כדי שלא יפריד ויקצץ, כי ראשית חכמה יראת ה׳, וזהו עשר ולא תשע, שאם לא כן ישים דמים בבית ה׳ וישם אשם בנפשו להסתכן בעצמו, ובודאי יפול ממעלתו ויכשל בהשגתו, זהו כי יפול הנופל ממנו ולא אמר פן יפול, כי בודאי יפול משם כיון שאין מעקה. או יאמר כי יפול הנופל ממנו, כי יפול כמו הנופל ממנו, וירמוז לאלישע בן אבויה אחר שנפל וקצץ בנטיעות, ואף על פי שהוא לא נפל ממנו מאותו מקום ממש שהיה קצוצו למטה, מ״מ הכל נקרא קצוץ בין למטה בין למעלה.

ט לא תזרע כרמך כלאים. קבלו רז״ל שאינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד, וזהו לשון לא תזרע כרמך כלאים, כרמך הוא החרצן כלאים הם חטה ושעורה. ודקדקו זה רז״ל ממה שכתוב כרמך כלאים ולא אמר כרמך לא תזרע כלאים כמו שאמר (ויקרא י״ט:י״ט) שדך לא תזרע כלאים, שאלו אמר כן הייתי מבין כרמך שהוא זרוע חרצן לא תזרענו כלאים שהן חטה ושעורה, אבל עכשו כשאמר כרמך כלאים יש להבין שהוא זורע זריעת החרצן והכלאים כאחד, אם כן אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד כקבלת רז״ל. ומי שזרע חטה ושעורה וחרצן בארץ לוקה שתים, אחת משום כלאי זרעים ואחת משום כלאי כרם, כלאי זרעים אינו חייב בהן אלא בארץ אבל כלאי הכרם אפילו בחוצה לארץ בזמן הזה חייב מדרבנן, מתוך שהתורה החמירה בהן איסור הנאה בארץ, שנאמר פן תקדש, ודרשו רבותינו ז״ל פן תוקד אש. וטעם איסור הכלאים סודו הוא ערבוב הכחות העליונים למעלה, וכבר הארכתי בפסוק את חקותי תשמרו (ויקרא י״ט:י״ט) בסדר קדושים תהיו.

י לא תחרוש בשור ובחמור יחדו. דבר הכתוב בהווה שור וחמור בחרישה, והוא הדין לכל עבודה שאסור לזווג שני מינין כאחד למשוך בהן את העגלה. **וכתב** החכם רבי אברהם בטעם מצוה זו כי ה׳ חמל על כל מעשיו, כי אין כח החמור ככח השור. ולפי דבריו יהיה שור וחמור דוקא ולא בהמות אחרות, ואין זה דעת רז״ל. אבל עקר הטעם במצוה זו משום חשש כלאים כי שמא יבאו להרבעה, ודרך עובד אדמה להביא צמדו אל הרפת ואולי יבאו להרבעה ויעשו ולדות משונים ולהכחיש מעשה בראשית שנאמר בו (בראשית א) למינה, למינהו. ומה שיחזק הטעם הזה מה שהושם באמצע בתוך שני פסוקי הכלאים, פסוק של לפניו לא תזרע כרמך, ושל אחריו לא תלבש שעטנז. לפי שבאיסור הכלאים נצטוינו בו שלשה דברים, בקרקע ובבהמה ובבגדים, ולכך סדר בכאן שלשה חלקי הכלאים בשלשה פסוקים בזה אחר זה. ובסדר קדושים נתחברו שלשתן בפסוק אחד, הוא שאמר (ויקרא יט) את חקותי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים שדך לא תזרע כלאים ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך.

יא לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו. ארוגים או תפורים זה בזה זהו יחדו, אבל מותר הוא ללבוש בגד של צמר על בגד של פשתים שאין זה יחדו, ועורות של צמר מותר לתופרן בחוטי פשתן לפי שאינן בגד, וסוד המצוה הזאת כבר כתבתיו בסדר קדושים.

יב גדלים תעשה לך. נקראו הציציות גדלים. וקבלו רז״ל כי מה שנסמכה פרשת ציצית לכלאים להורות שמצות ציצית דוחה אסור כלאים, ודרשינן סמוכין, שאם לא בא להתיר כלאים במצות ציצית למה הוצרך להזכיר כאן אסור כלאים ולהסמיכו למצות ציצית, והלא כבר הוא מוזכר בסדר קדושים. וסוד מצות ציצית כבר הזכרתיו במקומו בפרשת ויאמר. (במדבר טו) ולשון גדילים שהזכיר כאן במלבוש הציצית הוא רמז למה שכתוב (תהלים קד) ה׳ אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת, והבן זה, כי הלובש ציצית בל״ב חוטין הוא דוגמא, וזה מבואר.

על ארבע כנפות כסותך. ממה שכתוב בפרשת ציצית (שם) על כנפי בגדיהם, היה האדם מבין לחייב בציצית כל מה שנקרא בגד, כענין שכתוב (שמות כח) ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל, ואפילו אין לו אלא שתי כנפים או שלש בלבד, שהרי הוא אומר כנפי בגדיהם, אבל הכתוב הזה יגלה עתה שאין חיוב הציצית בכל בגד אלא אם כן יש לו ארבע כנפים, כענין הטליתות והסדינין וכיוצא בהן, וטלית בת שתים ושלש כנפים פטור מן הציצית שהרי כתוב ארבע, אבל בעלת חמש חייבת בציצית, שהרי יש בכלל מאתים מנה ויש בכלל חמש ארבע. וכן אמרו רז״ל על ארבע כנפות כסותך, ארבע ולא שלש, אתה אומר ארבע ולא שלש או אינו אלא ארבע ולא חמש, כשהוא אומר אשר תכסה בה הרי בעלת חמש אמור, הא מה אני מקיים ארבע, ארבע ולא שלש, ומה ראית לרבות בעלת חמש ולהוציא בעלת שלש, מרבה אני בעלת חמש שבכלל חמש ארבע ומוציא אני בעלת שלש שאין בכלל שלש ארבע.

טו ולקח אבי הנערה ואמה. אם הם בחיים, או ממונה בית דין.

יז ופרשו השמלה. אין זו שמלה ממש אלא שנושאין ונותנין בענין זה עד שיתחורו הדברים כשמלה, כן פירש רש״י.
אבל הרמב״ן פירש שהוא שמלה ממש, שאם לא כן מה טיבה של אֵם לבא לב״ד ודי באביה שיתבע תביעתו ויאמר את בתי נתתי לאיש הזה, והֵאם לאו בעלת דברים דידיה היא, אבל מפני שהוא שמלה ממש ודרך הנשים להתעסק בזה ולהיותן בקיאות בדמים לכך נזכרה הֵאם בפרשה, וזהו לשון הכתוב שהזכיר תחלה ולקח אבי הנערה ואמה והוציאו וגו׳, בשניהם ידבר, ואחר כך יחזור לאב לבדו ואמר אבי הנערה, וחזר ואמר ופרשו השמלה, בשניהם, כי אחר שסדר האב טענותיו בבית דין יתפוש בשמלה שהביאה אשתו תחת כנפי כסותה ויפרשו אותה שניהם לפני הב״ד, עד כאן.

יט וטעם וענשו אותו מאה כסף, כתב הרב ז״ל בספר המורה לפי שמהר האשה הנזכר בתורה הוא חמשים כסף, והאיש הזה המוציא שם רע רצה להפסיד ממנה כתובתה ולפוטרה בלא כלום, לכך חייבתו תורה לשלם הכפל כענין (שמות כב) אשר ירשיעון אלהים ישלם שנים לרעהו, וכענין שמצינו בעדים זוממין שהם נענשים כפי מחשבתם, כן מוציא שם רע זה הוא רצה לבא עליה דרך זנות, לכך ויסרו אותו, הוא רצה להפסיד ממנה חמשים לכך וענשו אותו מאה, הוא רצה לבגוד בה ולשלחה לכך לא יוכל לשלחה.

כב ומתו גם שניהם, האיש השוכב עם אשה בעולת בעל והאשה. אף על פי ששניהם חייבין הנה פשע האיש גדול מפשע האשה, וזהו שהוצרך לחזור האיש השוכב עם האשה והאשה, תלה הפשע באיש השוכב ולא אמר והאשה הנשכבת, כן פירש הרמב״ן ז״ל. ודרשו ז״ל בפ״ק דקדושין, ומתו גם שניהם כששניהם שוין, כלומר בחיוב מיתה, לאפוקי גדול הבא על הקטנה דלאו בת עונשין היא. ועוד דרשו, גם שניהם לרבות את הולד, וכדאמרינן בערכין האשה היוצאת ליהרג אין ממתינין לה עד שתלד, ישבה לה על משבר ממתינין לה עד שתלד, דאמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן גם שניהם לרבות את הולד.

כד על דבר אשר ענה. היה לו לומר אשר שכב, כי אם הוצרך לענותה הרי אנוסה היא ופטורה ואם כן איך יחייבנה הכתוב סקילה, אלא בודאי לרצונה היה, ומה שהזכיר לשון ענה כלומר שנחשוב אותו כמענה לדונו בסקילה, ונחשוב את האשה כמתרצה לחייב אותה מיתה מאחר שהיה בעיר והיתה יכולה לצעוק ולא צעקה, ונחשוב את האיש כמענה ואונס אותה כשלא פתה אותה קודם לכן ונחייבהו מיתה. ומה שהזכירה תורה עיר ושדה אינו דוקא, שאם זנתה בעיר לרצונה שנסקלת, ואם נאנסה בשדה שהיא פטורה, שהרי הכתוב לא דבר אלא בהוה שהאונס מצוי בשדה ולא בעיר, ובודאי אם נאנסה אפילו בעיר פטורה ואם זנתה לרצונה בשדה חייבת, והכל תלוי בעדות העדים.

כו כי כאשר יקום איש על רעהו. בארו לנו רז״ל טעם האריכות הזה במשל הרוצח, והיה מספיק שיתן טעם על אונס שלה שאמר צעקה הנערה המאורסה, ועל כן דרשו בו הרי זה בא ללמד ונמצא למד, כלומר שרוצח בא ללמד על נערה מאורסה ונמצא אף למד ממנה, מקיש נערה מאורסה לרוצח, מה רוצח יהרג ואל יעבור, כלומר שאם יצוה עליו אנס להרוג את חברו או יהרגוהו יש עליו למסור עצמו להריגה ולא יהרוג, משום דסברא הוא וכדאמר רבא מאי חזית דדמא דידך סומק טפי דלמא דמא דההוא גברא סומק טפי, ועל כן אין דוחין נפש מפני נפש, אף נערה המאורסה אם אומר לו לאדם שיבא עליה או יהרגוהו, יהרג ואל יעבור. ואפילו על אשה פנויה אמרו רז״ל בההוא גברא שהעלה בלבו טינא עליה ונטה למות לרוב חשקו בה, ואמרו הרופאים שאין לו תקנה עד שתבעל לו או תעמוד לפניו ערומה, שאלו לחכמים ז״ל ואמרו ימות ולא תבעל לו, ימות ואל תעמוד לפניו ערומה, ימות ואל תספר עמו מאחורי הגדר משום גדרן של עריות ופגם משפחה. ומה נערה המאורסה נתן להצילו בנפשו של אונס, שנאמר ואין מושיע לה, הא יש מושיע לה חייב להושיע בכל דבר שיכול להושיע, אף רוצח נתן להצילו בנפשו, כלומר כי מי שרואה אדם רודף אחרי חברו להרגו חייב להצילו לנרדף בנפשו של רודף.
ומטעם זה התירו רז״ל באשה המקשה לילד ומסוכנת הרבה שמותר להמית את העובר כדי להציל את האם, וזה מדין רודף, שהרי עובר זה הוא מצר לאמו ורוצה הוא להמיתה, וכיון שכן רודף הוא ומותר להרגו, ומצילין את הנרדף שהיא אמו בנפשו של רודף שהוא העובר, ולפיכך מותר להשקותה משקה או לעשן אותה כדי שימות הולד ויצא, ואימתי כשלא הוציא העובר ראשו ורובו, אבל הוציא ראשו ורובו הרי זה כאלו נולד כבר ואסור ליגע בו לפי שאין דוחין נפש מפני נפש, וכן שנינו באהלות האשה המקשה לילד מחתכין העובר שבמעיה ומוציאים אותו אברים אברים מפני שחייה קודמין לחייו, יצא רובו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש.
ובסנהדרין פרק בן סורר מקשינן, אמאי אין דוחין והא אמרת קטן רודף נתן להצילו בנפשו, והאי רודף הוא. ומשני האי קטן לאו רודף הוא, דקטן בעי למיפק ומן שמיא הוא דרדפי עליה. וטעם צעקה כלומר באפשר הוא שצעקה. או יאמר אם צעקה אין מושיע לה, כי אפילו שמעו שלא צעקה פטורה, כיון שאין מושיע לה.

פרק כג

א **לא יקח איש את אשת אביו.** באנוסת אביו הכתוב מדבר, ולכך סמך פסוק זה לאנוסה.

ולא יגלה כנף אביו. בשומרת יבם של אביו הכתוב מדבר.

ב **פצוע דכה.** זה שנתבקעו ביציו או אחת מהן. **וכרות שפכה.** מי שנכרת לו האבר שהוא כלי שממנו ישפוך המים והזרע.

בקהל ה׳. שלא יחשב כאחד מקהל ה׳ שיקח בת ישראל. והטעם לפי שעקר הנשואין לפריה ורביה (ישעיהו מ״ה:י״ח) כי לא תהו בראה לשבת יצרה, וכיון שאין אלו ראוין להוליד הרי נשואין הללו לבטלה.

וממה שאמר בקהל ה׳ נראה שהוא מותר באשה שאינה מקהל ה׳ כגון גיורת ומשוחררת, כי לא אמר הכתוב פצוע דכא וכרות שפכה לא ישא אשה, שאם אמר כן היה מובן מזה שהתשמיש שלא לקיום המין היה אסור, אבל עתה מתוך מה שאסר בקהל ה׳ והתיר לו שלא בקהל ה׳ יורה שהתשמיש מותר אפילו שלא לקיום המין.

ג **לא יבא ממזר בקהל ה׳.** אינו מותר ליקח בת ישראל, אבל מותר הוא בגיורת שהתורה אמרה בקהל ה׳ וקהל גרים אינן נקראים קהל ה׳. ולשון ממזר הוא מי שנולד מן העריות שיש בהן כרת או מיתת ב״ד. ובירושלמי דקדושין אמר רבי אבהו מאי ממזר, מום זר.

ה **על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים.** דרך ארץ הוא לקדם את הבאים בדרך במאכל ובמשתה, לא שהיו ישראל חסרים במדבר, שהרי המן יורד להם והבאר הולך עמהם.

וכתב הרמב״ן ז״ל, הרחיק הכתוב שני האחים האלה שהיו גמולי חסד אברהם שהציל אביהם ואמם מן החרב והשבי, ובזכותו שלחם הש״י מתוך ההפכה, והם חייבין לעשות טובה עם ישראל ועשו עמהם רעה, האחד ששכר עליו בלעם בן בעור והם המואבים, והאחר שלא קדם אותם בלחם ובמים. והנה עמון הרשיע בזה יותר, כי המואבים ובני עשו כאשר ידעו שהוזהרו ישראל שלא יתגרו בם הוציאו להם לחם ומים, ועמון לא אבה לעשות כן, וזה טעם אשר לא קדמו שלא יצאו לקראתם בלחם ובמים כאשר עשו האחרים, ולכך הקדים הכתוב עמון, והקדים להזכיר פשעו על דבר אשר לא קדמו, ואחר כך הזכיר מואב וחטאתו, זהו ואשר שכר עליך, עד כאן, ודרשו רז״ל, עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית, מפני שהאיש דרכו לקדם ואין דרכה של אשה לקדם, כלומר שתוציא מזון חוץ לגבול הארץ וזהו היתר רות המואביה שיצא ממנה דוד.

ח **לא תתעב אדומי.** אעפ״י שראוי לך לתעבו מפני שיצא בחרב לקראתך, והמצרים גם כן אע״פ שהשליכו זכוריכם ליאור, לא תתעב אותם, מפני שהיו לכם אכסניא בשעת הדחק ונמלטתם עמהם בימי הרעב בכבוד גדול. ואמר עוד לא תתעב אדומי, שיש להם זכות אבות שהיו מזרע הקדש, והרחיקן שלשה דורות לפי שיצאו בחרב לקראתנו. ואמר בשניהם לא תתעב, אדום שקדמם בחרב, ומצרים שהטביעם במים, אבל עמון ומואב שהחטיאום נתעבו, והזכיר הכתוב בהן לא תדרוש שלומם וטובתם, ומכאן דרשו רז״ל שכל המחטיא חברו קשה לו מן ההורגו, ההורגו טורדו מן העולם הזה והמחטיאו טורדו מן העוה״ז ומן העולם הבא.

י **ונשמרת מכל דבר רע.** אזהרה זו מפני קדושת הארון, וכן מצינו במלחמת מדין שהלך הארון עמהם.

וע״ד הפשט מכל דבר רע שאסרה תורה, לפי שמחנות הכנענים בצאתם למלחמה היו משולחים לעשות כל תועבה וכל נבלה ונוהגין בעצמן הפקר בכל הדברים כלן, לכך יזהיר הכתוב מחנה ישראל שישתמרו מכל הדברים הרעים ששאר הכנענים נוהגים בהן ואינן חוששים עליהם בשעת מלחמה. ודרשו רז״ל, מכל דבר רע אלו עריות ולשון הרע. עריות, ממה שכתוב ולא יראה בך ערות דבר, וזהו שאמר מכל דבר רע. לשון הרע הוא שאמר מכל דבר רע כלומר דבור רע, וזהו לשון הרע. ורצה הכתוב להזהיר על שתים אלה לפי שהן עבירות חמורות והשכינה מסתלקת בשבילן. ועוד דרשו רז״ל במסכת עבודה זרה, ונשמרת מכל דבר רע שלא יהרהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה. וזהו שסמך לו כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה, מכאן אמר רבי פנחס בן יאיר זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי יראת חטא, יראת חטא מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי רוח הקודש. **הזכיר** החכם ז״ל בכאן עשר מדות, חמש גופניות וחמש שכליות, וכלן מביאות אל העשירית שהיא רוח הקודש.

יד **ויתד תהיה לך על אזנך.** האל״ף נוספת, ובאורו על כלי זין שלך. ומצוה זו היתה מעלה גדולה וכבוד לישראל בהיות השכינה מתהלכת בקרב מחניהם, והיה לאחר שסרחו, כי עד שלא סרחו לא היו צריכין לה כי המן היה נבלע באברים ומפיג גם טעם שאר המזונות, אבל לאחר שסרחו הוצרכו

לה, וכבר הזכרתי מזה בסדר בהעלותך. ודרשו רז״ל ביומא ריש פרק יום הכפורים, תנא כשהן נפנין לא היו נפנין לצדיהם ולא לפניהם אלא לאחוריהם, והענין כי היו ענני כבוד מתפשטין לכל צד לפניהם ולצדיהם, אבל לא היו עוברין מאחורי ישראל.

טז **לא תסגיר עבד אל אדוניו.** האדון הזה איננו ישראל, ועבד זה ברח מחוצה לארץ לארץ, ואסור להסגירו לידי אדוניו שבחוצה לארץ, וזה משום חבת הארץ, וכופין את רבו לכתוב לו גט שחרור ולהתירו בישראל ויכתוב לו העבד שטר על דמיו.

יח **לא תהיה קדשה.** לאו זה אזהרה באשה הנשכבת, וכן לא יהיה קדש, אזהרה לב״ד.

כ **לא תשיך לאחיך.** אזהרה ללוה. (ויקרא כ״ה:ל״ז) את כספך לא תתן, לו אזהרה למלוה. ונקרא הרבית נשך מלשון (קהלת י׳:י״א) אם ישוך הנחש, להורות כי כשם שארס הנחש נכנס מן הנושך אל הנשוך באבריו וגידיו, כן עונש האסור נכנס בממונו של מלוה ברבית. **נשך כל דבר,** אפילו דבור אסור, כך דרשו מנין לנושה בחברו מנה ואין הלוה רגיל להקדים לו שלום שאסור להקדים לו שלום, שנאמר נשך כל דבר אפילו דבור אסור. וזה כלל לכל שאר התועלות וההנאות שאסור לו ללוה לעשותן אלא אם כן היה רגיל להם קודם ההלואה.

כא **לנכרי תשיך.** אסר הרבית מישראל גם בעשה. ודעת הרמב״ם ז״ל שזו מצות עשה, וחשבה מכלל רמ״ח מצות עשה. ויש שפירש לנכרי תשיך שאינה מצוה אלא רשות, כמו (שמות כ׳:ט׳) ששת ימים תעבוד, וכונתם שהתורה לא קבעה מצוה בזה על כל פנים להלוות לעכו״ם ברבית אלא שהרשות בידו אם ירצה אם לא, כי לא אסרה אותו. ומה שאמרו במסכת מכות (תהילים ט״ו:ה׳) כספו לא נתן בנשך, אפילו רבית דעכו״ם, אין להבין מזה אסור אלא דרך גדר וחומרא הוא במי שנוהג באותן המדות והוא גודר עצמו בגדרים וסייגים שיזכה לאותן המעלות הנזכרות באותו מזמור, וכבר התירו רז״ל בפירוש רבית העכו״ם בכדי חייו, והוא שאמרו בבבא מציעא אסור להלוות ברבית לגוי ביותר מכדי חייו אא״כ הוא תלמיד חכם, גזרה שמא ילמד ממעשיו. ומה שאמרו בספרי לנכרי תשיך זו מצוה עשה, לא לענין שהתורה קבעה בזה מצות עשה, אלא כנגד המלוה ברבית לישראל חברו אמרו כן, שהמלוה לישראל ברבית עובר על מצות עשה דלנכרי תשיך, שכן משמע לנכרי תשיך ולא לישראל, ולאו הבא מכלל עשה עשה. וכיוצא בעשה זו דרשו בספרי בענין דגים (ויקרא יד) את זה תאכלו, זו מצוה עשה. וכל אשר אין לו, זו מצות לא תעשה. וכי חייב הוא לאכול דגים טהורים, אלא הכונה היא שאם אכל דגים טמאים עבר על עשה דאת זה תאכלו ועל לא תעשה של וכל אשר אין לו, וכן בכאן ברבית בא ללמד על המלוה לישראל ברבית שעובר בעשה ולא תעשה דלנכרי תשיך, כלומר ולא לאחיך, ולאו הבא מכלל עשה עשה, ולא תעשה דולאחיך לא תשיך. ודרשו רז״ל, ולאחיך לא תשיך שעושה מעשה אחיך, וזה לרבות את הגרים שאסור לך להלוותן ברבית, ולהוציא זרעו של עשו שאעפ״י שכתוב בו (במדבר כ׳:י״ד) כה אמר אחיך ישראל, אחרי כן הותר, שכן הזכיר הנביא (עובדיה יא) ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שעריו ועל ירושלים ידו גורל גם אתה כאחד מהם, למדך שכבר נתבטלה האחוה ויצאה מכללה והרי הוא כשאר האומות הזרים, שהרי הרבית לא נאסר לישראל אלא מטעם שנצטוינו להחיותו ולעשות עמו גמילות חסדים, ממה שכתוב (ויקרא כ״ה:ל״ו) וחי אחיך עמך.

כג **וכי תחדל לנדור.** אין צריך לומר כי תחדל מלנדור אין בו חטא, אבל הוא דבק למעלה אל כי תדור כלומר ואם חדלת מתחלה לנדור לא יהיה בך חטא, שהנדר גורם חטא, והוא חטא האחור, ויהיה שעור הכתוב בלא תאחר לשלמו והיה בך חטא אם תאחר, וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא האחור, וכן הנודר גורם חטאים רבים מלבד חטא האחור, או שלא יוכל לשלם או שלא תהיה כונתו בעת הנדר לשם שמים לגמרי.
וכן אמרו רז״ל בריש פ״ק דחולין, וטוב משניהם מי שאינו נודר כל עקר אלא מביא כבשה לעזרה ושוחטה, ועוד אמרו כל הנודר אע״פ שמקיים נקרא חוטא, מאי קראה וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא, הא לא חדל איכא חטא.

כד **מוצא שפתיך תשמור ועשית.** על דרך הפשט יחזור לנדר, שהרי הזהיר בלא תאחר ולא הזכיר בו עשה, ומן הראוי שיאמר כי תדור נדר ועשית כאשר נדרת ולא תאחר לשלמו, ולכך יאמר מוצא שפתיך שהוא הנדר תשמור ועשית אותו כמו שנדרת לה׳ אלהיך בנדבת לבך וכאשר דברת בפיך, כלומר אל יפול דבר ארצה מכל מה שהסכים בלבו והוציא בפיו. ואמר כל זה לחומר הנדר כי לכך החמיר בעונשו, ואמר והיה בך חטא כלומר שיהיה החטא קבוע בנפשך, כענין שנאמר (במדבר טו) הנפש ההיא עונה בה, וכן בענין העני כתיב (דברים טו) וקרא עליך אל ה׳ והיה בך חטא, כי לעכוב שכירותו שהוא נפשו יהיה החטא קבוע בנפשו נפש תחת נפש, וה״ה בעונש זה שהנפש הוא חיי הגוף והוא מדה כנגד מדה, לפי שהוא מאחר הנדר שהוא חיי המלך, ולכך הזכיר בו כי דרוש ידרשנו ה׳ אלהיך, הוא המלך עצמו שהוא משגיח בפרטים והוא דורש דמים, הוא ידרשנו מעמו בעוה״ז ובעוה״ב וזהו כפל הדרישה.
וע״ד המדרש מוצא שפתיך תשמור ועשית, מוצא שפתיך זו מצות עשה, תשמור זו מצות לא תעשה, ועשית אזהרה לב״ד שיעשון. כלומר ועשית בעל כרחך, אם הם נדרי מזבח כגון קרבנות, כופין אותו עד שיאמר רוצה אני, שנאמר (ויקרא א) יקריב אותו לרצונו, ואם בענין הצדקה כל שכן שכופין

וממשכנין. וכן דרשו רז״ל ממשכנין על הצדקה ואפילו בערב שבת. כאשר נדרת זה נדר, לה׳ אלהיך אלו חטאות ואשמות עולות ושלמים שכתוב בהן (דברים יב) ה׳ אלהיך, נדבה כמשמעה, אשר דברת אלו קדשי בדק הבית, בפיך זו צדקה על שם שנאמר (ישעיה מה) יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב, כך דרשו רז״ל בתחלת ראש השנה.

וע״ד הקבלה מוצא שפתיך כנגד פי ה׳, וזהו החיוב המוטל על האדם לקיים ככל היוצא מפיו, אפילו שלא בשבועה כלל. ואמרו רז״ל לאו לאו תרי זמני שבועה היא, שהרי הקב״ה אמרו במבול בפסוק (בראשית ח) וירח ה׳ את ריח הניחח, וכתיב (ישעיה נד) אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ, אבל פעם אחת אינו שבועה אבל הוא חיוב לקיים דברו, ומזה אמרו על כל מי שחוזר בדבורו שמקבל עליו מי שפרע. ועוד שאנחנו בנים למקום ונתקדשנו בברית הפה המכוון באמצע בין עשר אצבעות ידים, ובברית מילה בין עשר אצבעות רגלים, והנה הפה שביעי בנקבי הראש שהם שבעה, שני אזנים שני עינים שני נחירים והפה הוא השביעי, והקב״ה בחר בשביעי, ברא שבעה רקיעים ובחר בשביעי שהוא ערבות, ברא שבעה ימים ובחר בשבת, וכן בחר בפה להללו ולשבחו כי הוא הכלי לשבח בו שם קדשו וזהו (ויקרא כב) ולא תחללו את שם קדשי, אזהרה שלא לחלל ברית הפה העשוי להלל בו שם קדשו. וכן אין ראוי לנו לחלל שפתינו ולא לשקר באחד מן הבריתות, כענין שאמר הכתוב (תהלים מד) ולא שקרנו בבריתך.

והנה ישראל כשהיו עוברים על היוצא מפיהם אמר להם משה (במדבר י״ד:מ״א) למה זה אתם עוברים את פי ה׳, ולכך אמר מוצא שפתיך תשמור, כלומר חייב אתה לקיים מוצא שפתיך שהוא כנגד שמור זהו מוצא שפתיך תשמור, ואין צריך לומר המצות זהו תשמור ועשית, תשמור זו מצות לא תעשה, ועשית זו מצות עשה, ואין צריך לומר הנדר שהוא למעלה מן המצות וזהו כאשר נדרת לה׳ אלהיך. נדבה, שהנדבה נאצלת משם והיא סוף הבנין והיא התרומה כענין שכתוב (שמות ל״ה:ה׳) כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה׳, של מטה, והוא ששמענו הדברות מפיו, זהו אשר דברת בפיך, והוא קול ורוח ודבור, וזהו רוח הקודש, ועל זה דרשו אשר דברת אלו קדשי בדק הבית.

כה **כי תבא בכרם רעך.** בפועל הכתוב מדבר שהשכירו בעה״ב לבצור כרמו, וכן דרשו רז״ל נאמר כי תבא ונאמר להלן ולא תבא עליו השמש, מה להלן בפועל הכתוב מדבר אף כאן בפועל הכתוב מדבר, וזהו שתרגם אונקלוס ארי תתגר. שאם אתה אומר בביאת כל אדם לא שבקת חיי לכל בריה.

ואל כליך לא תתן. זה יהיה גזל, והתורה לא התירה אלא כנגד הנפש המתאוה, כי כיון שהוא מתעסק וטורח בפירותיו אם לא היה לו אפשר לאכול בהיתר יאכל באסור, ולכך התיר כנפשך שבעך כענין שכתוב (משלי י״ג:כ״ה) צדיק אוכל לשובע נפשו, והוא הדין בקמה, שיקטוף בידו מלילות אבל חרמש לא יניף.

פרק כד

א **כי יקח איש אשה ובעלה.** או בעלה. ושני דברים הם כסף וביאה, קדושי כסף אין קיחה אלא בכסף, שנאמר (בראשית כ״ג:י״ג) נתתי כסף השדה קח ממני. ועוד יש קניה אחרת בשטר ממה שכתוב בפרשה זו ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר, ודרשו רז״ל מקיש הויה ליציאה מה יציאה בשטר אף הויה בשטר. והרי שלשה דברים שהן שלש קניות שהאשה נקנית בהן, וכן שנינו האשה נקנית בשלש דרכים בכסף בשטר ובביאה. והנה גזרה שוה זו דקיחה קיחה אנו דנין עליה דיני נפשות, שהרי נערה אם זנתה פטורה, ואם היא מאורסה בכסף בלבד הרי היא בסקילה, ולפי שהגזרה שוה היא מדה משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן והיא מגופי תורה, אנו סומכין עליה לדון דיני נפשות, והכל בעדים, בין קדושי כסף בין קדושי ביאה.

ספר כריתות. ע״ד הפשט הספר הזה כורת בינו לבינה שלא תהא אגודה עמו בשום דבר כל ימי חייה, שאם אמר לה הרי זה גיטך על מנת שלא תשתי יין לעולם או כל ימי חייכי, אין זה כריתות, ואם אמר כל ימי חיי הרי זה כריתות, הואיל ואפשר שימות הוא תחלה ותהיה פטורה מתנאו, והוא הדין לכל התנאים, ובלבד שלא יהא שום תנאי כתוב בגט אלא שיאמר על פה או בשטר אחר.

וע״ד המדרש ספר כריתות, צריך שיהא בו י״ב שיטין כעין ספר תורה שבו צריך אדם לשייר בסוף בראשית ד׳ שטין ובסוף אלה שמות ד׳ שטין ובסוף ויקרא ד׳ שטין, ובסוף במדבר סיני אינו מן המנין שהוא חשוב ספר אחרון, לפי שאלה הדברים ענין חוזר הוא, ואם כן הרי י״ב שיטין בספר תורה, ותרגם אנקלוס ספר כריתות, גט פטורין. ומפני שהגט דינו כספר לכך נקרא ספר וצריך י״ב שיטין כמנין ג״ט.

ואם תשכיל בענין הגט הנקרא ספר תמצא כי חייבה חכמת התורה לגרש האיש את אשתו בספר, לפי שהקב״ה ברא עולמו בכ״ב אותיות מעלה ומטה וזווג האותיות ושקלן והמירן וצרפן וצר בהן את כל העולם ואת כל היצור ואת כל הדבור, ואין שקול אלא על ידי זווג, ועל ידי שקול האותיות שקל הקב״ה את הנבראים כלם, זה ראוי להיותו בן זוגו של זה, וכיצד יהיו הנמצאין כלן זה לעומת זה בין בעליונים בין בתחתונים בין בנפשות בין בגופות, וכמו שדרשו רז״ל בת פלוני לפלוני, ואפילו מעבר לים. וכיון שהיה חבור הנבראים וזווגן ע״י אותיות, לכך צותה תורה שיהיה הפרידה באותיות להודיע ולפרסם שעקר הזווג והחבור מימי קדם בבריאת העולם באותיות היה.

ד **אחרי אשר הוטמאה.** בבעל שני, ויקראנה טמאה לראשון לפי שידעה השני.

ועל דעת רז״ל אחרי אשר הוטמאה, באורו ולא אשר הוטמאה, ושני דינין הן, וכן אמרו רז״ל אחרי אשר הוטמאה לרבות סוטה הנסתרת, לומר שהאשה שזנתה תחת בעלה או שנסתרה עם אחר מעת שקנא לה בעלה, הרי זו אסורה לשוב אל בעלה, וזהו שאמר לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה, ולא משהוטמאה תחתיו, כיון שיש רגלים לדבר במה שנסתרה אחר הקנוי.

ה **נקי יהיה לביתו שנה אחת.** כאן נרמז השם המיוחד, וכבר העירותיך על זה בסוף סדר שופטים בענין הבית וכרם והאשה. וכן מצינו בהקב״ה שהיה בסיני עם ישראל דוגמת חתן וכלה שעמדה שכינה בהר שנה אחת, שהרי לא נסעו עד שני באייר בשנה השניה.

ו **לא יחבול רחים ורכב.** טעמו לא יחבול החובל, לפי שהם כלי המזון וחיי הנפשות. והזכירה תורה אלו והוא הדין לשאר הכלים שיש בהם אוכל נפש. ובאור לא יחבול שלא יכנס לביתו של לוה למשכנו, שאפילו בכלים שאין עושים בהן אוכל נפש אינו רשאי, שהרי אמר הכתוב לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו, שאי אפשר לו למלוה בשום פנים ליכנס לביתו של לוה כלל למשכנו, ואפילו שליח ב״ד, שנאמר בחוץ תעמוד והאיש וגו׳, וא״כ למה הוצרך לומר לא יחבול לעבור עליו בשני לאוין.

ח **השמר בנגע הצרעת.** יזהיר שלא יקצץ אדם סימני בהרת, אבל מילה בצרעת אם היתה צרעת בערלה מלין אותו ואין חוששים, וכן אמרו ז״ל אתי עשה דמילה ודחי לאו דצרעת.

ט **זכור את אשר עשה ה׳ אלהיך למרים.** זו מצות עשה על ענין לשון הרע, יאמר שנזכור לשון הרע של מרים והעונש שאירע לה על שדברה במשה וחל עליה עונש הצרעת, ולכך נסמך פסוק זה לפסוק שלמעלה שאמר השמר בנגע הצרעת, ואם כן הכתוב אזהרה על לשון הרע והוא לאו הבא מכלל עשה.

ויש לנו ללמד בזה ק״ו לגודל העונש שיש למספרי לשון הרע, אם מרים הצדקת הנביאה שלא דברה אלא באחיה, והיתה גדולה ממנו וגדלה אותו ומסרה נפשה עליו בענין היאור ודברה שלא בפניו, נעשה עונש גדול על דבור כזה ולא הועילו לה כל זכיותיה מן העונש, וגם הדבור שדברה לא היה לשון הרע ממש אלא שעשאתו שוה לשאר הנביאים, ק״ו לשאר בני אדם שמספרין לשון הרע ממש על הגדולים מהם ובפניהם שיתביישו, שענשם כפל ומכופל. ומפני זה אסרה תורה חברת הכסילים ויושבי קרנות שהם מדברים דברים בטלים, כענין שכתוב (קהלת ה) וקול כסיל ברוב דברים, ומתוך אותן דברים בטלים יבאו לספר לשון הרע מהמון עם, ומתוך שמספרים מן ההמון יבאו לספר מן הצדיקים כענין שכתוב (תהלים לא) תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק, ומתוך כך יבא לספר מן הנביאים שנאמר (דברי הימים ב לו) ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו, ומתוך כך ידברו בהקב״ה שנאמר (תהלים עג) שתו בשמים פיהם וגו׳, מי גרם להם ששתו בשמים פיהם, לשונם שתהלך בארץ.

י **לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו.** ליקח משכונו, לא המלוה ולא שליח ב״ד. והנה זו מדת רחמנות, שהתורה חסה על בשתו של לוה כשאחרים מחפשין כלי ביתו, ועוד מטעם שלא יבאו לידי מריבה ורציחה, אבל ערב מותר לבא לביתו למשכנו, הוא שאמר שלמה ע״ה (משלי כ׳:ט״ז) לקח בגדו כי ערב זר. והיה ראוי יותר למשכן את הלוה שאכל ושתה ובזבז המעות יותר מן הערב שלא באו המעות לידו, אבל הטעם בזה מפני שהלוה לא לוה אלא מתוך הדוחק, והערב נכנס ערב מתוך השפע, לכך התירה התורה למשכן את הערב ולא הלוה.

יא **יוציא אליך את העבוט החוצה.** דרשו רז״ל אין דרכו של לוה להוציא אלא הפחות שבכלים, ומכאן לבעל חוב בזבורית, אבל תקנו חכמים ז״ל לגבות מן הבינונית כדי שלא תנעול דלת בפני לווין. ואם לא רצה להוציא העבוט כופין אותו לקיים מצות עשה כמו שכופין על שאר המצות, וכן ב״ד יורדין למכור קרקעותיו ולפרוע למלוה.

יג **השב תשיב לו את העבוט.** אפילו עמד אצלו כמה שנים חייב הוא להחזיר, לעולם מחזיר ונוטל ומחזיר עד שיחליטוהו לו ב״ד, וזהו השב תשיב לו את העבוט, כל זמן שהוא עבוטו, וכן אמרו לא תשכב בעבוטו, לא תשכב ועבוטו אצלך. והנה עבוטו זה הוא כסות יום או כסות לילה או כלים של אוכל נפש הא שאר כלים אינו חייב להחזיר אע״פ שצריך להם, ואפילו בשעה שהוא צריך להם.

ויש לך להשכיל בכאן בסוד המצוה במה שאמר כבא השמש כלומר שאם לא תשיב ויעבור הלילה זמן שמושה של מדת הדין הוא ותפגע בך. **ושכב בשלמתו וברכך.** מדת רחמים. **ולך תהיה צדקה.** כלומר זכות לפני ה׳ אלהיך.

ביומו תתן שכרו. לתועלתו. **ולא תבא עליו השמש.** לתועלתך. ביומו תתן שכרו דבק עם ולא יקרא, ושעור הכתוב כן ביומו תתן שכרו כי עני הוא והמעכב שכירותו אצלו כמעכב נפשו וכיון שמעכב נפשו מת הוא, ומכאן אמרו שהעני חשוב כמת, זהו שאמר כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו, ולא תבא עליו השמש כדי שלא יקרא עליך אל ה׳, שאם תבא עליו השמש והוא יקרא והיה בך חטא בלילה שמדת הדין נוהגת ותמתח כנגדך.

טז לא יומתו אבות על בנים. בעדות בנים, וכן בנים בעדות אבות. והזכיר האבות ובנים והוא הדין לכל הקרובים שהם נפסלים לעדות, וגזרת הכתוב הוא שהן פסולין לכל דבר אפילו לחובתם אין צריך לומר לזכותם ולהנאתם.

יז ולא תחבול בגד אלמנה. כבר הזהיר הכתוב למלוה שלא ליכנס לביתו של לוה למשכנו, הוא שאמר לא תבא אל ביתו וגו׳, אין צריך לומר אם היא אלמנה, אלא לעבור עליה בשני לאוין, לפי שדמעתה מצויה ונפשה שפלה והתורה הזהירה עליה בכמה מקומות, ודרשו רז״ל אפילו אלמנתו של מלך.

יט לא תשוב לקחתו וגו׳ למען יברכך ה׳ אלהיך. קבע ברכה במתנת המחשבה. ודרשו רז״ל למען יברכך אף על פי שבאה לידו שלא במתכוין, ק״ו לעושה במתכוין, אמור מעתה נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה הוא מתברך עליה.

כ לא תפאר אחריך. ע״ד הפשט לא תחפש הפארות והם הענפים, כמו שנאמר (יחזקאל יז) ותשלח פארות.
וע״ד המדרש לא תפאר אחריך, אל תתפאר על העניים אם אתה מיטיב להן ומניח זיתים תחת האילן. והענין לפי שראוי לאדם שיעשה חסד ושלא יפרסמנו, וכענין שכתוב (משלי כ) רב אדם יקרא איש חסדו ואיש אמונים מי ימצא, באור הכתוב רוב בני אדם כל אחד מהם יכריז החסד והטובה שעושה ולא יכסה אותה, אבל איש אמונים שיעשה חסד ולא יפרסמנו אלא שיכסנו מי ימצא, וקראו איש אמונים על שם (שם יא) ונאמן רוח מכסה דבר. ועוד דרשו, לא תפאר אחריך לא תטול תפארתו ממנו, מכאן שמניחים פאה באילן. הוציאו החכמים המלת תפאר מלשון תפארת ר״ל כי הפרי תפארת האילן אבל הכתוב ייחד לשון תפארת בפרי הזית מה שאין כן בשאר הפירות, וכן במקום אחר ייחד בו הוד, הוא דבר הנביא (הושע יד) ויהי כזית הודו, הנה זה מסוד הלשון, ולפי שהשמן אור נקרא יצהר על שם האור והתפארת וההוד, שמות המאורות העליונים, לכך נתיחד בשמותם לכבוד המנורה הכלולה מכלן.

פרק כה

ב כדי רשעתו במספר. אות הבי״ת נקודה בשבא וסמך לו ארבעים כלומר במספר ארבעים, ולא ארבעים ממש אלא מספר הסמוך לארבעים והן ל״ט, וא״כ כשאמר במספר ארבעים כאלו אמר ל״ט. וטעם המספר הזה של ל״ט למלקות לפי שהמת צריך תחיה, וזה שחטא ועבר על מצות אדוניו נתחייב מיתה וחל על נפשו עונש כרת, כי בזה יחיה וישוב לו טל של תחיה כאותם החיים שהנפש מעותדת להן, וזהו שאמרו במסכת מגילה כל חייבי כריתות שלקו נפטרין מידי כריתתן. בארו לנו בזה כי ל״ט של מלקות הוא כפרת כרת, וישוב לו טל של תחיה כי תזכה נפשו ותשוב לשרשה. ועוד טעם אחר, כי חיוב המלקות בב״ד של מטה אינו אלא מבן י״ג שנה ולמעלה, והמכות הן משולשות, ושלשה פעמים י״ג הם ט״ל, וכן המלקות בב״ד של מעלה אינו אלא מבן עשרים ולמעלה, על כן הוא ששים, שלשה פעמים עשרים הרי ששים, וזהו אתיוהו לאליהו ומחיוהו שתין פולסי דנורא. ומה שמזכירין רז״ל בכל מקום מלקות ארבעים ואינן אלא ט״ל, ולא אמרו לוקה ארבעים חסר אחת כמו שאמרו בענין שבת אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, הלכו אחר לשון הכתוב שאמר ארבעים יכנו, אף על פי שמלת במספר הסמוכה לארבעים תורה שאין כונת הכתוב ארבעים ממש. וטעם כדי רשעתו, שנותנין לו המכות גדולות או קטנות כפי רשעו וכלן במספר ארבעים.

ג ארבעים יכנו לא יוסיף. המלקות הזה משפט בפני עצמו ודין שמים הוא, יש על השופט לחייבו ועל החוטא לסבלו, ואין לו להוסיף על המשפט פן יתבזה חברו. ודרשו רז״ל בפרק ואלו הן הלוקין, כיצד מלקין אותו, כופת שתי ידיו על העמוד אילך ואילך ואוחז בבגדיו עד שמגלה את לבו והאבן נתונה לו מאחוריו וחזן הכנסת עומד עליה ורצועה של עגל בידו, ולכך סמך לפרשה זו לא תחסום שור. ורצועה זו כפולה לשתים ושתים לארבע, ושתי רצועות של חמור עולות ויורדות בה, ידה טפח ורחבה טפח, ומלקה אותו שליש מלפניו ושתי ידות מאחוריו, עד כאן. וטעם שהיה רחבה טפח והיתה כפולה ומכופלת, לפי שיש בטפח ארבע אצבעות וכשהיא כפולה הרי טפחיים ושמונה אצבעות, וכשהיא מקופלת הרי שש עשר אצבעות, וע״כ היה משפט רצועה של מלקות להיות בה שש עשרה אצבעות, לפי שאין לך מצוה ומצוה הכתובה בתורה שלא נכרתו עליה שש עשרה בריתות, והחוטא הזה הנענש במלקות עבר על מצוה שנכרתו בה שש עשרה בריתות, ולכך לוקה ברצועה שיש בה שש עשרה אצבעות. וטעם שתי רצועות עולות ויורדות בה, כנגד נעשה ונשמע. וטעם שהן של חמור כדי להצטרף יחדו שור וחמור, על שם שכתוב (ישעיהו א׳:ג׳) ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע, כי מי שעבר על המצוה והתנכר בחסדי ה׳ ולא הכירם ראוי הוא שיענש ושילקה ברצועה של שור וחמור המכירים את בעליהם.
ומצינו בירושלמי מנין לרצועה שהיא מכופלת שנאמר והפילו השופט, אל תקרא והפילו אלא והכפילו. ומה שמלקה אותו שליש מלפניו, מן הכתוב שאמר והכהו לפניו כדי רשעתו, ודרשו רז״ל כדי רשעה אחת מלפניו, ושתי ידות מאחריו, כנגד יכנו להכותו שהן שתי הכאות, והיה ראוי לומר והכהו לפניו ארבעים לא יוסיף פן יוסיף על אלה, אבל הזכיר הכתוב שלש הכאות, והכהו יכנו להכותו, ללמדך הכאה אחת מלפניו כמו שאמר והכהו לפניו,

ושתים מאחוריו כמו שהן כתובות בפסוק של אחריו.

ובמדרש ארבעים יכנו, למה ארבעים, האדם הזה נוצר לארבעים יום ועבר התורה שנתנה לארבעים יום ילקה ארבעים ויצא ידי עונשו. וכן אתה מוצא באדם הראשון, כשנצטוה ועבר עליו לקה העולם בארבעים, עונשי האדם עשר, חוה עשר, הנחש עשר, האדמה עשר, לפיכך כשיעבור האדם על מצוה ילקה ארבעים. וכן אתה מוצא בעונש מרגלים שלקו ישראל ארבעים שנה במדבר, כך דרשו רז״ל במדרש תנחומא בסדר במדבר סיני (ד) בפסוק אל תכריתו.

פן יוסיף. ממה שחזר ואמר פן יוסיף הוכיח מכאן הרב הקדוש רבי יונה ז״ל שמכה חברו או אשתו עובר בשני לאוין, האחד לא יוסיף והשני פן יוסיף שהוא ג״כ לאו, שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה.

מכה רבה. אם יוסיף לו אפילו אחת יקראנו מכה רבה. ויש בכאן רמז במלת רבה שהרי מצות לא תעשה הן שס״ה ויש בהן כמה לאוין שאין שם חיוב מלקות, וכן אמרו לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו, ואותן שבהן חיוב מלקות הן ר״ז לאוין כמנין רבה, וזהו מכה רבה.

ואם תשכיל בסוד הענין תמצא בו עוד בלשון מכה רבה רמז למלקות הגדול שהוא אשה של גיהנם המושכת כח ממדת הדין הנקראת כה, כי לכך באו המכות לפרעה במלת כה, והיא ג״כ מקבלת ממדת הדין הקשה הגדולה והחזקה, והמלקות הקל והחלוש של העוה״ז הנה הוא כפרתו של חוטא להציל נפשו מיד להבה, הוא המלקות הגדול הנקרא מכה רבה, וזה מכלל חסדי ה׳ בצוותו אותנו לקחת זה תמורת זה. ויזהיר הכתוב המלקה שלא יוסיף, שאם יוסיף אפילו אחת הרי הוא נכנס תחתיו בעונש מכה רבה, זהו פן יוסיף להכותו על אלה מכה רבה, ארבעים אלה פדיון וכפרה למלקות הגדול הנקרא רבה ואם יוסיף ונשא עונו בה.

ונקלה אחיך לעיניך. עד עתה קראו רשע, והרשיעו את הרשע והיה אם בן הכות הרשע כדי רשעתו, אבל מאחר שקבל דינו קוראו אחיך, וכן דרשו רז״ל ונקלה אחיך, כיון שלקה הרי הוא אחיך. ומן הכתוב הזה הוכיחו ז״ל במסכת מגלה כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן, שנאמר ונקלה אחיך כיון שלקה הרי הוא אחיך. ואין הפטור הזה על המלקות שלנו, כי מלקות שלנו אינו אלא כדי שיתבייש האדם, והבושת הוא אחד ממיני כפרה, הוא שאמר הנביא ע״ה (יחזקאל ט״ז:ס״ג) למען תזכרי ובשת, בכפרי לך לכל אשר עשית, אבל הוא אמור על המלקות שהיו נוהגין בזמן התלמוד שהיו מקרין אותו והיו כופתין את ידיו על העמוד, וכמו שהזכרתי למעלה. ותראה מלת אחי״ך בגימטריא ארבעים חסר אחת, ורמז לך הכתוב כי כיון שקבל מלקות כמנין אחיך הרי הוא אחיך, וכן מלת אלה ארבעים חסר אחת עם ג׳ האותיות.

ד **לא תחסם שור בדישו.** כמו (ויקרא י׳:ט׳) בבאכם אל אהל מועד, שאין הכוונה בכניסתו ממש, אלא שלא ישתה קודם בואו כדי שלא תהא שכרות בשעת עבודה, וכן בכאן בדישו קודם דישו, שלא תהא חסימה בשעת דישה, ואפילו חסמה מבחוץ חייב, וכן הזכירו רז״ל שם בבבא מציעא.

ו **והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת.** ע״ד הפשט בכתוב הזה הוא דרך הקבלה, כי הבכור אשר תלד אשת המת יקום על שם אחיו המת, ואין זה שם ממש שיהיה שמו כשמו, אלא יקום על שם אחיו המת בנפש ידבר הכתוב, זהו שאמר ולא ימחה שמו מישראל, שאם לא יקום ימחה שמו מישראל סבא, וזה מבואר. ומה שפירשו בו רז״ל, והיה הבכור אשר תלד, אמו של מת, הוא יקום בנכסים על שם אחיו המת ויזכר שם המת בנחלתו, אין זה פשוטו של מקרא, אבל הוא מדרש לרז״ל ומשם הוכיחו שמצוה בגדול ליבם, וזהו שהזכיר לשון בכור.

ט **וחלצה נעלו מעל רגלו וירקה בפניו.** יצריכנה הכתוב חליצת הנעל והרקיקה בפניו, כלומר שתרוק בפניו בקרקע, ואמרו רז״ל רוק הנראה לעיני הדיינין.

וע״ד הפשט בטעם מצות היבום כדי שישאר בבית המת ולא ימשול זר על אשתו ועל נכסיו, כענין שכתוב לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר, כי בזה אומדין דעתו של מת כי הוא רוצה שימשול אחיו על נכסיו ועל אשתו יותר מאחר כיון שאין לו זרע שיירשנו, זה טעם היבום. וטעם החליצה, כי כל זמן שהיבם רוצה ליבם הנה הוא מקיים זרע לאחיו ונראה כאילו אחיו חי, וכשאינו מיבם ואינו מקיים זרע לאחיו נראה שאחיו מת וצריך הוא שיתאבל עליו, ולכך היבמה תחלוץ המנעל שהוא סימן אבלות כאילו מתאבל על אחיו המת.

וע״ד המדרש מצות היבום הוא מכלל החקים, והוא שדרשו רז״ל רוק היבמה מכלל החקים, שכן כתוב (ויקרא ט) את חקותי תשמרו, דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבים עליהם, ואלו הן, שעטנז ובשר חזיר ורוק היבמה והרבעת כלאים ושור הנסקל ועגלה ערופה וצפרי מצורע ופטר חמור ובשר בחלב ושעיר המשתלח ופרה, כן דרשו במדרש תנחומא בסדר ואלה המשפטים.

וע״ד הקבלה מצות היבום תועלת גדולה לנפש המת, וידוע כי תגדל הנאת הנפש כשהיא מתגלגלת במי שהוא קרוב מן המשפחה יותר לפי שיש לו שייכות גדול עמו, ומזה אמרו רז״ל כי ישבו אחים יחדו פרט לאח שלא היה בעולמו שלא היה להם ישיבה אחת בעולם, ואין זה חייב ליבם, והטעם לפי שלא הכירו מעולם ולא היה לו שום שייכות עמו. וטעם החליצה שאמר וחלצה נעלו, כי כשאין היבם רוצה ליבם הלא נחשב לו לאכזריות שהרי אינו

רוצה בתועלת נפש אחיו, והדין הראוי בזה שתחלוץ לו היבמה נעלו מעל רגלו לסימן ורמז שהוא מסתלק ונשמט מן האחוה, וזהו לשון וחלצה, מלשון (הושע ה׳:ו׳) חלץ מהם, ולשון נעלו כי הוא נועל דלת בפני נפש אחיו המת. אמר מעל רגלו לפי שהרגל הוא סבת ההליכה, וכן זה סבה שתלך נפש אחיו למשפחה אחרת. וענין וירקה, כי הרקיקה הנמאסת תרמוז לדבר הנמאס המתגלגל מן הגוף דרך חוט השדרה שהנפש מתלבשת ומתעטפת בו, ולכך הצריכו חכמי האמת ז״ל להיות הרוק תפל קודם שתאכל היבמה כדי שלא יהיה מצד האכילה אלא מן הלחות שבגופה, כעין אותו דבר הנמאס הבא מלחות הגוף, והיה היבם אכזרי ונמאס בעיני הבריות כאשר לא יחפוץ ליבם, ועל כן ראוי הוא שיקרא בישראל בשם הזה בית חלוץ הנעל.

וצריך אתה לדעת כי הענין הזה חסד המקום על ישראל כדי שיזכו כל הנפשות לאור באור העליון, וכמו שאמרו רז״ל כל ישראל יש להם חלק לעוה״ב. והענין הזה תמצאנו במליצת אליהוא מפורש שאמר (איוב ל״ג:כ״ט-ל׳) הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, להשיב נפשו מני שחת לאור באור החיים, יאמר הכתוב פעמים שלש היא מאירה מאור החיים אשר על פני האדמה כדי להשיבה מני שחת, ומפורש ג״כ מפי הקב״ה בעצמו שאמר לאיוב לקיים דברי אליהוא (שם לח) לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה, תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש, יאמר המימיך צוית כמוני לאחוז בכנפות הארץ ולנער הרשעים ממנה ולהעמיד אחרים תחתיהם, ותתהפך הארץ מהם כחומר חותם שהוא מתהפך ומשתנה לצורות משתנות ויתיצבו כל אחד ואחד מהרשעים באדם שהוא לבוש בגדים חדשים. ואחרי כל הבאורים האלה יוכל האדם להעיד שהמצוה הזאת שהיא מצות היבום מיוסדת על הענין הזה ואי אפשר לשום חולק לחלוק בזה מדרך הסברא, לפי שהענין קבלה מפי החכמים והחכמים מפי הנביאים עד משה מסיני.

ובספר הבהיר תמצא מפורש, מפני מה צדיק ורע לו, מפני שהצדיק כבר היה רשע לשעבר ועתה נענש. וכי מענישין על ימי הנערות, והאמר רבי סימון שאין מענישין אלא מבן עשרים שנה ולמעלה אנא לא בחיי אמרי אנא במותא אמרי, שכבר היה לשעבר, אמרו לו חבריו עד מתי תסתום דבריך, אמר להן צאו וראו משל לאדם שנטע כרם בגנו ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, ראה שלא הצליח, נטעו גדרו ופרצו ונקה הגפנים מן הבאושים ונטעו עוד שנית, ראה שלא הצליח, גדרו ונטעו אחר שנקהו, ראה שלא הצליח גדרו ונטעו, עד כמה, אמר לו לאלף דור, והיינו דאמרינן תשע מאות ושבעים וארבעה דורות חסרו ועמד הקב״ה ושתלן בכל דור ודור, עד כאן.

אשר לא יבנה. מכאן רמז שמצות היבום חסד הוא מאת הש״י, וזה לשון יבנה כלשון (תהלים פט) עולם חסד יבנה, וזהו שאמר קהלת (קהלת ח׳:י׳) ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו, והנה זה חסד לבלתי ידח ממנו נדח, וכן מלת בכ״ן בגימטריא חס״ד.

יא **והחזיקה במבושיו.** באבר הבושה, והם הביצים. ותרגם אונקלוס בבית בהתתיה, כענין את אודיתא ולא בהתתא. והכתוב מענישה וקצותה את כפה, כלומר דמי כפה, ולא כפה ממש, כי כן קבלת רז״ל שאין הענין אלא דמים, והוא כמו (שמות כ״א:כ״ד) עין תחת עין, שאינו עין ממש אלא דמי עין, כי אינה ראויה לקציצת ידה כיון שלא עשתה כן אלא להציל את אישה מיד מכהו, ומ״מ ראויה היא לשלם דמי ידה כיון שהעיזה פניה ושלחה ידה להחזיק במקום הערוה.

יג **גדולה וקטנה.** גדולה שמכחשת הקטנה, שלא יהא נוטל בגדולה ומחזיר בקטנה. אם נשתמש כן בגדולה וקטנה, לא יהיה לך, כלומר לא יהיה לך כלום.

טו **אבן שלמה וצדק יהיה לך.** אם עשית אבן שלמה הצדקת את עסקך יהיה לך הרבה.

טז **כל עושה אלה.** יחזור למעלה, לאבן ואבן איפה ואיפה. **כל עושה עול,** בשאר דברים.

יז **זכור את אשר עשה לך עמלק.** נסמכה פרשת עמלק ללמדך שאם שקרתם במדות הוי דואג מגרוי האויב, שנאמר (משלי י״א:א׳) מאזני מרמה תועבת ה׳ וכתיב בתריה בא זדון ויבא קלון. ונראה לי כי מפני זה נתאחר פסוק כי תועבת ה׳, שלא הזכיר מיד אחר אבן ואבן איפה ואיפה כמו שהיה ראוי, שאילו עשה כן היתה הפרשה מסיימת באריכות ימים, ולכך רצתה התורה לסיים כל עושה עול כדי להסמיכו אל עמלק, שנדרוש ממנו סמוכין שהקב״ה משליט האויב על כל מי שעושה עול במדות. ועוד ללמדך כי עמלק עשה עמנו עול ובא כנגדנו מארץ מרחקים ולא זכר ברית אלהים. ולשון אשר קרך מלשון מקרה, זהו פשוטו, ומדרשו הוא צנן את היורה.

יח **ויזנב בך.** כלומר כרת זנבך, והם הנחשלים אחריך, החלושים שלא היה בהן כח ללכת. וכן מנהג המחנות הנרדפות מן האויבים ואין כח באויבים לבקע המחנה הם מזנבים ומכים באחרונים שבמחנה שהם חלושים מכלן, זהו פשוטו.

ומדרשו ויזנב בך, מכת זנב, חותך מילה וזורק כלפי מעלה ואומר טול מה שבחרת. והיה עושה זה מאותן חסרי כח הזנבות והחלושים שבהן מחמת עונות שהיה הענן פולטן.

ובמדרש זכור את אשר עשה לך עמלק, זה שאמר הכתוב (איוב י״ג:י״ב) זכרוניכם משלי אפר לגבי חמר גביכם, אמר הקב״ה לישראל אותן שתי זכירות

שכתבתי לכם בתורה הוו זהירין בהן, אחת כאן ואחת (שמות י״ז:י״ד) כי מחה אמחה את זכר עמלק. אם עשיתם כך תהיו בניו של אברהם שהמשיל עצמו כאפר, שנאמר (בראשית י״ח:כ״ז) ואנכי עפר ואפר, ואם לאו, לגבי חמר גביכם, התקינו עצמכם לשעבודה של מצרים, דכתיב (שמות א׳:י״ד) בחמר ובלבנים, (תהילים ע״ט:י״ב) והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך ה׳, מה היו בית עמלק עושין, היו מחתכין מילותיהן וזורקין כלפי מעלה ואומרים הא לך מה שבחרת, שכן כתוב למעלה מן הענין והחזיקה במבושיו, בא שמואל ע״ה ופרע להם, שנאמר (שמואל א ט״ו:ל״ג) ושסף שמואל את אגג לפני ה׳, היה מחתך בשרו כזיתים ומאכיל לנעמיות. מהו עמלק, עם שבא ללקק דמן של ישראל ככלב. רבי לוי בשם רבי שמעון בן חלפתא אומר למה היה עמלק דומה, לזבוב שהוא להוט אחר המכה, כך היה עמלק להוט אחר ישראל. בדרך בצאתכם ממצרים, משל למלך שהיה לו כרם והקיפו גדר והושיב בו כלב נשכן, אמר המלך כל מי שיבא ויפרוץ הגדר ישכנו הכלב, לימים בא בנו של מלך ופרץ את הגדר ובא הכלב ונשכו, כל זמן שהיה המלך רוצה להזכיר חטא בנו שפרץ את הגדר אמר לו זכור אתה שנשכך הכלב. כך כל זמן שהקב״ה מבקש להזכיר חטאן של ישראל בדברים שאמרו (שמות י״ז:ז׳) היש ה׳ בקרבנו אם אין, אמר להם זכור את אשר עשה לך עמלק.

ולא ירא אלהים. יחזור לעמלק, כי בעוד שהיה ישראל עיף ברפידים וצמא למים בא עמלק לכלותם.

ובמדרש ולא ירא אלהים, מסורת אגדה היא שעתיד עשו ליפול ביד בניה של רחל, שנאמר (ירמיהו מ״ט:כ׳) אם לא יסחבום צעירי הצאן, אלו קטניהם של שבטים. זה כתוב בו נער וזה כתוב בו קטן, זה כתוב בו נער שנאמר (בראשית ל״ז) והוא נער, וזה כתוב בו קטן שנאמר(עובדיה) הנה קטן נתתיך וגו׳, זה גדל בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם, וזה גדל בין שני רשעים ולא למד ממעשיהם, יבא זה ויפול ביד זה. זה כתוב בו (בראשית מ״ב:י״ח) את האלהים אני ירא, וזה כתוב בו ולא ירא אלהים, יבא זה ויפול ביד זה.

יט **והיה בהניח ה׳ אלהיך לך.** אחר שתירשו את הארץ תמחה את זכר עמלק, כענין שכתוב (שמואל א ט״ו:ג׳) והמתה מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה, כדי שלא יאמרו שור זה משל עמלק היה. ועוד ממה שדרשו רז״ל שהיו עושים עצמם בהמות בחכמת הכשפים וחוזרים לאיזה מין שירצו, ולכך הוצרך לומר משור ועד שה מגמל ועד חמור, ולכך גברה עליהם חכמת התורה שלא תועיל להם חכמתן.

מתחת השמים. כלומר הקב״ה ימחה כחו בשמים. וכן התנבא עליו בלעם (במדבר כ״ד:כ׳) ואחריתו עדי אובד, עד שיבא האובד זה הקב״ה שכתוב (שמות י״ז:י״ד) כי מחה אמחה, בתחלה אמחה למעלה ולבסוף תמחה למטה. לא תשכח, כלומר שלא תמחה.

והפרשה הזו התחילה בזכרון וסיימה בשכחה, להורות שעתיד זכרם להשתכח מן העולם, וזה בזמן המשיח. ואע״פ שפשוטו של מקרא לפי התיבות שלא ישכח, בא הרמז בו לפי הטעמים שיבא זמן שישכח, ועל כן תמצא טרחא במלת לא ומלת תשכח היא בפני עצמה ויש דגש באות התי״ו, כלומר הנה ימים באים שתשכח כשיאבד זכרם מן העולם, הוא שאמר דוד ע״ה (תהילים ט׳:ז׳-ח׳) האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה, ואז יהיה השם שלם והכסא שלם, וזהו שכתוב אחריו (שם) וה׳ לעולם ישב כונן למשפט כסאו.

פרק כו

א כבד את ה׳ מהונך ומראשית כל תבואתך, וימלאו אסמיך שבע ותירוש יקביך יפרוצו (משלי ג, ט)

שלמה המלך ע״ה הזהיר אותנו בכאן (משלי ג) על מדת הבטחון, ובא להודיע שיכבד האדם מהונו להקב״ה ולא תרע עינו בו כי יפזר ויתן לאביונים, אבל יבטח בשי״ת כי בגלל הדבר הזה יברכהו בכל מעשה ידיו, ואין לו לחשוב שבסבת הפזור הזה יחסר הונו, כי כן אמר שלמה (שם כח) נותן לרש אין מחסור, אך יש לו להאמין באמת כי ה׳ יתעלה יוסיף עליו, כי כן אמר (שם יא) יש מפזר ונוסף עוד, ועוד אמר (שם י) לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות. יאמר כי יתרון ההון המקובץ מן הגזל והחמס לא יועיל, והחסרון שיחסר לצדקה יועיל לו כי תצילנו מן המות, וזהו שאמרו ז״ל מלח ממון חסר, ואמרי לה חסד. וכיון שכן ראוי לו לאדם שיחסר מממונו לכל דבר מצוה וקניני המעלות, ובפרט במצות הצדקה, כי הנותן צדקה לעני להקב״ה נותנה, וכן הנותן להקב״ה משלו הוא נותן לו, וכן אמר דוד ע״ה (דברי הימים א כ״ט:י״ד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך, ועל כן אמר שלמה בכאן כבד את ה׳ מהונך. ולשון הון כולל כל מיני הספוק שאוצרים באוצרות, והוא מלשון (תהילים קי״ט:י״ד) כעל כל הון, (משלי ל׳:ט״ז) ואש לא אמרה הון, כי לא תשבע האש מלשרוף כל זמן שתמצא גוף מקבל השרפה, או לפי המדרש על אשה של גיהנם, והכוונה שאין ליסורי הרשעים בגיהנם סוף ותכלית. ונראה ששני כתובים אלו ענינם נסיון, יזהיר שנכבד ה׳ מהוננו כדי שימלאו אסמינו שבע, ולכך סמך לו מיד וימלאו אסמיך שבע וגו׳, אמר וימלאו כנגד כבד, ואמר ותירוש יקביך יפרוצו כנגד ומראשית כל תבואתך, וכן כתוב (דברים כ״ב:ט׳) ותבואת הכרם. וכן כתוב בענין המעשר (מלאכי ג׳:י׳) ובחנוני נא בזאת. ואע״פ שהנסיון אסור מדין התורה שאין לומר אעשה מצוה פלונית כדי שאצליח בנכסים שכן אמר הכתוב (דברים ו) לא תנסו, כבר אמרו רז״ל חוץ מזו, שנאמר (מלאכי ג׳:י׳) הביאו את כל המעשר וגו׳, שהנסיון בו מותר. וכן בשני כתובים אלו שהם נסיון ולא תנאי, שלא אמר אם תכבד את

ה׳ מהונך וימלאו וגו׳, הא למדת שהנסיון אע״פ שהוא אסור מדין התורה, בענין הצדקה והמעשר הוא מותר.

ובמדרש כבד את ה׳ מהונך ממה דהנייך, כלומר מכל מה שהוא מהנה אותך ונתן לך יתרון על שאר בני אדם יש לך להודות לפניו ולתת כבוד לשמו, כגון מי שראה בעצמו שיש לו קול ערב ראוי לו לכבד בו את הש״י שינגן ויתפלל לפניו ונשמע קולו בבאו אל הקדש, ובלבד שיכוין בקולו לכבוד הש״י לא לכבוד עצמו שישבחוהו בני אדם, שאם עשה לכבוד הש״י עליו הכתוב אומר (שיר השירים ב׳:י״ד) השמיעני את קולך, ואם לכבוד עצמו עליו הכתוב אומר (ירמיהו י״ב:ח׳) נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה. וכן אם היה סופר ראוי לו שיכתוב ספרים לכבוד הש״י, ואם זכה לכתוב ספר תורה בידו הנה שכרו עד שמים יגיע, שכבר אמרו רז״ל כתבו מעלה עליו הכתוב כאלו קבלו מהר סיני. וכן אם היה יודע לאמן את ידו במצות מילה ראוי לו שיתמיד במצוה הנכבדת הזו שנכרתו עליה (י״ו) [שלש עשרה] בריתות, וכן בכיוצא באלה שכלן הן פעולות נבחרות ולכבוד הש״י, חן ותפארת לעושיהן. ומראשית כל תבואתך, נקראו ישראל ראשית, שנאמר (שם ב) קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתה, וראויין הם להכיר ולדעת את הש״י שהוא ראשית כל ראשית, ולכבדו מראשית כל תבואותיהם, וזאת כוונת התורה במצות הבכורים שהם ראשית שהתורה חייבה לישראל שנקראו ראשית ללכת אל המקום שהוא ראשית שכלולו של עולם שנאמר (תהילים נ׳:ב׳) מציון מכלל יופי, מציון נשתכלל יפיו של עולם, ולתת אל הכהן שהוא ראשית העבודה, ראשון למשרתי הקדש, ולהביא אליו בכורים מראשית כל פרי האדמה. וזהו שכתוב

והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה׳ אלהיך נותן לך נחלה וירשתה וישבת בה, ולקחת מראשית כל פרי האדמה. מצות הבכורים אין החיוב שלה בכל הפירות אלא בשבעת המינין בלבד, כך קבלו רז״ל, כתיב הכא אשר תביא מארצך, וכתיב התם (דברים ח׳:ח׳) ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש. ולכך אין חיוב המצוה אלא בשבעת המינין, מן החטים והשעורים והענבים והתאנים והרמונים והזיתים והתמרים, שבהן נשתבחה ארץ ישראל והם עיקרי הפרנסה והמזון, ואינה נוהגת אלא בזמן שבית המקדש קיים. ומה שאמר וירשתה וישבת בה, זהו לאחר כבוש וחלוק.

ולקחת מראשית כל פרי האדמה. דרשו רז״ל, כיצד הפרשת בכורים, אדם יורד לתוך שדהו רואה תאנה שבכרה או אשכול ענבים שבכר, כורך עליהם גמי ואומר הרי זה בכורים, וכיון שקרא להם שם נתקדשו במחובר אע״פ שלא נתבשלו עדיין כל צרכן, וכשיגמרו ויתלוש אותן מן הקרקע אינו צריך לחזור ולקרוא להן שם. ואינו מביא אלא מן המובחר שבשדהו, זהו לשון מראשית מן המובחר, כמו (עמוס ו׳:ו׳) וראשית שמנים ימשחו, וכן בכל דבר מצוה או כל דבר שהאדם מקדיש ומקריב להקב״ה צריך שיהיה מן המובחר, וכן מצינו בהבל הצדיק שהביא קרבן מן המובחר (בראשית ד׳:ד׳) מבכורות צאנו ומחלביהן, ועל זה אמר מראשית כל פרי האדמה, מן המובחר שבפירות אדמתו.

אשר תביא. הפריש בכוריו ואחר כך נגנבו או נאבדו חייב באחריותן דכתיב (שמות כ״ג:י״ט) ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה׳ אלהיך, למדך שחייב באחריותן. תביא, הוא בעצמו ולא על ידי שליח אא״כ התנה בשעת לקיטה. הקרובים לירושלים מביאין תאנים וענבים לחים, והרחוקים מביאין אותן גרוגרות וצמוקים. אין מביאין בכורים קודם עצרת דכתיב (שם) וחג הקציר בכורי מעשיך, ואם הביא אין מקבלין ממנו אלא יניחם שם עד עצרת ויקרא עליהן מה שכתוב בפרשה. ועל זה אמר הכתוב ושמחת בכל הטוב, וזמן שמחה הוא מעצרת עד החג שאדם מלקט תבואתו ופירותיו, אבל מן החג ואילך מביא ואינו קורא.

מארצך. דרשו רז״ל בספרי אשר תביא מארצך, כל זמן שמצוין על פני ארצך שלא כלו לחית השדה, ומכאן שאין מביאין בכורים אחר חנוכה, שהפירות שבכרו אחר חנוכה הרי הן חשובין מהשנה הבאה ויניח אותן עד עצרת.

ושמת בטנא. ע״ד הפשט היו הבכורים מעלה לכהן וכבוד להקב״ה ותועלת גדולה לישראל, מעלה לכהן להטריח עצמו בכל הדרך להאכילו מראשית פירותיו והמובחר שבהם, וכבוד הקב״ה להתפלל לפניו בבית הגדול והקדוש שישפיע ברכותיו אליו ולהודות לפניו כי הברכה אינה אלא מאתו יתברך, ותועלת גדולה לישראל כי בזכות המצות הזאת היו הפירות מתרבין ומזונות העולם מתברכין. ולשון טנא הוא סל, והוא כלי לקבל הפירות, ומכאן שהבכורים טעונין כלי. וזה אחד משבעה דברים שהבכורים טעונין, ואלו הן, הבאת מקום, כלי, קריאה, קרבן, שיר, תנופה, לינה. הבאת מקום, הוא שיצטרך שיביאנו למקום מיוחד, הוא בהמ״ק, וזהו שכתוב והלכת אל המקום אשר יבחר וגו׳. כלי, שנאמר ושמת בטנא. ומצוה מן המובחר היא להביא כל מין ומין בפני עצמו בכלי, ואם הביאן בכלי אחד יצא, ולא יביאם מעורבין, אלא שעורים מלמטה וחטים על גביהן ותמרים על גביהן ורמונים על גביהן ותאנים למעלה מן הכל, ויהיה שום דבר מפסיק בין כל מין ומין כגון הוצין ועלין, ומקיף לתאנים אשכולות של ענבים מבחוץ. ומביאין בידם תורים בני יונה, שנאמר ושמחת בכל הטוב ואין שמחה אלא בבשר, והיו תולין בצידי הסלים תורים ובני יונה כדי לעטר את הבכורים, אותן שבסלים היו מקריבין עולות ואותן שבידיהם היו נותנין לכהנים של אותו משמר עם הבכורים והם מחלקין אותו ביניהם כשאר קדשים. קריאה, שנאמר וענית ואמרת, והוא שיקרא הפרשה מארמי אובד אבי עד האדמה אשר נתתה לי ה׳, ועניה זו היא התהלה בהרמת קול ובלשון הקדש, ממה שכתוב (דברים ל״א:כ״א) וענתה השירה הזאת, וכתיב וענית ואמרת, וכן (שם כא) וענו ואמרו ידינו לא שפכו, בלשון הקדש. קרבן, שלמים. שיר, שנאמר ושמחת בכל

הטוב, ואין טוב אלא שיר שנאמר (תהילים ל״ג:ג׳) הטיבו נגן בתרועה, שכן היו הלוים קורים בשיר משהיו מביאים בכורים שמגיעים לעזרה. תנופה, שנאמר והנחתו, הא כיצד כהן היה מניח ידו תחת יד בעלים ומניף, וזהו ולקח הכהן הטנא מידך כלומר להניף אותו. לינה, שאע״פ שהביא בכוריו והקריב שלמיו והשלים ידי חובתו בו ביום, אינו רשאי לצאת בו ביום מירושלים אלא שילין שם, שנאמר (דברים ט״ז:ז׳) ופנית בבקר והלכת לאהליך, ודרשו רז״ל כל פנות שאתה פונה מן המקדש כשתבא לו לא יהו אלא בבקר. הבכורים אסורים לזרים לפי שהוקשו לתרומה, שנאמר (שם יב) ותרומת ידך, ודרשו רז״ל אלו בכורים, כתיב הכא הטנא מידך וכתיב התם (שם) לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך וגו׳ ותרומת ידך. וכיון שהוקשו לתרומה, כשם שהזר אסור לאכול תרומה שנאמר (ויקרא כ״ב:י׳) וכל זר לא יאכל קדש, כן הוא אסור לאכול בכורים. וכן כהן אונן אסור בבכורים, שנאמר ושמחת בכל הטוב, למדך הכתוב שאסור לאכלן באנינות אלא בשמחה.

המביא בכורים רשאי הוא ליתנן בכל הדרך לעבדו ולקרובו עד שמגיע להר הבית, כשמגיע להר הבית נוטל את הסל ומניחו על כתיפו הוא בעצמו, ואפילו היה מלך ישראל, עד שמגיע לעזרה וקורא בעוד שהסל על כתפו הגדתי היום לה׳ אלהיך כי באתי אל הארץ וגו׳, ארמי אובד אבי וכל הפרשה עד האדמה אשר נתתה לי ה׳, ומוריד הסל מעל כתפו ואוחז בשפתו והכהן מניח ידו תחתיו ומניף, שנאמר והניחו והנחתו. מי שאין לו קרקע אלא שקנה אילן לפירותיו מביא ואינו מתודה, לפי שאינו יכול לומר הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה׳. וגר שיש לו קרקע מביא ואינו קורא שאינו יכול לומר לאבותינו, אבל יש בגמרא מי שסובר מביא וקורא לפי שאברהם אביהם של גרים שנאמר (בראשית י״ז:ה׳) כי אב המון גוים נתתיך, והרי הוא אב לכל הנכנסים תחת כנפי השכינה ויכול הוא לומר לאבותינו. ואפשר לומר שיש בזה רמז בכתוב ממה שאמר אתה והלוי והגר אשר בקרבך, הקישו הכתוב ללוי ולישראל. כהנים ולוים שנטעו בתוך ערי מקלט שלהם מביאין וקורין, שנאמר אתה והלוי. בראשונה כל מי שהיה יודע לקרות קורא וכל מי שלא היה יודע לקרות מקרין אותו, נמנעו אלו שאינן יודעין לקרות מלהביא כדי שלא יתביישו, התקינו שיהיו מקרין את שיודע כמי שאינו יודע, וכענין שאנו נוהגין עכשיו בס״ת ששליח ציבור קורא על הכל בין ליודע בין לשאינו יודע.

כתב הרמב״ם ז״ל, כיצד מעלין את הבכורים לירושלים, מתכנסין אנשי מעמד שבעירות עמהם כדי שלא יעלו יחידים, שנאמר (משלי י״ד:כ״ח) ברב עם הדרת מלך, ולנין ברחובה של עיר, ולא יכנסו לבתים מפני אהל הטומאה, ובשחר אומר הממונה קומו ונעלה ציון אל ה׳ אלהינו, והשור של שלמים הולך לפניהם וקרניו מצופות זהב ועטרה של זית בראשו, להודיע שהבכורים משבעת המינין, והחליל מכה לפניהם עד שמגיעין קרוב לירושלים, והם הולכים בכל הדרך וקורין (תהילים קכ״ב:א׳-ב׳) שמחתי באומרים לי בית ה׳ נלך, ולא היו מהלכין כל היום אלא שתי ידות ביום, הגיעו לקרוב לירושלים שלחו לפניהם שלוחים להודיע לאנשי ירושלים, ומעטרין את בכוריהם ומפרכסין אותן, ואם היה בהן לח ויבש מניחין את הלח מלמעלה, והפחות והסגנים והגזברין יוצאין לקראתם מירושלים, לפי הבאין הן יוצאין, אם באו אנשים הרבה יוצאין לקראתם רבים ואם מעט מעט, וכשיכנסו כולן בשערי ירושלים יתחילו לקרות (שם) עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים, וכל בעלי אומניות שבירושלים עומדין מפניהם ושואלין בשלומן, אחינו אנשי מקום פלוני בואכם לשלום, והן מהלכין בתוך ירושלים והחליל מכה לפניהם עד שהם מגיעין להר הבית. הגיעו להר הבית נטל כל אחד סלו על כתפו ואומר (שם קנ) הללויה הללו אל בקדשו עד כל הנשמה תהלל יה הללויה, עד שמגיעין לעזרה, הגיעו לעזרה דברו הלוים בשיר (שם ל) ארוממך ה׳ כי דליתני, עד כאן.

וע״ד המדרש ושמת בטנא, עשירים היו מביאין בכורים בקלתות של כסף ושל זהב, ועניים בסלי נצרים של ערבה קלופה, והסלים והבכורים ניתנין לכהנים, שנאמר ולקח הכהן הטנא מידך. וצריך שתתעורר במלת הטנא שהוא במספר הכנוי של אל״ף דל״ת, לענין שארמוז תצטרך אליו. ודרשו עוד בוא וראה כמה פתחון פה יש לעושי מצות יותר ממי שיש לו עסק מלכות, מי שיש לו עסק מלכות פעמים נותן כמה ממון עד שמגיעין אותו אצל המלך, ספק עושה שאלתו ספק אינו עושה, אבל הקב״ה אינו כן, אדם יורד לתוך שדהו רואה תאנה שבכרה אשכול שבכר מניחו בסל ובא ועומד באמצע העזרה ואומר השקיפה ממעון קדשך וגו׳, ולא עוד אלא שהיה אומר איני זז מכאן עד שתעשו צרכי היום הזה, הוא שכתוב אחריו היום הזה ה׳ אלהיך מצוך לעשות.

וע״ד הקבלה ושמת בטנא הטנא, הוא רמז לה״א אחרונה שבשם, כי הבכורים נקראו ראשית, והן שלש אותיות של שם שהן ראשית הכל, וסימנך (ירמיהו כ״ו:א׳) בראשית ממלכות יהויקים, כי בהם שהם ראשית הקים העולם כלו מעלה ומטה, והנה הם משפיעים כח בה״א אחרונה שהיא הרביעית ובית קבול להן, והיא מכללם, כענין ארץ היסודית שהיא רביעית ובית קבול לשלש יסודות ראשונים והיא מכללם ומתעלה מהם ומכחם, וכן הטנא כלי ובית קבול להביא שם הבכורים, ומכלל המצוה היא כי היה נתן לכהן עם הבכורים וזהו לשון הטנא, וזהו ולקח הכהן הטנא כי הוא המנהיג את העולם והנותן כח ותנועה בגלגל, והעולם מתקיים בתנועתו, כי לזה ירמוז ענין התנופה שהיה הכהן מניף את הטנא, ועוד להורות כי הוא המשגיח בכללי

העולם ופרטיו כי כן מי שהוא עומד בתוך הטנא הוא מציץ מן החרכים, כן משגיח מחלוני הרקיע הנטוי על ראשי החיות להאציל שפע ברכה וקיום לכל צבאות מעלה ומטה, והבן זה.

ג **הגדתי היום לה׳ אלהיך.** היה ראוי שיאמר לה׳ אלהינו ושלא יוציא עצמו מכלל אמונת האלהות, אבל אילו אמר כן לא היתה אמונתו מתבררת אצלנו ולא היינו יודעים כוונתו למי הוא קורא ה׳, ומי הוא שמקבל עליו אלהותו, אבל עתה בבואו לפני הכהן (הגדול) שהוא מיוחד לעבודת אלהי ישראל וידע אותו, כשהוא אומר לה׳ אלהיך נסתלק הספק מאצלנו ונתברר אמונתו הטובה, כי הוא מעיד על עצמו כי אלהי הכהן הוא אלהיו שבשבילו בא אל הארץ.

ויתכן שיהיה לשון הגדתי מענין המשכה, מלשון (תהילים נ״א:י״ד-י״ח) ופי יגיד תהלתך, כי המתפלל ממשיך הכח, וכתיב (דברים י׳:כ״א) הוא תהלתך והוא אלהיך, והבא אל הארץ הקדושה הוא ממשיך הכח שכנגדה אין צריך לומר הכהן על ידי הקרבנות שמקריב שם, ולכך הזכיר שם לה׳ אלהיך כמנהג משנה תורה.

ה **ארמי אובד אבי.** קרא ליעקב ארמי, ושעור הכתוב ארמי היה אבי, ובאור אובד עני, זה דעת הראב״ע ז״ל ולא כדעת רז״ל. ויאמר כאשר היה אבי בארם אובד היה, כלומר עני היה בלא ממון, וכן (משלי ל״א:ו׳) תנו שכר לאובד, כי כן מצינו שהיה לו צער גדול בעבודתו של לבן, כמו שאמר (בראשית ל״א:מ׳) הייתי ביום אכלני חורב וגו׳.

וירד מצרימה. כלומר אובד היה כשירד למצרים כי לא ירשתי ממנו כלום, וגם היה שם גר ובמתי מעט, ואח״כ חזר שם לגוי גדול. וכן היו הבנים כלל ישראל, אתה ה׳ הוצאתנו מעבדות קשה וגאלתנו באותות ובמופתים ונתת לנו ארץ זבת חלב ודבש. והכוונה במליצת הפרשה הזאת שיתחייב האדם לתת אל לבו בזמן מעלתו ושלותו בזמן הירידה והשפלות שהיה לו, וכן אמר קהלת (קהלת ז׳:י״ד) ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה, באורו ביום טובה ראה ביום רעה, וזה כדי שיתבונן ביתרון שיש לו ואז יודה על זה לשם יתעלה הטוב והמטיב לו.

ודעת אונקלוס במלת אובד שתחזור ללבן, כי לבן בקש להאביד יעקב אבינו לולא שבא אליו דבר ה׳ ואמר לו (בראשית ל״א:כ״ט) השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע, ואע״פ שלא האבידו כיון שבקש להאבידו העלה עליו הכתוב כאלו האבידו, והוא שדרשו רז״ל, חשב עכו״ם לעשות עברה אע״פ שלא עשאה הקב״ה חושבה כאלו עשאה, שנאמר ארמי אובד אבי, וכי היכן אבד לבן ליעקב, אלא ע״י שחשב לעשות העלה עליו הכתוב כאלו עשה. ואם חשב עכו״ם לעשות מצוה ולא עשאה אינה נכתבת עד שיעשנה, שנאמר (דניאל ו׳:ט״ו) ועד מעלי שמשא הוה משתדר להצלותיה, ולא חשב לו הקב״ה עד שעשאה. אבל ישראל שחשב לעשות עבירה ולא עשאה אין הקב״ה כותב עד שיעשנה, דכתיב (מיכה ב׳:א׳) הוי חושבי און ופועלי רע על משכבותם, אמר דוד (תהילים ס״ו:י״ח) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה׳. ואם חשב לעשות מצוה אע״פ שלא עשאה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה, שהרי דוד חשב לבנות בית המקדש ואע״פ שלא בנאו נכתב על שמו דכתיב (שם ל) מזמור שיר חנכת הבית לדוד, לשלמה לא נאמר אלא לדוד, כן דרשו במדרש תהלים במזמור שיר חנכת הבית.

יג **בערתי הקדש.** זו תרומה גדולה שהיא קדש, והיא אחד מחמשים, תרי ממאה.

מן הבית. זו חלה הנתנת לכהנים.

וגם נתתיו ללוי. זה מעשר ראשון, וגם לרבות מעשר שני שהיה מפריש לעצמו.

לגר ליתום ולאלמנה. זה מעשר עני. וזה סדר המתנות, תחלה היה מפריש תרומה גדולה לכהן ונקראת ראשית דכתיב (דברים י״ח:ד׳) ראשית דגנך, ואח״כ היה מפריש מעשר ראשון ללוי דכתיב (במדבר י״ח:כ״א) ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל, והלוי היה מפריש ונותן לכהן מעשר מן המעשר, ואח״כ היה ישראל מפריש לעצמו מעשר שני והיה עולה לירושלים ואוכלו שם, הוא שכתוב (דברים י״ד:כ״ב) עשר תעשר את כל תבואת זרעך וגו׳, ואכלת לפני ה׳ אלהיך מעשר, עשר תעשר, בשני מעשרות הכתוב מדבר, מעשר ראשון ומעשר שני. ואח״כ היה מפריש בשנה שלישית של שמטה מעשר עני והיה נותן לעניים, זהו שאמר לגר ליתום ולאלמנה, ועל זה אמר בכאן כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית שנת המעשר, למדך הכתוב שבשנה השלישית של שמטה יש לו לקבץ כל מעשרותיו מן השנים שעברו ושיתן אותן וישלים עתה מה שחסר, וכן אמר הכתוב (שם יד) מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא, והיא שנה השלישית שבה מפרישין מעשר עני, וכן הזכיר כאן בשנה השלישית שנת המעשר, שנה שמפרישין בה מעשר מחדש, זהו מעשר עני, שהרי אין בה מעשר שני כשאר השנים, שהרי מעשר עני זה במקום מעשר שני, ולכך יאמר הכתוב כי אחר שהפריש מתנותיו התרומה והמעשרות כראוי וכסדר, שיתודה ויאמר בערתי הקדש, ושיתפלל לשם יתברך שיברך את הארץ בפירותיה ובגשם מטרות עזו. ולא היה מתודה עד שלא ישאר אצלו שום דבר מחקי המתנות הראויות לו לתת לכהנים וללוים ולעניים. ואימתי מתודה, ביום טוב האחרון של פסח של שנה רביעית ושל שביעית, שנאמר כי תכלה לעשר, ברגל שכל המעשרות כלין בו, שהרבה אילנות נלקטין אחר הסכות, נמצאו של

שלישית כלין בפסח של שנה רביעית. וכל מי ששהה מעשרותיו הצריכו הכתוב לבערו מן הבית, וזהו שאמרו במסכת אבות ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית, ובשביעית מפני מעשר עני שבששית. ובערב יום טוב האחרון היה הביעור ולמחר מתודה במנחה.

ככל מצותך אשר צויתני. שהפרשתי מתנות כסדר. ודרשו רז״ל לא שניתי סדר הפרשתן, שאין להקדים מעשר ראשון לתרומה ולא מעשר שני לראשון, שנאמר (שמות כ״ב:כ״ח) מלאתך ודמעך לא תאחר.

לא עברתי ממצותיך, שלא הפרשתי ממין על שאינו מינו, ולא מן התלוש על המחובר ולא מן המחובר על התלוש, ולא מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש.

ולא שכחתי, מלהזכיר שמך ומלכותך עליו בשעת הפרשה. וכן המשפט להזכיר בהם השם והמלכות, וכבר אמרו כל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה.

יד **לא אכלתי באוני ממנו.** שאונן אסור בקדשים.

ולא בערתי ממנו בטמא. שלא הפרשתיו בטומאה.

ולא נתתי ממנו למת, שלא קניתי ממנו ארון ותכריכין. והענין כי אין צריך לומר לדבר הרשות אלא אפילו לדבר מצוה שיש בו כבוד החיים והמתים לא נתתי ממנו, כלומר שלא יהא כפורע את חובו בדבר מצוה, וכל שכן שלא הוצאתי ממנו לצרכי חיים, אלא לאכול ולשתות בלבד.

שמעתי בקול ה׳ אלהי. כשהבאתיו לבית הבחירה.

עשיתי ככל אשר צויתני, ששמחתי ושמחתי אחרים, שנאמר ושמחת בכל הטוב.

טו **השקיפה ממעון קדשך.** עשינו מה שגזרת עלינו עשה אתה מה שהבטחתנו.

וברך את עמך. בבנים ובנות.

ואת האדמה אשר נתתה לנו. בגשמי רצון ברכה ונדבה.

כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש. שתתן טעם בפירות. ובמקום אחר דרשו השקיפה ממעון קדשך, עשינו מה שמוטל עלינו לעשות עשה אתה מה שמוטל עליך. ומה שהזכיר מעון קדשך ולא אמר מכון כמו שאמר שלמה בתפלתו (מלכים א ח׳:ל״ט) ואתה תשמע השמים מכון שבתך, מפני שהתודה ששמח בהשלים חקו בהפרשת תרומותיו ומעשרותיו, והשמחה הוא במעונו כלומר באותו רקיע ששמו מעון, על כן הזכיר מעון קדשך. ומה שהזכיר לשון השקיפה ואינו נזכר לעולם בשום מקום אלא בפורענות, להורות כמה גדול שכר המצות כשהיא בשמחה שהיא מהפכת מדת הדין למדת רחמים. וכן דרשו רז״ל אמר ר׳ חנינא בר פפא בוא וראה כמה גדול כחן של מתנות עניים, שכל השקיפה שבתורה לרעה וכאן לברכה.

ואם תשכיל בענין המתנות האלה בסודם תמצא כי התרומה הנקראת ראשית תרמוז לחכמה הכוללת הבינה בחמשים שערים, ועל כן התורה היא אחת מחמשים, זהו שאמרו תרומה, תרי ממאה, ומעשר ראשון הנתן ללוי שהיה עשירי בבנים כנגד העשירית, וכן מעשר שני כמו כן כנגד העשירית, כי נקרא מעשר ראשון לפי שהוא ראשון לנו ונקרא כמו כן מעשר שני כי הוא עשירי לראשון העליון, ומעשר עני שהיה מפריש בשנה השלישית וששית כנגד היסוד שהוא מכריע, וכלול מן השבעה, כן היה הפרשת מעשר עני באמצע שש שנים, שלש מכאן ושלש מכאן, ועם מעשר זה נשלמו כל המעשרות בין למעלה בין למטה, וזהו שאמר כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית, אמר כי תכלה כי מעשר עני זה תכלית וסוף כל המעשרות, ולכך אמר הכתוב בסדר ראה בפרשת עשר תעשר (דברים י״ד:כ״ח) מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא והנחת בשעריך, כי כשם שצוה הקב״ה שנקבץ את כל המעשרות של השנים שעברו במקום אחד בשערינו, כן הרמז בזה שנקבץ ושניחד הכל בלי פרוד במקום שהוא כולל את הכל, זהו שאמר והנחת בשעריך, הוא שער התפלה הוא שער לה׳ הכולל את הכל, ולכך היה מתפלל בלשון הקדש, והיה מתודה בקול רם שהשלים חיובו במעשרותיו של הקב״ה והפריש אותן בסדר ובכוונה הראויה ולא שינה הסדר ח״ו, זהו ככל מצותך אשר צויתני אלא שסדר הכל במחשבתו ויחד את הכל יחוד שלם. לא עברתי שלא קצצתי בנטיעות, ולא שכחתי מלברך השם והמלכות כי הוא היחוד השלם. ומתודה עוד ואומר לא אכלתי באוני ממנו שלא הפרישו לשום כח מכחות המלאכים שהם עשר מדרגות שהם הקרובים אליו, ולא לשום כח מכחות הגלגלים, ולא בערתי ממנו בטמא אין צריך לומר שלא הפריש ממנו לשום כח מכחות הטומא הרוחניים השוכנים למטה באויר שבין הגלגלים והיסודות, ולא נתתי ממנו למת אין צריך לומר שלא הפריש לשום אחד מארבע יסודות שהם גופים מתים ולא רוחניים, אך שמעתי בקול ה׳ השם המיוחד לבדו שהוא עליון על כלן, ועשיתי ככל אשר צויתני. השקיפה ממעון קדשך, התפלה הזאת לשם הנכבד, שכן אמר ואמרת לפני ה׳ אלהיך, ואליו אומר השקיפה, ואמר ממעון כי הוד והדר לפניו ונהרי ששון ונהרי שמחה והשמחה במעונו, זהו השקיפה ממעון קדשך, יאמר השקיפה עלינו ממעון קדשך ותריק עלינו מה שקבלת מן השמים, כמו (מלכים א ח׳:ל״ב) ואתה תשמע השמים. או יאמר השמיע תפלתנו אל השמים וברך את עמך את ישראל, השפיע להם הברכה שקבלת, וזהו לשון

חכמינו ז״ל עשינו מה שמוטל עלינו עשה אתה מה שמוטל עליך. ואת האדמה שכנגדה הארץ של מעלה שהיא ארץ זבת חלב ודבש שהיא הרצון המשפיע רחמים ודין, זהו לשון ארץ זבת חלב ודבש, וכבר הזכרתי זה, והכל אמת בין למעלה בין למטה, וזה מבואר.

טז היום הזה ה׳ אלהיך מצוך לעשות. בשנת הארבעים היה עומד והוא אומר היום הזה, והלא יש ארבעים שנה שקבלו את התורה, אבל פירשו רז״ל יהיו חביבין עליך כאלו היום הזה קבלתם מסיני.

ובפרשת שמע (דברים ו׳:ו׳) בפסוק אשר אנכי מצוך היום, דרשו יהיו בעיניך חדשים כאלו היום קבלתם מסיני. בין בלשון חביבין בין בלשון חדשים הוצרכו לדרוש כן לפי שהדורות חולפים ולב האדם הולך אחר עיניו בדבר הנראה, כי בעמדו בין עיניו יזכרנו ובהסתרו מעיניו ישכחנו, והאותות והמופתים אינן עומדין לעולם, לכך יזהירו שתהיה האמונה קבועה בלב עומדת לעד בזמן ההסתר כמו שהיתה בזמן ההגלות, ויהיו דברי התורה חביבין אצלנו שלא נעבור עליהם, ויהיו גם כן חדשים בענין זכרון האותות והמופתים שלא נשכחם מלבנו בהתעלמם מעינינו, אך יהיה אצלנו מעמד הר סיני בנפלאותיו בחדושו תמיד.

ויתכן לומר כי פסוק זה התחיל היום הזה וסיים ובכל נפשך, להורות כי יתחייב האדם שימסור נפשו על המצות בכל הזמנים כלן כיום של מתן תורה, כי כשם שהיה מוסר נפשו על השם באותו יום עצמו של מתן תורה בראותו האותות והמופתים והאש האוכלת בראש ההר, כן ראוי לו למסור נפשו עליו בכל הזמנים כלן, וזהו שאמר היום הזה וסיים בנפשך לבאר שתמסור נפשך עליו בכל הזמנים כלן כהיום הזה.

יז את ה׳ האמרת היום. לשון מעלה וגובה, מלשון (ישעיהו י״ז:ו׳) בראש אמיר, שהוא הענף הגבוה, וכן תרגם אונקלוס חטבת, מלשון (משלי ז׳:ט״ז) חטובות אטון מצרים, משובחות. ואמרו בשם ר׳ יהודה הלוי ז״ל שהיא מלשון ויאמר כלומר עשית הישר בעיניו שקבלת תורתו עד שסבבת שאמר שהוא יהיה ה׳ אלהיך.

יח וה׳ האמירך. כלומר גם הוא עשה לך כל כך נסים ונפלאות שראית בעיניך עד שסבב שאמרת שתהיה לו לעם סגולה כאשר דבר לך, כלומר בסיני, הוא שאמר (שמות יט) אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים.

ולשמור את כל מצותיו, ובלבד שתשמור מצותיו, כי אין מעלת ישראל להיותם נקראים בשם סגולה אלא בשמירת המצות.

יט על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת. שעור הכתוב כן, ולתתך עליון לתהלה ולשם ולתפארת על כל הגוים אשר עשה, כי העובדי אלילים אשר עשה אינם נתונים לתהלה ולשם ולתפארת אבל הם נתונים לחלק הכוכבים והמזלות, לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא, זהו שאמר לתהלה ולשם, כי ישראל הם נתונים לתהלה ולשמו הגדול, לתהלה כענין שכתוב (דברים י) הוא תהלתך, ולשמו הגדול, והוא אלהיך.

פרק כז

א **שמור את כל המצוה.** היא מצות הקמת האבנים שמזכיר והולך והקמות לך אבנים גדולות, כלומר מתוך הירדן, ואבנים אלו היו לאות ולזכרון לנס הירדן. וצוה לכתוב עליהן כל התורה, והיו שתים עשרה כי כן כתוב בספר יהושע (יהושע ד׳:ד׳-ה׳) איש אחד משבט, וכתיב (שם) ויאמר להם יהושע עברו לפני ארון ה׳ אלהיכם אל תוך הירדן והרימו לכם איש אבן אחת על שכמו למספר שבטי בני ישראל, ועשה זה לאות ולזכרון שנכרתו מימי הירדן מפני הארון בעברו בירדן, ושתים עשרה אבנים אלו שלקחו מתוך הירדן העבירום עמהם במלון שהוא הגלגל אשר שם הקימם יהושע, וכתיב (שם) כי ישאלון בניכם מחר לאמר מה האבנים האלה לכם, ואמרתם להם אשר נכרתו מימי הירדן מפני ארון ברית ה׳. והוצרך לומר גדולות כדי שיכילו כל התורה כולה. ומלבד שתים עשרה אבנים אלו שהוציאו מתוך הירדן ושהעבירום הגלגל מצינו שתים עשרה אבנים אחרות שהקימו בתוך הירדן, שנאמר (שם ד) ושתים עשרה אבנים הקים יהושע בתוך הירדן תחת מצב רגלי הכהנים וגו׳ ויהיו שם עד היום הזה. ועוד מצינו אבנים אחרות שבנו שם מזבח בהר עיבל, וזהו שכתב רש״י ז״ל בפירוש החומש שלו, נמצאת אתה אומר שלשה מיני אבנים היו, עד כאן. ואמר כן ממה שאמרו במסכת סוטה, שלשה מיני אבנים היו, אחד שהקים משה בעבר הירדן שנאמר (דברים א׳:ה׳) בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה וגו׳, אתיא גזירה שוה באר באר, כתיב הכא באר היטב, וכאן (שם) הואיל משה באר, מה להלן בשבעים לשון אף כאן בשבעים לשון, ואחד שהקים יהושע בתוך הירדן, ואחד שהוציא מתוך הירדן והעבירום בגלגל. ונראה לפי פשטי הכתובים כי האבנים כלן היו עשרים וארבע, שתים עשרה אבנים שהוציאו מתוך הירדן ושתים עשרה שהקים יהושע בירדן, אותן שהקים יהושע בירדן שם עמדו עד היום הזה, ומה שהקימן שם כדי שיהיה מקום לכהנים נושאי הארון ויעמדו עליהם ולא יטבעו רגליהם בטיט, ואותן שהוציאו מתוך הירדן בנה בהם תחלה מזבח בהר עיבל וכתבו כל התורה בהם ואח״כ העבירום הגלגל. וא״כ יהיה שעור הכתוב בכאן והקמות לך אבנים גדולות הם שתים עשרה שהוציאו מתוך הירדן, והנה זה כלל ואח״כ פרט. ואמר והיה בעברכם את הירדן תקימו את האבנים האלה, השתים עשרה שהזכרתי, תקימו אותם בהר עיבל, ושדת אותם אחר שתבנה שם מזבח, ואז וכתבת על האבנים הנזכרים את כל דברי התורה הזאת באר היטב. שאם לא נפרש כן שתהיה הפרשה כלל ופרט, וערבוב פרשיות אני רואה כאן, כי מה יאמר וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב והלא כבר אמר תחלה וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת בעברך, ועוד איך יאמר תחלה וכתבת עליהן ואחר כך ובנית שם מזבח, והלא המזבח בנו תחלה ואחר כך כתבו התורה כלה. ועל כן ראיתי לומר כי הפרשה כלל ופרט, וכן מפורש שם במסכת סוטה שאחר שבנו מהם קפלו את המזבח ונטלו את האבנים ובאו ולנו במקומן.

ב **ושדת אותם בשיד.** לא אמר בגיר כענין (ישעיהו כ״ז:ט׳) כאבני גיר מנופצות, אע״פ שהגיר חזק מן השיד, אבל אמר שיד לפי שהוא מגין יותר מפני הגשמים מה שאין כן בגיר הנמוח, ולכן אמר בשיד למען יעמדו ימים רבים.

ג **וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת.** זה יורה שכל התורה כולה כתובה עליהן, וכן כתב הרמב״ן כי מצינו בספר תאגי שכל התורה היתה כתובה בהן בראשית עד לעיני כל ישראל בתגיה וזיוניה ומשם נעתקו, עד כאן.

אבל רבינו סעדיה גאון ז״ל כתב שהיה כתוב בהן מספר המצות כמו שהן כתובות בהלכות גדולות כעין אזהרות.

למען אשר תבא אל הארץ. למען התורה הזאת אתה בא אל הארץ, נתן טעם למצות הקמת האבנים כי לא זכינו לירושת הארץ אלא בזכות התורה, כן פירש הרמב״ן ז״ל. ומטעם זה תקנו רז״ל להזכיר תורה בברכת הארץ. ואפשר לפרש למען אשר תבא אל הארץ, למען אשר תוכל לבא, כלומר מה שאני מצוה לך לכתוב עליהן כל התורה למען שיהיה לך כח לבא אל הארץ כי כח התורה יכרית האויבים אשר בארץ וינחילנה לנו.

יב **אלה יעמדו לברך.** דרשו רז״ל הברכה היתה ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה, הקללה כמו שכתוב, והיו על הברכה ששה מבני הגבירות ועל הקללה היו בני השפחות, ולפי שלא היו אלא דן ונפתלי גד ואשר הוצרך ליטול מבני לאה שתים, ראובן הבכור וזבולן הקטן כדי שישלימו לששה. ומה שמונה שמעון על הברכה, מפני שנכתבו בכאן י״א ארורים ולא רצה לקללו ולומר כנגדו ארור, ומשה שקבע ברכה בפרשת וזאת הברכה לכל השבטים ולא קבע לשמעון לפי שלא היה ראוי לברכה מפני חטא זמרי, וכיון שלא היה בלבו לברכו כי לא היה ראוי לברכה לא רצה לקללו בכאן לומר ארור כנגדו, שאם כן לא היתה לו תקנה. וכבר דרשו רז״ל שאע״פ שלא ברכו בפירוש רמזו בברכת יהודה, שנאמר (דברים ל״ג:ז׳) שמע ה׳ קול יהודה, שכן היתה נחלת בני שמעון בתוך נחלת בני יהודה. ומה שנמנה ראובן על הקללה אין זה לחיובו, אלא נראה לי שהוא התנצלות גמור במעשה בלהה ולומר שלא חטא באשת אב, שהרי הוא קורא ארור שוכב עם אשת אביו, ומזה אמרו במדרש (בראשית מ״ט:ד׳) יצועי עלה, אמר לו יעקב אביו, בני אין לך תקנה עד שיבא אותו שכתוב בו (שמות י״ט:ג׳) עלה, כיון שבא משה והעמיד לכהנים הלוים בהר גרזים ובהר עיבל והעמיד ראובן על הקללה ידעו כל

ישראל שהיה ראובן זכאי. וכן אמרו רז״ל כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה. וכיצד היו עומדין אלו על הברכה ואלו על הקללה, כך שנו רז״ל במסכת סוטה, ששה שבטים עלו לראש הר גרזים וששה שבטים עלו לראש הר עיבל, והכהנים והלוים עומדים למטה באמצע, הכהנים מקיפין את הארון והלוים את הכהנים וישראלים מזה ומזה, שנאמר (יהושע ח׳:ל״ג) וכל ישראל וזקניו ושוטרים ושופטיו עומדים מזה ומזה לארון נגד הכהנים הלוים, הפכו פניהם כלפי הר גרזים ופתחו בברכה, ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה, אלו ואלו עונין אמן, הפכו פניהם כלפי הר עיבל ופתחו בקללה, ארור האיש אשר יעשה וגו׳, אלו ואלו עונין אמן עד שגומרין ברכות וקללות, ואחר כך הביאו את האבנים ובנו את המזבח ושדוהו בשיד וכתבו עליהן את כל דברי התורה הזאת בשבעים לשון, שנאמר באר היטב, ונטלו האבנים ובאו ולנו במקומן, עד כאן במשנה.

טו **ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה.** דרשו רז״ל ארור משעת עשיה, וכן כתיב (דברים ט׳:כ״א) ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל, משעת עשיה קם ליה בחטא.

ושם בסתר. עד שיעשה לה דברים שבסתר, מכאן אמרו רז״ל עבודה זרה של ישראל אינה אסורה אלא משתעבד ושל נכרי אסורה מיד, שנאמר (דברים ז) פסילי אלהיהם, משעה שפסלו נעשה אלוה ואע״פ שעדיין לא עבדו. וי״א עברות אלו הזכיר בתחלתן ענין עבודה זרה, לפי ששקולה כנגד כל התורה כלה. ואחריו מקלה אביו ואמו, לפי ששלשתן שותפין ביצירה, ולכך הזהיר בכבוד שלשתן. ומה שיחד הכתוב י״א עברות הללו לפי שהן המחייבות עונש גלות, ולכך פרט אותן להן עכשיו בכניסתן לארץ.

וע״ד הפשט הזכיר בכאן י״א עברות בעבור שיוכל האדם לעשותן בסתר, והחל מן העיקר שהוא בינו ובין בוראו, ואחר כך בינו ובין אבותיו כי מי יודע אם יקלה אותם, וכן מסיג גבול דבר נסתר, וכן משגה עור כי לא יוכל לפרסם מי הטעהו, וכן מטה משפט גר יתום ואלמנה שאין להם עוזר, והנה זה נסתר, כי אם יטה משפט אחרים יערערו עליו ויפרסמוהו, ובשוכב עם אשת אב ואחותו וחותנתו, אינו נחשד להיות עמם, ולכך הוא דבר נסתר ואיננו כן שאר העברות, ושוכב עם בהמה כי אין לה פה שתצעק כמו הזכור, על כן לא הזכירו, וכן לוקח שחד בין הדיין ובין העד להעיד שקר, כן פירש החכם רבי אברהם ז״ל.

וע״ד המדרש י״א עברות הללו כנגד י״א דברים שאמר דוד ע״ה במזמור (תהלים טו) מי יגור באהלך, שכל הדר בחוצה לארץ יתחייב לעשותן, והנה הם הפך י״א עברות הללו. הולך תמים כענין שנאמר (דברים יח) תמים תהיה עם ה׳ אלהיך וגו׳. ופועל צדק, שלא יגזול ושלא יקח כלום משל חברו, וכמו שאמרו רז״ל צדק משלך ותן לו, וזה הפך מסיג גבול, ודובר אמת בלבבו, שיהא פיו ולבו שוין, הפך משגה עור. לא רגל על לשונו הפך מכה רעהו בסתר שהוא הולך רכיל. לא עשה לרעהו רעה, הפך מטה משפט. וחרפה לא נשא על קרובו, כלומר שלא יעשה עמו דבר שישא עליו חטא, הפך גלוי עריות. נבזה בעיניו נמאס, הפך מקלה, כי סבת המקלה היותו חכם ונכבד בעיניו והנקל והנבזה בעיניו יכבד יראי ה׳, כספו לא נתן בנשך שאינו חומד ממון אחרים. ושחד על נקי, הפך שפיכות דמים. עושה אלה לא ימוט לעולם.

וענו כל העם. הזכיר כן בעבודה זרה, ובכל השאר הזכיר ואמר כל העם, ממה שאמרו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, ולכך וענו כל העם.

כו **ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת.** זה כלל לכל המצות שבתורה, ובאור הכתוב אשר לא יקים המצות בלבו, כלומר שיודה בהן ויאמין בכולן שהן אמת, אחת מהנה לא נעדרה, שאין בה תועלת הגוף והנפש, ושאין בכלן מצוה אחת לבטלה, זהו אשר לא יקים לעשות אותם, שיקיים בלבו אמונה חזקה שראוי לעשותם, כי כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת (משלי ח,ט).

ודרשו רז״ל אשר לא יקים — שאינו מגביה ספר תורה להראות כתיבתו לעם.

פרק כח

ב **ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך.** כלומר שלא תצטרך לרדוף אחר הברכה, שהיא עצמה תבא אחריך ותשיג אותך.

ד **ברוך פרי בטנך.** הקדים כאן בברכות ברכת הגוף לברכת המזון, שאמר אחריו ברוך טנאך, אבל בקללות הקדים טנאך ואחר כך פרי בטנך, ללמדך שיענש תחלה בממונו ואם יחזור בו מוטב ואם לאו יענש בגופו. וכן אמרו במדרש אין בעל הרחמים נפרע מן הנפשות תחלה.

י **וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך ויראו ממך.** מי שהוא עבד לשר אחד משרי המלך אין מעלתו גדולה כל כך כאלו היה עבדו של מלך, כי עבדו של מלך אפילו השרים והסגנים אשר למלך יראים מפניו לאימת המלך, מאחר שהעבד ההוא נקרא בשם המלך אדוניהם, וזה ענין הכתוב הזה ובאורו, יאמר וראו כל עמי הארץ שהם חלק הכוכבים והמזלות, כי שם ה׳ שהוא האדון עליהם ועל השרים שלהם, נקרא על ישראל, ושישראל הם מיוחדים לחלק האדון, אז ויראו ממך, בודאי ייראו ממוראן של ישראל. ודרשו רז״ל כי שם ה׳ נקרא, רבי אליעזר הגדול אומר אלו תפלין שבראש.

ויש לך להתעורר בכאן כי נרשם בכאן אות שי״ן שהיא הלכה למשה מסיני, והוא כאלו אמר וראו כל עמי הארץ כי שי״ן עליך ויראו ממך. ועוד חלוף השם הגדול בא״ת ב״ש עולה במספר שי״ן, והוא שי״ן רבתי של שיר השירים. ועוד כי שלש מאות ימים של הנחת תפלין הם בשנה, יצאו שבתות וימים טובים שהן ס״ה ימים.

ואם תשכיל עוד בטעם שי״ן של תפלין תמצא השי״ן רמז לשכינה ולנשמת האדם, ושי״ן של ארבע בתים ירמוז לשכינה המקפת והממלאת לכל העולם וחוץ לעולם ומשפעת כח בארבע חיות המרכבה, והרצועה שיש בה כמין דל״ת רמז לארבע רוחות העולם המתנהגים על ידי השכינה, ומעלה ומטה גם כן, ועל כן הרצועות מחוברות ומתפשטות והולכות למטה, ונתבאר בזה כי כל השפע בא לעליונים ולתחתונים מאת השכינה, ומאין בא השפע אל השכינה, מן החכמה והבינה, צא ולמד שהוא כן מתוך יצירת האדם שנוצר בחכמה מופלאה כי אות שי״ן רשום באפיו אשר שני הנקבים מכוונים כנגד המוח שהוא מקום החכמה והבינה, וענין האבר הזה החתום באות שי״ן שהוא בית קבול ילמד דעת את העם כי כן השכינה מקבלת שפע, וכן תמצא הנשמה שהיא מקפת את כל הגוף שהיא בתוכו וחוצה לו, וכחה ואורה מתפשטים בארבעה חללים שבמוח, שני חללים ראשונים יש בהם כח הציור, חלל אמצעי יש בו כח המחשבה, חלל אחרון יש בו כח השמירה והזכרון, והשגנו מכל זה כי שי״ן שבארבעה בתים הוא רמז לשכינה וד׳ חיות הקדש, ורמז גם כן לנשמה וארבעה חללים שבמוח, והבן זה.

טו והשיגוך. מלא בוא״ו ולא נכתב בברכות מלא, ומה שנכתב כאן מלא על שם שנאמר (תהילים צ״א:ט״ו) עמו אנכי בצרה, וכן הוא רשום בפסוק זה באחרית התיבות. ומפני שהתורה מפחידתם בקללות, באה לרמוז שלא יאבדו בהם, כי השם הנעלם שוכן בקרבו הווה בצרתם ושומר אותם.

כא ידבק ה׳ בך את הדבר עד כלותו. מלת כלותו תחזור לדבר והוא מדת הדין, כלשון (חבקוק ג׳:ה׳) לפניו ילך דבר. עד כלותו, כלתו כתיב.

כב יככה ה׳ בשחפת. הזכיר השם המיוחד ולא אמר יככה אלהים, והנה הוא מדת הדין במקום זה, וכמוהו (בראשית ו׳:ז׳) ויאמר ה׳ אמחה, (שמות י״ד:י״ד) ה׳ ילחם לכם, שהוא מדת הדין, כי כן מצינו שם אלהים מדת הרחמים במקומות רבים, כמו (בראשית ח׳:א׳) ויזכור אלהים את נח, (שם כ) וירפא אלהים את אבימלך, כי כל אחת מן המדות זו כלולה בזו, ומפני זה הזכיר יככה בתוספת ה״א להורות על מדת הדין המיסרת את האדם, והוא שכתוב (ויקרא כ״ו:י״ח) ויספתי ליסרה אתכם שבע, בתוספת ה״א הנקראת שבע ומיסרת בשבע פורעניות, וכן הזכיר כאן שבע חליים בשחפת ובקדחת וכל השאר.

כז בגרב ובחרס. לשון חרס, מין גרב יבש שיצטרך לחרס, וכן כתוב בשחין איוב (איוב ב׳:ח׳) ויקח לו חרש להתגרד בו, כן פירשו המפרשים. אבל יתכן לפרש ובחרס מלשון שמש, כי יפחידם במכת השמש, ושלשה שמות יש לו, שמש חמה חרס. שמש על שם שהוא עבד משמש אצל קונו, ומתוך מעלת העבד תתפרסם מעלת האדון, חמה על שם החמימות, חרס על שם שנברא להאיר על הארץ. ועוד יש בשלשתן רמז על ההקף הרביעי הגדול שהוא שס״ה ימים, ועל שמות שני מנהיגיו. וכן בענין שלשה שמות אשר ללבנה, והן סהר ירח לבנה, ואין כאן מקום להאריך בזה. אבל יזהיר הכתוב שאם לא ישמעו בקול השי״ת שיכה אותם במכת השמש שהוא קלקול האויר והיסודות, וזהו ובחרס מלשון (שם ט) האומר לחרס ולא יזרח, וכן (שופטים י״ד:י״ח) בטרם יבא החרסה. והנה זה הפך ממה שהזכיר דוד ע״ה בברכה (תהילים קכ״א:ו׳) יומם השמש לא יככה וירח בלילה, כנגד זה אמר בכאן יככה כי החליים בסבת המאכלים ושנוי האויר בארצות, והכל בתנועת השמש.

כט והיית אך עשוק וגזול כל הימים. וכן אמר עוד והיית אך עשוק ורצוץ כל הימים, ואכין ורקין מעוטין הן, למעט שאר האומות שלא תהיה בהן אחת בשפלות כישראל. וכנגדו הזכיר בברכות והיית רק למעלה, למעט שאר האומות שלא תהיה להן מעלה וגדולה כישראל.

מב יירש הצלצל. לשון (דברים ד׳:ל״ח) להוריש גוים וכן תרגומו יתרך. ורש״י ז״ל פירש מלשון רש, כלומר יעשנו רש מן הפרי. והצלצל מין ארבה ונקרא צלצל על שם הרעש שעושים בבאם מקובצים, מלשון (תהילים ק״נ:ה׳) בצלצלי תרועה. ותרגומו סקאה, מלשון רז״ל ונטלוה מסיקין, כלומר גזלנין, על שם שגוזלין הפירות ומכלין אותן.

מז תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלהיך בשמחה. יאשימנו הכתוב בעבדו השי״ת ולא היתה העבודה בשמחה, לפי שחייב האדם על השמחה בהתעסקו במצות, והשמחה במעשה המצוה מצוה בפני עצמו, מלבד השכר שיש לו על המצוה יש לו שכר על השמחה, ועל כן יעניש בכאן למי שעובד עבודת המצוה כשלא עשאה בשמחה, ולכך צריך שיעשה אדם המצות בשמחה ובכוונה שלמה, וכן אמרו במדרש רות אלו היה יודע ראובן שהקב״ה מכתיב עליו (בראשית ל״ז:כ״א) וישמע ראובן ויצלהו מידם, בכתפו היה מוליכו לאביו, ואלו היה יודע אהרן שהקב״ה מכתיב עליו (שמות ד׳:י״ד) וראך ושמח בלבו, בתופים ובמחולות היה יוצא לקראתו, ואלו היה יודע בועז שהקב״ה מכתיב עליו (רות ב׳:י״ד) ותאכל ותשבע ותותר, עגלים פטומים היה מאכילה.

מח מרב כל, ועבדת את אויביך בחוסר כל. זה ממדותיו של הקב״ה, שהן מדה כנגד מדה, הם לא עבדו להקב״ה מרב כל לפיכך יעבדו את האויבים בחוסר כל, ומזה דרשו רז״ל בפרק קמא דחגיגה (ישעיהו מ״ח:י׳) הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני, מלמד שחזר הקב״ה על כל מדות טובות ולא מצא להן לישראל תקנה אלא עניות, אמר שמואל היינו דאמרי אינשי יאה עניותא לישראל כורדא סומקא לסוסיא חיורא.

מט כאשר ידאה הנשר. זה אספסיאנוס וטיטוס שהיו מלכים ממלכי אדום והחריבו בית שני, וכך דרשו רז״ל על אספסיאנוס דחשיב למיתי בעשרה יומי ואתא בחמשה ושמע לינוקי דקא אמרי ישא ה׳ עליך גוי מרחוק מקצה הארץ כאשר ידאה הנשר, אמר שמא אנא הוא נשרא. וכן כל התוכחות האלו בבית שני היו, ושם נתקיימו כלן.

נב והצר לך בכל שעריך. כלומר בכל מקום. ויתכן לפרש כי מה שהזכיר בפרשה ארבע פעמים שעריך, האחד כולל, והשני שערי המדינות, והשלישי שערי הבתים של היחידים, והרביעי מלשון שעור, כלומר שיציק לו האויב בכל מה שהוא מחשב, וכן יזדמן לו צער ונזק ותשיגהו בהלה בכל מה שהוא משער לעשות, והנה הוא בהפך מהמצליח שישכיל בכל אשר יפנה ויצליח בכל מה שיחשוב וכל דבריו ומחשבותיו יצאו לו על הנכונה כענין הנזכר ברשע (תהלים י) יחילו דרכיו בכל עת.

נח אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה. באר בכתוב הזה כי הכוונה בכל המצות שבתורה תכלית אחת, והיא היראה, וכן באר משה במעמד הקדוש כי אין תכלית הכונה בנתינת התורה אלא היראה, הוא שאמר (שמות כ׳:י״ז) לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם. ממנו ראה המלך שלמה וכן עשה שחתם ספרו בה. וכן אמרו עוד (ישעיהו ל״ג:ו׳) יראת ה׳ היא אוצרו, אי איכא יראת ה׳ אין ואי לא לא. פשוטו של מקרא יראת ה׳ היא מונחת באוצרו העליון והחביב אצלו בתת עליה שכר. או יאמר יראת ה׳ שהיא אצל היראים היא אוצרו שגונז אותה להם. וטעם שהזכיר ביראה לשון אוצר, כי אין ביד המלך לעשות אוצר אם לא יקבץ ממון מאחרים, ומה שהוא מקבץ וגונז ביחוד ההוא יקרא אוצר, וכן היראה אינה בידי שמים ולכך יקראנה אוצר. והא למדת שהיראה עיקר הכל וגדולה היא משאר המדות והיא העולה על כל המצות, ששאר המצות כתפילין וציצית וכיוצא בהן יש להן זמן בזמן עשיתן, וכיון שגמר מלעשותן הרי הוא בטל ממנה, ולא כן מצות היראה, כי אין לה זמן אבל היא קיימת לעולם בכל עת ובכל שעה, וזהו שכתוב (תהילים י״ט:י׳) יראת ה׳ טהורה עומדת לעד, מה שאין כן בשאר המצות שבזמן קצוב נגמרות אחר עשיתן. והיראה אין לה שלמות כי אם המעשים, זהו שאמר אם לא תשמור לעשות, ליזהר בלא תעשה, ויקיים מצות עשה.

סח והתמכרתם שם. תבקשו להיות נמכרים. **ואין קונה,** זו מדה טובה.

פרק כט

ג ואזנים לשמוע עד היום הזה. מכאן דרשו רז״ל שאין אדם עומד על דעת רבו עד ארבעים שנה, וכן אמרו במסכת אבות בן ארבעים לבינה.

ו ותבאו אל המקום הזה. הכניס משה שני פסוקים אלו באמצע דבריו כי רצה לחזק את לבם בנחלת הארץ, וכשם שנחלו ארץ סיחון ועוג שהיו מכלל שבעה עממין והכה אותן והחזיק בארצם כבר והיתה לנחלה לשני שבטים וחצי כן עתידין שינחלו השאר מעבר לירדן תשעת המטות וחצי המטה.

ודע כי התוכחות שבפרשה זו נאמרו בלשון משה לא שאמר משה מפי עצמו, שהרי קבלה בידינו שכל התורה כלה מבראשית עד לעיני כל ישראל הכל כתב משה מפי הגבורה, ומה שדרשו רז״ל קללות שבתורת כהנים הקב״ה אמרן ושבמשנה תורה מפי עצמו אמרן, הכונה לומר באלו מפי עצמו שהסכימה דעתו לדעתו של הקב״ה. וטעם הדבר שהיו קללות שבתורת כהנים נאמרות בלשון הקב״ה ואלו שבמשנה תורה בלשון משה, לפי שאותן קללות שבתורת כהנים נתקיימו בבית ראשון שהיו שם עובדי עכו״ם, וכן הזכיר בהן (ויקרא כ״ו:ל׳) והשמדתי את במותיכם והכרתי את חמניכם, שהרי בבית ראשון שרתה שכינה, אבל אלו נתקיימו כלן בבית שני, ובבית שני נסתלקה שכינה, ולכך בא הלשון בכאן בלשון משה ולא בלשון שכינה, וכבר הזכרתי זה בסדר אם בחקותי.

וצריך אתה לדעת כי מפני ששרתה שכינה בבית ראשון לכך הזכיר דוד ע״ה על בית ראשון (תהילים כ״ד:ז׳) שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, כלומר מלך של הכבוד, אבל בבית שני לא שרתה שכינה כל כך תדיר אלא חופף, שכן התנבא חגי הנביא על בית שני (חגי א׳:א׳) וארצה בו ואכדה אמר ה׳, כלומר כבוד השכינה שהיא הה״א היה שם חופף, ואמר גם כן (שם ב) ומלאתי את הבית הזה כבוד. ולעתיד לבא יחזור הכל לקדמותו כמו שהיה בבית ראשון, וביתרון מעלה והשגה יותר ממה שהיה, וישוב התפארת והכבוד בירושלים, והוא שאמר ישעיה ע״ה על הבית השלישי (ישעיהו ס׳:א׳-ב׳) קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה׳ עליך זרח, כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח ה׳ וכבודו עליך יראה.

ט טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת (משלי כז, ה)

שלמה המלך ע״ה הודיענו בספרו עקרים גדולים במדת התוכחה, ולמד דעת את העם כי החיים דבקים עם התוכחה, והמיתה דבקה עם מי ששונא התוכחה. החיים דבקים עם התוכחה הוא שכתוב (שם ו) ודרך חיים תוכחות מוסר, וכתיב (שם י) אורח לחיים שומר מוסר, וכתיב (שם טו) מרפא לשון עץ חיים, יאמר כי רפואות הלשון והוא התוכחה הוא עץ החיים, והמיתה דבקה במי ששונא התוכחה הוא שכתוב (שם י) מוסר רע לעוזב אורח שונא תוכחת ימות, יאמר כי עוזב אורח והוא שעובר על דברי תורה לשעה אבל אינו שונא התוכחת יהיה נשפט במוסר רע ייסרנו הש״י למען ישוב מדרכו הרעה, אבל מי שהוא שונא התוכחת לא יספיק לו שיהיה נשפט ביסורין כי אין לו תקנה, ועל כי יהיה נשפט במיתה. אהבת התוכחה הוא אות ומופת על טובת המדות, ושנאת התוכחה עדות גדולה על רוע הטבע ועל פחיתות המדות, ועל זה אמר הכתוב (משלי ט) אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך, המוכיח לחבירו ראוי לו שיגלה אליו מצפוני האמת ואינו ראוי להחניף לו, רק שיצדיק אותו במה שראוי וירשיענו במה שראוי, שהרי צדיק ורשע שני הפכים, ומי שנמלט מדרך מדת הרשע אינו נקרא צדיק עד שיתקרב למעלת הצדיק, לפי שמדת הרשע בקצה הראשון ומדת הצדיק בקצה האחרון, וזה הנמלט ממדת רשע הוא באמצע, ומפני זה ראוי המוכיח לגלות אל הנוכח כל האמת בענייניו ובמעשיו כי היא התוכחת העקרית, ועל כן אמר שלמה ע״ה בכאן (שם כז) טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת, טוב מי שמוכיח לחברו ומדבר אתו קשות ומודיעו האמת בפניו ומראה לו שנאה בדברי פיו, יותר ממי שיש לו אהבה מסותרת שאוהב חבירו בחדרי לבו ואינו מוכיחו על מה שרואה בו. ויש שפירשו טובה תוכחת מגולה, שהכתוב דבק ראשו עם סופו, כלומר טובה תוכחת מגולה כשהיא באה מאהבה מסותרת, כלומר שהמוכיח מוכיחו מאהבה. אבל הקמחי ז״ל פירש בשם אביו ז״ל, טובה תוכחת מגולה התוכחת כשהיא מגולה היא טובה, אבל כשהיא מאהבה מסותרת, כלומר ראוי שתהיה התוכחת בסתר לא בגלוי כדי שלא לביישו. ואמרו במדרש אלה הדברים רבה, טובה תוכחת מגולה אלו תוכחותיו של משה, מאהבה מסותרת זה בלעם הרשע שהיה מברך את ישראל והיה אחד בלבו ואחד בפיו, בא לומר מה טובו אהליך מואב משכנותיך בני עמון, והקב״ה עקם את פיו ואמר מה טובו אהליך יעקב משכנותך ישראל, אבל משה תוכחותיו היו מגולות. ויתכן לפרש טובה תוכחת מגולה, אלו תוכחות שבתורת כהנים ושבמשנה תורה, שאין בהן אפילו אחת מפי משה עצמו אלא כלן מפי הגבורה, זהו שאמר מאהבה מסותרת, והיא השכינה הנסתרת הנקראת אהבה, כענין שכתוב (שם טו) טוב ארוחת ירק ואהבה שם, ובאורו שכינה, כענין (שיר ב) אם תעירו ואם תעוררו את האהבה, (שם ח) אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, וכן בתפלה להודות לך וליחדך באהבה, ועל כן יאמר טובה תוכחת מגולה מאהבה, הבאה מאהבה, כלומר מן השכינה, ומהו טובתה, שאף על פי שעברו כל התוכחות על ישראל ונתקיימו עליהם, אלו בבית ראשון ואלו בבית שני, הרי עברו כולן ובאו לטובתן, כענין שכתוב (דברים ח) למען ענותך ולמען נסותך להיטבך באחריתך, וכל התוכחות כלות וישראל קיימין, וזהו שאמר הנביא (מלאכי ג) אני ה׳ לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם, ודרשו רז״ל אומות העולם בנפילה אחת ואין להם תקומה, שנאמר (תהלים לו) שם נפלו פועלי און דחו ולא יכלו קום, אבל ישראל נופלין כמה נפילות ויש להם תקומה, שנאמר (מיכה ז) אל תשמחי אויבתי לו כי נפלתי קמתי. וזהו שדרשו רז״ל (דברים לב) חצי אכלה בם, חצי כלין והם אינן כלין. משל למה הדבר דומה, לגבור שהעמיד את הקורה והיה זורק בה חצים, החצים כלין והקורה עומדת. כך ישראל נופלין כמה נפילות וסובלין כמה יסורין, היסורין כלין והן במקומן עומדין. והוא שאמר ירמיה ע״ה (איכה ג) דרך קשתו ויציבני כמטרא לחץ. **וזהו** שאמר משה בתוכחתו.

אתם נצבים היום כלכם לפני ה׳ אלהיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם כל איש ישראל. נתקבצו עתה בכאן כל ישראל בברית השני כשם שנתקבצו בברית הראשון במעמד הר סיני, ומפני שבטלו הברית הראשון שבסיני באמרם (שמות לב) אלה אלהיך ישראל, לפיכך חזר כאן בארץ מואב לכרות עמהם ברית אחר וקבלוהו עליהם באלה ובשבועה, ומזה יאמר להם משה אתם נצבים היום כלכם לפני ה׳ אלהיכם, כלומר המעמד הזה שאתם בברית הזאת, נצבים כלכם לפני השי״ת כמו שהיו אבותיכם בהר סיני בברית הראשון, הוא שתכנסו בברית הש״י ושתקבלו אותו עליכם באלה ובשבועה מה שלא נעשה בראשון. ויתכן לומר כי נכללו בפסוק זה שתי הבטחות, האחת שיהיו ישראל קיימין ולא יתבטלו לעולם אבל יהיו דור אחרון ולעולם יעמדו, והשני שיהיו זוכין לחיי העוה״ב בקיום התורה. והוצרך להבטיח כן מפני שישראל היו ראוין להאבד לכובד התוכחות שהזכיר למעלה שעברו עליהם, ועל כן אמר שיהיו נצבים היום בעולם הזה, כלשון (תהלים קיט) לעולם ה׳ דברך נצב בשמים, ולא יאבדו מפני התוכחות הקשות אבל תהיינה להם מרוק עונות שבהן יזכו לחיי העוה״ב, והוא שאמר לפני ה׳ אלהיכם, כלשון (דברים ו) וצדקה תהיה לנו לפני ה׳ אלהינו, שהיא הבטחה בשכר העוה״ב, וזהו לשון כלכם, כלשון רז״ל שאמרו כל ישראל יש להם חלק לעוה״ב.

ובמדרש אתם נצבים היום, מה היום הזה תחלתו מאפיל ואחר כך מאיר, כך אפלה שלכם עתידה להאיר, שנאמר (ישעיה ס) והיה לך ה׳ לאור עולם ואלהיך לתפארתך.

ראשיכם שבטיכם. כלומר ראשיכם שהם ראשי שבטיכם. והזכיר החשובים תחלה, ואחר כך הגברים, כל איש ישראל, ואחר כך הטף בזכרים, ואחר כך

הנשים ואחר כך הגרים.

כל איש ישראל דקדקו רבותינו ז״ל מכאן שכל ישראל נתפסין בעון איש אחד, וראיה לזה עכן שמעל בחרם ואמר הקדוש ב״ה ליהושע (יהושע ז) חטא ישראל, וכל ישראל נתפסו בעונו, וזהו לשון כל איש ישראל כלומר כל ישראל נתפסים בעון איש אחד, וזהו שכתוב (ויקרא כו) וכשלו איש באחיו, ודרשו רז״ל בעון אחיו, ללמדך שכל ישראל ערבין זה בזה. ואם בפורענות מצינו שהרבים נתפסים בעון היחיד, כל שכן שהרבים נושעים בזכות היחיד, וכן אמר אליפז לאיוב (איוב כב) ימלט אי נקי, כלומר נקי אחד ימלט כל האי, ואם האמת אתך שאתה נקי וצדיק ונמלט כל העיר בבור כפיך, וכן דרשו רז״ל בשביל צדיק אחד העולם עומד, שנאמר (משלי י) וצדיק יסוד עולם, שהרי מדה טובה מרובה על מדת פורענות.

יא **לעברך בברית ה׳ אלהיך ובאלתו.** העברה זו היא הכנסה בברית, כי לא אמר לעברך על ברית אבל אמר בברית, וזה יורה שהכוונה להכנס בברית הש״י כמו שעובר בין הבתרים לקיים הברית, לא לעבור על הברית, ומזה תרגם אונקלוס לאעלותך בקיימא. ומה שאמר ובאלתו, האלה הזאת תחזור לישראל, כלומר באלה שעשיתם לו שהשביע אתכם בה, ואתם מקבלים אותה עליכם.

ויתכן לפרש ובאלתו שהוא חוזר להקב״ה, כלומר ובאלה שעשה לכם, יאמר אתם נצבים להכניס בברית הש״י ובאלה שנשבע לכם שתהיו לו לעם והוא יהיה לכם לאלהים, ופסוק של אחריו יורה כן, שאמר כאשר דבר לך וכאשר נשבע לאבותיך. ומה שיחזק הענין הזה הוא שמצינו פסוק מלא (שמואל א י״ב:כ״ב) כי הואיל ה׳ לעשות אתכם לו לעם, ואע״פ שכל המפרשים ז״ל פרשוהו מלשון חפץ ורצון, זה אפשר שיהיה בכללו, והוא העיקר שהוא מלשון אלה. ומה שיחזק לך עוד מה שאמרו במדרש, (שיר השירים ז׳:ו׳) מלך אסור ברהטים, כבר נשבעתי לאבותיכם שלא אשנה בכם ובבניכם עד עולם ולא אחליפם באומה אחרת, ואין אסור אלא שבועה, שנאמר (במדבר ל׳:י״א) ואסרה אסר על נפשה בשבועה, ברהטים אלו האבות, אברהם שכתוב בו (בראשית י״ח:ז׳) ואל הבקר רץ אברהם, ותרגומו רהט, יעקב שכתוב בו (שם ל) ברהטים בשקתות המים, לפיכך אינו יכול לעבור על שבועתו. וכן אתה מוצא כשבקשו ישראל לפרוק עול מלכות שמים מעליהם בימי יחזקאל, מה כתיב שם (יחזקאל כ׳:א׳) באו אנשים מזקני ישראל לדרוש את ה׳, אמרו לו כהן שקנה לו עבד מהו שיאכל בתרומה, אמר להן הן, אמרו לו מכרו מהו, אמר להן כבר יצא מרשותו, אמרו לו אף אנו כבר יצאנו מרשותו, נהיה כאומות העולם, אמר להן (שם) והעולה על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן, חי אני נאם ה׳ אלהים אם לא ביד חזקה וגו׳ ובחמה שפוכה אמלוך עליכם, אמר להם כל זמן שלא ימכר ברשותו הוא, ואתם לא נמכרתם בדמים, שנאמר (ישעיהו נ״ב:ג׳) כה אמר ה׳ חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו.

יג **ולא אתכם לבדכם.** כלומר שבדור הזה אנכי כורת את הברית ואת האלה, כי אתם עמנו עומדים היום לפני ה׳ אלהינו, אלא אפילו את אשר איננו פה עמנו היום, כלומר בברית הזאת. ואמר כן לפי שהאב שרש והבנים הם ענפים העתידים לצאת מכח השרש, ועל כן היה יכול השרש להביא באלה את הדורות הבאים. ודרשו רז״ל כל הנפשות שנבראו מבראשית היו שם, והגוף עדיין לא נברא. ולפי זה יהיה פירוש הכתוב ואת אשר איננו פה, בגוף עמנו היום בנפש. ומלת עמנו תחזור למעלה למלת עומד כאלו אמר ואת אשר איננו פה עמנו עומד היום. והזכיר בהן עמידה כלשון האמור במלאכי השרת (זכריה ג׳:ז׳) בין העומדים האלה, וכן אמרו רז״ל שכל הנביאים כלן קבלו נבואתם בסיני אבל לא נתן להם רשות להתנבא עד זמנן, הוא שאמרו במדרש תנחומא בפסוק (מלאכי א׳:א׳) משא דבר ה׳ אל ישראל ביד מלאכי על מלאכי לא נאמר אלא ביד מלאכי, שכבר היתה הנבואה בידו מהר סיני, וכן אמר ישעיה ע״ה (ישעיהו מ״ח:ט״ז) לא מראש בסתר דברתי מעת היותה שם אני ועתה ה׳ אלהים שלחני ורוחו, באורו כי מהר סיני קבל הנבואה אבל לא נתנה לו רשות להשתלח עד עתה.

טו **כי אתם ידעתם.** כלומר יש מכם שראה תועבת מצרים, וכלכם ראיתם תועבת הגוים אשר עברתם בקרבם, והם אדום עמון ומואב ומדין.

טז **ותראו את שקוציהם וגו׳ עץ ואבן.** שהם בגלוי, וכן אותן של כסף וזהב אשר עמהם בחדריהם שמסתירין אותן לפי שמתיראין שמא יגנבו.

יז **פן יש בכם שרש פורה ראש ולענה.** הארס נקרא ראש לפי שהוא ראש לכל המרורים, והוא מר מכל השאר, טוסיג״י בלע״ז. ויש שפירש שנקרא ראש לפי שהארס בראשו של פתן הוא נמצא. ולשון לענה הוא מין עשב, מלשון (במדבר ל) לענות נפש, כי הוא ענוי נפש גמור.

יח **והיה בשמעו את דברי האלה הזאת.** שהוא ארור האיש אשר יעשה פסל וגו׳.

והתברך בלבבו לאמר. יחשוב בלבבו בשמעו הקללות שישובו לו לברכות ויאמר שלום יהיה לי לא יגע בי רע.

בשרירות לבי אלך. יאמר שלום יהיה לי אע״פ שאלך בשרירות לבי, כי בצדקת הצדיקים אחיה שהם רבים ואני יחיד חוטא, על כן כתוב אחריו לא יאבה ה׳ סלוח לו כי אז יעשן, והטעם מיד יכרת, כן פירש החכם רבי אברהם ז״ל.

ויתכן לפרש בשרירות לבי, בחוזק, והוא לשון רז״ל אשרתא דדייני, שהוא קיום ב״ד, וזהו שאמר למען ספות הרוה את הצמאה, הרשע מתהלל

במפעלים רעים ואומר ללכת בחוזק לבו כדי שיוסיף צמאון בנפשו שהיתה רוה, כלומר שבעה מתאוות פעולת העבירה ההיא, ויחזור אותה צמאה, כי לבו חזק בתאוות ובמחשבות רעות תמיד כל היום, וכל שהוא רוצה לנהוג המנהג הזה ולרדוף אחר תאוותיו ומשביע נפשו מהן יותר ירעב להם כי זה משפטן וזה דרכן. גם מן הידוע כי הלב באדם שרש הגוף, ומחשבות ענפים, והמעשים פירות, וכל יצר מחשבות לבו של רשע רק רע כל היום, לא ימיש מעשות פרי רע ומר, ואף אם אינו מוציא מחשבתו לפועל הנה הוא נענש על המחשבה בלב, ולזה כוון שלמה ע״ה במה שאמר (משלי ט״ו:י״ג) לב שמח ייטיב פנים ובעצבת לב רוח נכאה, באר שלא יקל בעיני האדם ענין במחשבה, שהרי שמחת הגוף ועצבונו תלוים במחשבה, ואם כן הרי המחשבה שהיא מן הלב יוצאה לפועל ומתגלית בגוף האדם. ומעתה יתבונן האדם בעצמו גודל שכרו אם ישמח במצות, וגודל עונשו אם ישמח בעבירה, וכן במדת העצבון גדול שכרו ועונשו, וזהו שאמרו רז״ל הרהורי עבירה קשין מעבירה, לפי שהרהור הזה יוצא לידי פעולה ומתגלה בגוף, ועל כן יהא קשה מעבירה בלא הרהור, שהרי בזה הרהור ופעולה, ובזה פעולה בלא הרהור. והמאמר הזה לרז״ל גדול הערך מאד, רבו בו הפירושים, וזה שאמרתי אחד. ועוד פירשו בו הרהורי עבירה קשין מעבירה, כי רגילות המחשבה מביא האדם לידי עבירה. ועוד פירשו, כי הרהורי עבירה קשין על הנפש מעבירה עצמה, לפי שהרהור תלוי בלב והנפש משכנה בלב, ועל כן כשהוא מטמא אותה במחשבה רעה קשה יותר מן העבירה עצמה כי העושה עבירה עצמה אין מחשבתו כל כך טרודה. ועוד פירשו בו הרהורי עבירה קשין מעבירה, כי המחשב לעשות עבירה אחת כגון לגזול או לגנוב או לבא על אחת מן העריות וחשב בלבו אם יבא אדם כנגדו שם לבטל מה שאני רוצה לעשות אכנו או אהרגנו כדי שאשלים חפצי, ונמצא כי כשגנב או גזל או בא על הערוה שעשה עבירה אחת, אצל ההרהור היה קשה יותר מגוף העבירה שהרהר כמה עבירות וגמר בלבו שיכה ושיהרוג ולבסוף יעשה העבירה.

ואם ישאל שואל והאיך יעניש הכתוב על ההרהור בלא מעשה, כי בודאי אין האדם יכול לשלוט בעצמו שלא יעלו בלבו מחשבות רעות, ואם כן למה יעניש על מה שאינו בידו. אבל אודיעך עיקר הדבר, ידוע כי בחירת המעשים מסורה בידו של אדם לטוב ולרע, הוא שכתוב (דברים ל׳:ט״ו) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע וגו׳ ובחרת בחיים, גם בחירת המחשבה מסורה בידו אחר ההכנות, כי נצטוה שיחשוב מחשבה טובה ונזהר שיפנה לבו מלחשוב מחשבה רעה, והוא נגמל על המחשבה הטובה ונענש על המחשבה הרעה. ומה שלפעמים יולידו סרעפיו ורעיוניו מחשבות בלתי טובות, ויעלו על לבבו בפתע פתאום הרהורים לא ראוין שלא במתכוון, הנה זה טרם ההכנות והוא סימן המכשול והחטא, כי הטה עצמו מני אורח ולא גדל נפשו במדרגת ההכנות, ותקנתו ורפאותו שישתדל בהכנות והוא שיכין לבו ומחשבותיו אל השם יתעלה, ולו ישעבד ויכוף מחשבתו במחשבה טובה ובכשרון המפעלים, ואם באת המחשבה הרעה שיגער בה, שאם אינו גוער בה והיא עומדת בלבו הנה הוא נענש. וכאשר יתמיד מחשבתו זאת זמן רב ויכין לבו לאהבת השם יתברך ולקרבה אליו וללכת בדרכיו, גם ה׳ יתן הטוב ויגמלהו כצדקו שיכין לבו שלא יחשוב בדבר רע ולא יעלה במחשבתו רק טוב, ועל זה אמרו בא לטהר מסייעין אותו. ורבים הכתובים על העיקר הזה, הוא שכתוב (דברי הימים א כ״ח:ט׳) כי כל לבבות דורש ה׳ וכל יצר מחשבות מבין אם תבקשנו ימצא לך, וכתיב (משלי כ״א:ב׳) ותוכן לבות ה׳, כי הש״י מכין לב האדם ומישר תולדתו כשאדם מכין לבו כנגדו יתעלה, וכן כתוב (תהילים י׳:י״ז) תאות ענוים שמעת ה׳ תכין לבם תקשיב אזנך, וכתיב (דברי הימים א כ״ט:י״ח) ה׳ אלהי אברהם יצחק וישראל אבותינו שמרה זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמך והכן לבבם אליך.

והרמב״ם ז״ל פירש הרהורי עבירה קשין מעבירה, לפי שהמחשבה מעלה גדולה באדם מכח השכל וממדות הנפש השכלית, וכשהוא חוטא בו הנה הוא חוטא במבחר מדותיו, ואין אשמת המשתמש בעבד סכל כאשמת המשתמש בבן חורין חכם, כן כתב בתחלת פרק שני מספרו.

ועוד טעם אחר, הרהורי עבירה קשין מעבירה, אחר מעשה העבירה, כי כיון שעשה העבירה כבר ועוד הוא מהרהר בזה הוא קשה לענין עונש הנפש מעבירה עצמה, אבל קודם מעשה העבירה אין עונשו קשה ואינו נענש כלל, שהרי אמרו רז״ל מחשבה רעה אין הקב״ה מצרפה למעשה, ואינו נענש עליה, וכן הכתוב אומר (תהילים ס״ו:י״ח) און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה׳, אלא אם כן היתה מחשבת עבודה זרה שכתוב בה (יחזקאל י״ד:ה׳) למען תפוש את בית ישראל בלבם.

כב **שרפה כל ארצה.** על דרך הפשט מלת ארצה תחזור למה שהזכיר את מכות הארץ, כי הזכיר הארץ ההיא דרך כלל ועתה יאמר גפרית ומלח שרפה כל ארצה, כלומר כל ארצה של הארץ ההיא. או יאמר כל ארצה כל מבחר של הארץ ההיא יהיה כמהפכת סדום ועמורה.

ויתכן שירמוז למלת כל, ואומר כל ארצה, ארצה של כל, כי בזמן הרצון לא תחסר כל בה, ובזמן הכעס בהסתלק השכינה תשוב ארצה שרפה.

כה **וישתחו להם אלהים אשר לא ידעום ולא חלק להם.** כלומר לא ידועם באלהים, שלא ידעו להם כח אלהות שיהיה להם כח מעצמם, ולא חלק להם, שלא נתנם לחלקם רק לחלק הכנענים, שנאמר (דברים ד׳:י״ט) אשר חלק ה׳ אלהיך אותם לכל העמים, אבל חלק ישראל יוצר הכל, הוא שנאמר (תהילים ט״ז:ה׳) ה׳ מנת חלקי וכוסי, ואנחנו חלקו שנאמר (דברים ל״ב:ט׳) כי חלק ה׳ עמו.

כו **ויתשם ה׳ מעל אדמתם.** הפרשה הזאת בבית ראשון, כי שם עבדו עבודה זרה ואמר ויתשם וישליכם על עשרת השבטים, שמיום שגלו לא חזרו והם נקראים נדחים, ומזה אמר כיום הזה, כלומר כיום הזה שאתם במדבר מקובצים במקום אחד אבל אתם נדחים, כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה שאתם עתידין לבא שם, כך יגלו בניכם אל ארץ אחרת ויהיו מקובצים במקום אחד נדחים מארצם.

וישליכם אל ארץ אחרת. למ״ד של וישליכם רבתי, וידוע כי היא הגדולה שבכל האותיות, ומה שהיתה רבתי יתכן שירמוז אל המעלה הגדולה הנשאת המושלכת בזמן הגלות, הוא שאמר ירמיה (איכה ב) השליך משמים ארץ תפארת ישראל, וכן כתוב עוד (תהלים עח) ותפארתו ביד צר, והוא שכתוב (דניאל ח) ותשלך אמת ארצה, והוא איקונין של יעקב החקוקה בכסא הכבוד. וזהו שאמרו במדרש איכה, כלום הם מכעיסין אותי אלא בשביל איקונין של יעקב החקוקה בכסא הכבוד, הדא היא מקלקלא לאפיהון, הדא הוא דכתיב השליך משמים ארץ תפארת ישראל. וזהו שאמר דוד ע״ה (תהלים קב) כי נשאתני ותשליכני, כי המעלה הגבוהה הנשאת השליכה, וכיון שהשליך אותה מעלה לא זכר הדום רגליו, שהיא עטרת המקבלת מתפארת, בסוד (משלי ד) עטרת תפארת תמגנך, וזהו שכתוב (איכה ה) נפלה עטרת ראשנו, וכיון שנפלה נפלו ישראל, שנאמר (עמוס ה) נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל. ובלשון הזה מצינו שאמר יחזקאל הנביא על מלכות בית דוד (יחזקאל יט) ותתש בחמה לארץ הושלכה.

כח **הנסתרות לה׳ אלהינו והנגלות לנו ולבנינו.** כתב רש״י ז״ל, נקוד על לנו ולבנינו ועל עי״ן דעד, לדרוש שאף על הנגלות לא ענש הרבים עד שעברו את הירדן, משקבלו עליהם את השבועה בהר גרזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה לזה. ומביא הירושלמי שאמר כן, אמר רבי שמעון בן לקיש בירדן קבלו עליהם הנסתרות, אמר להם יהושע אם אין אתם מקבלין עליכם הנסתרות באין מים ושוטפין אתכם, אמר רבי שמעון בן זבידא תדע לך שהרי עכן חטא ורובן של סנהדרין נפלו בעי. אמר להם בכם הותרה הרצועה, יצאה בת קול ואמרה אין לכם עסק בנסתרות. ופירוש בכם הותרה הרצועה שאתם לוקים עכשיו על הנסתרות. ויש שפירש בכם הותרה הרצועה כשאמר משה בכם, כלומר פן יש בכם, אז הותרה הרצועה להענש על הנסתרות,

ורש״י פירש שם במסכת סנהדרין כי משקבלו עליהם השבועה נתחייבו בנסתרות, והיה ראוי לינקד לה׳ אלהינו כדי לדרוש שאין הנסתרות לה׳ לבדו כי גם לנו הם, אבל לפי שאין כבוד השם לינקד ונקד לנו ולבנינו במקומו. ועל כן הוצרך לינקד עי״ן כנגד אותיות לה׳ אלהינו להשלים י״א אותיות.

והרמב״ן ז״ל כתב, דעתי בדרך הפשט כי הנסתרות הם החטאים הנסתרים מן העושים אותן, כמו (תהילים י״ט:י״ג) שגיאות מי יבין מנסתרות נקני, יאמר הנסתרות לה׳ לבדו הם, אין בהם לנו עוון אשר חטא, אבל הנגלות שהן הזדונות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת חקת עולם, שכך קבלנו על אשר איננו פה לדורות עולם, ולפי שהביא באלה את ישראל לעשות כל המצות הוציא מן החרם העושה בשגגה, שלא יקולל באלה הזאת, עד כאן.

והחכם רבי אברהם ז״ל פירש, הנסתרות מי שיעבוד עבודה זרה בסתר משפטו ביד השי״ת והוא יפרע ממנו אין לנו בו חיוב.

ושמעתי בשם הרמב״ם ז״ל בפירוש פסוק זה, הנסתרות לה׳ אלהינו, יאמר סודות התורה הנסתרים וטעם המצות לשם יתעלה הם, ואם יזכה אדם שיקח אזנו שמץ מנהם בידיעת שרש המצוה ועקרה בנסתר שבה אל יפטר בכך מן הנגלה שלא יעשה המצוה בענין גופני, אין לו להמנע מזה, שהרי הנגלות לנו ולבנינו לעשות. והפירוש הזה בעצמו שהם יקר וספיר, אבל אינו בענין הפרשה.

ויתכן לפרש הנסתרות לה׳ אלהינו, כי מפני שהזכיר בפסוק של מעלה ויתשם וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה, וגלות הנדחים והנפוצים הוא ארוך ביותר, והקץ סתום ונעלם ונסתר, לכך סמך מיד ואמר הנסתרות לה׳ אלהינו, כלומר אין לנו בו שום ידיעה כי הוא ענין נסתר לה׳ אלהינו לבדו ואין אתנו יודע עד מה, והנגלות לנו ולבנינו, כלומר כשיהיו אותן הנסתרות נגלות לנו ולבנינו עלינו לעשות את כל דברי התורה הזאת. ולמדנו הכתוב הזה כי תורתנו קיימת לעולם, לא תבטל בזמן מן הזמנים, ואפילו בזמן המשיח, וקיום תורת משה שוה בכל זמן, בין בזמן הנסתרות שהוא הגלות בין בזמן הנגלות שהיא הגאולה. ומזה דרשו רז״ל (דברים ט״ז:ג׳) ימי חייך, העולם הזה, כל ימי חייך להביא לימות המשיח. ועם הפירוש הזה יהיה הפסוק מכוון ונקשר עם מה שהזכיר בפרשה למעלה ולמטה.

ויש לך להתעורר במלת הנסתרת שהוא חסר וא״ו, הנסתרת כתיב, וירמוז הכתוב על השכינה. ומה שקראה הנסתרת לפי שהיתה מסתתרת בענן, והיא הנסתרת ממנו בזמן הגלות שאנחנו בו ובהסתר פנים ממה שכתוב (שם לב) אסתירה פני מהם, ויאמר הכתוב כי הנסתרת מבקשת רחמים לה׳ אלהינו שיגלה הקץ לנו ולבנינו. וכן מצינו כמה כתובים שמצריכין גאולה לעצמו, וכן דרשו רז״ל (תהילים ט׳:ט״ו) אגילה בישועתך, בישועתנו לא נאמר אלא בישועתך, וכן (שם ס) הושיעה ימינך וענני, וכן כתיב (שמואל ב ז׳:כ״ג) אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו. והתבונן בדבר הנביא ע״ה שאמר (ישעיהו ל׳:י״ח) ולכן יחכה ה׳ לחננכם ולכן ירום לרחמכם, וכבר העירותיך על סוד פסוק זה בחבור זה. ויש לך להשכיל עוד כי מהפסוק הזה יוצא שם מומחה לשאלת חלום בצרוף אותיות והם שלשה שמות, כל שם ושם של שלש אותיות וכולן הן תשעה, והוא סוד הטי״ת הכפולה בשם הידוע, והשם הזה מעיד שאין במלת הנסתרות וא״ו, אמנם מצאנו וא״ו של אלהינו שנשארה יחידית מן הצרוף, וזה מבואר.

פרק ל

ב **ושבת עד ה׳ אלהיך וגו׳, בכל לבבך ובכל נפשך, ושב ה׳ אלהיך את שבותך.** כבר ידעת מאמר רז״ל בפרק ראשון של עבודה זרה, אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, שנאמר (שם נז) כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי. ובאור הכתוב כי לא לעולם אריב עם ישראל ולא לנצח אקצוף שלא אגאל אתכם, כי רוח מלפני יעטוף, כלומר מה שאני גואל אותם זהו בסבת הרוחות אשר הן יוצאין מלפניו, ונשמות שאני עשיתי שהן מתאחרות ליכנס בגוף, ומלת יעטוף לשון אחור, מלשון (בראשית ל) העטופים ללבן.

ופירש הרמב״ן ז״ל כי לזה נסמכו שני הפסוקים זה לזה מלת נפשך למלת ושב לבאר כי כשתשובו בכל נפשכם עד ה׳ אלהיך, כלומר שכל הנפשות של ישראל שהן בגוף ישובו עד ה׳ ויזכו החדשות לצאת, ושב ה׳ אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך, וזה שאמר אתה ובניך, שהוא רמז לכל ישראל. וכן עוד ביבמות פרק הבא על יבמתו אמר אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף שנאמר כי רוח מלפני יעטוף ונשמות וגו׳, וכתיב בתריה (ישעיה נז) ואמר סלו סלו פנו דרך.

ושב וקבצך מכל העמים. כבר הזכרתי שהפרשה של מעלה תרמוז על בית ראשון שחרב בעון עבודה זרה ועל כן תזהיר על עבודה זרה ותעניש עליה גלות אל ארץ אחרת, והנדחים על עשרת השבטים שגלו ביד מלך אשור לחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי. ופרשה זו הסמוכה לה תוכיח כן כי בגלות עשרת השבטים ידבר, ולכך יתחיל בנדחים ואמר אשר הדיחך ה׳ אלהיך שמה, כי עמהם שהם רוב ישראל ידבר, ואחרי הקבוץ ההוא הזכיר עוד קבוץ אחר של גלות אחר והם הנפוצים אנחנו אלה פה יהודה ובנימין שאנו משועבדים תחת האויבים והשונאים אשר רדפונו, והנה אנחנו נפוצים ומפוזרים בארצותיהם, ומזה אמר אשר הפיצך ה׳ אלהיך שמה, כי עמנו ידבר. והזכיר שני פעמים ושב לרמוז על קבוץ שני גליות שהן שני קבוצין, גלות עשרת השבטים וגלות יהודה ובנימין. ועל זה אמר הנביא (ישעיהו נ״ו:ח׳) עוד אקבץ עליו לנקבציו, כי מלבד קבוץ הנדחים עוד יש על הנקבצים ההם קבוץ אחר והם יהודה ובנימין, ועל כן נראה מלשון הכתוב כי עקר התשובה עתידה שתהיה בהם, וזהו שאמר אשר הדיחך ושבת, כי עמהם שהם נדחים ידבר בהבטחת התשובה, ואחר שיהיו הם נגאלין הוסיף לומר ושב וקבצך, קבוץ שני לרמוז על גאולתנו זה אנחנו יהודה ובנימין הנפוצים, ומזה אמר אשר הפיצך. ואחרי כן חוזר ומדבר עם הנדחים כבתחלה, זהו שאמר אם יהיה נדחך בקצה השמים, הבטיח אותם שיוציאם אל הארץ וירשוה. ורמז בזה שלש ירושות, ובשלישית תגדל מעלתם יותר ממעלת דורו של דוד ושל שלמה ע״ה, והבטיחם עוד בבטול יצר הרע ובהסרת הקנאה והשנאה, והוא שאמר והביאך ה׳ אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבותיך, ואמר עוד ומל ה׳ אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך. וטעם ואתה תשוב, הבטחה שהם עתידין לעשות כן שישיבו בתשובה.

ה **אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה.** דרשו רז״ל בסדר עולם, אשר ירשו אבותיך וירשתה, ירושה ראשונה ושניה יש להן, שלישית אין להן. כלומר ירושה ראשונה שקדשה יהושע לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא יש להן ושניה גם כן שקדשה עזרא ובית דינו לשעתה ולעתיד לבא יש להן, שלישית אין להן, אינה צריכה קדושה שהרי מקודשת ועומדת היא על ידי עזרא ובית דינו שקדשה לשעתה ולדורות, כן פירש הרב מורי ר״ש נ״ע.

ויתכן לומר ירושה ראשונה ושניה יש להן, שירשו ארץ ישראל בראשונה ובשניה, בראשונה על ידי יהושע ובשניה על ידי עזרא, אבל לא ירשו שאר ארצות, אבל שלישית לא תהיה להם ירושת הארץ לבדה אלא כל העולם, וזהו שאמר והיטבך והרבך מאבותיך, ולכך הזכיר בשני הבתים ירושה, ובשלישי הזכיר מעלה היתרה על שניהם. וזה דומה למה שדרשו במקום אחר, מפני מה כל השירות כלן בלשון נקבה ושיר של עתיד בלשון זכר, דכתיב (תהילים צ״ו:א׳) שירו לה׳ שיר חדש, וכתיב (ישעיהו כ״ו:א׳) ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה, מה נקבה זו מתעברת ויולדת וחוזרת ומתעברת כך ישראל נגאלין וחוזרין וגולין, אבל לעתיד משיהיו נגאלין שוב אינן גולין, ועוד מה נקבה זו נוטלת עשור נכסים, כך ישראל בגאולה ראשונה כבשו שבעה עממין, שהן אחד מעשרה לשבעים אומות אבל לעתיד לבא עתידין שיירשו כל העולם כולו כזכר היורש כל נכסי אביו, דכתיב (יחזקאל מ״ח:ל״ג) שער ישכר אחד שער זבולן אחד.

ובמדרש תנחומא בסוף סדר שופטים (זכריה י״ג:ח׳) והשלישית יותר בה, שאינן מתישבין בארצם אלא בגאולה שלישית, גאולה ראשונה זו גאולה מצרים, גאולה שניה זו גאולת עזרא, השלישית אין לה הפסק, עד כאן. ועוד באלה הדברים רבה, (דברים א׳:ח׳) לתת להם ולזרעם אחריהם, לתת להם אלו עולי מצרים, ולזרעם אלו עולי בבל, אחריהם לימות המשיח.

ו **ומל ה׳ אלהיך את לבבך.** כתב הרמב״ן ז״ל, שיסיר מהם ערלת הלב, כי החמדה ושאר התאוות הן ערלת הלב והחומד והנוטה אל התאוות נקרא ערל, כענין שכתוב (ירמיהו ט׳:כ״ה) וכל בית ישראל ערלי לב, וכל מי שאינו חומד ולא מתאוה נקרא מול לב, ולכך הבטיחם בזמן שיעשה הלב בטבעו מה שהשכל מחייב כי ישוב הזמן למה שהיה קודם חטאו של אדם, וזהו שאמר ירמיה (שם לא) הנה ימים באים נאם ה׳ וכרתי את בית ישראל ואת בית

יהודה ברית חדשה, לא כברית אשר כרתי וגו׳, זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל אחרי הימים ההם נתתי את תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה, וכתיבת התורה על הלב הוא בטול יצר הרע והסרת התאוות כלן שהיא מילת הלב.

ח **ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום.** אחר שאמר ושבת, ואמר ואתה תשוב, הוסיף ואמר אשר אנכי מצוך היום. וכן אמר למעלה ככל אשר אנכי מצוך היום, וזה לבאר כי עקר התשובה אינו אלא לאחוז ולתמוך דרך תורת משה, ולכך יזכיר עם התשובה בכל פעם ופעם אשר אנכי מצוך היום. וזה דבר ירמיה (ירמיהו ב׳:י״ז) הלא זאת תעשה לך עזבך את ה׳ אלהיך בעת מוליכך בדרך, כלומר בדרך הידוע הוא דרך תורת משה שהחזיקו בו אבותיך הראשונים.

ט **כי ישוב ה׳ לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך.** יתכן שירמוז הכתוב הזה לחזרת המלך עם הכלה בזמן הגאולה, ושעור הכתוב כן, כי ישוב ה׳ לטוב לשוש עליך כאשר שש על אבותיך, ובאור הענין כי השם הנכבד יותירך בכל מעשה ידיך, כלומר יתן לך יתרון טובה כשישוב המלך אל המלכות, ואז ישוש עליך כאשר שש על אבותיך. ואם תשאל מתי ישוב, על כן הזכיר אחריו כי תשמע, כי תשוב, על דרך הכתוב (מלאכי ג׳:ז׳) שובו אלי ואשובה אליכם, ולמדנו כי הדבר תלוי בתשובה, ובאור ואשובה אליכם, ואשוב לה״א אחרונה, לצרככם, והבן זה.

יא **כי המצוה הזאת.** יאמר זה על התורה, כלשון (דברים ח׳:א׳) כל המצוה אשר אנכי מצוך היום. **לא נפלאת היא** אין ענינה נסתר ומכוסה שלא תוכל לעשותה, וזהו שאמר לא בשמים היא, שהוא באור ללא נפלאת היא, וכן לא מעבר ליום באור ללא רחוקה היא. והים זה הוא הים הגדול שהוא חשוך והוא מן הנמנע שיהיו בני אדם רשאין ליכנס שם מפני חשכת המים, ואין הכוונה בשאר הימים שבני אדם יכולין להכנס בהם, לפי שכשם שאמר לא בשמים היא והיא מניעה שהרי מן הנמנע שיעלה אדם בשמים, כך מעבר לים הוא מניעה.

יב **לא בשמים היא.** יתכן לפרש כי מפני שהתורה הזאת היתה בשמים, יאמר מעתה לא בשמים היא, שכבר הורדתיה לכם משם, ומלת היא תרמוז כי החכמה העליונה בשמים.

ולא מעבר לים היא. זה ים אוקיאנוס הוא הסובב את כל הישוב ששם החכמה העליונה, ולכך הוצרך להזכיר ים, שאם לא כן היה לו להזכיר התהום, ושיאמר לא בתהום היא, כדבר איוב שאמר (איוב כ״ח:י״ד) תהום אמר לא בי היא, והיה הספור יותר נאות להזכיר דרך עליה ודרך ירידה. והזכיר על כל דבר ודבר מלת היא שהוא לשון מעוט, ולרבות החכמה העליונה המקפת את הכל, מקפת את הגלגלים והגלגלים את הים והים את הישוב, וזהו שאמר לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה היא, להורות כי יש חכמה רחוקה, וכן לא בשמים היא, ולא מעבר לים היא. ועוד נוכל לומר כי הזכיר ארבעה פעמים מלת היא כנגד ארבעה יסודות העליונים הנמשכים ונאצלים מן החכמה העליונה, ואלו שמותם ברמז, אברהם יצחק ויעקב ודוד, נאצלו מהם כנגדם בעולם הנפרדים ארבע חיות הקודש וארבעה אופנים, ובעולם השפל הזה ארבעה יסודות שהם קיום כל מורכב ועמידתו.

ובמדרש לא בשמים היא, לא תמצא בגסי הרוח, ולא מעבר לים היא, לא תמצא לא בסחרנין ולא בתגרין, שמואל אמר אין התורה מצויה לא באסטרולוגין ולא באצטגנינין, שנאמר לא בשמים היא, אין התורה מצויה אלא במי שמתעסק במלאכת שמים. אמרו לו לשמואל והלא אסטרולוגוס אתה, אמר להם מימי לא הסתכלתי בחכמה זו אלא בשעה שהייתי נפנה לבית המים, עד כאן. ועל חכמות אלו היה מזהיר ישעיה לישראל ואמר להן (ישעיהו נ״ה:ב׳) למה תשקלו כסף בלוא לחם ויגיעכם בלוא לשבעה, יאמר להם אתם שוקלים כסף ומפזרים ממון לקנות חכמות שאינן לחם ואין הנפש נזונית בהן, או למה אתם יגעים ומאבדים כוחכם ומכלים ימיכם בדברים שלא תשבע נפשכם מהם, שמעו שמוע אלי ואכלו טוב, היא התורה הנקראת לקח טוב, כי זהו הלחם האמתי ושיהיה לכם לשבעה, וכן תתענג בדשן נפשכם, כלומר בלחם הזה תתענג נפשכם בזיו העליון כמו שהגוף מתענג בדשן, וכן אמר דוד על תענוג הנפש (תהילים ס״ג:ו׳) כמו חלב ודשן תשבע נפשי. ומכאן שאין להתעסק בשאר החכמות אלא בעיקר שהיא תורתנו. צא ולמד משמואל שלא היה מתעסק בהם אלא במקום האסור לדבר שם דברי תורה, והוא מקום בלתי טהור, וכן אמרו רז״ל צא ובקש שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמד חכמת יונית. והטעם מפני שמתוך עסק שאר החכמות יבא האדם לפעמים בדת לידי נטיה מדרך האמת, כי אין לך שום חכמה בעולם שאין בה פסולת וסיג, כי לכך נמשלות החכמות כלן לכסף, כי הכסף ברוב יש בו סיגים ואינו כסף צרוף, אבל תורתנו כסף שאין בו סיג כלל, ולכך נמשלה לכסף צרוף, הוא שכתוב (תהילים י״ב:ז׳) כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים.

מי יעלה לנו השמימה. יש בכאן רמז כי השם המיוחד לא תתכן השגתו כי אם לעם ישראל הנמולים שהם חתומים באות ברית קדש, ומצינו ג״כ שלא יתנבא מעומד אלא מי שהוא נמול, שכן מצינו באברהם קודם המילה שכתוב בו (בראשית יז) ויפול על פניו, לא היה מתנבא אלא נופל, לאחר המילה מעומד שכן כתוב (שם יח) ואברהם עודנו עומד לפני ה׳, ובלעם לא התנבא מעולם אלא נופל שנאמר (במדבר כ״ד:ד׳) נופל וגלוי עינים, וכן רמזו משה במה שאמר להקב״ה בסנה (שמות ג׳:י״ג-י״ד) ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, יאמר כי הנמולים ישאלוהו על השם המיוחד.

ומפני שהמצוה חתומה באות ברית קדש, על כן אמרו במדרש (שיר השירים ב׳:ז׳) בצבאות או באילות השדה, צבא שיש לי בה אות. ולא אמרו שהיה לי לאות. והזכיר הכתוב ברמז מילת הבשר בחתימת השם המיוחד אחר שהזכיר בפירוש מילת הלב באמרו למעלה ומל ה׳ אלהיך את לבבך וגו׳, כי מילת הלב הוא בטול יצר הרע, וכשיתבטל היצר הרע נמצאו אבריו של אדם כולם נמשכים ומדובקים בשם המיוחד ויעשו בטבע מה שהשכל מחייב. ובא הרמז בפרשה הזאת להורות כי בזמן הגאולה יהיו כל ישראל בעלי ההשגה מולי הלב והבשר, דבקים בשם המיוחד, וזהו רמז מי יעלה לנו השמימה. וכן אמר הנביא ע״ה (ירמיהו ל״א:ל״ד) כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם.

יד **בפיך ובלבבך לעשותו.** הזכיר בכאן שלשה דברים, הפה והלב והמעשה. **והנה** כל המצות נכללות בשלשה חלקים אלו, כי יש מצות תלויות בפה ויש תלויות בלב ויש במעשה, ועל זה דרשו רז״ל על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, על התורה זהו בפיך, ועל העבודה זהו בלבבך זו עבודה שבלב, ועל גמילות חסדים זהו לעשותו. ומן הידוע כי המצות התלויות בלב עבודה גדולה להקב״ה מן המצות התלויות בדבור, ולכך אמרו רז״ל פוסק מדברי תורה לפסוק קריאת שמע, ואמרו על פסוק ראשון זו היא ק״ש של רבי יהודה הנשיא. והתלויות בדבור עבודה גדולה יותר מן התלויות במעשה, ולכך אמרו גדולה תורה יותר מכל הקרבנות כלן, שנאמר (ויקרא ז) זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים. ומפני זה הזכיר ובלבבך באמצע לחשיבותו מכלן והזכיר לעשותו אחריו. וכתב הרמב״ן ז״ל, בפיך ובלבבך הוא ענין הודוי על התשובה שהזכיר למעלה, ואמר, כי המצוה הזאת, על התשובה נאמר שהוא מצווה בה, כמו שאמר ושבת עד ה׳ אלהיך, ואמר לא נפלאת היא ולא רחוקה, כי אף בהיותם בארץ אויביהם בגלות והם נדחים ונפוצים יכולין הם לשוב בתשובה בכל מקום שהם, אף אם היו בסוף העולם קרוב אליך הדבר מאד לעשותו בשני דברים אלו, בפיך ובלבבך, שתסכים במחשבתך ותגמור בלבך ותתודה בפיך.

טו **ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב.** מכאן שהרשות נתונה לו לאדם והבחירה בידו לעשות טוב או רע, שאם לא כן לא היה מקום לתורה והיה העונש והשכר בטל. וטעם את החיים ואת הטוב, בקיום התורה. ואת המות ואת הרע אם לא יקיימוה. או יאמר החיים והטוב והמות והרע, על התורה עצמה, וכענין שאמר (יחזקאל כ) וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, כי התורה לצדיק היא החיים והטוב, ולרשע הוא המות והרע.

ויתכן לפרש ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, כי סמך הכתוב פרשה זו לפרשה של מעלה שהיא מדברת בהבטחת הגאולה, ולפי שזמן תחיית המתים עתיד להיותו סמוך לזמן הגאולה מנין רא״ה, ולכך סמך לפרשת הגאולה ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, ומזה אמר שלמה (שיר השירים ח׳:י״ב) האלף לך שלמה ומאתים לנוטרים את פריו, ומאתים, שש שנים על מאתים, וגלה לך כי זמן תחיית המתים מאתים ושש אחר ביאת שלמה, כלומר ביאת המשיח שהוא מזרע שלמה, והנה סמיכות מלת ראה רומז אל הזמן הסמוך.

ומה שנחתמה פרשת הגאולה של מעלה במלת לעשותו, כדי להשוות ענין הגאולה למעשה בראשית שנחתם (בראשית ב׳:ג׳) אשר ברא אלהים לעשות, והשוה אחרית הזמן עם ראשית הזמן למען הודיעך כי שוין הן לענין פעולות הטבע ומנהגו של עולם, כי כן ינהג בזמן המשיח כל מנהג הטבע כמעשה בראשית. ובפירוש אמרו כן אין בין העוה״ז לימות המשיח אלא שעבוד גליות בלבד. ותוספת הוא״ו לרמוז כי האלף הששי ינהוג מנהג ששת ימי המעשה, וסמך לו מיד ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, להודיע כי בו יהיה תחיית המתים, ומזה אמר את החיים ואת הטוב, כי באותן החיים יזכו אל הטוב הצפון, ורצה לומר כי מעולם התחיה יעתק אל העולם הבא שהוא הטוב הצפון, וזהו שאמר את החיים והוא תחיית המתים, ואת הטוב הוא העולם הבא שאחר התחיה שעליו נאמר (תהילים ל״א:כ׳) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, ואת הרע זה נאמר על כת הרשעים שתהיה תחיה שלהם לרעתם, והיו דראון לכל בשר, כענין שכתוב (דניאל י״ב:ב׳) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם.

ודעת הרמב״ם ז״ל בענין תחיית המתים כי בני תחיית המתים יאכלו וישתו ויולידו, כי הכלים שבהם לא יהיו לבטלה, ויחיו ימים ארוכים, ואחרי התחיה ימותו ויבאו לחיי העולם הבא, הוא שמזכירין ז״ל תמיד מזומן לחיי העולם הבא, הוא עולם הבא שאחר התחיה שעליו אמרו רז״ל העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה, אלא נפשות בלא גופות, שאם היו גופות הנה הכלים לבטלה כיון שאין משתמשין בהן בפעולות גופניות שהן אכילה ושתיה ותשמיש. ואם תאמר אין תמה בזה שהרי מצינו פליאה במשה ואליהו שעמדו זמן בגופות בלא אכילה ושתיה, כן תהיה הפליאה בבני העולם הבא שיתקיימו בגופות כקיום משה בגוף בהר סיני או כקיום אליהו. אי אפשר לומר כן, לפי שאם נתבטלו הכחות הגופניות ממשה ואליהו היה זה לפי שעה ואין בזה כלים לבטלה, שהרי קודם הפליאה הוצרכו לכלים גם אחר הפליאה הוצרכו להם, לא שבו כליהם ריקם, אבל בבני העוה״ב שאין שם לא אכילה ולא שתיה שיברא הקב״ה עולם חדש ויהיו שם בגופות והכלים פועל בטל, זה מן הנמנע, כי אין מפועל חכם שיפעל דבר לבטלה, ולכך יש לכל משכיל להאמין שאין בבני העולם הבא גופות אלא נפשות בלבד, זה כלל דעת הרב ז״ל והעולה מתוך דבריו.

אמנם לא כן דעת חכמי התלמוד ויודעי הקבלה, כי הם סוברין שאין מיתה אחר התחיה ממה שכתוב (ישעיה כה) בלע המות לנצח, וממה שדרשו רז״ל

מתים שעתיד הקב״ה להחיות שוב אינן חוזרין לעפרן, ועל העולם שאחר התחיה אמרו רז״ל בברכות, מרגלא בפומיה דרב העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא קנאה ולא תחרות אלא צדיקים יושבים ועטרותיהן בראשיהן ונהנין מזיו השכינה. והמאמר הזה יורה בודאי שיש שם גופות וזהו שאמרו אין בו לא אכילה ולא שתיה, שאם לא היו שם גופות אין צריך לומר שאין בו לא אכילה ולא שתיה לנפשות, ועל כן נאמין שיהיו בני העוה״ב בגופות יתבטלו מהם הכחות הגופניות כהתבטל הכחות הגופניות ממשה ואליהו, ותתעלה נפשם על גופם כענין במשה ואליהו. ואם תקשה עוד ותאמר שיהיו הכלים לבטלה, אינן לבטלה מאחר שהם מקבלים השכר והתענוג בגוף ובנפש יחדו כשם שהשתדלו בקיום המצות וטרחו בהן כאחד בגוף ובנפש, שהרי אין הקב״ה מקפח שכר כל בריה ואינו רוצה שיהיה הגוף עשוק במשפטו אלא רוצה הוא שיגמלהו שכר בתענוג שאין לו סוף, ושיהיה נעתק מעולם התחיה אל העולם הבא בגוף ובנפש. וכן דרשו רז״ל, הקב״ה משביעם מזיו שכינתו לעוה״ב, שנאמר (תהלים יז) אשבעה בהקיץ תמונתך, כלומר שיזכו להיותם שבעים מזיו השכינה בגופות כקיום הנפש בעולם הזה באכילה ושתיה. וכן דעת הרמב״ן ז״ל בשער הגמול, והביא מדרש זה לראיה מה שאמרו בספרי על משה רבינו ע״ה, גנזו לחיי העוה״ב, כלומר שגנז את גופו לחיי העוה״ב, לא שהוא עכשיו, וכן אמרו על ר׳ עקיבא אשריך ר׳ עקיבא שיצתה נשמתך באחד אתה מזומן לחיי העולם הבא. **ובפרק** הרואה, ברוך שהמית אתכם בדין ועתיד להקימכם לחיי העוה״ב. **ובבראשית רבה,** ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו, ברך הקב״ה העולם הבא שמתחיל באלף השביעי, ויקדש אותו, זימנו לישראל. וזהו לשון מזומן לחיי העולם הבא.

יט **העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ.** כבר הזכרתי בפרשת כי תוליד (דברים ד׳:כ״ו) באור עדות השמים והארץ לפי שהם עדים נצחיים, כי כל הדורות חולפים והם קיימים, ועוד יכלול המלאכים שבשמים ובני אדם שבארץ, ועוד יכלול המטר והפירות, ואחר שסיים משה תוכחותיו ודברי נבואתו הזמין עדים אלו, כמי שמחתים העדים בסוף דבריו.

ויתכן לפרש עוד בעדות השמים והארץ שירמוז לקיומם אחר החורבן, כי היום השביעי חרב מאין אדם ובהמה והשמים והארץ קיימים, ולפיכך אחר שהזכיר משה ענין הגאולה וסמך לה תחיית המתים שנאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים, וסמך לתחיית המתים העולם הבא שהוא הטוב, הוצרך להזמין העדים הקיימים, הם הנשארים בעולם, שנאמר (ישעיהו ב׳:י״א-י״ב) ונשגב ה׳ לבדו ביום ההוא, כי הם כנגד השמים והארץ שבפסוק ראשון, והבן זה.

ובמדרש העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ, אמר להם הקב״ה לישראל הסתכלו בשמים שבראתי לשמש אתכם שמא שנו את מדתם, שמא לא עלה גלגל חמה מן המזרח והאיר לכל העולם, כענין שנאמר (קהלת א׳:ה׳) וזרח השמש ובא השמש, הסתכלו בארץ שבראתי לשמש אתכם, שמא שנתה את מדתה שמא זרעתם אותה חטים ולא צמחה, או שמא זרעתם אותה חטים והעלתה שעורים, ומה אלו שלא נעשו לא לשכר ולא לפורענות, שאם זוכין אין מקבלין שכר ואם חוטאין אין מקבלין פורענות, לא שנו את מדתן, אתם שאם זכיתם תקבלו שכר ואם חטאתם תקבלו פורענות על אחת כמה וכמה, לכך ובחרת בחיים, כאדם האומר לחברו ברור לך חלק יפה בנחלתי ומעמידו על היפה ואומר לו את זה ברור לך, כך פירש רש״י ז״ל. וזהו שכתוב (תהילים ט״ז:ה׳) ה׳ מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי, אמר דוד לפני הקב״ה רבש״ע הנח ידי על גורל הטוב, שהקב״ה נקרא טוב שנאמר (שם קמה) טוב ה׳ לכל, (שם כה) טוב וישר ה׳, ונתן לישראל התורה שנקראת לקח טוב שנאמר (משלי ד׳:ב׳) כי לקח טוב נתתי לכם, ועמה יהיה לכם בעוה״ז החיים והטוב שנאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, ויזכו לעוה״ב שכלו טוב, שכן דרשו רז״ל (דברים ה׳:ט״ז) למען יאריכון ימיך, לעולם שכלו ארוך, ולמען ייטב לך, לעולם שכלו טוב, וכן אמר שלמה ע״ה (משלי כ״ד:כ״ה) ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב.

פרק לא

א לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט, ה)

שלמה המלך ע״ה המשיל התורה בפסוק זה (משלי ט) ללחם ויין לפי שהלחם והיין עיקר המזון אשר לגוף כן התורה והחכמה עיקר מזון הנפש, והזכיר לשון לכו ולא אמר בואו, להורות שיצטרך האדם שילך אחרי החכמה ואחרי לומדיה, כענין שכתוב (שם יג) הולך את חכמים יחכם, והיה לו לומר יושב את חכמים והזכיר הולך לבאר שילך תמיד אחריהם ושיעשה עצמו טפל להם ועם זה יחכם. או יהיה ענין לכו, שיצטרך ללכת אפילו לארץ מרחקים ללמוד תורה, וזהו שאמר לכו לחמו בלחמי, לכו לארץ מרחקים ללחום לחמי. וכן אמר (ישעיהו נ״ה:ג׳) הטו אזנכם ולכו אלי, לא אמר ובאו אלי כי יצטרך האדם ללכת למרחוק לשמוע דברי תורה. יאמר לכו לחמו בלחמי לכו זה אצל זה המבקשים ללחום לחמי, יזהירם על מדת הקנאה שיסירו אותם מלבם ושלא ינהג אחד מן החכמים שררה בעצמו לבלתי לכת אל חברו השוה לו, אין צריך לומר אם הוא גדול ממנו בחכמה, כי עם החברה תגדל החכמה ותרבה ההשגה, וכענין שאמרו רז״ל (ירמיהו נ׳:ל״ו) חרב אל הבדים ונואלו, חרב על תלמידי חכמים שיושבין בד בבד ועוסקין בתורה, ולא

עוד אלא שמטפשין, כתיב הכא ונואלו, וכתיב התם (במדבר יב) אשר נואלנו, ושתו ביין מסכתי, בי״ת בלחמי נוספת, וכן בי״ת ביין, וכמוהו (בראשית מ״א:ב׳) ותרעינה באחו. וידוע כי היין המזוג הוא מועיל וטוב לגוף האדם, והוא מעורר ג״כ כחות הנפש, כי כשהוא בלתי מזוג הלא הוא מזיק לגוף ולנפש ולכך הזכיר לשון מסכתי, ובא המשל על התורה והמצות שכלן תועלת הגוף והנפש. ועוד יש בכלל המשל הזה תועלת אחרת לבאר ולומר כי אם יטרח האדם וישתדל על מזון הגוף וילך אחריו לארץ מרחקים, אף כי יש לו לטרוח ולהשתדל יותר ויותר על מזון הנפש, כי אין ספק שישיגהו אחר היגיעה, כענין שאמר שלמה (משלי ב׳:ד׳-ה׳) אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה׳ וגו׳, וכל מצוה ומצוה היא מזון הנפש שבה תהיה הנפש נזונית מזיו השכינה לעוה״ב, ואם יוכל האדם לקיים ולעשות המצוה במקומו הלא השכר כפול, ואם יעמוד האדם ממקומו ללכת אחריה תהיה משכרתו שלמה, לפי שבידו שכר הליכה ושכר עשיה. וזהו שמצינו בזריזותן של ישראל שכתוב (שמות י״ב:כ״ח) וילכו ויעשו. וכן מצינו במשה שהלך לישראל ממחנה לויה אל מחנה ישראל לנחם אותן במיתתו, ובגדולתו של יהושע שיהיה תחתיו וימלא מקומו, ולא רצה לדבר להם כשהיו כולם מקובצים ונצבים לפניו אבל המתין עד שהלכו איש לאהליו כדי שילך אצלם, וזהו שכתוב.

וילך משה וידבר את הדברים האלה אל כל ישראל. בן מאה ועשרים שנה אנכי היום. יתכן לומר כי היו ימיו ק״כ שנה כנגד ק״כ יום שעמד בהר, ארבעים יום ראשונים לקבל הלוחות, ארבעים יום שניים להתפלל על עון העגל, ארבעים שלשיים לקבל לוחות שניות, וזה טעם אנכי ולא אמר אני. ודרשו רז״ל היום מלאו ימי ושנותי, היום נולדתי והיום אמות. וכן אמר בתחלת דבריו (דברים כ״ט:ט׳) אתם נצבים היום, כל הענין דבק, והכל היה ביום מיתתו. והיום זה ז׳ באדר היה והוא סוף שנת הארבעים, בו ביום מת משה בו ביום נולד. בו ביום מת משה, הוא שכתוב בסוף התורה (שם לד) ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב שלשים יום ויתמו ימי בכי אבל משה, וראוי להדביק אל הכתוב הזה שבסוף התורה מה שכתוב בתחלת יהושע (יהושע א׳:י״א) ויצו יהושע את שוטרי העם הכינו לכם צדה כי בעוד שלשת ימים אתם עוברים את הירדן. **ומי** שמחבר הכתובים זה עם זה ימצא הענין מבואר כי לא צוה יהושע להכין צדה עד שתמו ימי בכי אבל משה, ולכך הוצרך הכתוב לומר ויתמו ימי בכי אבל משה, והזכיר שם הכתוב (שם ד) והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון, ואם תמנה למפרע מעשרה בניסן ל״ג יום והם שלשה ימים לצדה ושלשים לאבלו של משה, תמצא יום מיתתו בז׳ באדר. בו ביום נולד משה, שכתוב (שמות ב׳:ג׳) ולא יכלה עוד הצפינו, והיה זה בששה בסיון, יום שהיה עתיד לקבל התורה שנתוסף בו עוצם אורה באותו יום לרמוז על גדולתו באותו יום, ועל כן לא יכלה עוד הצפינו, ועשתה תחבולה לשומו בתיבת גומא כדי להסתיר את גופו מפני תוקף אורו. ואם תחשוב מששה בסיון למפרע שלשה ירחים תמצא ים לידתו בז׳ באדר, ולכך אמר ירחים שהם חדשי הלבנה, והן אדר ניסן אייר, שנים חסרים ואחד מלא, ולא אמר חדשים לפי שהחדש חלק אחד משנים עשר שבשנה ואינן מוסיפין ולא גורעין, מה שאין כן חדשי הלבנה שהן מוסיפים וגורעין, ומפני זה הזכיר לשון ירחים כדי שיתבאר לנו מזה יום לידת הנביא. והנה זה מבואר מן הכתובים כי בז׳ באדר נולד משה ובו ביום מת וזהו מה שדרשו רז״ל שהקב״ה ממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום שנאמר (שם כג) את מספר ימיך אמלא.

לא אוכל עוד לצאת ולבא. במלחמה כמו שעשיתי עד עתה במלחמת סיחון ועוג. והרמב״ן ז״ל פירש כי לנחם אותם במיתתו אמר כן, שהרי בודאי ככחו אז כחו עתה, וכן הכתוב מעיד שאפילו בשעת מותו לא כהתה עינו ולא נס לחה, אבל רצה לחזק את לבם ולהודיעם כי יהושע משרתו ימלא מקומו וינחילם את הארץ. ודרשו רז״ל, לצאת ולבא, בדברי תורה מלמד שנסתתמו ממנו מעינות חכמה, והנה זה היה מעשה נס לבלתי ידאג ויגדל עצבונו על המיתה, ועוד מסבה אחרת כדי שיטול יהושע השררה והמלכות בחיי משה.

ג **ה׳ אלהיך הוא עובר לפניך.** עם כל ישראל ידבר, וכן יאמר להם בסוף הפרשה כי ה׳ אלהיך הוא ההולך עמך.

אבל לפי דעתי הזכיר ביהושע ה׳ אלהיך שהוא מדרגת נבואתו, וכן תרגם אונקלוס שכינתיה עבר קדמך וזהו לשון ה׳ אלהיך הוא עובר לפניך, יהושע הוא עובר לפניך, אבל במשה הזכיר השם המיוחד שהוא מדרגת נבואתו, הוא שאמר הכתוב לפניו וה׳ אמר אלי, וכן כתוב לאחריו כאשר דבר ה׳, כלומר אלי, כי כן מצינו בתחלת פרשת ואתחנן (דברים ג׳:כ״ו) ויאמר ה׳ אלי רב לך אל תוסף וגו׳, וצו את יהושע וגו׳ כי הוא יעבר לפני העם הזה. ולשון הכתובים מגלה סוד המדרגות של כל אחד ואחד, פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה.

ט **ויכתוב משה את התורה הזאת.** על התורה כלה נאמר מבראשית עד לעיני כל ישראל, וכן כתוב בסוף ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תמם. אבל מה שמזכיר בסמוך תקרא את התורה הזאת, על משנה תורה בלבד נאמר.

י **מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסכות.** זו היא מצות הקהל, ופירוש מקץ מסוף, וכן כל לשון קץ האמור ענינו סוף, כלשון (בראשית ו) קץ כל בשר בא לפני, והכוונה בסוף השבע שנים, כלומר אחר שיעברו השבע שנים לגמרי, וזהו שמינית בחולו של מועד של חג הסכות. אבל מה שכתוב במצות השמטה (דברים טו) מקץ שבע שנים תעשה שמטה, פירוש מסוף שבע שנים, ויהיה הסוף הזה מכלל השבע, לא שיעברו השבע, וכן אמרו רז״ל שביעית אינה משמטת אלא בסוף, והוא שקיעת החמה של מוצאי שביעית, וא״כ הקץ שנאמר כאן והנאמר בשמטה הכל אחד, וזה וזה לשון סוף הוא,

אלא שהקץ האמור כאן הוא חוץ למספר השבע והאמור בשמטה הוא מכלל השבע.

ואם תשכיל בסוד מצות ההקהל תמצא כי כשם שבאה מצות השמטה לרמוז על וחד חריב כן מצות ההקהל שהוא אחר עבור השבע לגמרי בתחלת השמינית תרמוז על מלת לעשות שנחתם בו מעשה בראשית אחר הזכירו ענין השבת, וכן מצינו (תהלים צב) במזמור שיר ליום השבת שהזכיר אחריו צדיק כתמר יפרח, וכבר הזכרתי זה בבראשית. וסוד ההקהל כי כל הנמצאים כולן יהיו נקהלים ונקראים לפני המלך ה׳, ולכך היתה מצותה במלך, שהמלך היה קורא בתורה, וכן אמרו חכמי האמת היה הקב״ה מביט בתורה ובונה עולמו. ועוד קריאת התורה להורות כי היא קיום העולם וא״א לו להברא זולתה, והיה ההקהל במקום אשר יבחר, כי תחלת הבריאה משם, שנאמר (שם נ) מציון מכלל יופי, מציון נשתכלל העולם, וזה מבואר.

יד הן קרבו ימיך למות. על דרך הפשט למדך הכתוב כי חיי האדם נגזרים ויש לכל אחד מהם ימים קצובים, והקב״ה מגיע ימי האדם אל העת הקצוב והנגזר, כענין (שמות כ״ג:כ״ו) את מספר ימיך אמלא. ולשון קריבה זה הוא נזכר בצדיקים (בראשית מ״ז:כ״ט) ויקרבו ימי ישראל למות, (מלכים א ב׳:א׳) ויקרבו ימי דוד למות, וזה יורה שחייו של אדם נגזרים והוא יתברך ממלא אותן ומקריבן אל הזמן הקצוב והנגזר, או מאריך אותן על כל הנגזר לפי הזכות או מקצר אותן מן הנגזר לפי העונש. ולפי הידוע שקבע הקב״ה ברקיע מהלכות הכוכבים ונתן להם כח לפעול פעולות בשפלים, והם במהלכם מועילים ומזיקים בעוה״ז, והכל תלוי במזל, שהרי חכמי התלמוד ז״ל לא היו מבטלים ומכחישים פעולה זו אבל היתה ביניהם חכמה מפוארה, ובפירוש אמרו במועד קטן סוף פרק אלו מגלחין, בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא, אלא במזלא תליא מילתא והביאו ראיה לזה ואמרו תדע דהא רבה ורב חסדא תרוויהו צדיקי הוו, מר חיי ארבעין שנין ומר חיה שתין שנין, בבי רבה שתין תכלי ובבי רב חסדא שתין הלולי, בבי רבה נהמא דשערי לאינשי ביתיה לא משתכח בבי רב חסדא נהמא דסמידא לכלבא לא נבעי. וזו ראיה גמורה שהם מודים בחכמה הזאת, וכן האמת כי הש״י נתן להם הכח בעת יצירתם להועיל ולהזיק, אבל הוא יתברך עם היות שמסר להם הכח לפעול בשפלים הנה כחו יתברך עליון על הכל לא הושלל ממנו, ובידו להשפיל הגבוה ולהגביה השפל, לקיים הנגזר ולהוסיף על הנגזר ולגרוע ממנו, וכן בשנות האדם מקריב ימי חייו אל העת הנגזר וממלא אותן, שנאמר (שמות כ״ג:כ״ו) את מספר ימיך אמלא, ומאריך אותן על הנגזר, מחזקיהו, שנאמר (ישעיהו ל״ח:ה׳) הנני יוסיף על ימיך חמש עשרה שנה, ואין התוספת אלא על דבר הקצוב והנגזר בתחלה, ויאמר כי הש״י הוסיף לו על הנגזר ט״ו שנה. ומקצר אותן מהנגזר, מאחזיהו בנו של אחאב מלך ישראל שחלה והלך לדרוש בעבודה זרה וקצר את ימיו, שנאמר (מלכים ב א׳:ט״ז) יען אשר שלחת מלאכים לדרוש בבעל זבוב אלהי עקרון המבלי אין אלהים בישראל לדרוש בדברו לכן המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה כי מות תמות, ופסוק זה מעיד שהיתה סבת מיתתו דרישתו בע״ז שאם נגזרה עליו מיתה מתחלה מה בא הנביא להודיעו. נמצאת למד שהקב״ה ממלא ימיו של אדם ומקרבן אל העת הנגזר, וכן מאריך אותן על הנגזר ומקצר אותן מן הנגזר, הכל כרצונו, כי לכך נקרא שדי על שם שמשדד המערכה ומנצח אותה, והכל לפי השכר והעונש. וא״כ באור המאמר בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא, אלא במזלא תליא מילתא הוא שבא להודיענו כמה גדול כח התפלה כי מאחר שכח הש״י עליון על הכל ולא הושלל ממנו יכול הוא ונקל לבטל כחם הגדול אשר מסר להם, כי חכמי התכונה חוזים בכוכבים מודים בכך בטענות שהקב״ה הוא הכלל ומערכת הכוכבים הוא הפרט, והכלל גדול מן הפרט ויכול לבטל כחו, ובכל מה שנגזר במקרי האדם מכח המערכה אפשר לו לאדם לבטלו בזכותו בלא תפלה ובלא צעקה כלל אלא שידאג ויצטער בלבו כענין שכתוב (תהילים קמ״ה:י״ט) רצון יראיו יעשה, כלומר שהוא ממלא משאלות לבם בלא שישאלו כלל. אבל בשלשה ענינים אלו צריך תפלה וצעקה, וזהו שאמר (שם) ואת שועתם ישמע ויושיעם, ועם התפלה והצעקה ינתנו לו, שכן מצינו שנתנו שלשתן בזכות התפלה, הבנים נתנו לרחל שנאמר (בראשית ל׳:כ״ב) וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה, החיים לחזקיה שנאמר (ישעיהו ל״ח:ה׳) שמעתי את תפלתך הנני יוסיף על ימיך חמש עשרה שנה, המזונות לאליהו ואלישע שכן מצינו בהן שנתרבו המזונות ונצולו מן הרעב. ומפני זה העירו אותנו החכמים בשלשה אלו התלוין במזל והודיענו כי יצטרך בהם רבוי תפלה, ועם התפלה יתבטל כח המזל כמו שנתבטל בשלשתן ע״י תפלה.

וע״ד המדרש הן קרבו ימיך למות, אמר משה לפני הקב״ה רבש״ע בהן קלסתיך שנאמר (דברים י׳:י״ד) הן לה׳ אלהך השמים ושמי השמים, בהן אתה גוזר עלי מיתה, משל למה הדבר דומה למלך, שהיה לו שר גדול שהוא אוהבו ביותר וראה אותו שר חרב נאה אין כמותה, אמר ראויה זו למלך מה עשה, קנאה ונתנה למלך, אמר המלך יתיזו בה את ראשו. כך אמר משה, רבש״ע במנחה שהבאתי לך אתה מקטרגני בה. ועוד יכלול הן קרבו ימיך למות הגיע שמשך לערוב ובאה ממשלת הלבנה, וזה ירמוז למדרגת משה ולמדרגת יהושע שזאת נמשלת לחמה וזאת ללבנה, וזהו שאמר לו הקב״ה הנך שוכב וגו׳ וקם, כלומר אע״פ שאתה שוכב עם אבותיך הכח שלך שמשם מעלת נבואתך הרי הוא קיים ועומד, שיאיר ללבנה, כשם שהשמש המשקע אינו משקע אלא להאיר ללבנה, וזהו לשון ואצונו, כי המצוה היא תורה שבעל פה והוא כח הלבנה, ועל כן אמר ואצונו, אשפיע כחי בלבנה.

וילך משה ויהושע. הלך ממחנה ישראל אל מחנה שכינה.

טו וירא ה׳ באהל בעמוד ענן. כי היה הכבוד בתוך הענן וכח הרחמים בקרבו.

טז הנך שוכב עם אבותיך. אמרו במדרש, כשאמר לו הקב״ה למשה הן קרבו ימיך למות א״ל משה רבש״ע בהן קלסתיך שנאמר הן לה׳ אלהיך השמים ושמי השמים בו בלשון אתה קונס עלי מיתה, אמר לו אני אעשה לך לקורת רוח, מיד בא אליו הדבור מאת הש״י ואמר הנך שוכב עם אבותיך, אין לשון הנך אלא קורת רוח.

ובמסכת סנהדרין דרשו, הנך שוכב וקם מכאן לתחיית המתים מן התורה. וכענין זה דרשו בו (שמות ט״ו:א׳) אז ישיר משה, שר לא נאמר אלא ישיר מכאן רמז לתחיית המתים מן התורה. ובאור מה שאמרו אני אעשה לך קורת רוח לפי דעתי הוא קורת רוח של העוה״ב שיבטיחנו בו, וכענין שאמרו יפה שעה אחת של קורת רוח של העולם הבא מכל חיי העולם, הזה שהרי משה קלסו בהן והקב״ה אמר לו הן קרבו, והקריבה זו אל החיים הנצחיים כי המות סבת החיים ושערי העוה״ב, א״כ אין זה קטרוג ועונש אלא שכר, שהרי המלך הישר לא יחתוך ראש השר שלו בחרב שהביא לו מנחה אך יגמלהו ויתן לו מתנות, וכן הקב״ה גמלהו למשה בכאן כרחמיו וכרוב חסדיו, כך אמר לו אתה קלסתני בהן ואני אומר לך הן קרבו ימיך והנך שהוא קורת רוח לעוה״ב שתהיה נפשך גנוזה תחת כסא הכבוד, וזהו תוספת כ״ף במלת הנך שהוא כסא הכבוד, וכמו שרמזתי בתוספת כ״ף של (ויקרא כ״ז:ב׳) בערכך נפשות לה׳, כי הנפשות אשר לה׳ הן בערך כסא הכבוד. נמצאת למד שאע״פ שהזכיר לו מיתה במלת הן כלל בו החיים האמתיים שהיה מתקרב אליהם, ובשרו בשני מיני החיים, הראשון חיי עולם הנשמות המתקרבים לו לאדם תיכף למיתתו, והשני חיי עולם התחיה שמשם יעתק אל העוה״ב שהוא השכר האחרון ביום השבת הגדול, ושם יזכו ויתעדנו בגוף ובנפש. וזהו שאמר הנך כלפי הנפש בעולם הנשמות שתהיה גנוזה שם בכסא הכבוד, ואמר שוכב וקם כלפי הגוף לזמן תחיית המתים, וזה באור הקורת רוח שאמר לו, וזה מבואר.

אלהי נכר הארץ. יבאר הכתוב כי האלהים נכרים בארץ ה׳, לפי שהיא נחלתו ולא השליט עליה מלאך ושרף או כוכב ומזל ולא שום כח מן הכחות העליונים, וזהו שאמרו אין מזל לישראל, ואין הכונה בזה שלא יהיו המזלות גורמין לישראל, שהרי אמרו בפירוש מזלו גורם, אבל הענין שישראל אינן מסורין תחת ממשלת המזלות לפי שהכוכבים והמזלות וכל העולם נבראו בשביל צדיקים, וא״כ איך יתמנה השפל על העליון ממנו והעלול על העלה, אמנם הם ממונים על העובדי כוכבים כי כל כוכב ומזל ממונה על אומה שלו. **וכן** אמרו בספרי החכמה המפוארה היא חכמת הכוכבים, מזל עקרב לארצות ישמעאל, מזל קשת לפרס, מזל גדי לפלשתים, מזל בתולה או מאזנים לאדום, וזהו שאמר הכתוב (דברים ד׳:י״ט-כ׳) אשר חלק ה׳ אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים, ואתכם לקח ה׳, באר כי הקב״ה נתנם לחלקם, לא לחלק ישראל, ולכך לא מצינו בכל התורה בשום מקום שיאשים הכתוב את האומות בענין ע״ז כי אם ישראל המיוחדים לחלקו יתעלה, וכן לא מצינו עונש לאומות בעבדם עבודה זרה אלא אם כן עבדוה בארץ הקדושה, והראיה מן הכותיים שלא נענשו בעבדם אותם בארצם עד שבאו לארץ ועבדוה ואז נענשו, שנאמר (מלכים ב י״ז:כ״ו) וישלח בם את האריות והנם ממיתים אותן כי לא ידעו משפט אלהי הארץ, ולכך אמר בכאן אלהי נכר הארץ כי האלהים וכחות עבודה זרה כלם הם נכרים בארץ, וכל העובד עבודה זרה הרי הוא כמי שמבקש לגרש המלך מן ההיכל שלו, וזאת היא מעלת ארץ ישראל, והוא סוד הכתוב שנאמר בענין המטר (איוב ה׳:י׳) הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות, למדך הכתוב כי עקר השגחה בארץ ומשם מתפשטת לשאר מקומות העולם, ולכך אמר בארץ, הנותן, כלומר הוא בעצמו אבל בשאר מקומות שקראו חצות אמר ושולח, ע״י שליח, ומה שקראן חוצות יורה על פנימיות מעלת הארץ, כלומר שהן חוץ מפלטרין של מלך, ודוד ע״ה קראן אהלי רשע, הוא שאמר (תהלים פד) בחרתי הסתופף בבית אלהי מדור באהלי רשע, כלומר בחרתי ישיבת הסף מדור בחוצה לארץ שהם אהלי רשע, וכנגד ירושלים שהיא עיקר הצדק קרא לשאר ארצות אהלי רשע, ופרשה זו בבית ראשון כי שם עבדו ישראל ע״ז.

אשר הוא בא שמה בקרבו. כלומר בקרב הארץ, כי כן מצינו ארץ בלשון זכר (בראשית י״ג:ו׳) ולא נשא אותם הארץ. או ירמוז בקרבו בקרב ההיכל, כמו שדרשו רז״ל עד אימת עד שהכניסו עבודה זרה בהיכל, שנאמר (יחזקאל ח׳:ה׳) סמל הקנאה הזה בבאה.

יז והסתרתי פני מהם והיה לאכול. דרשו רז״ל במסכת חגיגה, כל שאינו בהסתר פנים אינו מהם וכל שאינו בוהיה לאכול אינו מהם, אמרו ליה רבנן לרבא מר לא בהסתר פנים איתיה ולא בוהיה לאכול איתיה, אמר להו מי ידעיתו כמה משדרנא בצנעא לבי שבור מלכא, אפילו הכי יהבי ביה רבנן עינייהו, שדור דבי שבור מלכא וגרבוהו, היינו דתניא רשב״ג אומר כל מקום שנתנו חכמים עיניהם או מיתה או עוני.

על כי אין אלהי בקרבי. הכתוב הזה יורה שלא חרב המקדש ולא גלו בית יהודה עד שנסתלקה שכינה, וכן אמר דוד ע״ה (תהילים ס״ח:י״ט) עלית למרום, ואחר כך שבית שבי.

ויש לך להשכיל מלת בקרבי בפירושה ובמספרה. ונראה לי כי בכל מקום שנמצא בתורה לשון בקרבך או בקרבו או בקרב יש שם על כל פנים התעוררות על מדת הדין, ואב לכולן (שמות כ״ג:כ״א) כי שמי בקרבו, וכן כתוב (בראשית מ״ח:ט״ז) וידגו לרוב בקרב הארץ, ותחלת הפסוק (שם יב) המלאך הגואל אותי מכל רע, וכן במכות מצרים (שמות י׳:א׳) למען שתי אותותי אלה בקרבו, וכתוב בהן (שם ח) כי אני ה׳ בקרב הארץ, וכן (דברים

ט״ו:י״א) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, כי העוני מחלק מדת הדין, וכן (שם יג) ובערת הרע מקרבך, וזהו אי אפשר אלא ע״י הדין, וכן (שם ו) כי אל קנא ה׳ אלהיך בקרבך, וכן (שם ז) כי ה׳ אלהיך בקרבך, וכן (שם כג) כי ה׳ אלהיך מתהלך בקרב מחנך, וכן תמצאם כלם אם תשכיל בהם.

יח **ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא.** כבר הזכיר למעלה והסתרתי פני מהם והוא הסתר פנים של גלות בבל, ועתה יחזור הסתר פנים פעם אחרת ובלשון כפול, למען הודיעך כי לא יהיה ההסתר הזה זמן מועט כראשון אך יהיו זמן רב בהסתר פנים, וירמוז לגלותנו זה שאנחנו עומדים בו בהסתר פנים כפול. אמנם יש לנו נחמה ממקום אחר שאנחנו עומדין בו בהבטחת (ויקרא כ״ו:מ״ד) ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם, הכתוב הזה יגלה לנו זמן ההסתר והוא מנין הסת״ר אסתי״ר, ומספרו אלף שלש מאות שלשים וחמשה, והוא דבר דניאל בחתימת חזיונו (דניאל י״ב:י״ב) אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה, כי אז יכלה עונש הסתר פנים, ורמז לך הכתוב כי זמן גדול כזה יעמוד ההסתר.

כ **ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים.** זה יורה כי הפרשה כלה בבית ראשון, כי שם (שמנו עשתו) [שבענו ושתו] גם (עברו דברי רע) [עבדו עבודה זרה], ושם עבדו הבעלים, וזהו שאמר **ועבדום ונאצוני והפר את בריתי.**

כא **והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניו לעד.** היא שירת האזינו הסמוכה, כי שם מדבר מן גלות החל הזה הנדחים ונפוצים.

כי לא תשכח מפי זרעו כי ידעתי את יצרו אשר הוא עושה היום. יאמר ממה שהוא עושה היום ידעתי את יצרו שהוא עתיד לעבוד ע״ז, ולכך כשתמצאן אותו הצרות תעיד לפניו השירה הזאת הכתובה בתורה, כי לא תשכח התורה מפי זרעו, ויהיו העדים קיימין לעולם. ואמר כי ידעתי את יצרו, כלשון הכתוב (תהילים ק״ג:י״ד) כי הוא ידע יצרנו, ואמרו במדרש כי הוא ידע יצרנו אוי לה לעיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה.

ונראה לי מתוך לשון הכתוב שהוא רומז שיבוא זמן שתשתכח התורה והוא בזמן בטול יצה״ר שהוא זמן התחיה שעתידה תורה שתתבטל באותו זמן חוץ מפורים, וזהו שאמר כי לא תשכח מפי זרעו כי ידעתי את יצרו, כלומר כל זמן שידעתי את יצרו, והוא כשיתבטל יצרו תשכח. וכן אמרו רז״ל עתידה תורה שתשתכח מישראל, וזה יהיה בזמן התחיה ולא בימות המשיח ח״ו, שהרי אמרו רז״ל אין בין העוה״ז לימות המשיח אלא שעבוד גליות בלבד, אבל קיום התורה לנו ולבנינו עד עולם כל זמן שהעוה״ז הגופני נוהג בנהוג זה, אבל לתחיית המתים עתיד שישתנה לטוב וינהוג נהוג אחר, ושם אמרו שתשכח תורה מישראל.

וכן אמרו עוד בפירוש במדרש משלי (משלי ט׳:ב׳) טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה, זו אסתר שזמנה להמן ועשתה לו משתה, אף ערכה שלחנה, ערכה לה שלחן בעוה״ז ובעוה״ב, שכל המועדים בטלים וימי הפורים לא יבטלו, שנאמר (אסתר ט׳:כ״ח) וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם.

כב **ויכתוב משה את השירה הזאת.** היא שירת האזינו.

ביום ההוא. אפשר שיהיה יום מותו כי לא אחר הדבר. ומלת **ויצו** את יהושע בן נון תחזור להקב״ה, וזהו שאמר נשבעתי, וכן אמר ואנכי אהיה עמך, והוא באור למה שהבטיח יתעלה (לעיל פסוק יד) ואצונו.

כו **ושמתם אותו מצד ארון ברית ה׳ אלהיכם.** שיהיה מונח בארון מן הצד. ובא לומר שגם השירה הזאת תהיה מונחת בארון עם התורה שהיא מכלל התורה, כי היא שם לעד.

כח **הקהילו אלי.** ולא תקע היום בחצוצרות להקהיל את הקהל, שכן כתוב (במדבר י׳:ב׳) עשה לך שתי חצוצרות כסף, ולא נשתמש בהן יהושע אבל נגנזו בחייו של משה, לקיים מה שנאמר (קהלת ח׳:ח׳) ואין שלטון ביום המות, שהרי תקיעת החצוצרות הוא סימן למלכות ושולטנות

ואעידה בם את השמים ואת הארץ. יאמר זה על פסוק האזינו השמים ותשמע הארץ שהוא עתיד להזכיר מיד, ועתה העיד עליהם בסוף דבריו את השמים ואת הארץ כמי שמחתים העדים בסוף השטר על הדברים והתנאים שהתנו בינו ובין חברו, וכן אמר למעלה העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ, כי הכל ענין אחד וכל הפרשיות כלן ביום אחד נאמרו. והנה משפט ספר תורה להיות ואעידה בראש הדף, כי הוא תשלום הסימן בי״ה שמ״ו, וכבר הזכרתי טעם הדבר בסדר בשלח (שמות יד) במלת הבאים, והוא״ו הזאת רמז לוא״ו שבשם הגדול, והוא השמים שהזכיר שהוא מכלל העדים, והבן זה.

כט **אחרי מותי כי השחת תשחיתון.** לא מצינו שהשחיתו ישראל כל ימי יהושע, שכן כתוב (יהושע כ״ד:ל״א) ויעבדו העם את ה׳ כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע, אלא מכאן דרשו רז״ל שתלמידו של אדם חביב עליו כגופו, וכל זמן שהיה יהושע חי נראה לו למשה כאלו הוא חי. והשחתה זו היא עבודה זרה, וכן **להכעיסו במעשה ידיכם** ירמוז לע״ז שבבית ראשון כי כן הודיענו הקב״ה בפירוש, והוא ידע זה ברוח הקודש.

ל **את דברי השירה הזאת עד תמם.** היא שירת האזינו הסמוכה מיד. ומה שקראה שירה לפי שישראל אומרין אותה תמיד בשירה וזמרה, ועוד שהיא כתובה בדרך שירה. ודרשו רז״ל בספרי, גדולה שירה שיש בה עכשיו ויש בה לשעבר, ויש בה לעוה״ז ויש בה לעוה״ב.

ובמדרש תנחומא, מפני מה כל שירה האמורה לשעבר הוא בלשון נקבה ושירה האמורה לעתיד בלשון זכר, לומר לך מה נקבה מתעברת וחוזרת ומתעברת כן בגאולה לשעבר נגאלין וחוזרין וגולין, אבל לעתיד משיהיו נגאלין שוב אינן גולין לעולם, ולפיכך אמורה בלשון זכר, שנאמר (ישעיהו כ״ו:א׳) ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה עיר עז לנו ישועה ישית חומות וחל, וכתיב (תהילים צ״ח:א׳) שירו לה׳ שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו.

פרק לב

א **פי צדיק ינוב חכמה ולשון תהפוכות תכרת (משלי י, לא)**

שלמה המלך ע״ה הודיענו בכתוב הזה (משלי י׳:ז׳) כי הצדיק והרשע שני הפכים, ודבורו של צדיק הוא פרי חכמה ודבורו של רשע בהפך ממנו. הצדיק נמשל לעץ, הוא שכתוב (תהילים א׳:ג׳) והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול, והעץ מוציא עלה ופרי, והענין הזה בו טבעי שהוטבע בו כן ביום שלישי במאמר (בראשית א׳:י״א) תדשא הארץ, העלה יש בו תועלת כי הוא מגין על הפרי בצלו מפני חום השמש, והפרי הוא העיקר, כן הצדיק יש בו עלה ופרי, העלה שלו הוא דבורו בדברי חול בעסקי העוה״ז במוסריו וספור דבריו, ויש בהם תועלת גדול כשם שיש תועלת בעלה המגין בצלו, וזהו שדרשו רז״ל, ועלהו לא יבול אפילו שיחת ת״ח צריכה תלמוד, הפרי שלו הוא דבורו בתורה ובחכמה שהיא העקר כשם שהפרי עקר באילן, ומפני זה הזכיר שלמה בכאן פי צדיק ינוב חכמה, באורו כי דבורו של צדיק פרי חכמה, וזהו שאמרו ינוב מלשון (ישעיהו כ״ז:ו׳) ומלאו פני תבל תנובה, (איכה ד׳:ט׳) מתנובות שדי, ומזה הענין (ישעיהו נ״ז:י״ט) בורא ניב שפתים, כי הדבור פרי השפתים, ובא לומר כי הצדיק כל כך הוא מרגיל עצמו לדבר חכמה עד שתחזור בו החכמה טבעית כפרי הזה שהוא עיקר האילן. ולשון תהפוכות תכרת, קרא את הרשע לשון תהפוכות כי הוא בהפך מן הצדיק כי מדתו בכל דברי פיו בהפך ממדת הצדיק אשר פיו ינוב חכמה, ומרוב גנות המדה הזאת אשר לרשע הזכיר בו קללה ואמר תכרת, כי כן דרך התורה להדביק ברכה בזכרון הצדיקים וקללה בזכרון הרשעים, הוא שאמר (משלי י) זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב. וידוע כי מדת השפלות היא בגדר החכמה, והרשע שקראו לשון תהפוכות יש בו מדת הגאוה כי היא הפכו בכל דבר, וכשם שהחכמה פריו של צדיק כן הגאוה פריו של רשע, והוא שאמר שלמה (שם יד) בפי אויל חטר גאוה ושפתי חכמים תשמורם, שרש הגאוה בלבו של כסיל והענף הוא בפיו, כענין (ישעיהו י״א:א׳) ויצא חטר מגזע ישי, ולא יתכן לענף מבלי שישא פרי, והפרי הוא דברי הגאוה והבוז, כענין (תהילים קכ״ג:ד׳) הלעג השאננים הבוז לגאיונים. ובא לומר כי כל כך הכסיל מרגיל עצמו במדת הגאוה בפיו ובלבבו עד שתחזור בו הגאוה טבעית, כי כיון שענף הגאוה בפיו דבר ברור הוא שיעשה פרי כי לא יוכל הכסיל להשמר מזה, אבל החכמים שפתיהם תשמורם מזה. ולמדנו מכל זה כי מדתו של רשע לגמרי בהפך ממדתו של צדיק בכל פרטי ענייניו, והסברא בכל זה, כי הצדיק הוא נמשך אחר עסקי הנפש שהיא נצחית והרשע נמשך אחר עסקי הגוף שהוא כלה, ודבר ידוע כי הגוף מן הארץ והנפש מן השמים, והנה בעוד שהאדם בעוה״ז בחיים יש לו קורבה בשמים ובארץ, בשמים מצד הנפש ובארץ מצד הגוף, ולכך כשהזהיר משה לישראל בקיום התורה והמצות יעיד עליהם עדים השמים והארץ שהם קרובי האדם, כאדם שמתרה לחברו ומעיד עליו עדים בפני קרוביו. וזהו שאמר.

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי. דבר משה עם השמים לנוכח ועם הארץ בנסתר, והטעם בזה מפני שהיה מתקרב אל השמים ומתרחק מן הארץ, כי ביום מותו היה זה, וכן בכל הדברים כלן מתחלת אתם נצבים שקבץ כל ישראל ואמר להם אתם נצבים היום, גם פרשת וילך שהזכיר בה בן מאה ועשרים שנה אנכי היום, גם פרשה זו שכתוב בה בעצם היום הזה עלה אל הר העברים, גם בפרשת וזאת הברכה שכתוב בה לפני מותו, הכל ביום אחד והוא יום מותו, והפרשיות כולן דבקות בענינים רבים גדולים ונפלאים, ראויין להעשות בימים רבים ונעשו כלן בדרך הנס ביום אחד.

ודע כי כלל הפרשה הזאת שהיה משה מתוכח לישראל ומגיד להם מראשית אחרית ואת כל הקורות אותם לעתיד, והתחיל מבריאת העולם וסיים בענין ימות המשיח זהו שאמר זכור ימות עולם וגו׳, בהנחל עליון גוים, כלומר שהנחיל עליון את האומות והפרידם ללשונותם, לא בחר לחלקו מכלן כי אם ישראל, זהו כי חלק ה׳ עמו, כי מצאם בדרך המדבר מקום תהו ויללת תנין ובני יענה, יסובבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו, כל החסדים האלה עשה עמהם והם שכחוהו והכעיסוהו, זהו שאמר צור ילדך תשי, יקניאוהו בזרים בתועבות יכעיסוהו, והיו כפויי טובה, מתנכרים אליו לרוב הטובה והשלוה, וכענין שכתוב וישמן ישרון ויבעט, היו מניחין עבודת האדון המיטיב והיו עובדין למי שלא היטיב להם ולא ידעו בו כח אלהות, זהו שכתוב אלהים אשר לא ידעום, ומפני זה נענשו בעונש גלות יותר מכל אומה ונתחייבו לעבוד שונאיהם. ומה שלא השבית זכרם מן העולם כמו שהיו ראויין לזה במדת הדין היה זה פן יתפארו האויבים לומר שיראתם נוצחת ומתגברת, זהו שכתוב פן ינכרו צרימו, כי אינם בעלי בינה שיחשבו איך ירדוף אחד מהם אלף

ושנים יניסו רבבה מישראל אם לא כי צורם מכרם, מסר אותם ביד האומות על אשר עזבו את תורתו, ואמנם עתיד הוא להנקם מהרשעים על מה ששעבדו בישראל ולשלם להם כפעלם, זהו לי נקם ושלם, ועתיד הקב״ה שיקח מהם דין עמו, זהו כי ידין ה׳ עמו, ויזכור להם מדת רחמים, ומזה קראן עמו ועבדיו, שהרי עד עתה היו עבדי ישמעאל וקדר. ואמר ראו עתה כי אני אני הוא, כי עד כאן היו דברי משה ועתה ידבר הש״י ויבטיח הוא בעצמו בהבטחת הגאולה העתידה, ונשבע עליה, זהו כי אשא אל שמים ידי, אם שנותי ברק חרבי, כלומר שאשנן ברק חרבי והוא עבר במקום עתיד כמשפט הנבואות. ואמר הרנינו גוים עמו, כי כל האומות יאשרונו וישבחו אותנו וירצו להדבק באמונתנו אחר שיראו הנקם שישיב לצריו, ואמר וכפר אדמתו עמו כלומר שיכפר על הארץ ועל עמו היושב עליה.

ובמדרש האזינו השמים, אמר לו הקב״ה למשה אמור להן לישראל הסתכלו בשמים שבראתי לשמשכם שמא שנו את מדתן, או שמא אמר גלגל חמה איני עולה מן המזרח ומאיר לכל העולם כלו, כענין שכתוב (קהלת א׳:ה׳) וזרח השמש ובא השמש, הסתכלו בארץ שמא שנתה את מדתה, זרעתם בה ולא צמחה, זרעתם חטים והעלתה שעורים, או שמא אמרה פרה איני חורשה ואיני דשה היום, וחמור איני טוען ואיני הולך, והלא דברים ק״ו ומה אלו שאם זוכין אין מקבלין שכר ואם חוטאין אין מקבלין פורענות לא שנו את מדתן, אתם שאם זכיתם תקבלו שכר ואם חטאתם תקבלו פורענות על אחת כמה וכמה. באור המדרש הזה כי כל הדברים הטבעיים אינם משתנים ממנהגם ולא יוצאים מן הקו המיוחד והקצוב להם, ומה שזכר השמים והארץ לפי שהם שומרים קום ומדתם וטבעם, וכענין הים שהוא שומר הקו שלו ואינו יוצא ממדתו, שאלו יצא מקו החול שהוא גבולו יחריב העולם, וכן הפרה והחמור שהם בעלי חיים פעולתם כפי טבעם לא ישתנה כלל, וכיון שהדברים הטבעיים לא ישנו מדתם וטבעם ק״ו לבני אדם בעלי השכל והשכר והעונש שאין להם לשנות מדתם ולא לצאת מקו העבודה והתורה והמצוה.

וע״ד הקבלה האזינו השמים ותשמע הארץ, התפארת והכבוד בסוד פסוק ראשון, כי עם השמים והארץ הללו אנו באין בברית, ועל כן יאמר משה שישמעו התנאים אשר בינינו. והזכיר לשון דבור אצל השמים ולשון אמירה אצל הארץ לבאר כי כל דבור מן השמים וכל אמירה מן הארץ, ומה שדבר עם הארץ בנסתר מפני יראת המלכות, וזה מבואר.

ב **יערוף כמטר לקחי.** לשון הזלה וירידה, כמו (דברים ל״ג:כ״ח) יערפו טל, כלומר ירד כמטר למודו. יתפלל משה בכאן שיהיו דבריו נשמעים ונקבעים בלב השומעים. וענין לקחי מה שלקחתי וקבלתי מלמעלה, יתחנן בהן שיעשו דבריו פעולה בהם כפעולת המטר הפועל בארץ והמועיל בה והולידה והצמיחה. ולשון כשעירים רוחות, מענין רוח סערה, בחלוף סמ״ך בשי״ן, כלשון (דניאל יא) וישתער עליו, וזהו דעת אונקלוס שתרגם כרוחי מטרא מנשבין על דתאה, כי הרוחות יחזקו הדשאים.

או יש לפרש כשעירים המטר הדק, עלי דשא, הוא המתחיל לצמוח. וכרביבים, הוא המטר הגדול, עלי עשב הם העשבים שצמיחתן גדולה, ויהיה כשעירים כאלו הוא בצד״י, מלשון צעיר, וכמוהו (דברים ל״ג:י״ט) ושפוני טמוני חול, שהוא כמו וצפוני בצד״י.

ובמדרש יערוף כמטר תזל כטל, מה המטר חיים לעולם אף דברי תורה כן, ומה טל הכל שמחים בו אף דברי תורה כן.

ג **הבו גודל לאלהינו.** ידבר עם השמים והארץ, או עם ישראל שיודו להקב״ה על נפלאותיו וחסדיו שעשה עמהם.

ד **הצור תמים פעלו.** ע״ד הפשט נקרא הקב״ה צור מלשון תוקף וכן (ישעיהו נ״א:א׳) הביטו אל צור חוצבתם, כי כשם שהצור תקיף והוא יסוד הארץ, כן הקב״ה יסוד העולם. ומשה יתחיל עתה לדבר אל העדים ויאמר, אדון זה שאני רוצה לדבר עליו הוא צור ותקיף שאין כמוהו, אבל תמים הוא, אינו בא בתוקף עם בריותיו אלא תמים פעלו, בתמימות וענוה הוא מתנהג עם בריותיו, ובלשון הזה שבח דוד ע״ה (שמואל ב כ״ב:ל״א) האל תמים דרכו, כלומר אע״פ שהוא אל תקיף מדתו עם בריותיו שיתנהג עמהם בתמימות, וזהו כענין שכתוב (איוב ל״ז:כ״ג) שדי לא מצאנוהו שגיא כח, כלומר אע״פ שהוא שדי והוא שגיא כח לא מצאנוהו אנחנו שגיא כח אלא תמים ומרבה לסלוח. וכן דרשו רז״ל כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקב״ה אתה מוצא ענותנותו, ודבר זה נזכר בתורה ושנוי בנביאים ומשלש בכתובים. אמר תמים פעלו שאינו כשאר הכחות שפעולתן חסרה לפי שיצטרכו לקבל כח ממי שלמעלה מהם, ואותו כח צריך לכח אחר וכן מכח לכח עד הכח העליון שהוא אדון הכל יתברך שאינו צריך לאחר אלא כל הכחות מקבלין ממנו, ולפיכך תמים פעלו כל פעולותיו שלמות.

ושמעתי מפי מורי הר״ש נר״ו שאין צורך לומר בברכת הלבנה פועל אמת שפעולתה אמת, לפי שפעולת מי שצריך לשל מעלה ממנו אינו אמת, כלומר אינה תמימה ואינה על השלמות, ואין שום פעל על השלמות כי אם פעולתו יתעלה, ועל כן אומר כי ראוי לברך כן פועל אמת שפעולתו אמת וללבנה אמר שתתחדש, ויחזור על הבורא יתעלה שהוא פועל אמת ופעולתו אמת כדרך שאמר בכאן תמים פעלו.

ונראה לי לפרש הצור תמים פעלו, כי משה רמז בכאן על יצירתו של אדם הראשון ועל חטאו ועונשו, והענין מפני שהיה הוא סבה שנגזרה מיתה על כל תולדותיו, ולכך הוצרך משה להזכיר כן ביום מותו, ומה שקראו הצור על שם שהוא צר כל הצורות כלן, וכמו שדרשו רז״ל (שמואל א ב׳:ב׳) אין צור

כאלהינו, אין צייר כאלהינו, וכן (ישעיהו כ״ו:ד׳) צור עולמים, צר שני עולמים, וכתיב באדם הראשון (בראשית ב׳:ז׳) וייצר ה׳ אלהים את האדם. וענין הכתוב כי הצור כשיצר אדם הראשון שהיה פעלו ומעשה ידיו היתה כוונתו בו להיותו תמים עובד השם בארץ כמלאך בשמים, ולפי שחטא הענישו במיתה, וזה במשפט, זהו כי כל דרכיו משפט, כי הוא אל אמונה, כלומר הדורות חולפים והוא קיים ואין עול במשפטו כי צדיק וישר הוא, והכתוב שאחריו מפרש ומבאר חטאו, הוא שאמר שחת לו ולא אמר להם, והכוונה שחת אדם הראשון לו לאביו שבשמים, וההשחתה הזו הוא מה שידעת שקצץ בנטיעות, והוא חטא עושי העגל שהזכיר בהן הלשון הזה בעצמו (שמות ל״ב:ז׳) שחת עמך, אע״פ שהחטא חלוק ולא היה קצוץ האב והבנים במקום אחד, ובאר עוד הכתוב במה היה החטא וההשחתה הזו לאדם הראשון, וזהו שאמר לא, כלומר במלת לא, והוא שעבר על לא תעשה באמרו (בראשית ב׳:י״ז) ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, זהו שאמר שחת לו לא. ואמר בניו מומם, כי בניו קין והבל השחיתו, וכבר ידעת כי זה נהרג וזה נכרת, וההשחתה שעשו היה מומם, מום גדול להם.

ה **דור עקש ופתלתל.** מדבר עכשיו על ישראל, והוא דבק עם הלה׳ תגמלו זאת, אע״פ שהכתוב מפסיק ביניהם בסוף פסוק, יאמר אע״פ שאתם דור עקש ופתלתול תרצו להשחית כמותם, הלה׳ תגמלו זאת. ולפי שכבר הזכיר למעלה (דברים ל״א:כ״ז) כי אחרי מותי השחת תשחיתון, והודיעם בנבואתו שהם עתידים להשחית ולעבוד עבודה זרה אחר מיתת יהושע, על כן יתרה בהם ויזהיר אותם על זה.

ו **הלה׳ תגמלו זאת.** שתשחיתו לאביכם שבשמים, והוא עשה לכם כמה חסדים כמו שמספר והולך. עוד נראה לי לפרש בפסוק הצור, כי לפי שהיה יום מותו היה מצדיק עליו את הדין ויאמר כי כל דרכיו משפט, כל דרכי השי״ת ואפילו המיתה אין בהם נפתל ועקש, אל אמונה, כלומר אחר שהמיתה בעוה״ז משפט אמונה הוא, כלומר נאמן הוא לשלם לו שכר בעולם הנשמות על צדקותיו אשר עשה כענין שכתוב (שמואל א כ״ו:כ״ג) וה׳ ישיב לאיש את צדקתו ואת אמונתו, וכתיב (תהלים פט) ועד בשחק נאמן סלה. ואין עול, כלומר נאמן ג״כ ליפרע להענישו על חטאו, זהו שאמר ואין עול כלומר אלו יענישנו בעולם הנשמות אין עול במשפטו. צדיק וישר הוא, צדיק בעולם התחיה וישר לעוה״ב שלאחר התחיה, ורמז לנו בכאן ארבע עולמות, העוה״ז ועולם הנשמות ועולם התחיה ועוה״ב שאחריו, וכבר ידעת כי הם רמוזים בפסוק אחד, הוא שכתוב (משלי ו׳:כ״ב) בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך, בהתהלכך תנחה אותך בעולם הזה, בשכבך תשמור עליך לעולם הנשמות, והקיצות לתחית המתים, היא תשיחך לעוה״ב, כן דרשוהו רז״ל. גם כאן בפסוק הצור נרמז ארבעה עולמות הללו אשר נפש הצדיק מעותדת להם, ולפי פירוש זה מה נעים ונאה המנהג בכתוב הזה שהוא קבוע לצדוק הדין לאמרו על המת, כי כן אמרו אדון כל הנביאים על יום מותו והצדיק עליו את הדין. ועוד אפשר לומר כי הצדיק עליו את הדין בלשון הצור לפי שחטא בו והמרהו, כענין שכתוב (שמות י״ז:ו׳) הנני עומד לפניך שם על הצור, ואין דרכו של משה להזכיר בכל התורה כולה שמות התוקף והאדנות אלא שם הרחמים לבדו זולת בשני מקומות בתורה שהזכיר בהם יה, (שם טו) עזי וזמרת יה, (שם יז) כי יד על כס יה, אבל הזכיר עתה לשון הצור כי רצה לקלסו במה שחטא, וכענין שדרשו רז״ל אמר משה באז חטאתי (שם ה) ומאז באתי אל פרעה, באז אני מקלסו שנאמר (שם טו) אז ישיר משה.

ואם תשכיל עוד בפסוק זה תמצא בו רמז לשבע ספירות חכמה, תמים פעלו זה מדת החסד, כי כל דרכיו משפט זה מדת הגבורה, אל אמונה הוא האמת שהוא הקו האמצעי, ואין עול הוא הנצח שנאמר (שמואל א ט״ו:כ״ט) וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם, צדיק הוא יסוד עולם, וישר הוא המלכות, ואמר הוא כדי לחבר וליחד הכל כאחד בלי פרוד.

שחת לו לא בניו מומם. כתב הרמב״ן ז״ל, שחת לו לעצמו, כי המום יקרא השחתה כענין שכתוב (ויקרא כ״ב:כ״ה) כי משחתם בהם מום בם, וקראן לא בניו כשם שקראן בעת הרצון בניו, ואחר שהאב צדיק וישר והבנים בהפך שהם דור עקש ופתלתל לכך לא בניו, ונכון הוא. אמנם מפני שמלת לא בטעם טרחא ומלת בניו דבקה למומם, על כן יתכן לפרש שחת לו לא, כי מה שהשחית ישראל לעצמו, הוא בהמרותם דבר הש״י, כענין (ישעיהו מ״ב:כ״ד) ולא אבו בדרכיו הלוך, כי כל מה שהיה משה מנהיגם ומדריכם בדרך הישר היו אומרין לא נעשה, וזהו שחת לו לא, שחת ישראל במלת לא, ולפי שקראן בניו (דברים י״ד:א׳) בנים אתם לה׳ אלהיכם, הנה הסרוב וההשחתה הזו מום גדול להם שיהיו דור עקש ופתלתל.

הלה׳ תגמלו זאת עם נבל. שהלאו עצמן בקבלת התורה, וכן תרגום (שמות יח) נבול תבול מלאה תלאי. והוא דעת אונקלוס שאמר עמא דקבילו אוריתא ולא חכימו. ואם כן אין הלשון גנאי אלא מעלה יתרה.

והרמב״ן ז״ל כתב במלת נבל שהוא האיש המתנכר בחסד שעשה לו חברו, ואמר כי העושה טובה חנם נקרא נדיב והמשלם רעה למי שהטיב עמו יקרא נבל, והוא שכתוב (ישעיה לב) לא יקרא עוד לנבל נדיב, כי הוא הפכו, ולכך אמר הכתוב בנבל הכרמלי (שמואל א כה) כשמו כן הוא נבל שמו ונבלה עמו, כי דוד עשה עמו טובה גדולה ושמר כל אשר לו והוא לא רצה לשלם לו גמול ובזה אותו ואת שלוחיו, וזה טעם הכתוב בחבריו של איוב (איוב מב) לבלתי עשות עמכם נבלה, כי הם היו מלמדים זכות על מעשה השי״ת שהם במשפט, ואם יריע להם תראה נבלה, עד כאן.

ואמר הלוא הוא אביך, כלומר ששמך קנין כי הוציאך מאין ליש, וכל יש קנין, וזהו (משלי ח׳:כ״ב) ה׳ קנני ראשית דרכו וכן (בראשית י״ד:י״ט) קונה שמים וארץ, כלומר שברא שמים וארץ והוציאן יש מאין. אבל בבראשית רבה דרשו מלת קונה כמשמעו שקנאן מאחר, והוא החומר הראשון, וכבר הזכרתי זה בסדר לך לך והבאתי שם המדרש הזה. ונקרא הקב״ה אבינו כלפי הנפש כי הוא הולידה ונפחה באפנו, כשם שנקרא המוליד אב כלפי הגוף שהוליד אותו, והוא יתעלה האב העקרי הקיים והנצחי, וכן אמר דוד ע״ה (תהילים כ״ז:י׳) כי אבי ואמי עזבוני וה׳ יאספני, וכן אמר ישעיה (ישעיהו ס״ג:ט״ז) כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו אתה ה׳ אבינו גואלנו מעולם שמך.

ודע כי מלת הלה׳ הה״א נכתבת לבדה והיא בפת״ח, ותחת הלמ״ד שו״א נח. והיה ראוי שיהיה נע כלמ״ד ליעקב, אבל אי אפשר לאדם לקרוא שני שואי״ן זה אחר זה ועל כן הוצרכנו להניח שו״א הלמ״ד כדי שיהיה השו״א של היו״ד נע ולא יסתתר נקוד שם האדון. והנה המלה זרה אין כמוה בכל המקרא. וכן אי אפשר להיות הלמ״ד בחיר״ק כלמ״ד ליהודה, כי יסתתר גם כן נקוד היו״ד של השם כשם שמסתתר בשמו של יהודה ועל כן הוצרך שתנקד המלה כן.

ויש לך להשכיל עוד כי הה״א הזאת הנכתבת לבדה היא רבתי מכ״ב אותיות גדולות שיש במקרא.

וע״ד הקבלה יתכן לומר כי תרמוז לה״א ראשונה שבשם. ופקח עיני שכלך ותראה איך הזכיר משה רבינו ע״ה ה״א זעירי בתחלת התורה וה״א רבתי בסוף התורה, לרמוז בזה כי ה״א זעירי ברא בכח ה״א רבתי ששם תשובת הנשמות, ועל זה רמז משה כן ביום מותו, וידוע לכל משכיל כי בזמן שישראל זכאין הם מוסיפין כח ושפע בשכינה, וכשהם חייבין הכח ההוא נפסק, ואז השכינה מאנה הנחם על בניה כי אינו השפע ההוא, ולכך יאמר הלה׳ תגמלו זאת, התרצו להפריש המדה הנקראת זאת מן הה״א הראשונה שבשם שלא תקבל שפע ממנו, ומזה אמר לו חכמו ישכילו זאת, כלומר ימשיכו ממקור החכמה והשכל למדת זאת, וזהו יבינו לאחריתם, ימשיכו הבינה אל האחרית ולא יפרידוה, הלא הוא אביך קנך הלא הה״א הראשונה שהוא קן העולם אביך קנך בסוד מצות שלוח הקן, ולשון קן שהוא היסוד הראשון בהוית העופות, וה״א אחרונה עשך כלשון (תהילים ק׳:ג׳) הוא עשנו ולא אנחנו, ומלת ויכוננך הכין אותך לקבל התקון.

וע״ד המדרש ויכוננך, כרכא דכולא ביה, ממנו כהניו ממנו נביאיו ממנו חכמיו ממנו סופריו, וכן הוא אומר (זכריה י׳:ד׳) ממנו פנה ממנו יתד. שהרי פרעה לא מצא בכל חכמי מלכותו מי שיפתור לו חלומו אלא יוסף, וכן נבוכדנצר לא מצא בכל חכמי בבל אלא דניאל.

ז זכור ימות עולם. יאמר תנו לב לזכור מזמן הבריאה הטובה שעשה עמכם בעת היצירה, זהו שאמר בהנחל עליון גוים.

בינו שנות דור ודור. כלומר שיבינו מה שנעשה בדורות משעה ששרתה שכינה בהם, זהו שאמר ימצאהו בארץ מדבר. ומלת יצב מקור, כמו להציב, וכן (ירמיה א) לא ידעתי דבר, ויהיה באור הכתוב, כשהקב״ה הנחיל את האומות וכשהפריד אותם ללשונותם, כענין שכתוב בתולדות שיצאו מנח (בראשית י׳:ל״ב) ומאלה נפרדו הגוים, ותמצא באותה פרשה בתולדות ההם שבעים איש לרמוז על שבעים אומות שעתידין לצאת מהם, ועל כן יבאר הכתוב כי כשהפריד הקב״ה הלשונות להציב גבולות העמים שהן שבעים, למספר בני ישראל יורדי מצרים שהיו שבעים נפש לא בחר מכולן אלא ישראל שהבדילו לחלקו, זהו כי חלק ה׳ עמו. ויש שפירשו גבולות עמים, הם אלכסוני העולם שהם י״ב, ממונים עליהם י״ב מזלות למספר בני ישראל, כלומר י״ב שבטי ישראל, וסמך לו מיד כי חלק ה׳ עמו, לא חלק הכוכבים והמזלות. ובפסוק זה מפורש כי אין ישראל תחת ממשלת הכוכבים והמזלות אבל הם למעלה מהם, והמעלה הזאת לא זכתה שום אומה אליה ולא עשה כן לכל גוי.

י ימצאהו בארץ מדבר. נראה לי כי מה שאמר בארץ מדבר ולא אמר במדבר על שם שהכבוד התחיל ליכנס עמהם במדבר איתם שהוא בקצה המדבר, וזהו בארץ מדבר בארץ הסמוכה למדבר. **וכן** תמצא בסדר ויהי בשלח (שמות י״ג:כ׳-כ״א) ויסעו מסכות ויחנו באיתם בקצה המדבר וה׳ הולך לפניהם יומם וגו׳. ולשון ימצאהו כולל שתי לשונות, לשון מציאה ולשון ספוק, כדעת התרגום, ירצה לומר כי הכבוד מצאם בארץ מדבר וספק צרכיהם.

ובתהו יליל ישמון. כלומר כאשר נתרחקו מן הישוב ובאו במקום תהו יליל ישימון נשלמה להם החרה בהוציאו ממצרים.

יסובבנהו. הקיפן בענני כבוד. ולפי התרגום שאמר אשרינון סחור סחור לשכנתיה, בא לבאר שהיו ישראל בסיני כמחול והכבוד ביניהם, וזהו שכתוב (שיר השירים ז׳:א׳) כמחולת המחנים, אותו מחול של שתי מחנות, מחנה ישראל ומחנה של מלאכי השרת שירדו שם עמהם, וזהו כענין שאמרו רז״ל עתיד הקב״ה לעשות מחול לצדיקים בגן עדן וכבודו ביניהם. ואמר **יבוננהו**, בתורה, **יצרנהו**, ששמרן מעמלק הבא להלחם עמהם ומשאר האומות, **כאישון עינו**, בת העין נקראת אישון על שם שיש בה צורת איש, ולשון אישון על שם קטנות הצורה, וכן (ויקרא ט״ז:ל״א) שבת שבתון, כי שבת נאמר על עיקר היום ושבתון נאמר על התוספת, והוא לשון הקטנה, וכן לשון אמנון (שמואל ב י״ג:ט״ו) האמינון.

יא כנשר יעיר קנו. המשיל הכבוד לנשר שהוא מלך על כל העופות, כן הכבוד מלך על השכלים הנפרדים הנרמזים בפסוק (בראשית ב׳:י׳) ומשם יפרד, וכשם שהנשר לוקח גוזליו ונושאם על אברתו ומנחה אותם ממקום למקום, כן ה׳ בדד ינחנו, כלומר לישראל לבדו, ואין עמו שותף אל נכר מכל

הנפרדים שרי מעלה, וכענין שכתוב (תהילים ע״ג:כ״ה) מי לי בשמים, אלא אתה, לא מלאך ושרף ולא כוכב ומזל, ועמך לא חפצתי אחר בארץ. ועוד כשם שהנשר מתחדש מזמן לזמן וכענין שכתוב (ישעיהו מ׳:ל״א) יעלו אבר כנשרים, (תהילים ק״ג:ה׳) תתחדש כנשר נעוריכי, כן הכבוד מתחדש בבוא השפע אליו מלמעלה אחר שנפסק ממנו בחטאת ישראל.

יג ירכיבהו על במתי ארץ. השליטו על ארץ מעולה שהיא אמצעות הישוב וגבוהה מכל הארצות. וענין פסוקים אלו כי השפיע להם טובה ושלוה והם בעטו בו. וענין חלב כליות חטה, הוא שומן חטים, ואמר כליות לפי שגרגרי החטה דומין לכליות. ודרשו רז״ל שהיו חטים ככליות של שור הגדול בדורו של שמעון בן שטח.

יד ודם ענב תשתה חמר. קרא המשקה היוצא מן הענבים דם להיותו אדום כמוהו. ועוד בסוד הלשון נקרא דם על שם שגרם מיתה והביא דם לעולם וזהו לדעת האומר סחטה ענבים והביאה לו. ולשון ענב הוא הגרגיר, וזה להפלגה ושפע הברכה בארץ, כי מגרגיר אחד יצא משקה רב. וידוע כי הגרגרים נקראו ענבים, ואשר נתלים בהם עמהם כאחד יקרא אשכול בלשון התורה ובלשון רז״ל פרכיל, וכן אמרו בפ״ק דסוכה פרכיל ענבים ובהם ענבים, כי כן הענבים התלוים בגפן יקראו אשכולות, ואשר נתלים בהם האשכולות תקרא גפן אם הוא במחובר, ותקרא זמורה בתלוש, וזהו (במדבר י״ג:כ״ג) ויכרתו משם זמורה ואשכול ענבים אחד, יעיד הכתוב על שפע ברכת הארץ ועל גודל פריה, כי באותה זמורה הנכרתת לא היה אלא אשכול ענבים אחד, ולכך הוסיף אחד, כי כל אחד מהם נטל דבר יחידי נפרד, זה אשכול וזה רמון וזה תאנה.

טו וישמן ישרון ויבעט. לא נקראו ישרון עד עתה שקראם משה רבינו ע״ה בשם הזה. **ויתכן** לפרש כי קראם כן לחסרונם כדי להוכיחם ולהכלימם, לפי שהשם הזה הוא שם המעלה והכבוד ונגזר מן (במדבר כד) אשורנו, על שם הראיה שראו כבוד השכינה עין בעין במתן תורה, כענין שכתוב (שמות כ״ד:י״ז) ומראה כבוד ה׳ כאש אוכלת בראש ההר, ולפיכך אחר שהזכיר מתן תורה שאמר יסובבנהו יבוננהו הזכירן מיד בשם ישרון, וכן למטה אחר שהזכיר (דברים ל״ג:ה׳) תורה צוה לנו, הזכיר מיד ויהי בישרון מלך, וגם בחתימת ברכתו אמר (שם) אין כאל ישרון, כלומר ממה שראית בסיני יכולין אתם להעיד עליו שאין כמוהו. וכל זה מכלל דברי השירה הזאת שהם דברי ויכוח ומוסר שהיה מתוכח עמהם והודיע להם העתידות במה שהן עתידין לחטוא, ושימרו את פי ה׳ וישכחו חסדיו הרבים שעשה עמהם, ולכך קראן ביום ההוא שלשה פעמים בשם הנכבד הזה, כי הפרשיות דבקות, והכל היה ביום מותו כאשר הזכרתי. ויאמר עתה וישמן ישרון ויבעט, לרמוז להם כי עם כמותו הנקרא ישרון שראו כבוד השכינה בעט בו ויטש וינבל, ודומה לזה אמר ישעיה ע״ה (ישעיהו א׳:ד׳) הוי גוי חוטא עם כבד עון, ודרשו רז״ל גוי שנקרא (דברים ד׳:ח׳) ומי גוי גדול, שיהיה חוטא, עם שנקרא (שם יד) כי עם קדוש אתה, שיהיה כבד עון, זרע שכתוב בהם (ישעיהו ס״א:ט׳) זרע ברך ה׳, שיהיו מרעים, בנים שנקראו (דברים י״ד:א׳) בנים אתם לה׳ אלהיכם, שיהיו משחיתים.

ויטוש אלוה עשהו וינבל צור ישועתו. רמז הכתוב שתי המדות שבהן יצאנו ממצרים, ולא אמר ויטוש אל אלא אלוה כדי לכלול ההתפארת והכבוד, ולכך הוסיף וא״ו ה״א, וזה (איוב ל״ה:י׳) איה אלוה עושי, וצור ישועתו, שעל ידו היתה ישועת הים.

טז יקניאוהו בזרים. יקניאו אותו אלוה שהוא אל קנא באלהים זרים, ויכעיסוהו לאותו צור במעשה האלילים.

יז יזבחו לשדים לא אלוה. אין בהם שום תועלת וכח אלהות, ולא ידעום באלהים כמלאכי מעלה השכלים הנפרדים שנבראו מקדם מששת ימי בראשית או ביום שני או ביום חמישי, אינם אלא חדשים מקרוב באו, כלומר נבראים חדשים הם נולדו מקרוב, ואמר זה לפי שמתים כבני אדם ופרין ורבין כבני אדם, לא שערום, לא השתערו ולא פחדו מהם. או יאמר חדשים מקרוב באו, שלמדנו חכמה זה מחדש מן המצריים שהיו בקיאין ורגילין בה.
ועוד יש לפרש יזבחו לשדים, לפי שמיני עבודה זרה הם שלשה, האחד עבודת השכלים שעליו הוזהרנו (שמות כ׳:ג׳) לא יהיה לך, והשני עבודת הפסילים להוריד בהם רוחניות מהכוכבים וממזלות שעליו הוזהרנו (שם) לא תעשה לך, והשלישי עבודת השדים שעליה הוזהרנו (שם) ואשר במים מתחת לארץ, שהם השדים שבתהום, לכך יזהיר עתה בכאן במין השלישי הזה ואמר יזבחו לשדים, ואמר לא אלוה שאין בהם כח אלהות ושולטנות כעין הכוכבים והמזלות שהם למעלה מהם, ואמר אלהים לא ידעום כלומר אין צריך לומר שאין בהם כח אלהים שהוא הכח הראשון, שהרי לא ידעום ולא עלתה השגתם לכך, אך הם חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם, והם תרח ונחור שהיו עובדי הפסילים להמשיך ולהוריד בהם רוחניות הכוכבים והמזלות לא השתדלו לעבוד עבודה זו כי לא היתה חכמתם שפלה כל כך, וכל זה להרחיק העבודה הזאת מהם שהיו נמשכים אחריה.

יט מכעס בניו ובנותיו. ירמוז על בית ראשון שעבדו שם ע״ז האנשים והנשים, הוא שכתוב (ירמיהו מ״ד:ט׳) השכחתם את רעות אבותיכם ואת רעות נשיכם, וכתיב עוד (יחזקאל ח׳:י״ד) ויבא אותי אל פתח בית ה׳, והנה שם הנשים יושבות מבכות את התמוז, וזה טעם בניו ובנותיו.

כ **ויאמר אסתירה פני מהם.** כבר הזכרתי בסדר בראשית כי האמירה בהש״י ענינו רצון או מחשבה ולשון אסתירה פני אסתיר ה״א שהיא פני, וזה מבואר.

בנים לא אמון בם. ע״ד הפשט אמון שם התאר, והענין לומר אין בהם איש אמונים.

וע״ד המדרש בנים לא אמון בם, כלומר שאינן עונין אמן, והוא חסר וא״ו, ומכאן רמז לגודל כח העונה אמן שהוא גדול יותר מן המברך.

וע״ד הקבלה בנים לא אמון בם, אין להם אומן ומגדל, כי הכח הנקרא פנים הוא האומן והמגדל של בנים, וכיון שהם בהסתר הפנים הנה האומן חלף הלך לו איננו בקרבם, והאומן הזה הוא הה״א האחרונה שבשם, וזהו אסתירה פני מהם, וכבר הזכרתיו.

כא **הם קנאוני בלא אל.** במי שאין בו כח להציל, וכן מפורש ביחזקאל (ח) סמל הקנאה המקנא, שפירושו המקניא, כי הסמל היה מקניא להקב״ה שהוא אל קנא.

ואני אקניאם בלא עם. זהו גלות בבל, שנאמר (ישעיהו כ״ג:י״ג) הן ארץ כשדים זה העם לא היה אשור וגו׳.

בגוי נבל אכעיסם. זה גלות אדום וקראו הכתוב לאדום נבל כי התנכר את אחיו ועמד לו מנגד ביום החורבן, והוא שהזכיר עובדיה ע״ה (יא) ביום עמד מנגד ביום שבות זרים חילו וגו׳. וכן תמצא שקראו דוד ע״ה בשם הזה במזמור (תהילים ע״ד:י״ח) זכר זאת אויב חרף ה׳ ועם נבל נאצו שמך, ואמר עוד (שם) קומה אלהים ריבה ריבך זכור חרפתך מני נבל כל היום, וסמך לא אל תתן לחית נפש תורך, לבאר כי מה שהזכיר עם נבל היא החיה הרביעית שהזכיר עליהם במקום אחר (שם סח) געד חית קנה.

כד **מזי רעב.** שרופי רעב, מן (דניאל ב) למזא לאתונא. כי מצד הרעב החום הטבעי שבקרבם ישרפם כיון שהם בריאים ואין להם מה לאכול והם אכולי חולי השחפת.

וקטב מרירי. הוא כריתת מרירות האויר, כלשון (איוב ג׳:ה׳) יבעתוהו כמרירי יום, וזהו (תהילים צ״א:ו׳) ומקטב ישוד צהרים, וזהו הדבר. והזכיר בכאן ארבעה שפטים, רעב ודבר וחיה וחרב.

כו **אמרתי אפאיהם.** אפזרם לכל פאה. וכתב הרמב״ן ז״ל, אמרתי, היה הרצון לפני שיהיו ככה לעולם מפוזרים בכל פאה שיהיה זכרם נשכח מאנוש, לולא כעס האיוב. וירמוז זה לגלות עשרת השבטים שגלו לנהר גוזן, הוא שהחכמים קורין אותו נהר סבטיון, ונקרא גוזן מלשון (במדבר י״א:ל״א) ויגז שלוים, (תהילים ע״א:ו׳) אתה גוזי, כי העומדים אחריו מוסרין מבני אדם, וקורין אותו סבטיון מפני שביתתו בשבת, כי יום שבת בלשון ההוא סבט, גם בערב, ונהוג בלשונם להוסיף בתארים יון, כמו אזוביו״ן מוליו״ן חוריו״ן, וכן הרבה, עד כאן לשון הרב ז״ל.

ואף על פי שהתורה דברה בזה ברמיזה ודרך קצרה הנה יש לנו באור מדברי רז״ל במקומות מפוזרים, והוא שאמר בבראשית רבה פרשת ויצא יעקב, אמר רבי יהודה בר ר׳ סימון לא למקום שגלו עשרת השבטים גלו יהודה ובנימן, שעשרת השבטים גלו לפנים מנהר סבטיון ויהודה ובנימן מפוזרים בכל הארצות.

ובמדרש שיר השירים (שיר השירים א׳:ט״ז) אף ערשנו רעננה, אלו עשרת השבטים שגלו לפנים מנהר סבטיון.

ובירושלמי דסנהדרין פרק חלק, שלש גליות גלו ישראל, אחת לפנים מנהר סבטיון ואחת לדפני של אנטוכיא ואחת שירד ענן וכסה אותם, וכשם שגלו הם לשלש גליות כן שבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה גלו לשלש גליות, מה טעם (יחזקאל כ״ג:ל״א) בדרך אחותך הלכה ונתת כוסה בידך. וכשהם חוזרין משלש גליות הן חוזרין, שנאמר (ישעיהו מ״ט:ט׳) לאמר לאסורים צאו, אלו שגלו לפנים מנהר סבטיון, לאשר בחשך הגלו, אלו שירד עליהם הענן וכסה אותם, על דרכים ירעו, אלו שגלו לדפני של אנטוכיא.

ובתוספתא דסנהדרין, רבי אומר עשרת השבטים יש להם חלק לעוה״ב שנאמר (שם כז) והיה ביום ההוא יתקע וגו׳ והנדחים בארץ מצרים, אלו עשרת השבטים. ובתורת כהנים אמר (ויקרא כ״ו:ל״ח) ואבדתם בגוים, רבי עקיבא אומר אלו עשרת השבטים שגלו למדי.

כז **לולי כעס אויב אגור.** כלומר לולי שאני מפחד מכעס אויב, מלשון (דברים א) לא תגורו מפני איש. ובאור פעל כל זאת, על השפטים.

כח **כי גוי אובד.** הן האומות.

כט **לו חכמו,** ישראל.

ישכילו זאת. כי השם יתעלה פעל להם כל זאת בעונם, ולו חכמו ג״כ ישכילו איכה ירדוף אחד מן האויבים אלף מישראל, אם לא כי צורם מכרם והסגירם בידם.

לא **כי לא כצורנו צורם.** של גוי אובד עצות שהזכיר, ולא אויבינו ראוין להיות דיינין. או יאמר ואויבינו פלילים, כשאויבינו פלילים ידמה כי לא כצורנו צורם, ויש בדבר חלול השם.

לב **כי מגפן סדום גפנם ומשדמות.** כפל לשון, כי שדמות גפנים הם, הוא שכתוב (ישעיה טז) כי שדמות חשבון אומלל גפן שבמה, וכן (חבקוק ג) ושדמות לא עשה אוכל. ואמר זה על האומות כי שרשם רע ומר ואיך ימתקו הענבים, כי כיון שהגפן גפן סדום הלא הענבים, יהיו ענבי רוש וגם היין חמת תנינים.

לד **הלא הוא כמוס עמדי.** היין שלהם שמור אצלי עד שישתוהו, וכיצד הוא כמוס וחתום, לי נקם ושלם, כלומר הנקמה שאנקם מהם היא שמורה אצלי, זהו לי נקם ולי שלם, כלומר לי הנקמה ולי השלומים, כענין (תהילים צ״א:ח׳) ושלומת רשעים תראה. לעת תמוט רגלם, כשתמלא סאתם, כענין (בראשית ט״ו:ט״ז) כי לא שלם עון האמורי.

ויתכן לפרש הלא הוא כמוס עמדי שיחזור למלת לאחריתם שהזכיר, יאמר כי אחרית הרשעים המשעבדים אותנו כמוס עם הש״י וחתום באוצרותיו, וכן מצינו בדניאל ששאל (דניאל י״ב:ט׳) מה אחרית אלה, ואמר לו הש״י כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ, והוא העת שתמוט רגלם. כי קרוב יום אידם, בזמן שיחשבו שהוא רחוק יתקרב להם וחש כל אחת מהעתידות לבא להם.

ויש במלת למו סימן ורמז לגאולה, כי אז ידין ה׳ עמו, והקב״ה בעבור שמו הגדול ימהר יחישה ועל אותו זמן הזכיר למעלה (דברים ל׳:ו׳) ומל ה׳ אלהיך את לבבך.

לו **כי ידין ה׳ עמו.** יקח דין עמו מיד הרשעים כשיראה שהלך כחם, ואלה עצורים ואלה עזובים בשביה, וכמעט שאבד הכל, זהו ואפס עצור ועזוב.

לז **ואמר אי אלהימו.** ואמר האויב אי אלהימו, וכן אמר טיטוס הרשע כשגדר הפרכת, והוא שכתוב (מיכה ז) ותרא אויבתי ותכסה בושה האומרה אלי איו ה׳ אלהיך.

לח **אשר חלב זבחימו יאכלו.** דברי האויבים, כלומר אותן האלהות שלכם שמקבלין הקרבנות יקומו ויעזרכם, כי כן אמונתם שאינם מאמינים בה׳, ואמר יהי עליכם סתרה ולא אמר יהיו, כלומר אם תאמרו שהוא אחד יסתיר אתכם מן הצרות העתידות לבא. או יאמר, שאמר הקב״ה אי אלהימו של האומות אותן שהיו מקריבין להם זבחים ומנסכים להם יין כך פירש רש״י ז״ל, ומכאן למדו רז״ל יין נסך אסור בהנאה מהיקשא דיין נסכם.

לט **ראו עתה כי אני אני.** מלת אני מורה על נמצא כמו אתה, וכן מלת הוא מורה על נמצא ג״כ, כלומר הוא קיים לעולם, והנה שניהם שמות, כלשון (סוכה פרק ד) אני והו הושיעה נא, וכבר בארתי לך בסדר ויהי בשלח (שמות ט״ו:ב׳) בפסוק זה אלי ואנוהו כי פעולת השמות האלה לאהבה ולקבץ פזורים, ורצה משה לחתום השירה הזו בהבטחת הגאולה העתידה בקבוץ פזורי ישראל ועל כן יאמר ראו עתה כי אני אני הוא, כלומר אני השם היודע בקבוץ הפזורים, ואחר כך אמר אני אמית ואחיה רמז לתחיית המתים הסמוך לגאולה, ואחר אמר חי אנכי לעולם לרמוז אל העוה״ב שלאחר התחיה, שהרי בני התחיה יחיו לעוה״ב ולא ימותו, וכמו שאמרו רז״ל מתים שעתיד הקב״ה להחיות שוב אינן חוזרין לעפרן, אלא יהיו נעתקים מן העוה״ז של תחיה אל העוה״ב בגוף ובנפש, ועל העוה״ב של אחר התחיה אומרים רז״ל תמיד מזומן הוא לחיי העוה״ב, והוא רב טוב הצפון, תכלית השכר והעונג לבית ישראל, ועליו אמר הנביא ע״ה (ישעיהו ס״ד:ג׳) עין לא ראתה אלהים זולתך, ואמר כן לרוב העלמתו, ומזה נכתב לעלם חסר וא״ו בפסוק (שמות ג׳:ט״ו) זה שמי לעלם, שדרשו בו רז״ל לעלם כתיב. ולפי שעד כאן דברי משה שמתוכח עם ישראל ומודיעם העתידות בא הכתוב עתה לדבר בלשון הקב״ה ולבשר אותם בעצמו בהבטחת הגאולה בקבוץ פזורי ישראל, ובענין תחיית המתים ובעולם הבא, ואז ירנינו אותן האומות.

מ **כי אשא אל שמים ידי.** הבטחת גאולה זו העתידה היא בשבועה, כי כל הנשבע נושא ידו ונוגע בחפץ אשר הוא נשבע בו, והוא כדרך מה שכתוב בדניאל בהבטחת גאולה זו (דניאל י״ב:ז׳) וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם וגו׳, וכן אמר דוד ע״ה (תהילים י׳:י״ב) קומה ה׳ אל נשא ידך, וכן מצינו בהבטחת גאולת מצרים שהיתה בשבועה, כי שם כתיב (שמות ו׳:ו׳) אשר נשאתי את ידי, וכתיב (שם) לכן אמור לבני ישראל אני ה׳, ולכן הוא לשון שבועה, כמו (שמואל א ג׳:י״ד) לכן נשבעתי לבית עלי, וכן כתוב בגאולה העתידה (ישעיהו ל׳:י״ח) ולכן יחכה ה׳ לחננכם ולכן ירום לרחמכם.

וכתב הרמב״ן ז״ל, כי אשא אל שמים ידי על דרך האמת בעבור כי בעת הגלות השליך משמים ארץ תפארת ישראל יאמר שישאנה עתה בעת רצון אל השמים העליונים, והיא היד הגדולה הנלחמת לישראל, וזה טעם ואמרתי חי אנכי לעולם, כי אני מחיה ידי החזקה בהיותי משנן ברק חרבי וסומך אותה לאחוז במשפטן של ישראל ולהשיב נקם לצרי, כי אז יהיה השם שלם והכסא שלם, והמשכיל יבין, עכ״ל ז״ל.

מא **אם שנותי.** עבר במקום עתיד כדרך הנבואות, ופירוש אם אשנן אשיב נקם, ואינו לשון מסופק כי אם הבטחה ולשון ודאי. ושעור הכתוב שאשנן חרבי בשמים למעלה, ותאחז במשפט ידי למטה, והוא דברי הנביא (שם לד) כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד.

ובמדרש אם שנותי ברק חרבי, אמר הקב״ה אם אשנן אני את חרבי ברק חרבי אני מחריב עולם, ומה אעשה, ותאחז במשפט ידי, עד כאן.

וכבר ידעת כי חרבו של הקב״ה הנזכרת בכל מקום היא מדת דינו (שם סו) ובחרבו את כל בשר, (תהילים כ״ב:כ״א) הצילה מחרב נפשי, וכיוצא בהם, וראוי לאדם להיות מתפחד ונרתע מפניה, ופסוק מלא צווח (איוב י״ט:כ״ט) גורו לכם מפני חרב, באורו אתם בני אדם יש לכם לפחד מפני חרב של מעלה, כי העונות גורמין החמה והחרב למטה, ולמען זה יש לכם לדעת שיש דין ואין העולם מקרה. וכבר כתבתי בפסוק (בראשית ג׳:כ״ד) להט החרב, ובפסוק (דברים ז׳:כ״ד) לא יתיצב איש, כי חרבו הקשה של הקב״ה יש לו י״ו פנים, ומה שהזכיר כאן חרבי וסמוך לו מיד ותאחז לרמוז חרב י״ו, והרשעים נדונין בה והצדיקים מתפחדין ממנה אך היא מסורה בידם, וזהו שתמצא בשיר חדש לעתיד (תהילים קמ״ט:ו׳) רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם, קרי ביה י״ו פיות, וזה מבואר.

והנה השירה הזאת נחמה גדולה והבטחה מבוארת בענין הגאולה ובאבדן עובדי גלולים ובנקמת ישראל מאויביהם ובכפרת ישראל מעונותיהם. ואולי מפני זה בא סימן ההפסקות לרבותינו ז״ל, הזי״ו ל״ך מתקנת עזרא הסופר הכהן הנביא שראה ברוה״ק שתהיה תקנתו בקריאת ס״ת בצבור תקנה קיימת בכל דור ודור, לא תבטל בזמן מן הזמנים, ותקן הסימן הזה בהפסקות הפרשה הזאת המקובלת אצלנו לבאר שיחזור הזיו והזוהר והכבוד והתפארת לישראל כמבראשונה, ושבו בנים לגבולם.

אשיב נקם לצרי. כלומר אשיב להם גמול כאשר עשו לישראל, והקב״ה קראם צריו, ולמעלה הזכיר פן ינכרו צרימו ולישראל יחזור הכנוי, ולמדך הכתוב כי צרימו של ישראל הם צריו של הקב״ה.

וכן תמצא בגלות מצרים בשירת הים (שמות ט״ו:ז׳) תהרוס קמיך, והיה ראוי לומר קמינו, אבל הכתוב יורה כי הקמים עלינו כאלו קמים עליו יתעלה, וזהו שאמר דוד ע״ה (תהלים פג) כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש, על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך, קרא האומות אויביו ומשנאיו יתברך כשמערימים סוד ומתיעצים על ישראל שקראם צפוניך על שם שהם צפונים אצלו ותחת ידו, כענין (שמות י״ט:ה׳) והייתם לי סגולה, כי הסגולה לא ימנה עליה המלך פקיד ומושל רק היא צפונה אצלו ותחת ידו, או קראם צפונים על שם שהם לבדם נוחלי גן עדן ורב טוב הצפון.

מג **הרנינו גוים עמו.** כי האומות ישבחו לישראל ויפצחו עליהם רנה כאשר החזיקו באמונתם הטובה ולא סרו מהדרך בזמן הגלות. או יהיה הרנינו מלשון הכרזה שיכריזו האומות עליהם בכל מקום שהן, כלשון (מלכים א כב) ויעבור הרנה.

כי דם עבדיו יקום. התנבא משה בכאן על הצרות והמקרים העתידים לעבור עלינו בגלותנו זה בשפיכות דמם של ישראל שיהרגום האומות, ובאבוד ממונם בגזל ובחמס שיעשו להן, וכענין שכתוב בזרעו של עשו (עובדיה) מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם, ועל זה אמר כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו.

וכפר אדמתו עמו. פירוש אדמתו ועמו. ובמדרש וכפר אדמתו על עמו. ובסוף כתובות דרשו רז״ל וכפר אדמתו עמו, כל הקבור בארץ ישראל כאלו קבור תחת המזבח, כתיב הכא וכפר אדמתו עמו, וכתיב התם (שמות כ׳:כ״א) מזבח אדמה תעשה לי. וזה היה מסוד יצירת האדם שבראו יתברך ממקום כפרתו, שכן כתיב בו (בראשית ב׳:ז׳) עפר מן האדמה, וזהו מעלת הארץ שהיא פלטין של מלך ונקראת ארץ ה׳ ונחלת ה׳, וכל שהוא חוצה לה נקראת בלשון הכתוב תוצאות ואהלי רשע, ובלשון רז״ל ארץ העמים, והנה היא טמאה ומטמאת מצד עפרה ואוירה, וכן אמרו בפרק קמא דגטין, ארץ העמים גזרו בה טומאה על גושה ועל אוירה, אבל סוריא על גושה גזרו על אוירה לא גזרו, וכבר הזכרתי מזה בפסוק (דברים ל״א:ט״ז) אלהי נכר הארץ.

וכפר אדמתו עמו. כלומר שתהיה הארץ מטוהרת מחללי האויבים, ולשון וכפר כמו וטהר, וכן כתיב (יחזקאל מג) וחטאת אותו וכפרתהו, וכתיב ביחזקאל (שם לט) וטהרו הארץ, ואמר זה על ישראל שהם יטהרו את הארץ בסוף המלחמות.

ואמר **ואין אלהים עמדי**, כלומר אני אחד ואין אחר עמי, ואמר זה כנגד מה שאמרו האויבים יקומו ויעזרוכם, בלשון רבים, ולכך הוצרך לומר כי הוא יתברך אחד ואין אחר עמו. וממה שאמר אני אמית ואחיה אני הוא שהמתי את ישראל ואני אחיה אותם, מכאן דרשו רז״ל ענין תחיית המתים, וכן אמרו מה מחיצה ורפואה באחד אף מיתה ותחיה באחד, והוא כענין שכתוב (שמואל א ב) ה׳ ממית ומחיה מוריד שאול ויעל. והכונה לרז״ל שאמרו מה מחיצה ורפואה באחד לפי שלא אמר הכתוב אמחץ ואני ארפא שהיה במשמע אמחץ לראובן וארפא לשמעון ומתוך ששנה ואמר מחצתי ירצה לומר אותו בעצמו שאמית אני אחייהו.

ודע כי רבים יתמהו וישאלו למה לא נזכר ענין תחיית המתים בתורה בפירוש כיון שהוא עקר גדול ופנה גדולה בתורה, וכמה פרשיות התורה יאריך בהן הכתוב ויכפול אותן ואין בהן צורך כל כך, ואם כן למה יקצר הכתוב בענין הזה וימסור עקר גדול לרמז מועט, ותשובת הדבר הוא הענין שכתבתי לך

פעמים כי דרך התורה לקצר בענינים הנעלמים, וכל מה שהוא נעלם יותר יקצר בו הכתוב יותר ואין הדבור בו אלא ברמז ובקצרה, כי כן תמצא במעשה בראשית שקצר בענין האור הראשון והאריך ביום שלישי בבריאת האילנות והצמחים, וכן תמצא בדוד ע״ה שאחז הדרך הזה ודבר מן האור בקצרה, הוא שאמר (תהילים ק״ד:ב׳) עוטה אור כשלמה. וקצר גם כן במים העליונים והאריך במים התחתונים, קצר במים העליונים, הוא שאמר (שם) המקרה במים עליותיו, כי עליותיו שהם העולמות שברא קרה אותן בתוך המים, והאריך במים התחתונים, הוא שאמר (שם) תהום כלבוש כסיתו על הרים יעמדו מים מן גערתך ינוסון וגו׳ יעלו הרים וגו׳ גבול שמת בל יעבורון וגו׳ המשלח מעינים בנחלים וגו׳. זאת ועוד אחרת, שכל היעודים שבתורה הנאמרים על ידי משה אינן אלא יעודים גופניים שאפשר לבני אדם להעיד עליהם בזמן קרוב כדי לקבוע בלב אמתת נבואתו של משה ומתוך היעודים ההם הגופניים יתאמתו אצלם הענינים השכליים הנעלמים ולכך קצר בהם מתוך העלמתן, זה טעם העלמת ענין תחיית המתים. גם ענין העוה״ב שלא נזכר בתורה בפירוש גם כן מתוך העלמתו, כי התורה נתנה להמון, ודעת ההמון לא יכילו הענינים השכליים, וכן תמסור התורה אותם אל רמז קטן ודק, יעברו ההמון עליו והיחיד המשכיל יתעורר אליו. ואם תשכיל במלת סתר״ה ראי״ו עת״ה כי״, תמצא בו השם המיוחד רשום למפרע, ובא לרמוז על מדת הדין המתוחה על האומות בזמן הגאולה, והוא שהזכיר מיד ותאחז במשפט ידי אשיב נקם לצרי, ואמר אשכיר חצי מדם וחרבי וגו׳.

ותמצא בתורה מבראשית עד לעיני כל ישראל שמונה עשר שמות בין בסדר בראשי תיבות ובסופן בין למפרע בראשי תיבות ובסופן. ומפני שזה הוא אחרון לכלן ראיתי לסדר כלן בכאן ולהעיר אותך עליהם, כי השמונה הם כסדר ארבעה בראשי תיבות וארבעה בסופי תיבות, ואלו הן (בראשית ב׳:א׳) **יום הששי ויכלו השמים**, (שם לח) **יהודה הוציאוה ותשרף היא**, (שמות ד׳:י״ד) **ידבר הוא וגם הנה** (דברים י״א:ב׳-ג׳) **ידו החזקה וזרועו הנטויה**, (בראשית י״ט:י״ג) **את פני יהוה וישלחנו יהוה**, (שמות ג׳:י״ג) **לי מה שמו מה** (דברים כ״ד:ה׳) **נקי יהיה לביתו שנה** , (שם ל) **מי יעלה לנו השמימה** . והעשרה הם למפרע, ובכל מקום שנזכר השם המיוחד למפרע הוא מדת הדין, ואלו הן (בראשית י״א:ט׳) **הארץ ומשם הפיצם יהוה**, כי נמתחה עליהם מדת הדין לפי שחטאו בקצוץ נטיעות, וכן (שם מד) **ה מה וחמוריהם הם יצאו**, כי נמתחה עליהם בחטא המכירה, וכן (שמות ד׳:ט״ז) **העם והיה הוא יהיה**, כי נמתחה על משה על הסרוב, וכן כתיב (שם) ויחר אף ה׳ במשה, וכן (שם) **ארצה וישליכהו ארצה ויהי** , כי אות המטה שנהפך לנחש היה בהפוך אותיות השם הגדול, וכן (שם טז) **יהוה ונחנו מה כי** , כי נמתחה כנגדם על שאלת הבשר, וכן התחיל הכתוב במדת הדין (שם) ובקר וראיתם את כבוד ה׳, וכן (שם כו) **ה אחד ולירכתי המשכן ימה**, כי השכינה שהיא מדת הדין היה במערב, וכן (במדבר א׳:נ״א) **הלוים ובחנות המשכן יקימו**, (שם) **הלוים והזר הקרב יומת**, נמתחה כנגדם שהיה הארון מכלה בהם, וכן (שם ה) **היא וביד הכהן יהיו**, נמתחה כנגד הסוטה אם נטמאה, וכן (שם יד) **שמה וזרעו יורישנה והעמלקי** , נמתחו כנגד ישראל בעון מרגלים והוצרכו לחזור לאחור דרך ים סוף, והוא שאמר (שם) כי על כן שבתם מאחרי ה׳, וכן בכאן **סתרה ראו עתה כי** , על שם שעתיד שתמתח מדת הדין כנגד האומות, והוא שהזכיר מיד אשכיר חצי מדם. השמונה שהם כסדר ויש בהם רמז למדת הרחמים והעשר שהם למפרע כלן מורים על מדת הדין, והנה הם בין כולן י״ח, והסימן בהם ח״י ה׳, וזה מבואר.

מד **הוא והושע בן נון.** הזכירו הכתוב עתה בשם שהיה לו מתחלה, שנאמר (במדבר יג) ויקרא משה להושע בן נון, ללמדך שאעפ״כ שנתמנה במקום משה לא הגיס דעתו כלל אבל היה משפיל עצמו כבתחלה, ולכן יקראנו הכתוב עתה באותו שם עצמו שהיה נקרא בו בתחלה כדי להורות על מעלתו.

מו **שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם.** אין זה לשון עדות אלא לשון התראה, כלשון (שמות י״ט:כ״א) רד העד בעם, וכן (שם) כי אתה העדות בנו. ויזהיר משה בכאן שישים האדם כל מחשבתו בתורה, וזהו שאמר לבבכם ולא אמר שימו לבבם כדי שיעבדו להקב״ה בשני יצרים, ביצר טוב וביצר רע, וכן דרשו רז״ל בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין.

מז **כי לא דבר רק הוא מכם.** ע״ד הפשט לא צוה הקב״ה דבר בתורה לבטלה. ויתכן לפרש כי הוא דבק עם כי הוא חייכם, יאמר מה שאני מצוה אתכם לא דבר רק הוא, ואפילו אותו דבר שתחשבו בו שהוא רק, הוא חייכם, או בעוה״ז או בעוה״ב.

ובמדרש כי לא דבר רק הוא מכם, ואם רק הוא מכם, כלומר שאם לא נודע לכם טעם הדבר אין החסרון אלא מצד השכל שבכם שלא הגעתם לאותה מדרגה שתבינהו.

מט **אל הר העברים הזה הר נבו.** נקרא הר העברים לפי שההר הזה היה פתוח לשני עברים לדרך קדש ולהר ההר אשר שם קברות האחים, וכבר הזכרתי זה בסדר (במדבר יג) זאת חקת התורה.

אשר על פני ירחו. מצינו בתורה ירחו בציר״י בלא יו״ד, וביהושע כתיב יריחו ביו״ד. ויתכן לומר בטעם הדבר כי מלת ירחו בציר״י הוא מלשון ירח, והוא מלה כוללת התפארת והכבוד, כי משה השיג הירח עם הוא״ו, אבל ביהושע שנבואתו מן היו״ד כשאר הנביאים כולן הזכיר יריחו ביו״ד לבאר כי הגיע לו ריח ומשך מן היו״ד המושכת מן הוי״ו, וזה מבואר.

ג ומות בהר. פירש החכם רבי אברהם ז״ל לשון ומות שיתקן עצמו בכך, כי הוא קבר את עצמו. ויתכן לפרש ענין ומות שאני גוזר עליך שתמות מיד, כי המיתה איננה ביד האדם, ולכך לא תמצא בסוד לשון הקדש מלה בלשון צווי בדבר שאין יכולת ביד האדם לעשותו מיד, כגון השינה והמיתה, כי המדבר עם חברו אין לו לומר לו ישן ולא מות, שהרי אי אפשר לו לישן ולא למות מיד, וכשהזכיר בכאן ומות דבר ה׳ הוא והוא יתעלה הגוזר ולו השלטון והיכולת.

נא על אשר מעלתם בי וגו׳ על אשר לא קדשתם אותי. חטאו של משה בענין הצור מבואר הוא ממה שהזכיר במקום אחר (במדבר כ׳:כ״ד) על אשר מריתם את פי, ויזכיר בכאן מעלתם כי לא קדשתם אותי, שהוא מלשון אות, ולכך הוא מלא בוי״ו, לית כותיה בחומשי התורה, וכבר הזכרתי סוד הדבר במקומו.

נב כי מנגד תראה את הארץ. לא אמר את ארץ כנען כמו שהזכיר למעלה וראה את ארץ כנען, כי מלת הארץ כוללת ארץ ישראל וארץ החיים וירושלים של מטה וירושלים של מעלה, וכן מלת תראה כוללת ראיה בחוש העין וראיה בעין השכל, כי הראה אותו בעין השכל הארץ שהיא מנגד, כלומר שהיא כנגד ארץ כנען. ועל כן נראה לי לפרש כי על כן הוצרך לחזור ולומר אל הארץ אשר אני נותן לבני ישראל, ולא הספיק לו במה שאמר ושמה לא תבא, להורות שלא מנעו רק מארץ ישראל לא מארץ החיים, וכן בסדר פנחס הזכיר בו הכתוב שתי ראיות, שאמר (במדבר כ״ז:י״ב) וראה את הארץ וחזר ואמר וראיתה אותה, כלומר מציירת למעלה, ושם הזכרתי. והארץ הזאת היא מעלת הצדיקים, שכן אמר דוד ע״ה (תהילים קט״ז:ט׳) אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים, וכן אמר חזקיה (ישעיהו ל״ח:י״א) אמרתי לא אראה יה יה בארץ החיים.

ומה שאנו אומרים בראש השנה וביום הכפורים זכרנו לחיים וכתבנו בספר החיים, הכונה על חיי הגוף בעוה״ז אשר בו האדם זוכה לחיי נפש שקראם דוד ארצות החיים, המזומנים לכל ישראל, הוא שדרשו רז״ל כל ישראל יש להם חלק לעוה״ב, שנאמר (ישעיהו ס׳:כ״א) ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ, וכן הוא אומר (שם נז) והחוסה בי ינחל ארץ ויירש הר קדשי.

פרק לג

א תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה (משלי לא, לא)

שלמה המלך ע״ה בפרשה החתומה בפסוק זה (משלי לא) התחיל אשת חיל מי ימצא, ועל דרך הפשט דבר באשה משכלת זריזה בעניני ביתה מתעמלת וטורחת במלאכתה ביום ובלילה, הוא שאמר (שם) טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה, והיא מפורסמת בטוב הנהגתה עם העניים, מחזקת בידם ומפרנסת אותם מיגיע כפיה, הוא שאמר (שם) כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון. ומתוך הפרשה הזאת למדנו מוסר ודרך ארץ שישתדל האדם אחר האשה הטובה, לפי שהיא יסוד הבית ועקרו, ועמה יבנה ויתכונן. ורצה להזכיר בפרשה מדותיה החשובות עם זכרון כל אותיות האלפ״א בית״א הרשומות שם, כדי לבאר כי האשה הטובה הכוללת מדות טובות כוללת כל התורה, כי היא הכנה אל האדם להגיע אל הצלחת התורה והמצות כשם שהגוף הכנה לנפש להצלחת הנפש, וכמו שאמרו רז״ל זכה עזר. ועל זה אמר שלמה ע״ה (משלי יח) מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה׳, ולפי שהזכיר הכתוב באדם הראשון בהיותו יחידי (בראשית ב) לא טוב לכך הזכיר שלמה בענין הזווג מצא טוב. ולפי שהאשה אינה ראויה להתהלל בחן או ביופי רק כשהיא יראת ה׳ יתברך והוא שאמר (משלי לא) שקר החן והבל היופי אשה יראת ה׳ היא תתהלל, על כן סתם סוף דבריו תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה, כלומר ראוי שיתנו לה כבוד מפרי ידיה ממה שאצרה והרויחה, ושיהללו אותה בני אדם בשערים על יופי מעשיה וכשרון פעולותיה, כענין שידוע באביגיל אשר בזריזותה וטוב שכלה הצילה בעלה וכל בני ביתו מחרב דוד ואנשיו, וכענין שאמר לה דוד (שמואל א כה) וברוך טעמך וברוכה את אשר כליתיני היום הזה מבא בדמים.

וע״ד המדרש, תנו לה מפרי ידיה יחזור לאשת חיל מי ימצא, והוא משל על התורה והחכמה שאין הכל משיגין אותה, ומספר והולך בשבח מעלותיה, בטח בה לב בעלה הוא החכם המתעסק בה, ולכך אמר ושלל לא יחסר, כידוע מן החכמה כי כל המתעסק בענינה תמיד לא יחסר כל בה, ועני ואביון שהזכיר הם התלמידים שהם מעוטי החכמה עד שישתדלו בה וישיגוה, ולכך אמר תנו לה מפרי ידיה, כי ראויים הבריות שיתנו לה כבוד ועטרה מתוך הפרי המתוק והנעים היוצא ממנה, והם המעשים הנבחרים אשר בהם יזכה האדם אל החיים הנצחיים, וכענין שכתוב על החכם (משלי י״א:ל׳) פרי צדיק עץ חיים, כי פריו של צדיק והיא התורה עץ חיים הוא, כי הוא המביאו לידי חיים, ואכל וחי לעולם.

ועל דרך הקבלה תנו לה מפרי ידיה, הזכיר כן על המדה שהתחיל עליה אשת חיל מי ימצא, כי רצה שלמה ע״ה לחתום ספרו במדה שהיא חתימת הבנין, ויען כי משם שמעו בני ישראל את התורה הוא שכתוב (דברים ד) מתוך האש, ואמר הנביא (חבקוק ג) נתן תהום קולו, לכך סדר שבחיה והזכיר מעלותיה בכ״ב אותיות התורה, וכונת הכתוב תנו לה מפרי ידיה, תנו לה ברכה, והזכיר מפרי ידיה כענין שאמרו תן לו משלו שאתה ושלך שלו,

ויהללוה בשערים מעשיה, הוא ההלול, וכן הזכיר דוד ע״ה בפסוק אחד ברכה והלול, הוא שאמר (תהלים קד) ברכי נפשי את ה׳ הללויה. ואע״פ שכל המתברך מתברך מברכותיו של הקב״ה, מצינו שהקב״ה חפץ בברכת בני אדם והוא צוה לנו בכך, כמו שאמר (דברים ח) וברכת את ה׳ אלהיך, והוא יתעלה המברך (ישעיה סה) והמתברך בארץ יתברך באלהי אמן, ותתעורר במה שדרשו רז״ל כל המברך מתברך, שהוא כלל הכולל את הכל, וידוע בברכה שהוא קיום העולם, ולכך התחילה תורה בב׳ בבריאת עולם לפי שהברכה קיום העולם, וברך הקב״ה לאדם שנאמר (בראשית א) ויברך אותם אלהים, וברך לנח ולבניו שנאמר (שם ט) ויברך אלהים את נח ואת בניו, עד שעמד אברהם שהיה ראש האמונה ומסר הברכות בידו ואמר לו (שם יב) והיה ברכה, ולא אמר והיה ברוך או מבורך אלא והיה ברכה, אמר לו אתה מקור הברכה לברך לכל מי שתרצה, וממנו ואילך היו הברכות מסורות ביד הצדיקים, שכן כתוב ביצחק שאמר ליעקב (שם כז) ואברככה לפני ה׳ לפני מותי, וכן מצינו ביעקב שבירך לבניו סמוך למיתתו הוא שכתוב (שם מט) וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם, וכן מצינו משה רבינו ע״ה שברך את השבטים סמוך למיתתו והתחיל ברכתו במלת זאת, ממקום שפסק יעקב שאמר וזאת אשר דבר להם אביהם, וזהו שכתוב.

וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו. ע״ד הפשט סדר משה הברכה הזאת וברך בה לכל שבטי ישראל ביום מותו, כי כן דרך הצדיקים לסדר ברכתם ביום מיתתם.

וע״ד המדרש וזאת הברכה תוספת על הברכות שברך בלעם את ישראל, שהיה ראוי לברכם שבעה ברכות כנגד שבעה מזבחות ולא ברכן אלא שלש, שנאמר (במדבר כד) והנה ברכת ברך זה שלש פעמים, אמר לו הקב״ה, רשע עיניך צרה לברכן אף אני איני מספיק על ידך שתשלים ברכותיך עם ישראל, יבא משה שעיניו יפות לברכן, וזהו שכתוב (משלי כב) טוב עין הוא יבורך, אל תקרי יבורך אלא יברך, זה משה רבינו שעיניו יפות לברך את ישראל, וברך אותם ארבע ברכות, א׳ (שמות לט) וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה׳ את משה ויברך אותם משה, ב׳ (ויקרא ט) ויבא משה ואהרן אל אהל מועד ויצאו ויברכו את העם, ג׳, (דברים א) ה׳ אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם, ד׳, וזאת הברכה.

וע״ד הקבלה וזאת הברכה, היא התרומה והיא התורה והיא הברית שכתוב בה (ישעיה נט) זאת בריתי. ולכך התחיל משה ממנה ממקום שפסק יעקב, לפי ששם הפסק הנבואה ליעקב ומשם התחלת הנבואה למשה, וכבר הזכרתי זה בפסוק (בראשית מט) וזאת אשר דבר להם אביהם.

איש האלהים. על דרך הפשט גדולת הנבואה באלהים, כי גם בתחלת נבואתו בסנה נגלה אליו האלהים.

וע״ד המדרש איש האלהים גברא דיינא, שנאמר צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל, שהיה אומר יקוב הדין את ההר, א״ר יהודה בר סימון למה נקרא איש האלהים, מה האיש הזה אם מבקש להפר נדרי אשתו מפר ואם מבקש מקים שנאמר (במדבר ל) אישה יקימנו ואישה יפרנו, כך משה כביכול אמר לו להקב״ה (שם י) קומה ה׳ שובה ה׳, עד כאן.

צריך שתתעורר מה היתה כונת המדרש הזה כי מתוך שהיתה נבואתו של משה נאצלת מכח הרחמים הנמשל לפועל, המשיל הכתוב משה ומדת הדין לפועל ומקבל לפי שהדבק בדבר נקרא על שמו.

וע״ד הקבלה איש האלהים, דרך הכתוב שיזכיר לשון איש אצל האלהים כי לא נמצא בכל התורה איש ה׳, אבל יזכיר לשון עבד אצל ה׳ שהוא השם המיוחד, וזהו משה עבד ה׳, וזה מבואר.

לפני מותו. כלומר סמוך למיתתו. **ובמדרש** לפני מותו, בא מלאך המות ליטול נשמתו עכב משה על ידו, עמד וברכם, וזהו לפני מותו, לפני המלאך הממיתו.

ב ה׳ מסיני בא. היה לו לומר בסיני וכן בשעיר בהר פארן, ופירשו המפרשים כי הממי״ן במקום ביתי״ן. אבל נראה לי כי אלו אמר בסיני היה מחייב מקום לשי״ת, וידוע כי הוא מקום עולמו ואין עולמו מקומו, וכענין שדרשו רז״ל (תהילים ס״ח:י״ח) אדני בם סיני בקדש, קדש בסיני לא נאמר אלא סיני בקדש, ועל כן הוצרך לומר מסיני בא, כלומר מסיני נגלה לישראל כי משם התחיל הכבוד לבא בישראל, ומפרש והולך כיצד, שמתחלה זרח משעיר למו, כי שעיר היה רחוק מסיני, שלא באו ישראל למדבר שעיר אלא בסוף והוא כשבאו בגבול בני עשו, ואחר כך הלך הכבוד משעיר להר פארן שהיה קרוב לסיני, כי מפארן שלח משה מרגלים ומפארן בא אל סיני ומסיני לישראל, וזהו מסיני בא. והזכיר הכתוב האחרון ראשון, לפי שהוא תכלית הכונה לבא אליו. והנה דבורה הנביאה פירשה לנו הענין שאמרה (שופטים ה׳:ד׳) ה׳ בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום וגו׳ זה סיני מפני ה׳ אלהי ישראל.

וצריך שתתעורר במה שהזכיר בשעיר הרחוק לשון זרח שהוא תחלת הזריחה ופארן הקרוב לשון הופיע, כי אז נתפשט וגדל זוהר הכבוד בהתקרבו לסיני, ובסיני הזכיר לשון בא כי תכלית הכונה עליו והוא ההר חמד אלהים לשבתו, ומשם נגלה לעיני כל ישראל.

ובמדרש ה׳ מסיני בא וזרח משעיר, שפתח לבני שעיר שיקבלו התורה ולא רצו, הופיע מהר פארן שהלך משם ופתח לבני ישמעאל שיקבלוה ולא רצו ואתא לישראל. הזכיר הכתוב כל זרע אברהם שלא רצו לקבל התורה כי אם ישראל זרע יעקב בלבד, ומה שהזכיר עשו וישמעאל הוא הדין לכל שאר

האומות, וכן דרשו רז״ל חזר הקב״ה על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבאו ישראל וקבלוה.

מימינו אש דת למו. על דרך הפשט מימינו היה, שהראהו אש עליונית והשמיע דת לישראל לא מימין המלאכים שהזכיר אלא הקב״ה בעצמו ובכבודו, והוא כאלו אמר אש ודת.

וע״ד הקבלה יאמר מימינו השמיע הדת למו לישראל מתוך האש, כי זאת היתה השגתם של ישראל, אבל משה היה שומע מימינו ממש, ואולי כדי לרמוז על זה באו שתי תיבות אלו אש דת תיבה אחת בספר תורה, כי משפט ספר תורה כן להיותם תיבה אחת כדי להדביק דת לאש ולקבוע בלב כי הדת שהשמיע למו מתוך האש שמעוה, וכן כתוב (דברים ד׳:ט״ו) ביום דבר ה׳ אליכם בחרב מתוך האש, וכבר הזכרתי זה בפסוק וידבר, וכיוצא בו מצינו בנביאים (ירמיהו ו׳:כ״ט) נחר מפוח מאשתם עופרת, מלה אחת כן כתוב במסורת.

ג **אף חבב עמים.** יאמר מלבד מה שנתן להם התורה מימינו מתוך האש עוד חבב אותם מכל העמים שקראם סגולה שנאמר (שמות י״ט:ה׳) והייתם לי סגולה, ותרגום סגולה, חביבין. ולכך הזכיר חובב שהוא לשון תרגום, כלומר שחבבן מכל העמים. או שחבבן שקראן עמים, שנאמר עמים הר יקראו.

ואפשר לפרש אף בשעה שקראם העם שהוא לשון גנאי כענין שכתוב (במדבר כ״ה:א׳) ויחל העם, (שם כא) וידבר העם, (שמות ל״ב:כ״ה) ויקהל העם, (שם) וירא משה את העם, הרי הוא מחבבן. או יאמר אף חובב אף בשעת האף הרי הוא מחבבן ולא תזוז אהבתו מהם, למה לפי שהם עמים שלו, כל קדושיו בידך, כל המקודשים שבישראל והם בני לוי שמסרו את עצמם למיתה בידך, וזה היה בעון העגל שבאו כל קרוביהם ועשו רצונך.

והם תכו. הם הולכים ונמשכים אל מקום הארון ששם הדום רגליך. ומלת תכו כמו הכו, כי התי״ו במקום ה״א, בלשון (הושע י״א:ג׳) תרגלתי לאפרים, שהוא כמו הרגלתי, וכן (תהילים קל״ב:ד׳) אם אתן שנת לעיני, וכן בקהלת (ח) עושה רע מאת, שהתוי״ן במקום ההי״ן, וכן מצינו ה״א במקום תי״ו ישימו קטורה, שהוא כמו קטורת. וזה לפי דעתי מסוד הלשון, כי ה״א סימן לנקבה, כגון אמרה שמרה קראה, וכן לכל הפעלים, ולכך הטילוה באחרונה, ויש בזה רמז לה״א אחרונה שבשם, והתי״ו גם כן סימן לנקבה למדבר בנסתר, ולכך שתי אותיות אלו משפט אחד להן לפי ששתיהן מורות על נקבה, וכבר ידעת כי התי״ו אחרונה לכל האותיות.

ישא מדברותיך. שהיו נושאי הארון. או יאמר ישא כל אחד ואחד מדברותיך לישראל, ועל שם שהיו מורי התורה וכענין שכתוב בשבט לוי יורו משפטיך ליעקב.

וע״ד הקבלה תכו לרגלך מלשון הכאה, כי הם מוכים בסבת קדושת השכינה שהיא הדום רגליך שהיא דבק בארון, וזה ירמוז למה שהיה הארון מכלה בהם, כמו שהזכירו רז״ל, כי לכך היה שבט לוי מעטים לא עלו רבבותיהם אלא פחות שבכל השבטים. ואמר ישא מדברותיך, כי הוא הכלי הנושא הדברות וממנו שמענו התורה, כענין שאמר הכתוב (דברים ה׳:ד׳) מתוך האש, וזה מבואר.

ד **תורה צוה לנו משה.** על דרך הפשט, הדבור הזה ישא כל אחד מבני לוי לישראל, ויאמר להם כך העתקנו מפי משה, ירושה בידינו לנו, שאנחנו קהלת יעקב. והזכיר יעקב בענין התורה למעט אותן שלא רצו לקבלה, וזהו מורשה קהלת יעקב כי איננה ירושה אלא לזרע יעקב בלבד, לפי שהיא מן הארבע מתנות שלא נתנו אלא לישראל בלבד.

ואפשר לומר כי מלת מורשה תחזור לארץ ישראל ויהיה באור הכתוב בזכות התורה שצוה לנו משה, הארץ שכתוב בה (שמות ו׳:ח׳) ונתתי אותה לכם מורשה אני ה׳, תהיה מורשה לקהלת יעקב, שהרי בקיימנו התורה אנו זוכין בירושתה ובעברנו עליה אנו גולים ורשים ממנה, וזהו לשון מורשה מלשון (שמואל א ב׳:ז׳) מוריש ומעשיר, כי הוא כולל שני הפכים כמו (במדבר ד׳:י״ג) ודשנו את המזבח, כי כאשר קהלת יעקב יורשת או ירושה הכל תלוי בתורה.

וע״ד המדרש תורה צוה לנו משה, מצות כמנין תור״ה צוה לנו משה, שהרי אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, והנה הם תרי״ג. מורשה קהלת יעקב, לכל המתקהל עם יעקב, והם גרי הצדק. ודרשו רז״ל, שלשה כתרים הם, כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, כתר כהונה נתנה לזרעו של אהרן, כתר מלכות לזרע דוד, כתר תורה מונח בקרן זוית כל הרוצה ליטול יבא ויטול, ועוד דרשו בו מורשה קהלת יעקב, אל תקרי מורשה אלא מאורשה. ועל דרך הקבלה הוצרכה לדרוש כן, כי זאת התורה מאורשה ליעקב היא, והיא הנקראת רחל, ובשעת הכעס בהסתלק השכינה רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו, ובשעת הרצון רחל אשת יעקב, וזה מבואר.

ה **ויהי בישרון מלך.** כל אחד מבני לוי יאמר עוד היה בישראל מלך והוא הקב״ה, והענין ששרתה שכינה בישראל, ולכך הזכיר ישורון שהוא לשון ראיה, על שם שראו בסיני כבוד השכינה עין בעין, ושם התאספו ראשי עם יחד שבטי ישראל לקבל אלהותו ומלכותו.

וע״ד המדרש ויהי בישרון מלך זה משה, ששמעו כל ישראל התורה מפורשת מפיו, והענין כי הוא היה כמלך והתאספו אליו ראשי השבטים, וכן כתוב למעלה (דברים לא) ויתנה אל הכהנים בני לוי, וכתיב (שם) הקהילו אלי את כל ראשי שבטיכם. ויהי בישרון מלך זה הקב״ה, אימתי, בהתאסף ראשי

עם, וכן הוא אומר (תהלים מז) נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם, בזמן שנאספו, וכן הכתוב אומר (עמוס ט) הבונה בשמים מעלותיו ואגדתו על ארץ יסדה וגו׳, אימתי בונה בשמים מעלותיו, בזמן שאגדתי על ארץ יסדה.

וע״ד הקבלה ויהי בישרון מלך, זו מדת המלכות הכלולה מכל המעלות, ומזה דרשו במדרש רבה (עמוס ט) הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה, למה הדבר דומה, לפלטין בנוי על גבי ספינות, כל זמן שהספינות מחוברות פלטין שעל גביהם עומד, כך הבונה בשמים מעלותיו, אימתי, כשישראל אגודה אחת, אבל כשאינן אגודה אחת כביכול כסאו מבוסס למעלה. כתיב מעלתו וקרי מעלותיו, הקרי ירמוז לעשר המעלות והכתיב ירמוז למעלה אחרונה הכוללת את כלן, ואם כן תלה הכתוב הבנין העליון כלו על ישראל כשהן אגודה אחת.

ודע כי מלת ״ויהי״ תורה כי המלך הזה הוא האל יתברך, ועוד שיש במלת ויהי שלשה צרופין בשם המיוחד כשתצרף השם המיוחד לארבעה צרופים כפרי החג ותהיה היו״ד לבדה בצרוף הרביעי, וכיון שמלת ויהי נאצלת מהשם המיוחד, הנה זה יורה כי לה׳ המלוכה, ואם כן יהיה לשון מלך בכתוב הזה כלשון (תהלים קמה) ארוממך אלהי המלך, שהוא תרועת מלך, ולשון (קהלת ה) מלך לשדה נעבד, ולשון (שיר ז) מלך אסור ברהטים, וכן (תהלים כד) ה׳ צבאות הוא מלך הכבוד סלה, מלך שהוא הכבוד, ואמר סלה כי הוא מתעלה למעלה עד אין סוף, ומלך הכבוד שהזכיר ראשון הוא המולך על הכבוד, וזה מבואר.

ו **יחי ראובן.** ע״ד הפשט יתפלל עליו שיאריך ימים ולא ימות קודם השנים הקצובות, שהרי אי אפשר שיחיה לעולם.

ויהי מתיו. ואל יהי מתיו, וכמוהו (משלי ל׳:ג׳) ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע, וכן (תהילים ט׳:י״ט) כי לא לנצח ישכח אביון תקות עניים תאבד לעד, וכן (שם לח) ובחמתך תיסרני, וכן (ישעיה מב) ותהלתי לפסילים.

והנה משה רבינו ע״ה הזכירם כסדר על דרך נחלתם, כי ראובן לקח נחלתו בראשונה ולפי שהוא הבכור על כן נתן לו בברכתו משפט הבכורה, והקדים יהודה אחריו כי הוא הנוחל הראשון בארץ והוא יעלה תחלה למלחמה אשר בה יברך אותם משה, ואחר יהודה ברך בני לוי כי הם חונים בירושלים עם בני יהודה, ואחר בני לוי ברך בנימן שהיתה נחלתם עם בני יהודה, והעיר ירושלים ובית המקדש בין יהודה ובין בנימין, והלוים יחנו עם שניהם, ואחר בנימין יוסף שלא יאחרנו, שהרי כבר הקדים לבנימין והוא הקטן ממנו, ואחר יוסף זבולן שהוא נלחם ומביא לפיו של יששכר, ולפי שזבולון סבה לתורתו של יששכר על כן הקדים זבולן ואחריו יששכר, ואחר בני הגבירות הזכיר גד, והחל ממנו לפי שהוא עם דגל בני הגבירות, ואחר גד הזכיר דן שהוא בעל דגל, ואח״כ הזכיר נפתלי הגדול מאשר ולכך הוצרך לאחרו.

ויתכן לפרש יחי ראובן ואל ימות, שיצליח ויחיה במלחמותיו ולא ימות אחד מהם במלחמה. ויהי מתיו מספר, אבל יהיה בכלל עשרה מתים, אלו עשרה הרוגי מלכות, שכן מצינו עשר שנקראים מספר, כענין שכתוב (ישעיהו י׳:י״ט) מספר יהיו ונער יכתבם, וכמה הם מספר בכתיבת הנער שהיא נקודה. ולפי זה נראה שנתכפר לו מעשה בלהה לענין שלא יכרת וימות בו לעולם, אבל לא נתכפר לו לגמרי שהרי עתיד הוא להענש עליו בכלל עשרה הרוגי מלכות שחטאו במכירת יוסף.

וע״ד הקבלה יחי ראובן ואל ימות, הזכיר יחי על חיי העולם הבא, ואל ימות שלא ישוב משם עוד בגוף למות מיתה שניה, וזהו שתרגם אונקלוס ע״ה ומותא תנינא לא ימות, וגלה לנו בזה כי הנשמות מתגלגלות לשוב בגוף אחר שקבלו שכרם ועונשם בגן עדן או בגיהנם, וזה ידוע ומקובל כי כשם ששמטות העולם חוזרות ומתגלגלות כן הנשמה אחר שקבלה שכרה בגן עדן או עונשה בגיהנם הנה היא חוזרת אחר זמן בגוף לקבל הראוי לה במדה כנגד מדה, והגלגול הזה נקרא אצל רז״ל תחיית המתים, הוא שאמרו בתחלת מסכת תענית, בשלמא תחיית המתים כל יומא ויומא זמנא הוא אלא גשמים כל יומא ויומא זמניה הוא. ותמצא בירושלמי (ישעיה כב) אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון זו מיתה שניה, וכן תרגם יונתן אם ישתבק חובא הדין לכון עד דתמותון מותא תנינא, ולזה כוון אונקלוס והרחיב באור בלשון שאמר לחיי עלמא ומותא תניינא לא ימות, כוון לומר כי משה התפלל על השבט שיזכה לחיות חיי עד ולא ישוב משם עוד בגוף למות מיתה שניה, וכן תמצא בדוד מפורש שהזכיר בענין הנשמה הדברים הבאים לה לאחר מיתה, סליחת עונות, רפואת תחלואים בגלגולה גאולת שחת, וזה יורה שתעבור בשחת אבל הוא יגלגלנה אחר התעטרותה במדות שובע שמחות בזיו השכינה, זהו שאמר (תהילים ק״ג:ג׳-ד׳) הסולח לכל עונכי הרופא לכל תחלואיכי, הגואל משחת חייכי המעטרכי חסד ורחמים, המשביע בטוב עדיך תתחדש כנשר נעוריכי. וחמשה תועליות הן שהזכיר בתוספת יודי״ן והן חמשה כנגד חמשה דברים שנמשלה בהן וכנגד חמשה שמות שיש לה, וזה מבואר.

ז **וזאת ליהודה.** על דרך הפשט וזאת הברכה אשר ליהודה, והוא מה שאמר שמע ה׳ קול יהודה בבואו למלחמה. בתחלה. ידיו רב לו, שיספיקו לו ידיו ולא יצטרך עזר מזרוע בשר. או יאמר ידיו רב לו ידיו יריבו כנגדו. וכתב רש״י ז״ל סמך יהודה לראובן מפני ששניהם הודו על קלקול שבידם, ודרשו במסכת מכות פרק אלו הן הגולין, כל ארבעים שנה שהלכו ישראל במדבר היו עצמותיו של יהודה מגולגלין בארון, מפני הנדוי שקבל עליו, שנאמר

(בראשית מ״ד:ל״ב) וחטאתי לאבי כל הימים, אמר משה מי גרם לראובן שיודה יהודה, וזאת ליהודה, מיד שמע ה׳ קול יהודה, מיד עאל אבריה לשפא. ועדיין לא סליק למתיבתא דרקיעא, ואל עמו תביאנו. ועדיין לא הוה ידע למשקל ולמטרי בשמעתא, ידיו רב לו. ועדיין לא הוה ידע לפרוקי קושיא אליבא דהלכתא, ועזר מצריו תהיה. ועדיין עצמותיו מגולגלין בארון, שלא היה בו כח לעלות בישיבה של מעלה, שכן קבל עליו הנדוי בעוה״ז ובעוה״ב שנאמר (שם) כל הימים. ומה שאמר עאל אבריה לשפא, שנדבקו עצמותיו עצם אל עצמו ויקרום עליו בשר מלמעלה. ועדיין לא היה בו כח לעלות, והתפלל עליו ואל עמו תביאנו. ומה שאמר מי גרם לראובן שיודה יהודה, אע״פ שמעשה יהודה אחרון, קבלה היתה ביד משה רבינו ע״ה איש מפי איש שלא הודה ראובן שהוא בלבל יצועי אביו עד לסוף שנים רבים שהודה יהודה חטאו בתמר, ובאותה שעה הודה ראובן שהוא בלבל יצועי אביו, אז יצאו כל אחיו מן החשד.

וע״ד הקבלה וזאת ליהודה, היא מדת המלכות שממנה המלכות לזרע יהודה, והיא הנותנת לו כח הנצוח במלחמותיו, וכן דוד שהוא מזרעו אמר (תהילים כ״ז:ג׳) אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח, כי היא מדתו של דוד, וכן הוא אומר (שם צט) ועוז מלך משפט אהב, וכתיב (שם עב) משפטיך למלך תן, ולכך התגבר דוד בכל המלחמות והיה מנצח כל אויביו, ועל כן הזכיר תמיד בשירותיו למנצח מזמור לדוד, יודה להקב״ה כי הוא המנצח האמתי, כי מה שהוא מנצח אין נצוחו אלא מצד המדה ההיא, ולפי שהיה דוד מחזיק במדה ההיא ושפך דמים רבים על כן לא הוכשר לבנות בית הרחמים עד שבא שלמה בנו שהיה איש השלום מחזיק במדת הצדקה, כענין שאמר (שם) וצדקתך לבן מלך.

ח וללוי אמר. ובעבור לוי אמר, ועם הקב״ה ידבר. ואמר **לאיש חסידך.** כנגד אהרן אחיו. **אשר נסיתו במסה.** בנסיון, או שם מקום. **תריבהו על מי מריבה.** הוא חטא הצור, שלא נמצא בו חטא אחר. ולא הזכיר חטאו במעשה העגל, וזה יורה שלא היתה כוונתו אלא לשם שמים, שאילו חטא בו היה מזכירו כאן בכלל חטא מי מריבה. ומה שהקדים התומים לאורים ואין דרך התורה בכך אלא להקדים האורים לעולם מפני שהם עיקר השמות, אבל הקדים אותן להורות שאין אלו בלתי אלו כי שניהם שלמות הענין, וכבר הזכרתי ענינם במקומו, והוא דעת הרמב״ן ז״ל כי היתה מדרגה ממדרגות רוח הקדש, והכהן המלובש בחשן אשר אורים ותומים נתונין בין כפליו היה מתלבש באלו ברוח הקדש, ומזה תרגם אונקלוס תומיא ואוריא אלבשתא, כענין (דברי הימים א י״ב:י״ט) ורוח לבשה את עמשי.

ודע כי ארבע מדרגות הן בנבואה, בת קול אורים ותומים רוח הקדש נבואה, וכלן מדרגות חלוקות זו למעלה מזו וכלן נמשכות מן המדה הנקראת צדק, וזהו (איוב כ״ט:י״ד) צדק לבשתי וילבשני.

והנני מבאר לך בכאן ארבע מדרגות הללו, הראשונה בת קול, ויש סוד במה שאמרו בת קול ולא אמרו בן קול, וכן במה שאמרו זה בנה אב, וכן בנין אב משני כתובים, ולא אמרו זה בנה אם או בנין אם, וכן במה שאמרו עוד יש אם למקרא ולמסורת ולא אמרו יש אב, כי הכל נאמר בהשגחה מכוונת וחכמה יתירה, וחכמי האמת שכל דבריהם מיוסדים על אדני החכמה וספיר גזרתם קבלו כן מן הנביאים עד משה מסיני. ובאור הענין כי בנין אב לא נזכר בשום מקום מהתלמוד אלא על פסוק מפסוקי תורה שבכתב, וא״כ ראוי להם להזכיר בזה לשון אב ולומר זה בנה אב או בנין אב, כי כל פסוק ופסוק הוא בנין האב יתעלה ששמענו התורה מפיו מתוך האש, וכענין שכתוב (דברים ד׳:ט״ו) ביום דבר ה׳ אליכם בחרב מתוך האש ולא היה ראוי שיזכירו בו לשון אם, אבל כשאמרו יש אם למקרא ולמסורת שהוא דבר נמסר מעסק תורה שבעל פה הזכירו אם ולא אב. וכן בכאן בבת קול שהזכירו בת ולא בן מוכרח היה, לפי שהקול הזה המגיע לאזני השומע הוא נמשך מאותו הקול שכתוב בו (שמות ט״ו:כ״ו) והיה אם שמוע תשמע לקול ה׳ אלהיך, וכן עוד (במדבר ז׳:פ״ט) וישמע את הקול מדבר אליו, והקול הזה הנשמע יקרא בת לפי שהוא נמשך מאותו קול, וזהו לשון בת קול. ועוד לטעם אחר נמרץ הוצרכו לומר בת קול כי היה הקול יורד לאזני השומע כמדת הכסא שהוא רחב מלמעלה וקצר מלמטה כי כן דמות כסא הכבוד וכן צורת האש של מעלה רחבה למעלה וקצרה למטה, וזהו לשון בת קול שהיה הקול יוצא כמדת הכסא. ובת קול זה היה נשמע תמיד לחכמי התלמוד ולחסידי הדורות בזמן בית שני שהיו משתמשין בבת קול אחר שפסקה הנבואה ופסקו אורים ותומים. המדרגה השנית אורים ותומים, שהם שמות הקדש שהיו מורים על עצם אספקלריא שאינה מאירה אשר מתוכה התנבאו הנביאים כלן, הם המעידים על אמתתה, ורמז זאת בלשון האורים שהם עיקר השמות שהוא עולה למספר שם השכינה, הוא שכתוב (ויקרא ח׳:ח׳) ויתן אל החשן את האורים ואת התומים, וכשתתקרב אל שתי מלות את האורים אז תראה אור ונוסף עליו אחד להעיד על יחודו כי הוא הנרמז בד׳ של אחד.

המדרגה השלישית רוח הקדש, והיא המדה העשירית במדות הנביא, הזכרתים כבר בפסוק (דברים כג) ונשמרת. וענין רוח הקדש הוא שימצא האדם בעצמו לב רחב ויזדמנו בפיו דברים נפלאים ויגיד העתידות ולא יתבטלו הרגשותיו כלל, אבל יוציא הדברים מפיו כפי מה שישים בפיו רוח הקדש, והוא אינו יודע מאין באו לו הדברים.

המדרגה הרביעית נבואה, והוא שיגיד העתידות בבטול כל הרגשותיו וישאר מופשט מן החומר וכל כליו ויתיחד עם השכל הזך לבדו, ואז יראה האור

הבהיר במראות ודמיונות בחלום או בהקיץ, ואין להאריך בכאן כי כבר הזכרתי כל זה בארוכה בספר חשן משפט.

אמנם דעת הרמב״ן ז״ל באמרו כי היא מדרגה ממדרגות רוח הקדש, כי רוח הקדש גדולה מכלן וסדר המעלות לדעתו מלמעלה למטה כך הם, רוח הקדש נבואה אורים ותומים בת קול, רוח הקדש היא החכמה שהיא רוח נמשך מן הקדש שהוא המקור העליון, וכן כתיב (שמות ל״ה:ל״א) וימלא אותו רוח אלהים בחכמה.

וכן תמצא בספר יצירה, אחרת רוח אלהים חיים ברוך ומבורך שמו של חי העולמים קול ורוח ודבור וזהו רוח הקדש. קרא החכמה רוח אלהים חיים ומנאה ראשונה לענין ההשגה ואמר שהיא רוח הקדש, נבואה יסודה מן השם המיוחד, אורים ותומים בלמודי ה׳ למטה מן הנבואה ולמעלה מבת קול, בת קול בשכינה, וכל המעלות כלן נמשכות הן מן השכינה. נמצאת אומר רוח הקדש שהיא החכמה למעלה מן הנבואה שיסודה בשם המיוחד, והנבואה למעלה מאורים ותומים שהם למודי ה׳, ואורים ותומים למעלה מבת קול, בת קול האחרונה ולמטה מכלן, ולכך אין משגיחין בבת קול לסתור דברי הנבואה. ומה שאנו קורין הנבואה רוח הקדש לפי שהוא המקור שכל המעלות משתלשלות ממנה, והבן זה.

לאיש חסידך. כל כהן גדול שבשבט לוי יקראנו חסיד בעבור שהוא מושך כח ממדת החסד שהיא מדתו של כהן והוא המברך לישראל בשם המפורש שנאמר (במדבר ו׳:כ״ג) כה תברכו, כי הוא ממשיך הברכה ממדתו אל המדה העשירית הנקראת כה שהיא מדת הדין, שנאמר (שמות ז׳:ט״ז-י״ז) והנה לא שמעת עד כה, וסמיך ליה בזאת תדע, ועם זה היה העולם מתברך מברכתו של כהן, וזהו שכתוב (תהילים קמ״ה:י׳) וחסידיך יברכוכה, יברכו כה, וזה מבואר.

ט **האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו.** על כלל השבט ידבר, כענין שכתוב (שמות ל״ב:כ״ו-כ״ז) מי לה׳ אלי ויאספו אליו כל בני לוי, ואמר להם מלאו ידכם היום לה׳ כי איש בבנו ובאחיו, ולאו דוקא בנו ואחיו ממש, וכן בכאן לאחיו ולאמו ואת אחיו ואת בניו, אין לפרש אביו ממש ולא אחיו ממש מאביו וגם לא בניו ממש, שהרי לוים גמורים הם ובשבט לוי לא חטא אחד מהם כלל שהרי כתיב ויאספו אליו כל בני לוי, אבל ענין הכתוב לאביו אבי אמו מישראל, ואת אמו אחיו מאמו מישראל, ואת בניו בן בתו מישראל, ולא היו לוים ממש.

כי שמרו אמרתך. לא יהיה לך.

ובריתך ינצורו. זה ברית מילה, כי ישראל לא מלו את בניהם במדבר, אבל שבט לוי מלו את בניהם. ואע״פ שהוא מדבר על השבט בכלל נרמז בו גם כן שמואל הנביא הלוי, ועליו יאמר האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו, כי כאשר נגמל היה בבית ה׳ להיות פרוש ונבדל לעבוד את הש״י, ואת בניו לא ידע שהוליד בנים לעבודת הש״י.

יא **ברך ה׳ חילו.** הם התרומה והמעשר והבכורות והבכורים. **ופועל ידיו.** הקרבנות.

מחץ מתנים קמיו. כמו מחץ קמיו במתנים. **מן יקומון.** מן אשר יקומון עליהם.

יב **לבנימן אמר.** על דרך הפשט, בעבור בנימין אמר שהוא ידיד ה׳, ישכון בנימין לבטח על ה׳ יתעלה, וה׳ יתברך שוכן בין כתפיו.

חופף עליו. על הכבוד שהיה שוכן בירושלים בחלק בנימין. וטעם בין כתפיו ולא אמר על ראשו לפי שבית המקדש אינו בגובה ההר ממש אלא למטה מעט נמוך כ״ג אמה מעין עיטם, ודעתו של דוד היה לבנותו שם, כמו שדרש בשחיטת קדשים וכן פירש רש״י ז״ל. והנה משה קראו בכאן בלשון כתף וכן יהושע תלמידו קראו כן (יהושע ט״ו:ח׳) אל כתף היבוסי, ומה שנקרא יבוסי על שם שקנאו דוד מארונה היבוסי. ויש שפירש מה שאמר בין כתפיו לפי שהוא באמצע נחלתו.

וע״ד המדרש, יש בפסוק הזה רמז לשלשה מקדשים, ישכון לבטח זה מקדש ראשון ולכך הזכיר בו לשון שכינה, חופף עליו כל היום זה מקדש שני, ולא הזכיר ישכון אלא לשון חופף שלא שרתה בו שכינה תדיר, ובין כתפיו שכן זה מקדש שלישי שתחזור השכינה לבית קדש הקדשים, כן דרשו רז״ל בספרי. ונרמז כל זה בברכתו של בנימין למעלתו ולכבודו שהוא אושפיזכן לשכינה, ואמרו ז״ל עליו שלא שלטה בו רמה, והוא שאמרו בסוף פרק השותפין ת״ר שבעה לא שלטה בהן רמה ותולעה ואלו הן, אברהם יצחק ויעקב משה אהרן ומרים ובנימין בן יעקב, אברהם יצחק ויעקב שכתוב בהן בכל מכל כל, משה אהרן ומרים שכתוב בהן על פי ה׳, אבל במרים לא נאמר על פי ה׳ שגנאי הדבר לומר, אלא דאתיא ממשה, בנימין בן יעקב דכתיב בו ידיד ה׳ ישכון לבטח עליו, וי״א אף דוד שנאמר (תהלים יז) אף בשרי ישכון לבטח, עד כאן. ושמעתי סמך לזה, (שמות ט״ז:כ״ד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו, ה״ב איש רמה לא היתה בו, והוא אסמכתא לקבלת ר׳ אלעזר, ומלת ב״ו רמז ואסמכתא לקבלת יש אומרים, שהרי דוד היה השמיני.

וע״ד הקבלה, לבנימין אמר משה ידיד ה׳, שהוא הכבוד, ישכון על בנימין, ואמר לבטח כי מתוך כך יבטח בשם הגדול שבקרבו, וכענין שכתוב (שמות י״ד:ל״א) וירא ישראל את היד הגדולה, ויאמינו בה׳, ובעבור זה נקרא שלמה ידידיה בשמו.

וכן דרשו בספר הבהיר, אמר לו הקב״ה לשלמה הואיל ושמך בשם כבודי אשיא לך את בתי, דכתיב (מלכים א ה׳:כ״ו) וה׳ נתן חכמה לשלמה כאשר

דבר לו, ולא פירש, והיכן פירש להלן (שם ג) כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט, עד כאן. ולמדנו מכל זה שאין בכל השבטים מבורך כבנימין בהשראת שכינה בחלקו ובמעלה ובזכות, ויש לו יתרון על כל יתר אחיו, ואולי מפני זה הזכירו הכתוב בפני עצמו ואמר לבנימין בלא וא״ו, כי לא רצה לערב אותו ולכלול ברכתו עם שאר השבטים, שכלן נקשרין יחד בקשור וא״ו. ועוד לפי דרך זה יתכן לומר כי מה שהזכיר ״לבנימין״ מכל האחים והזכירו נפרד בפני עצמו בלא וא״ו, כדי לרמוז על דוגמתו שהוא מכלל הבנין והוא בפני עצמו נפרד מהם כענין האתרוג, וזה מבואר.

יג מבורכת ה׳ ארצו ממגד שמים. קרא הגשמים מגד שמים והוא מאמר החכמים ז״ל מים העליונים במאמר הם תלויים ופירותיהן מי גשמים וכן אמר הכתוב (תהילים ק״ד:י״ג) משקה הרים מעליותיו מפרי מעשיך תשבע הארץ, כי השמים מעשיו, וכן כתוב (שם ח) כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך, וקרא הגשמים פרי מעשיו כלומר פרי השמים, וזהו ממגד שמים, ובאמרו ממגד שמים מטל ברך אותה בטל ובמטר.

ומתהום רובצת תחת. הם המים התחתונים כי במים העליונים ומים התחתונים ברך אותה והם האור והחשך, ולכך סמך הטל אל התהום, וידוע שאין הטל יורד ביום אלא בלילה, וכן הזכיר יעקב בברכתו (בראשית מ״ט:כ״ה) ברכות שמים מעל ברכות תהום רובצת תחת.

יד וממגד תבואת שמש. ידוע כי השמש מניע יסוד האש, שכן אנו מרגישין חום גדול בהתקרבו אלינו והקרירות בהתרחקו ממנו, והוא מבשל התבואה והפירות, והלבנה מניעה יסוד המים, שכן הימים והנחלים מתוספים בתוספת הלבנה וכאשר תחסר הן מתחסרים, וכח השמש והירח שמבשלין הפירות קראו הכתוב מגד, ויאמר הכתוב שתהיה ארצו של יוסף מבורכת מכח השמש הנמשל בתבואות, ולפי שתבואות הזרע והכרם תלויות בשמש אמר כן מכח הלבנה ג״כ שהיא מגרשת הפירות.

טו ומראש הררי קדם. מלשון (עמוס ו) וראשית שמנים ימשחו, ואמר כן לפי שפירות ההרים טובים מפירות העמקים.

טז וממגד ארץ. אחר שהזכיר פירות ההרים הזכיר פירות ארץ המישור, ובמלת ומלואה נכלל הכסף והזהב וכל המחצבים ושאר כל קניני הארץ שהכל בה, ומתברך מרצון הקב״ה ששכן בסנה.

ובמדרש מברכת ה׳ ארצו, למה נתברך יוסף בברכת הארץ יותר מכל השבטים, אלא אדם הראשון ששמע לקול אשתו נתקללה האדמה בעבורו שנאמר (בראשית ג) כי שמעת לקול אשתך וגו׳, יוסף שלא שמע לאשת אדוניו נתברכה האדמה בעבורו, הה״ד מברכת ה׳ ארצו.

תבואתה לראש יוסף. הברכה הזאת, והמלה זרה והיא מורכבת מן באתה ומן תבא, ורמז לו משה בכאן כשם שבאת בגלות מצרים קודם אחיך כן תבא לגאולה קודם להם, והם מ״ה שנים שעתידים הנדחים שיהיו נגאלין קודם הנפוצים, ובין גאולה לגאולה מ״ה שנים.

יז בכור שורו הדר לו. בעבור שהזכיר תבואה המשיל השבט לשור, וכענין שכתוב (משלי י״ד:ד׳) ורב תבואות בכח שור, והזכיר בכור לפי שהיה בכורו של רחל, וקרני ראם קרניו בכח רבבות אפרים.

וע״ד הקבלה, בכור שורו הדר לו, נתנו ליוסף הצדיק שתי מדות, הנצח וההוד, וזהו שאמר בכור שורו הדר לו, כי הדר הוא הנצח שהוא מימין וההוד שהוא משמאל נרמז בשור כי שם צורת שור כידוע בקבלה, ומפני שנתנו לו שתי מדות אלו המשילו לשני דברים לשור ולראם, המשילו לשור כנגד ההוד ולראם כנגד הנצח. וידעת כי משם נשמעה תפלתו של דוד שנאמר (תהילים כ״ב:כ״ב) ומקרני רמים עניתני, וכן יצאו ממנו שני שבטים שבט אפרים שנקרא על שם פריה ורביה שהוא ענין הרחמים והשני שבט מנשה שנקרא על שם השכחה שהוא מענין הדין.

יח שמח זבולן בצאתך. כלומר למלחמה. ואף שישכר גדול הוא מזבולן כי נולד תחלה הקדים זבולן לישכר לפי שהוא הסבה לתורתו של ישכר, וכן הקדימו יעקב בברכת השבטים, לפי שהוא המחזיק תורתו של ישכר ואם לא היה מחזיק אי אפשר לו לעסוק בתורה, על כן ראוי הוא שינחל שמחה וכבוד בשמחתה של תורה לעוה״ב, וזהו שאמר שמח זבולן בצאתך. ואע״פ שפשוטו בצאתך למלחמה, אפשר לומר בצאתך מן העוה״ז, וברך אותו בשמחת העוה״ב. וייחס השמחה לזבולן לפי שהוא סבה לתורה, וזהו שאמרו רז״ל כל המטיל מלאי לכיסו של ת״ח זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנאמר (קהלת ז׳:י״ב) כי בצל החכמה בצל הכסף. ובאורו אצילות החכמה מתקיימת מאצילות הכסף ואצילות הכסף נאצל מאצילות החכמה.

ותמצא בברכה זו שלשה ענינים, האחד שהקדים זבולן לישכר והשני שכלל ברכת ישכר בכלל ברכת זבולן והשלישי שהאריך בברכת זבולן ואמר עליו כי שפע ימים ינקו ושפוני טמוני חול. וקצר בברכת ישכר ולא תמצא באחד מכל השבטים שיקצר משה בברכתו כמו בישכר, והיה ראוי להאריך בו יותר לפי שאין לך שבט גדול בתורה כמותו שנאמר (דברי הימים א י״ב:ל״ג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, ומה שקצר בברכתו שאמר וישכר באהליך, מפני שברכתו שברך אותו במלה זו היא כוללת כל הברכות, והוא שאמר באהליך, שני אהלים אהל של מעלה ואהל של מטה, ואם כן ברכו בשמחת אהל של מטה והוא שכתוב (תהילים י״ט:ט׳) פקודי ה׳ ישרים משמחי לב, ובשמחת אהל של מעלה ששם השמחה שלמה, וכלשון

הברכה שתקנו רז״ל שהשמחה במעונו, ושם השכר כפול. ואולי לכך נכפלה השי״ן בשם יששכר להורות על שני חלקים מן השכר אחד לעוסק בתורה ואחד למחזיק התורה בידו.

יט **שם יזבחו זבחי צדק.** כלומר כי הכל יבאו להר המוריה בשביל עשרם להקריב קרבנות ולעבוד את ה׳.

וע״ד הקבלה, שם יזבחו זבחי צדק ייחס הזבחים לצדק כי צדק הוא המקבל תחלה, והוא הנרמז בתוספת ה״א של המזבחה, וכבר הזכרתי זה בפסוק (ויקרא א׳:ט׳) והקטיר הכהן את הכל המזבחה.

ושפוני טמוני חול. ברכן בעושר בשפע גדול שיהיה להם הון עתק ועושר רב עד שיטמנוהו בחול. ומלת ושפוני כאלו אמר וצפוני בצד״י. ומה שאמר ושפוני טמוני, הוא כפל לשון, כמו (דניאל י״ב:ב׳) אדמת עפר, ותרגם אונקלוס וסימן דמטמרן בחלא מתגליין להון.

כא **וירא ראשית לו.** ע״ד הפשט יאמר כי גד בקש לו ארץ סיחון ועוג שהיא תחלת כבוש הארץ, כי שם חלק המחוקק הוא הגדול והשליט, כמו (שופטים ה׳:ט׳) לבי לחקקי ישראל. ואמר ספון כמו (ירמיהו כ״ב:י״ד) וספון בארז, וכן (חגי א׳:ד׳) לשבת בבתיכם ספונים. והזכיר ספון ולא קבור לרמוז שהוא ספון לתחיית המתים ולכך נקבר בחלקו של גד בחוצה לארץ כדי שיחיו מתי חוצה לארץ בזכותו.

ויתא ראשי עם. שבאו ראשי שבט גד עם ישראל חלוצי צבא, כי כן התנו עם ישראל.

צדקת ה׳ עשה. שקיים מוצא שפתיו שאמר (במדבר ל״ב:י״ח) לא נשוב אל בתינו עד התנחל וגו׳.

וע״ד המדרש וירא ראשית לו, העולם נברא בזכות משה שנקרא ראשית שנאמר וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון.

וע״ד הקבלה וירא ראשית לו, וירא מרחיב גד ראשית לו. והענין שנסתכל הקב״ה בחכמה שהיא ראשית כדי לברוא העולם כי שם מדת ראשית בהויות שהיו בחכמה, ראה כי חלקו של משה הנקרא מחוקק ספון ונסתר שם כי הוא בכלל הראשית, ויתא ראשי עם משם האציל המדות שקראן ראשי עם כלשון (תהילים כ״ד:ז׳) שאו שערים ראשיכם, צדקת ה׳ עשה ומשפטיו התפארת והכבוד שנאצלו משם, וזה מבואר.

וענין המדרש וסודו במשה שנקרא ראשית על שם שהיתה נבואתו מתוך אספקלריא המאירה שהיא ראשית כי עד שם השיג ומשם התנבא, כי כל מתנבא מתנבא מתוך מה שהשיג, ואע״פ שהתנבא מתוכה לא השיג מהותה, ועל זה בקש באמרו (שמות ל״ג:י״ח) הראני נא את כבודך, ולא נענה. ומה שנקרא מחוקק לפי שנבואתו של משה בשם הגדול ברחמים שמשם מצות עשה שהן רמ״ח, כי מצות עשה ולא תעשה כנגד התפארת והכבוד, ולפיכך נרשם מספר מצות עשה במלת מחקק שהם כנגד השם המיוחד, ומספר מצות לא תעשה שס״ה שהן כנגד אל״ף דל״ת נרמז גם כן בפסוק (דניאל ט׳:י״ט) אדני ש׳מעה אדני ס׳לחה אדני ה׳קשיבה. ונראה כי לזה רמז אונקלוס במה שתרגם ספרא רבא, שקרא המחוקק ״הגדול״ על שם שנבואתו בשם הגדול, והזכיר ישעיה הנביא ע״ה (ישעיהו ל״ג:כ״ב) כי ה׳ שופטנו ה׳ מחוקקנו ה׳ מלכנו הוא יושיענו, ובאור הכתוב תמצאנו מפורש ובסדר ממטה למעלה. ואע״פ שרש״י ז״ל פירש מחוקקנו לשון מושל, מלשון (בראשית מ״ט:י׳) ומחוקק מבין רגליו, מה שרמזתי הוא העיקר, ויונתן בן עזיאל ע״ה מעיד על זה שפירוש מחוקקנו נותן לנו דת, והוא שתרגם ה׳ דיננא דאפקנא בגבורתיה ממצרים מלפננא די יהב לנא אולפן אורייתא מסיני. וכן האמת כי התורה בשם הגדול נתנה.

ומכאן יש לך להתעורר בכתבי הקדש באותן דברים שנקראו בשם גדול כענין בית המקדש שנקרא גדול שנאמר (מלכים ב כ״ה:ט׳) ואת כל בית גדול שרף באש, וכן העובד המשרת שם נקרא (במדבר ל״ה:כ״ה) הכהן הגדול, וכן הנהר שבארץ ישראל נקרא (דברים א׳:ז׳) הנהר הגדול נהר פרת, וכן השם הגדול שהכהן הגדול עובד לפניו שנאמר (שם יא) את כל מעשה ה׳ הגדול, וכן במה שקורין חכמי האמת לשון רבא שהוא תרגום של גדול כענין בקדיש אמן יהא שמיה רבא מברך, וכן יהא שלמא רבא, וכן קדוש היום שקורין קדושא רבא ולא כן של לילה, וכן ברכת היום של אהבת עולם אהבתנו שקורין אהבה רבה ולא כן של ערבית, וכן קורין ליום שביעי של ערבה הושענא רבא לפי שהוא תשלום כ״ו ימים שמבריאת העולם שנברא בכ״ה באלול, כל אלה אם תשכיל בהם תמצא כי דרך אחד להם, והבן זה.

כב **דן גור אריה.** ע״ד הפשט, המשילו בגבורה לגור אריה כאשר הוא מדלג מהר בשן.

וע״ד הקבלה נקרא דן כנגד מדת הדין, כי כן אמרה רחל עליו (בראשית ל׳:ו׳) דנני אלהים, והמשילו משה בברכתו לגור אריה כנגד מדת הדין של מעלה ששם צורת גור אריה, וזה מבואר.

כג **נפתלי שבע רצון.** על דרך הפשט, יהיה שבע רצון של הקב״ה, וכענין שהזכיר למעלה ורצון שוכני סנה, ויהיה מלא ברכת ה׳ ויירש ים ודרום, וזה ירמוז אל נחלתו שהיא מערבית דרומית.

וע״ד הקבלה נפתלי שבע רצון הממלא ברכת ה׳ שהיא זאת, שנאמר וזאת הברכה. ים ודרום, העוה״ב נמשל לים (איוב י״א:ט׳) ורחבה מן ים, העוה״ז

לדרום שנאמר (יהושע ט״ו:י״ט) כי ארץ הנגב נתתני, וזהו שדרשו בספר הבהיר, ים ודרום ירשה, רש היה לו לומר, אלא ים ודרום יהי רש, הכל נתון לך, ולואי שתשמור דרכיו.

ולפי דעתי הרמז בכל זה השלום והברית, ואפילו החכמה והבינה רש, וזהו שאמר ים ודרום יהי רש.

ודע כי נפתלי ואשר חונים עם דן בצפון ודגלו נשר, וזה נרשם במלות נ׳פתלי ש׳בע ר׳צון, וזה מבואר.

כד **וטובל בשמן רגלו.** הזכיר לשון טבילה על רבוי השמן שבארצו של אשר, ולכך אמר רגלו ולא ידו, וכענין שכתוב (בראשית מ״ט:י״א) כבס ביין לבושו, הזכיר לשון כבוס ביין על שם רבוי היין שבארץ יהודה, כאדם שמניח המים ויכבס בגדיו ביין להפלגת הרבוי וכן הזכיר יעקב (שם) מאשר שמנה לחמו.

כה **ואמר ברזל ונחשת,** כלומר בחלקו יהיו הרי ברזל ונחשת. או בא לרמוז שתהיה ארצו מנעול ארץ ישראל, ויהיו לו דלתות נחשת ובריחי ברזל וכל הארץ נעולה בהן. והכונה בזה, שלא יבאו בארצו אויבים לשלול ממנו השמן שלו, אבל יוליכהו מארצו לשאר ארצות.

וכימיך דבאך. דעת אונקלוס שהמלה הפוכה והיא כמו דאבך, מלשון (דברים כ״ח:ס״ה) דאבון נפש, וזהו שתרגם וכיומי עולימותך תוקפך, אמר וכימיך על ימי הבחרות כי הם נקראים ימים וראוין ליחשב במספר ימים, ודאבך על ימי הזקנה שהם ימי דאבון נפש וצער, והם השנים אשר יאמר האדם אין לי בהם חפץ. **אבל כפשוטו** של מקרא פירוש וכימיך דבאך, וכל ימיך תהיה ארצך זבת השמן, ויהיה מלשון תרגום של (ויקרא טו) זב דאיב. וכן מצינו הרבה לשונות בתורה שהם תרגום, כמו (בראשית ל״א:מ״ז) יגר שהדותא שהוא תרגום גלעד, וכן ואתה מרבבות קדש, ובנביאים (ישעיהו כ״א:י״ב) אתא בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו, וכן בכתובים (תהילים ט׳:ה׳) כי עשית משפטי ודיני, וכן עוד (איוב ט״ז:י״ט) הנה בשמים עדי ושהדי במרומים (שם מ) עצמיו אפיקי נחושה גרמיו כמטיל ברזל, (שיר השירים א׳:ט״ז) אף ערשנו רעננה, תרגום מטה ערסא, והמלה כלולה משתי לשונות אלו לשון הקדש ולשון תרגום. וכן תמצא חבור התלמוד המקודש שיש בו שתי לשונות אלו, כי רבינא ורב אשי אחזו דרך התורה שנתנה בסיני. ולפי דעתי שיש לדבר הזה שרש, כי שם האדון המיוחד בשמו שהוא לשון הקדש, וכנגד שם השליח שהוא התרגום הוא מטטרון, ואיני רשאי להרחיב באור.

כו **אין כאל ישורון.** אחר שסיים לברך השבטים אחד אחד התחיל עתה לדבר עם כלם בכלל ויודיע להם טוב חלקם כי יוצר הכל הוא, ויבשר אותם בירושת הארץ ושיזכו לבא בתוכה מה שלא זכה הוא, ויבאר עוד להם ענין העוה״ב כאשר אבאר, וחתם דבריו בענינים כאלה, ולכך יאמר אין כאל ישורון, שאין אתם כהכנענים כי הם תחת ממשלת המלאכים שרי מעלה, ולא כן ישראל, כענין שכתוב (שמות ל״ג:ט״ז) ונפלינו אני ועמך, ועל כן קראם ישרון כי הוא שם ישר, להורות שאין בכל שרי מעלה כאלהי ישראל, וכן אמר על ישראל אשריך ישראל מי כמוך, כי אינם כשבעים אומות, על כן יודיעם שלא שם חלקנו כהם ולא גורלנו ככל המונם, זהו אין כאל ישרון שהוא רוכב שמים, והוא יהיה נמצא בעזרך, ובגאותו שחקים, בגאותו רוכב שחקים.

וענין רוכב שמים. על דרך הפשט כנה הממשלה בלשון רכיבה, וכענין שכתוב (דברים ל״ב:י״ג) ירכיבהו על במתי ארץ שהוא לשון ממשלה. עוד לבאר כי כמו שהרוכב מתגבר על הסוס לפי שאין מרוצת הסוס מכח עצמו אלא מכח הרוכב כענין שכתוב (איוב ל״ט:י״ח) תשחק לסוס ולרכבו, כן מרוצת הגלגלים ותנועתם אינם מכח עצמן אלא מכח השליט המניע אותם יתעלה, ובאור מלת השמים הכונה על ערבות, וכן דרשו רז״ל ערבות מנלן דאקרי שמים כתיב הכא רוכב שמים וכתיב התם (תהילים ס״ח:ה׳) סולו לרוכב בערבות.

וכתב הרב רבי משה ז״ל בספר המורה, הסתכל במה שאמרו רז״ל ערבות רם ונשא שוכן עליו, שנאמר סולו לרוכב בערבות, ולא אמר שוכן בו, שאלו אמר כן היה מחייב להקב״ה מקום או שיהיה הש״י כח מהכחות כמו שדמו כתות הצבא״ה, ובאמרם שוכן עליו הראוי שהוא יתברך נבדל מן הגלגל ואינו כח בו, שרוכב שמים ענינו מסבב הגלגל המקיף ומניעו כרצונו, ושאר הגלגלים המתנועעים בתנועתו, והם מתנועעים תנועת החלק בכל, וזאת היא היכולת העצום אשר הניע הכל, עד כאן.

וע״ד הקבלה רוכב שמים, קרא המדות שמים, ושעור הכתוב, כשישראל עושים רצונו של מקום הנה הוא רוכב שמים ואינו מתרחק ממדותיו, וכשאין עושים רצונו של מקום ובגאותו שחקים, הנה הוא מתגאה ומסתלק למרום מרומים והוא מתרחק ממדותיו, ודומה לזה דרשו רז״ל כשישראל עושים רצונו של מקום מוסיפים כח בגבורה של מעלה שנאמר (תהילים ס׳:י״ד) באלהים נעשה חיל, ובזמן שאינן עושין רצונו (דברים ל״ב:י״ח) צור ילדך תשי.

כז **מעונה אלהי קדם.** ע״ד הפשט יאמר מעונה שלך הוא אלהי קדם, כמו (תהילים צ״א:ט׳) עליון שמת מעונך, ולשון מעון כמו סכה, וכן (שם עו) ויהי בשלם סכו ומעונתו בציון. ויש הפרש בין מעון למקום כי המעון לעולם למעלה על החוסה בו והמקום למטה.

ומתחת זרועות עולם. יש לך זרועות עולם שיסמכו. או יאמר, הקב״ה שהוא אלהי קדם הוא מעון העולם, כלומר סובל העליונים, ומתחת זרועות עולם שהוא סובל התחתונים גם כן, שהמציאות כלו הוא נשען עליו שכן כתיב (שם קד) נוטה שמים כיריעה, כלומר כיריעה הזו הפרוסה למעלה שהיא תלויה באויר ואינה נשענת על שום דבר בעולם, וכתיב (איוב כ״ו:ז׳) תולה ארץ על בלימה, כלומר על לא דבר אלא על כחו, וצריך שיבלום אדם את פיו שלא יוכל להשיג היאך זה, ולשון בלימה שהוא נדרש שתי תיבות תיבה אחת, ואם כן השמים והארץ נשענים על כחו יתעלה. וכן אמר הנביא (ישעיהו מ״ו:ד׳) אני עשיתי ואני אשא, כלומר אני עשיתי שמים וארץ ואני הנושא אותם. ומי שכח גדול כזה בידו יש לו כח לגרש מפניך האויב.

וע״ד הקבלה מעונה אלהי קדם, תוספת ה״א רומזת על מדת הדין, כי מעון מדת רחמים ומעונה מדת הדין, ומפני זה הזכיר משה כאן מעונה, ואמר במקום אחר (תהילים צ׳:א׳) ה׳ מעון אתה היית לנו, כי שם ידבר משה בתפלה ולכך הזכיר מעון שהוא רמז למדת רחמים, אבל כאן שהוצרך לרמוז על מדת הדין לגרש האויבים ולהשמידם, הזכיר מעונה בתוספת ה״א שהיא רמז לה״א ראשונה שבשם שהוא אלהי קדם, ומתחת זרועות שהם עולם, ומלת זרועות איננה סמוכה, ושעור הכתוב כן, ומתחת עד סוף הבנין שהיא מדת הדין, וזהו ויגרש מפניך אויב והיא המדה, ועל זה הזכיר לשון ויאמר שהוא מדת הדין, וזהו ויגרש מפניך אויב, ולא אמר וחרב גאותך אלא ואשר חרב גאותך, והוא מלשון מישור, כלומר וישור החרב גאותך, כי אין החרב גאותן של ישראל ח״ו כי ירושה לעשו היא, אבל הכונה מדת הדין, שהרי בשעה שישראל זכאין השמאל נעשית ימין, נמצאת למד כי משה רמז כל העשר בכאן כשם שרמזין בשירת הים בפסוק (שמות ט״ו:י״א) מי כמכה, רצה לרמוז עליהם שם בתחלת נבואתו, גם עתה בסוף נבואתו חתם בהן את התורה.

כח עין יעקב. ע״ד הפשט מי שיצא ממעין יעקב, וכן (ישעיהו מ״ח:א׳) וממי יהודה יצאו. ואמר אל ארץ, כמו בארץ, וכן (מלכים א ח׳:ל״ה) והתפללו אל המקום הזה. ומה שהזכיר יעקב בירושת הארץ לבאר כי להם לבדם נתנה הארץ הקדושה, כלומר לזרע יעקב בלבד, וזהו לשון עין יעקב ולא מצינו עין אברהם ויצחק אלא עין יעקב להוציא עשו וישמעאל. ומן הידוע כי ארבעה דברים הם שזכתה בהן אומה הישראלית ואלו הן, הנבואה והתורה וארץ ישראל ותחית המתים. ונראה לי להוכיחם ולבארם כלם מדברי משה שגלה על ארבעתם, ובכל פסוק ופסוק תמצא מבואר שהזכיר שם יעקב, להורות כי כלן לא נתנו אלא לזרע יעקב בלבד. הנבואה הוא שכתוב (דברים י״ח:ט״ו) נביא מקרבך מאחיך כמוני, אמר כמוני שאני מזרע יעקב, ולמדנו בזה שאין הנבואה מצויה אלא בזרעו של יעקב, כי מפני שהזכיר מאחיך ובני עשו נקראים אחים שנאמר (במדבר כ׳:י״ד) כה אמר אחיך ישראל, לכך הוצרך להוסיף כמוני למעט שאר האחים שהם עשו וישמעאל ולהוציאם מן הכלל, והא למדת שאין נבואה אלא בישראל. ומה שמצינו בלעם שהיה נביא באומות, מקרה הוא היה לו ולא עלה לאותה השגה אלא לכבודן של ישראל ולפי שעה ודרך מקרה, וכן הזכיר בלשון מקרה (שם כג) ויקר אלהים אל בלעם (שם) ויקר ה׳ אל בלעם, או מטעם שפירשו ז״ל כדי שלא יהא פתחון פה לאומות ליום הדין לומר לישראל נביאים ולנו אין נביאים, אלו היו לנו נביאים היינו חוזרין למוטב. התורה, הוא שכתוב תורה צוה לנו משה, והזכיר מיד קהלת יעקב כי לא נתנה התורה אלא לקהלת יעקב ואין מי שיזכה בה כי אם יעקב לבדו וכל המתקהל עמו. הארץ, הוא שהזכיר כאן עין יעקב אל ארץ, שלא נתנה הארץ למורשה אלא לזרע יעקב, ולא נתישבה מעולם אחר שנחרבה ולא תתישב לעם אחר. תחיית המתים, הוא שאמר אף שמיו יערפו טל, מלת שמיו חוזרת לעין יעקב ולמעלת זרעו של יעקב, ייחס לו השמים שהוא ערבות שעליו הזכיר למעלה רוכב שמים, ואמר יערפו טל, כי הטל שעתיד להחיות בו המתים הוא בערבות, ושאר האומות אינן זוכין לתחית המתים כי אם ישראל זרע יעקב, והוא שכתוב (דניאל י״ב:ב׳) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, וידוע כי מלת רבים ענינה על ישראל כענין שכתוב (אסתר ח׳:י״ז) ורבים מעמי הארץ מתיהדים, כן דרשו רז״ל בספרי, א״ר סימאי (תהילים נ׳:ד׳) יקרא אל השמים מעל, זו נשמה, ואל הארץ זה הגוף, לדין עמו למי שהוא מדיין, לעמו, מכאן לתחית המתים לישראל, עד כאן. וכן מצינו ישעיה ע״ה שהתנבא על אומות העולם ואמר (ישעיהו כ״ו:י״ד) מתים בל יחיו רפאים בל יקומו, וחזר והתנבא על ישראל ואמר (שם) יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך, באר שאין תחית המתים אלא לישראל. ותדע לך כי כל ישראל יחיו בין רשעים בין צדיקים, צדיקים לקבל שכר ורשעים לקבל עונש, כי כיון שקיימו המצות או עברו עליהן בגוף ובנפש כן ראוין ליטול השכר או העונש בגוף ובנפש, וזהו שכתוב (דניאל י״ב:ב׳) אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם, וזהו שאמר אסף (תהילים ע״ג:כ׳) בעיר צלמם תבזה, ומלת בעיר מקור כמו בהעיר, וכמוהו (ישעיה כג) לשמיד, שהוא כמו להשמיד, ותרגם יונתן היאך חילמא מן גבר דמתערא ליום דינא רבא באתער יתהון מבי קברהון ברגז דמותהון תבסר. וכן שנינו בברייתא, שלש כתות ליום הדין, אחת של צדיקים גמורים ואחת של רשעים גמורים ואחת של בינונים, צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיי עולם הבא, רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לגיהנם, שנאמר (דניאל י״ב:ב׳) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות וגו׳. והא למדת שיחיו אף הרשעים, והתחיה ההיא לרעתם כי יהיו נדונין בגוף ובנפש בגיהנם שהוא קבוע בארץ בשבעה מדורים שבו. ואומר שם בינונים מצפצפין ועולין, אבל מי שעונותיו מרובין מזכיותיו ובכלל עון פושעי ישראל בגופן, יורדין לגיהנם ונדונין שם שנים עשר חדש, לאחר שנים עשר חדש גופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתם תחת כפות רגלי הצדיקים. ומה שאמר גופן כלה מוכיח שהם יורדין שם לגיהנם בגוף ובנפש. וכדי לרמוז שאין תחית המתים אלא לישראל לפיכך הזכיר הכתוב טל, וסמך לו מיד

אשריך ישראל. ודרשו רז״ל (דברים ל״ד:ב׳) עד הים האחרון, הראה לו הקב״ה למשה עד זמן תחית המתים שנאמר עד הים האחרון, אל תיקרי הים האחרון אלא היום האחרון.

וע״ד המדרש עין יעקב, כעין הברכה שברכן יעקב אביהם (בראשית מ״ח:כ״א) והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם.

אף שמיו יערפו טל. כנוי שמיו יחזור להקב״ה, וכן ויגרש, ויאמר. או יחזור הכנוי לישראל, כמי שתולה דבר קטן בגדול, ואמר כן למעלת ישראל, וכדעת האומרים כי ישראל עיקר המציאות. או יחזור אל הארץ, שהרי מצינו מלת ארץ בלשון זכר (שם יג) ולא נשא אותם הארץ וכן (ישעיהו ט׳:י״ח) נעתם ארץ, ושעור הכתוב, כי שמיו של ארץ כלומר השמים שהם כנגד הארץ הקדושה יערפו טל, כלומר יורידו טל של ברכה. ומלת יערפו כמו ירעפו.

כט **אשריך ישראל מי כמוך.** פסוק זה הבטחה מפורשת לישראל בענין העוה״ב, כי מפני שהזכיר בפסוק של מעלה יעודי הגוף, והם ברכת הארץ ושפע השלוה והטובה שהיא ארץ דגן ותירוש, ושמיו אשר מלמעלה יורידו הטל לברכה, ושישכנו שם ישראל לבטח לא יפחדו מצר ואויב, ושלא תדור שם שום אומה כי אם ישראל לבדם, וזהו שאמר בדד כענין שכתוב (במדבר כ״ג:ט׳) הן עם לבדד ישכון, על כן הוצרך להוסיף ולבאר אשריך ישראל מי כמוך, יאמר אל תחשוב שיהיה זה לכם תכלית הגמול ושכר המצות, ועל כן תמצא טרחא במלת עם, ובאורו מי כמוך עם בעמים שיהיו לו יעודי הגוף ויעודי הנפש ושיהיה לו הטובה והשלוה בארץ טובה ורחבה בעוה״ז, ושיהיה נושע בה׳ יתעלה לחיי העולם הבא, וכבר ידעת כי אין התשועה האמתית כי אם לעולם הבא ולכך אמר נושע בה׳, והוא כלשון (ישעיהו מ״ה:י״ז) ישראל נושע בה׳ תשועת עולמים. ואחר שהזכיר שכר העולם הבא נתן להם מופת על זה כי יהיה הוא יתברך מגנם ועזרם וחרב גאותם, כלומר שיוכלו להתגאות בה, זהו שאמר מגן עזרך. ויכלול עוד שיקרא למדת הדין של מעלה מגן לפי שדרך המגן להיות בצד שמאל, ויבטיחנו בה שתהיה בעזרנו ולא נפחד מן האויב אך נתגבר עליו, וכן אמר דוד (תהילים י״ח:ל״ו) ותתן לי מגן ישעך. ובאר עוד ואמר (שם פד) כי שמש ומגן ה׳ אלהים, קרא השם הגדול שמש ומדת הדין של מעלה מגן וזהו שאמר בכאן מגן עזרך ואשר חרב גאותך, כי בהיות להם לישראל ההצלחה התמידית והתגברות העצום על כל אויביהם הנה זה להם למופת כי הם דבקים ונושעים בהקב״ה לעולם הבא. וזה כלל גדול לכל היעודים שבתורה, וכגון אותן שבסדר אם בחקותי, שאין הכוונה שיהיו אותם היעודים שבעולם הזה תכלית השכר בקיום המצות אבל הם מופת לעם שיזכו לעולם הבא בהפקת כל רצונם בעולם הזה. וראויה היתה התורה שכל דבריה שלום ואמת, להיות להגונין העולם הבא חותמת, גם מלך ישראל העבד הנאמן אשר לחיי העולם הבא מזומן, ראוי היה יום שברך שבטי ישראל ומקהלם להפטר מהם מתוך דברי העולם העליון הנעלם, ועל כן רצה לחתום דבריו בו.

פרק לד

א **ויעל משה.** כתב החכם רבי אברהם ז״ל, לפי דעתי כי מזה הפסוק ואילך כתב יהושע, כי אחר שהלך משה לא ירד, ובדרך נבואה כתב אותו, והעד ויראהו ה׳, גם ויאמר ה׳ אליו, גם ויקבר אותו, עד כאן. הוצרך לפרש כן לפי שקשה בעיניו שיכתוב משה מיתתו וקבורתו.

ואינו אמת, ואין פירושו נכון. אבל הנכון להאמין והקבלה האמתית שיש לנו כי משה כתב התורה כלה מבראשית עד לעיני כל ישראל הכל מפי הגבורה. והנה משה כמעתיק מספר קדמון מתחלה ועד סוף אות באות, וזו היא דעת רבי מאיר שאמר אפשר ספר תורה חסר אות אחת ומשה אומר לקוח את ספר התורה הזה, אלא הקב״ה אומר ומשה כותב בדמע. ונראה לי שאין לתמוה אם יכתוב משה וימת שם משה עבד ה׳ ויקבור אותו בגי והוא בחיים, כי היה כותב מה שעתיד להיות, וכן למעלה בדברי השירה (דברים לב) וירא ה׳ וינאץ מכעס בניו ובנותיו, שהודיע בזה מה שעתיד להיות בבית ראשון, וכן בשאר הענינים בפסוקי העתידות שמדבר בהם בלשון עבר, שכל הנביאים נוהגין המנהג הזה בדבריהם לדבר עבר במקום עתיד.

ד **זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה.** רמז לך משה בכאן שהשכינה תחזור לזמן והוא קץ דניאל. ודרשו רז״ל בברכות בפרק מי שמתו, מאי לאמר, לך אמור, אמר רבי יונתן מנין למתים שמספרים זה עם זה שנאמר לאמר, אמר הקב״ה למשה לך אמור להם לאברהם יצחק ויעקב שבועה שנשבעתי להם קיימתיה לבניהם. ושם העלו בגמרא שהמתים יודעין, ואין צריך לומר צערא דגופייהו, מדכתיב (איוב י״ד:כ״ב) אך בשרו עליו יכאב וגו׳, אלא אפילו צערא דאחריני ידעי, ואין צריך לומר שיודעים עניני אותו עולם שהם בו, אלא אפילו ענינים שבעולם הזה יודעין, מכאן שאפילו ענינים שבעולם הזה יודעים ומתעסקים בו. וזהו שאמרו בגמרא אי סלקא דעתך לא ידעי, כי אמר להו מאי הוי, אלא מאי ידעי, למה ליה למימר להו, לאחזוקי טיבותא למשה. למדונו החכמים ז״ל בכאן בפירוש שהמתים יודעים אפילו ענינים שבעוה״ז, ומה שהוצרך משה להודיעם כדי שיחזיקו לו האבות טובה כשהודיעם דבר זה אע״פ שכבר ידעוהו הם.

ה **וימת שם משה עבד ה׳.** לא נקרא עבד עד שמת, הנה בחייו קראו הכתוב בתחלת הפרשה איש האלהים, ועכשיו בסוף הפרשה אחר מותו קראו עבד ה׳ מה שלא תמצא כן בכל חומשי התורה, והענין למעלתו וגודל השגתו, כי העבד רגיל אצל אדוניו ונכנס עמו בחדרי חדרים ומשמש לפניו תדיר, ומפורש אמרו, גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם. וכן מצינו שהאדם אינו נקרא קדוש עד שמת, וזהו שכתוב (תהילים ט״ז:ג׳) לקדושים אשר בארץ המה, ורז״ל דרשוהו על האבות שמתו, שכן אמרו במדרש תהלים אין הקב״ה קורא לצדיקים קדושים עד שינתנו בארץ, לפי שיצר הרע מצר לאדם בעוה״ז ואין הקב״ה מאמין בו עד שמת, ואפילו אבות העולם לא נקראו קדושים עד שניתנו בארץ, עד כאן. ומזה תקנו בתפלה, וקדושים בכל יום יהללוך סלה, ונשמת הצדיקים היא המהללת, כענין (שם קנ) כל הנשמה תהלל יה. ורבים שואלים משה שנתנה תורה על ידו איך הזכיר בו הכתוב מיתה, והלא מצינו מי שלא הגיע למעלתו והוא חי וקיים לעולם כענין חנוך ואליהו, אבל הענין לומר כי לפי שחטא במי מריבה נענש במיתה והיה בכלל גזרת אדם, שכן חנוך ואליהו שלא חטאו לא היו בכלל גזרת אדם והם חיים חיים נצחיים.

על פי ה׳ על דרך הפשט הוא אמרו לו ומות בהר.

וע״ד המדרש היא מיתת נשיקה, השכליית מתעלה להדבק בשם הנכבד.

ו **ויקבר אותו.** ויקבר עצמו, וכן תמצא במרכבת יחזקאל (יחזקאל י׳:כ״ב) מראיהם ואותם, כלומר ועצמם וענין שנכנס במערה בגי. רבי ישמעאל היה דורש שלשה אתין הללו, ויקבר אותו, וכן (במדבר ו׳:י״ג) יביא אותו אל פתח אהל מועד, וכן (ויקרא כ״ב:ט״ז) והשיאו אותם עון אשמה.

ובמדרש ויקבר אותו בגי, הקב״ה קבר אותו. בג״י בגימטריא י״ה. ולא על משה בלבד נאמר אלא על כל הצדיקים, שנאמר (ישעיהו נ״ח:ח׳) והלך לפניך צדקך כבוד ה׳ יאספך. ועוד תמצא מלת ויקבר שהיא סמוכה לשם המיוחד ודרשינן סמוכין. וענין הקבורה שקבר אותו הקב״ה, שנפתחה לו הארץ בדרך נס ונכנס שם ומת ונסתמה אחרי כן.

ואפשר עוד לומר כי מפני שהקבורה הוא ענין גניזה והצפנה שיתפרש הכתוב כלפי הנפש, ויאמר ויקבר אותו בגי שגנזו והצפינו בתוך שלש עשרה חופות שבהן מתענגים הצדיקים בגן עדן וכמו שאמרו על רבי שמעון בן יוחאי דהוה יתיב על תליסר תכתכי פיזא. ומלת מוא״ב עולה מ״ט, ובאר בארץ מואב בארץ החיים עם מ״ט, ואם כן חסרון האל״ף במלת בגי ללמדנו שני דברים אלו שהם עלויו של משה בגופו ובנפשו. וכן התורה גלתה לנו כמה ימי העולם מתוך חסרון בי״ת שבמלת ששת, והוא הדין לכל אות חסר או יתר שבתורה שאע״פ שאין הענין אצלנו נגלה יש בכל אחד ואחד טעם נפלא, הבן זה.

מול בית פעור. דרשו רז״ל שנזדמנו למשה בסיני המקטרגים שהיה יגור מפניהם, וכמו שכתבתי בפרשת קרח (במדבר י״ז:י״א) בפסוק יצא הקצף, ובעבור שהוצרך משה לעמוד כנגד החמישי הנקרא חמה הפוער פיו כנגד ישראל, על כן משה בחייו רצה להתגבר עליו וחפר ממנו שם כדי להחליש כחו לא יפער פיו כנגד ישראל, וכענין שעשו אנשי כנסת הגדולה ביצר הרע, שפיוה אברא וכסיוה. גם במותו רצה לקבור עצמו שם כדי שיראה המקטרג קברו של משה ולא יהא רשאי לעלות ולקטרג.

ולא ידע איש את קבורתו. שעורו, מקום קבורתו, ויחסר הכתוב מקום לפי שלא נודע לו מקום.

ז **לא כהתה עינו.** זה קרון עור פנים שקבל מסיני, מלשון (במדבר י״א:ז׳) ועינו כעין הבדולח, (יחזקאל א׳:כ״ב) כעין הקרח הנורא.

ולא נס לחה. לחותו, ולפי שממנהג הזקן שיתגבר עליו היובש ויפרד הלחות ממנו, העיד הכתוב בכאן במשה שלא נפרד ממנו לחותו, ומלת לחה מצאנוה בתוספת ה״א. והתבונן כי כשנולד הנביא הוסיף הכתוב ה״א, גם עתה במותו הוסיף, וזה לבאר כי השכינה דבקה עמו מדי היותו גם אחרי מותו.

יא **לכל האותות והמופתים.** על דרך הפשט, עשה אותות ומופתים לעיני החולקים עד שהודו על כרחם, ועשה כן לעיני כל ישראל המאמינים בו, ומזה נתפרסמה נבואת משה בכל העולם יותר משאר הנביאים כלן, שהרי שאר הנביאים לא היתה נבואתם נודעת לכל אבל היתה צריכה לעדים, כענין שכתוב (מלכים ב ח׳:ד׳) ספרה נא לי את כל הגדולות אשר עשה אלישע, וכתיב (שם) ויאמר זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע, אבל נבואת משה נודעת ומפורסמת לכל העמים לפי שאותותיו ומופתיו היו גלוים ומפורסמים לעיני החולקים, זהו שאמר לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו, ולעיני המאמינים זהו שאמר לעיני כל ישראל.

וע״ד המדרש לכל האותות והמופתים אלו עשר מכות שבמצרים, ועל זה אמר לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו.

יב **ולכל היד החזקה.** זהו קריעת ים סוף שכתוב בו (שמות י״ד:ל״א) וירא ישראל את היד הגדולה.

ולכל המורא הגדול. זה מעמד הר סיני שכתוב בו (שם כ) ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, וכך היו האותות והמופתים כסדר, אלו לפרעה

תחלה ואלו לישראל אח״כ.

וע״ד הקבלה ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה, התפארת והכבוד, והוא שאמר הנביא (ישעיה ח) והוא מוראכם והוא מעריצכם. ולשון אשר עשה כאלו אמר אשר הראה, ומה שלא אמר ולכל המורא הגדול ולכל היד החזקה כסדר הכתוב שאמר הוא מוראכם והוא מעריצכם, הכל למעלת נבואתו של משה הדבק באספקלריא המאירה, והגיד לך הכתוב כי משה רבינו ע״ה הראה והבין המדות לעיני כל ישראל. וכמוהו לפי דעתי (דברים לג) צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל, יאמר כי משה רבינו ע״ה עשה עם ישראל הצדקה והמשפט.

וצריך אתה לדעת כי מפני שהתורה ומחשבתן של ישראל קדמו לעולם כאשר קבלנו מחכמינו יודעי צפונות מביני כל נעלם, לכך התחילה התורה במלת בראשית ונחתמה במלת ישראל, וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, תורת אמת תשועת עולמים, לטוב לנו כל הימים, התחילה באות בי״ת ובאות למ״ד מסיימת, כי היא לקוחה מן החכמה העליונה אשר במלת ב׳ בראשית המתאחזת בשתים ושלשים נתיבות החכמה, ובהתהפך כחומר חותם מסדרן יש בזה רמז כי ישובו הדברים אל הוייתן ועקרן, וע״כ היה ענין סיום התורה באות זה העליון שבכל האותיות, כי ירמוז אל שרש האילן העליון על כל ההויות אשר על מציאותו הם הם עדיו, ממנו הכל וסוף הכל עדיו, ולזה רמז המשורר בהשגחה נפלאה כשתהחיל בלמ״ד (תהילים כ״ד:א׳) לה׳ הארץ ומלואה, כי משם ליודעי בינה כל פעולה בתחלה נגלית, ושם סופה, ותשובתה הרמתה.

וברוך צור חיי, הנסתר מעיני הנגלה בדמיוני, אשר לא עזב חסדו ואמתו מעם עבדו, אשר עזרני והורני, והעמידני בקרן אורה, וזכני לפתוח ולחתום בבאור התורה, שבו נתכוונתי לשמו הגדול והנורא, הוא יזכני ליום הבשורה, יחדש ימינו כקדם וכימי עולם, ויבנה הבית והאולם, ושם בזמירות נריע לו, כי נבקר בהיכלו, שם נשבע מזיו זהר התפארת והכבוד, ובהיכלו כלו אומר כבוד, שם נבוא אל מזבח אלהים, אף נשבח ונאמר ברוך ה׳ אלהים אלהי ישראל וברך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ, אמן ואמן.

תם ונשלם